

Шарқ юлдузи

Адабий-бадний, илмий, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Муҳаммад Али	Абдулла Орипов
Кенгесбой Каримов	Умарали Норматов
Энахон Сиддиқова	Хайридин Султонов
Иқбол Мирзо	Сирожиддин Саййид
Қаҳрамон Куронбоев	Меҳрибон Абдурахмонова
Баҳамдулло Нурабуллаев	Йўлдош Солижонов
Жумакул Курбонов	Шухрат Маткаримов
Фармон Тошев	Адхамбек Алимбеков
Ислом Ёқубов	Жамолиддин Муслим

Бош муҳаррир в.б. — Сирожиддин Рауф
Масъул котиб — Бахтиёр Олломурод
Наср бўлими мудири — Рисолат Ҳайдарова
Назм бўлими мудири — Икром Отамурод
Адабиётшунослик бўлими мудири — Аъзамхон Қозихўжа

УШБУ СОНДА:

Ойдин ҲОЖИЕВА

НАЗМ

СИРЛАР ҚУНЛИ ПУЎБИНДА ҚОЛДИ

Шеърлар

*У туйғулар гўзал эди,
Чакканга тақсанг бўларди.
Дарё каби тошқин эди,
Мавжсида оқсанг бўларди.*

Қамчибек КЕНЖА

НАСР

ҚУҚУЮ

Ҳикоя

Фотиҳ Бурҳоновичнинг сохт-сумбати кишида тўпорироқдай тасаввур уйғотса-да, у ўзини нафис дид эгаси, назокатли шахс деб ҳисобларди. Ўрни келса-келмаса: “Итинг ҳам чиройли бўлсин”, деган мақолни бот-бот такрорлаб туришини канда этмасди.

Дилфуза ТОЖИБОЕВА

ШАҲМА

ШОИРНИНГ ИККИ ХИЛ ДУНЁСИ

*Дарҳақиқат, Шавкат Раҳмон ҳар бир шеър устида, ҳар бир сатр устида изланди, ўз фикрини шунчаки айтмади, балки сара сўзларни излаб топишга ҳаракат қилди. Шоир юрагига яқин бўлган сара сўзлар мана шулар эди: *Ҳар бир сўз юз сўзнинг ўрнини босар... Ватан, Халқ, Жасорат, Кураш, Озодлик.**

ҚИССАЛАРДАН ҚИССАЛАР

Эссе

“Ўтрор” асарининг иккинчи нашри, айтиш мумкинки, бутун туркий халқлар адиблари учун ҳам ибрат бўла оладиган гўзал бир асар ҳолига келтирилган! Ҳар бири атиги уч-гўрт бетлик жами ўн еттита мухтасар ҳикоядан таркиб топган асар бу! Айтиш мумкинки, Миср эҳромларини бунёд этиш қадар мушкул иш амалга оширилган.

ЭСТЕТИК ИДЕАЛ ВА БАДМИЙ ҲОЯ

Ижодий жараён моҳиятининг диққатга лойиқ эволюцион босқичларини умумлаштириб ифода этувчи муҳим категория бўлган эстетик идеал, унинг муҳим ҳалқалари саналган эстетик нуқтаи назар ва концепция Хуршид Дўстмуҳаммад ижоди миллий адабиёт ва жаҳон адабиёти тўплаб ривожлантирган тамойиллардан озикланиб шаклланишига туртки бериб келди.

ҲЕНРИЗ ПИИНАС ҚАЛҚИНИЎ

Шеърлар

*Оққушгинам, сендан кўнглим тўқ,
Ёғдули кун каби ҳур отинг:
Парвозингдан чарогондир кўк –
Иноятдир қоққан қанотинг.*

ДУРДОНА

Бобораҳим МАШРАБ

Йирик мутасаввиф шоир. Тахминан 1653 йилда туғилган. Наманганда мутасаввиф олим Мулло Бозор Охунд қўлида таълим олган. Кейинчалик Қашқарда нақибандийлик тариқати тири муришиди Ҳидоятulloҳ Офоқ Ҳўжага мурид бўлган. “Девони Машираб” номли девони мавжуд. Мухлислари томонидан бир неча баёзлари йиғилган. 1711 йилда Қундуз ҳокими Маҳмуд Қатагон томонидан қатл эттирилган.

Икки олам нақди олдингда муяссардур сенинг

* * *

Такаллум айласанг гоҳи лаби шаккарфишонингдин,
Тасаддуқ бўлса жоним гоҳ бошингдин, гоҳи жонингдин.

Борурсан кеча-кундуз ою кундек ҳар тараф ёлғиз,
Топиб бўлмас сени бир ерда сокин ўз маконингдин.

Хиромон йўлунга помолинг ул шамшод ила тўби
Оёғинг ўпсун, ўргулсун ўшал сарви равонингдин.

Бирор йўл илтифотингни томоша айлаган бедил
Қиёмат тонги отсун бош кўтармас остонингдин.

Тахидур қўлларим, илкимда зарра нақдинам йўқтур,
Илоҳи баҳравар қилғил ҳаёти жовидонингдин.

Кўзунг жон олғали қотил, сўзунг жон берғали мойил,
Масеҳо, сенму оё, жон насими келди ёнингдин.

Эгилмас то қиёмат нўш қилғон бодаи лаълинг,
Шимиб чекса тили бирла ийиб шаккар забонингдин.

Дило қатъи умидинг узма, алтофиға кўз тутгил,
Тараххум ё тазаллум ҳарна келса меҳрибонингдин.

Тилар Машрабки, бир кун гунчаи таъбинг очик кўрса,
Томоша айлай-айлай ўтса сахни гулситонингдин.

* * *

Нигорим, гулузорингни кўролмай мубтало бўлдум,
Шароби лаълинг ичтим, сен санамга ошно бўлдум.

Тараххум қил, аё, дилбар, қулунгга кўп жафо қилма,
Ўзингга ошно қилдинг, ғарибу бенаво бўлдум.

Юзунг гулдур, мужовир кўзларинг мастонадур, жонон,
Юроким поралар бўлди, шоҳиди Карбало бўлдим.

Талаб бозорига кирдим, табиби ишқдин сўрдум
Ки, дардимга даво топмай, бу дарди бедаво бўлдим.

Аё, дилбар, келиб айла бу Машраб сўзини тадқиқ,
Йўлингга жон фидо қилдимки, ишққа муктадо бўлдим.

* * *

Ташна келдим сендин излаб гавҳари оби зулол,
Пири комилсан, ҳақиқат бобида дарёи ҳол.

Икки олам нақди олдингда муяссардур сенинг,
Зиндаларнинг бошидур йўлингга бўлган поймол.

Хокисори кўйи ирфонинг бўлубман, раҳм қил,
Чунки дарёдин жудо бўлди кўкармасдур ниҳол.

Навжувон умрум хазон бўлди мухаббат дардинин,
Етмадим мақсудима доғ айлади вақти завол.

Хотирамга химмат-и Адҳамни келтурдум бу кун,
Ким Худо тарсдур анга даркор эмас молу манол.

Оташи ишқ олдида хасдур жаҳаннам, ғам ема,
Юз хагардин ўткарур ҳар бандани қурби жалол.

Остонингга келибман роҳи навмиди эмас,
Ё Абдулқосим, мени уммат дегин, дўстимни ол.

Нома ўнг қўлдин юборгай Машраби шўридага,
Аввалу охирни қилган вақти маҳшарда савол.

* * *

Бир боқошинга жумлаи жонона тасаддуқ,
Шахло кўзунга оқилу девона тасаддуқ.

Ғар пардасини очсаю дилбар менга бокса,
Машъал юзига мен каби парвона тасаддуқ.

Лаъли лабидин журъаи майни тилаб олдим,
Дур тишларига гавҳари дурдона тасаддук.

Жононингни агар бер деса ул дилбари раъно,
Қурбон бўлайин, йўлида ҳамона тасаддук.

Мужгон ўқиға қилса бу жонимни нишона,
Жоним берайин, тирига мардона тасаддук.

Гулгун кийибон чиқса ўшал далбари раъно,
Мажнун бўлибон ўргулайин ёна тасаддук.

Ваъда қилибон айтди: “Жамолимни кўрарсан,
Ваҳдат майидин ички, бу паймона тасаддук.”

Машраб сари зулфунг тараса рашки келодур,
Зулфунг торидин боди сабо, шона, тасаддук.

* * *

Чиқсам кўчага шохсуворим келадур,
Гул ғунчасидек лола узорим келадур.

Ҳар ёнга боқиб, кифрик ўқин халқга отибон,
Ўтларни ёқиб жонимға нигорим келадур.

Жонимға тегиб ҳар соридин рашк қиличи,
Мужгон ўқини ҳар ён оторим келадур.

Келмай неча кун қайда қарор этти эканким,
Кўнглумдин олиб сабру қарорим келадур.

Ўлмайму бу дард ила ки, эй, ёру ёронлар,
Ҳар лаҳзада минг жоним озорим келадур.

Қундуз ё кеча ҳеч маҳал келмаган эрди,
Бул турфа кўрунг лайли наҳорим келадур.

Гул барги каби ғам била сарғайди бу Машраб,
Не ғам менга эмди ким у (л) ғамхорим келадур.

* * *

Эй сабо, мендин дегил сарви равонимға дуо,
Гулшани васлиға борсанг, меҳрибонимға дуо.

Қоматим нундек бўлубтур доғи ҳижрони била,
Қуйдуриб аъзои борим, дилситонимға дуо.

Гунчадек лабдин такаллум айлабон жоним олур,
Сўзлари дурру гуҳар ширин забонимға дуо.

Нақди жоним хирманин ишқ ила торож айлабон,
Мен – ҳазин юз шуқр этиб ул роздонимға дуо.

Кору борим доимо ғам бирла, Машраб, муттасил,
Мушкул ишларни ечар давлатнишонимға дуо.

* * *

Кўрунди кўз қаросиға магар хайли паризоде,
Шафқат тугди жаҳонни, келди ё бир қадди шамшоде.

Чароғон бўлди дунё ё магар келди менинг ёрим,
Биёбон бўлди боғу бўстони хуррамободе.

Хужуми ғам қилиб барбод, келди бир насими хуш,
Магар озода ёрим, дўстлар, ишқ этти бунёде.

Агар ул шоҳи хоқон қатлима лашкар чекиб келса,
Юроким чок этиб айлай ани олдида ҳам доде.

Баҳористон бўлди, ранг-баранг гуллар бўлиб пайдо,
Хазон этмак учун, дўстлар, илоҳо, келмагай боде.

Неча йиллар ётибман қору ёмғир остида доим,
Паризодим, маликам қилмади лекин мени ёде.

Ариғ йўлга ўзунгни олқи, Машраб ўтти умрунг, лек,
Муроду мақсадиға етмади ҳаргиз хароботе.

* * *

Базми шамъингдин замона ичра бир гирён ўзум,
Доимо парвонадек шамъ ўтиға сўзон ўзум.

Қаҳрабо эрмиш жаҳон даврида афғон айлаган,
Чун фалохун доимо саргаштаи даврон ўзум.

Шоҳлик бирла гадолик, бил, баробардур менга,
Гоҳи ҳажрингда гадо, васлингда гоҳ султон ўзум.

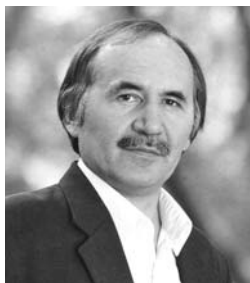
Чин аро кўргач хаданги новаки қош ёсини,
Сийначок ўлғон шаҳиди тийри бепайкон ўзум.

Дарғаҳи васлинг тилаб, айб этма, афғон айласам,
Машраби саргаштаи ғамдидаи ҳижрон ўзум.

ПУБЛИЦИСТИКА

Баҳром РЎЗИМУҲАММАД

1961 йилда тугилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. “Товушсиз қадам”, “Теракка яқин юлдуз”, “Икки нур”, “Давсаман”, “Кундуз сарҳадлари” каби кўплаб шеърый тўпламлари нашр этилган.

ҚАДИМИЙ ЎЛКАНИНГ ЯНГИ ЭРАСИ

Поезд деразасидан қараб боряпман. Юртимнинг сап-сарик япроқли дарахтлари гир-гир ўтмоқда. Маиҳур бир мусаввирнинг куз хусусидаги суратларини эладим. Лекин бу дарахтлар бошқача! Ўз юртимнинг дарахтлари! Тошкент ҳам менинг юртим. Барибир киндик қонинг тўкилган гўша кўзингга бошқача кўринади. Қишлоғимдан олисларда яшаб, Ватан соғинчи қандоқ бўлишини англадим. Турли характердаги одамлар билан суҳбат қурдим. Дунёқарашим кенгайди. Устоз Матназар Абдулҳаким мадади ила шоир сифатида танилдим. Ким нима деса десин-у мен шеърятни муқаддас санъатлар қаторида биламан. Шеърый дунёда шундай яшайманки, балиқ сувда яйрагани янгли! Мен – балиқ. Шеърят – Сув. Яъни: “Мен бу дунёга яшаиш учунмас, балиқ тугиши учун келдим.” Ўзимни ўзим тутмоқчиман, тушунмоқчиман.

Хоразмнинг Шовот туманида тугилиб, ўсдим. Боболарим хивалик эдилар. Катта бобом Муҳаммад Шариф (Хива хонлиги саройида хизмат қилган) айни қирчиллама ёшида сирли равишда узилган. Бобом Рўзимухаммад умрининг кўп қисми турмаларда ва сургунда кечган. Халқ душманисан, деб унга кун беришмаган. Улар Хоразм тўғрисида, буюк хоразмийлар хусусида баралла гапира олмаганлар. Мен Истиклол шарофати боис гурурланиб гапираман, шодланиб ёзаман. Ишончим комилки, одам ўзлигини англамаса умри беҳуда ўтади. Ўзликни англаш учун эса аждодлар тарихини билмоқ лозим. Биз буюк халқ эдик – камситдилар. Эндиликда таҳқирлашнинг қора пардалари орадан кўтарилди. Агарда сен руҳлана билсанг, демакки, голибсан. Сени енгадиган куч етти иқлимда йўқ.

МАНГУБЕРДИ ҲАЙКАЛИ ПОЙИДА

1999 йил. 11 сентябрь. Қадам Бобожон икки неварасига суннат тўйи берди. Уларга Жалолиддин, Мангуберди деб ном қўйган экан. Тўй яхши ўтди. Мен ҳам табрикладим.

(Дадамнинг кундалигидан)

Истиклолдан кейин буюк аждодларимиз – Жалолиддин Мангуберди, Амир Темур Соҳибқирон, иккиси ҳам баб-баравар улуғланди, миллат қахрамонлари сифатида кўрсатилди. Аммо, Султон Жалолиддин ва Амир Темур шахсияти ўртасидаги

муштаракликлар олимлар тарафидан тахлилга тортилгани йўқ. То ҳануз ўша саволлар очик турибди. Мантикан олиб қаралганда, Султон Жалолоддин мўғулларга қарши курашни бошлаган, Амир Темур давом эттирган. Бинобарин, чингизийларга қарши курашни Соҳибкирон адоғига етказган. Худди шу жиҳатдан қаралганда икки қахрамонга бир хил муносабат қарор топгани ҳақиқат ғалабаси.

Табиат қонуни шундай: бир авлод ўз ишини бажаради; кетади; иккинчи авлод келади ва ўз вазифасини бажаришга киришади. Жалолоддин Мангуберди хотирасини абадийлаштиришда Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислон Каримовнинг хизматлари беқиёс. Шунингдек, Хива шаҳрида Хоразм Маъмун академиясининг қайта ташкил этилиши, Урганч шаҳри қиёфасининг бутунлай ўзгаришида бу шахсининг ташаббусларини ҳеч нарсага тенглаштириб бўлмади.

Урганч шаҳрида барпо этилган Жалолоддин Мангуберди ёдгорлик мажмуасини тарихнавис дўстим Ҳамро Пирмуҳаммад билан бориб кўрдим. Султон Жалолоддиннинг пойида қизил, оқ, сариқ, зангори гуллар қийғос очилиб ётибди. Гўёки толиққан подшоҳ оёқларига эркаланиб яқинлашаётган янглиғ. Камина бутунлай бошқача оламга тушиб қолгандек бўлдим. Бу боғ мажмуаси яхлитлигича санъат асаридир, деб ўйладим. Яна ўйладимки, Султон Жалолоддин тарихи бобида озгина билимга эга бўлган киши шу ерга келса, кимни кўраётганини тез англайди. Хоразмнинг дарёси, миноралари, гужумлари қадар маҳобатли эди мазкур мажмуа. Мазкур тоғ ердан вулқон шаклида отилиб чиқмаган эди; инсон қўллари ила ясалган эди; юраклардан отилган вулқонларнинг натижаси эди!

Мармар тошдаги битикни ўқийман: “Жалолоддин Мангуберди ёдгорлиги Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримов ташаббуслари билан бунёд этилди. Октябрь. 1999 йил.” Ёндош мармар тошда шу ёзувлар лотин имлосида битилган. Демак, мен кўриб, қувонаётганим ёдгорлик мажмуаси 17 ёшдадир. Ушбу санада туғилган чакалоқлар аллақачон вояга етибдилар.

Мана, мен бундан етти юзу саксон беш йил аввал ҳалок бўлган буюк саркарданинг, Хоразмшоҳнинг, файласуф ва шоирнинг тошдан ясалган вужуди рўпарасида турибман. Тўғри, Жалолоддин Мангуберди бу қадар баҳайбат бўлган эмас. Аммо, йиллар ўтиши баробарида тоғдек юксалаверган. Хоразмдаги, эҳтимол, Ўрта Осиёдаги энг баланд бўйли хайкал шудир?

Рухланиш, рухланиш, рухланиш керак! Бир юлдуз кафтимга шуғлаларини сочса, осмонлар қадар юксаламан. Рухан синиши – мен учун бегона туйғу. Асл ўзбек шундай деб ўйлайди, асл хоразмий шундай деб ўйлайди. Жалолоддин Мангуберди исми-шарифи халқимизни руҳлантиргани бор гап – Истиқлолдан сўнгги йилларда Жалолоддин ва Мангуберди исмларини ўғилчаларга қўйиши урфга айлангани сўзимизнинг яққол далилидир. Демак, мардлик, ватанпарварлик, фидойилик туйғулари ҳеч қачон унутилмас экан. Ана ўша туйғуларни улуглаган арбоблар ҳам мангуликка дахлдордир.

БЕРУНИЙНИ РУҲЛАНТИРГАН АКАДЕМИЯ

Тарихдан маълумки, 995 йилда Урганч амири Маъмун ибн Муҳаммад Котга ҳужум қилади ва қисқа вақтда бу юртни босиб олади. Котлик Шоҳни қатл эттириб, бутун Хоразмни бирлаштиради. Кот алломаси Абу Райҳон Беруний бу урушдан қаттиқ азият чекади. Кўп машаққатлар ила ясаган улкан глобуси йўқ қилинади, илмий асарлари, кўлёмаларининг кули кўкка соврилади. Ўлдирилган шоҳ қариндошининг шогирди эканлиги боис ўз ватанини ташлаб кетишга, хорижий юртларда яшашга мажбур бўлади. Маъмун ибн Маъмун тахтга ўтирганидан сўнггина шоҳ даъватига биноан Урганчга қайтиб келиб, илм уммонига шўнғийди. Бу ерда жаҳоннинг яна бир буюк олими, табобат илми султони Абу Али ибн

Сино билан кўришади ва икки дўст биргаликда ишлай бошлайди. Буни образли йўсинда, икки юлдузнинг учрашуви, демоқ мумкин.

Абу Райҳон Беруний 1004 – 1017 йилларда Маъмун академиясида фаолият юритади. Қизиғи шундаки, Хоразм тарихида уч нафар Маъмуншоҳ ўтган: бири босқинчи; иккинчиси маърифатпар; учинчиси академия ҳомийси. Илму маърифат ила боғлиқлиги туфайли тарихга Маъмуншоҳ номи олтин ҳарфлар билан битилган. Тарихнавис Мадрим Жуманиёзов бу тўғрида шуларни ёзади: “... Урганч саройида “Мажлиси уламо”нинг ташкил этилиши Маъмун ибн Маъмуннинг номи билан боғлиқдир, бу мажлисга фаннинг ўша замондаги энг яхши вакиллари йиғилган, шарқда уларга тенг келадиган олимлар йўқ эди”.

Мактабда ўқиб юрган чоғларимизда Маъмун ҳақида ҳеч нарса билмаганмиз. Тасаввур қилинг: жаҳон фани ривожига улкан ҳисса қўшган академия борасида, буюк бобола-римиз ишлаган табаррук даргоҳ тўғрисида бир оғиз сўз эшитмаган бўлсак! Истиқлолдан кейингина ойни ёпиб турган этаклар ғойиб бўлдилар. Мазкур бекиёс амални Ислом Каримов бошлаб берди. Дарҳақиқат, буюк амалларга пойдевор қўйилди – издошлар эса бундан-да улканроқ муваффақиятларга эришмоғи шубҳасиздир. Зеро, аини шу кунларда Ўзбекистон Президенти сайловига кизгин тараддуд кўрилмоқда. Халқимиз бўлажак Президентдан кўп нарсалар кутаётгани кўтаринки руҳиятидан маълум.

Хоразм Маъмун академиясини илк бора кўришим. Ҳаяжондаман... Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино янглиғ буюк олимларни руҳлантирган илм даргоҳи! Қайта тикланган бўлса-да, барибир уларнинг номи ила боғлиқ. Ўйладим: бундан қарийб минг йил аввал Маъмун академияси эшиклари ёпилган пайтда, академия салкам ўн асрдан сўнг Хивада очилишини Беруний ҳазратлари тасаввур қилиб кўрганмиканлар?! Тарих шу қадар сирли...

Қадимий ва замонавий усуллар муштараклигида барпо этилган бино ичкари-си сари қадам ташляпмиз. Бизни хушсуврат бир аёл қарши олди ва салом-аликдан сўнг: “Хоразм Маъмун академияси раисининг илмий ишлар бўйича муовини Гавҳар Дурдиеваман”, деди. Суҳбатимиз қисқа фурсатда қовуша бошлади.

Гавҳаржон опа техника фанлари номзоди экан. Суҳбатимиз мобайнида дедики: “Мен ўзим хиваликман. Болалик чоғларимданок Хива гавҳарлари – бетакрор обидалар тарихига қизикқанман. Хивада йигирмата минора мавжуд. Шунинг ўзи ҳайратбахш эмасми?! Қадимги ёдгорликлар умрини узайтириш, уларни асл ҳолича келгуси авлодларга етказиб бериш соҳасида илмий иш олиб бораман. Орол бўйи носоғлом экологик муҳитининг обидаларга таъсири тўғрисида гапир-ишга сабаб туғилмаса керак. Бу ўзларингизга ҳам маълум. Пештоқ ва деворларда, гумбазларда турлича ёриқлар пайдо бўлиши бизни огоҳликка чорлайди...”

Ўзимча, Гавҳаржон опани минорлар, мақбаралар, масжиду мадрасалар ва бошқа турдаги осори-атиқаларнинг ҳамшираси деб ўйладим. “Бу даргоҳда қачондан бери ишлайсиз?” деб савол бердим. “Маъмун академияси иш бошлагандан бери, – деди Гавҳаржон опа, – Ҳар хил баҳсу мунозаралар ҳам бўлиб туради. Мана яқинда Исломхўжа минораси баландлиги тўғрисида мунозара бўлди. Ҳар манбада тур-лича айtilар экан. Ўлчаб чиқдим – баландлиги эллик метру эллик сантиметр!”

Сўзларидан ўз касбининг устаси эканлиги сезилиб турарди. Зотан, илмдан завку шукуҳ олганларгина ғайрату шижоат кўрсатадилар. Манбалардан маълумки, бундан минг йил илгари Маъмун академияси залларида Беруний ва ибн Сино, уларнинг устозлари, шогирдлари фан соҳаларида баҳслашганлар, мунозара уюштирганлар. Шу аснода илм-фан тобора равнақ топаверган.

“Қалта минор нақшлари инсонни ҳайратга солади. Буни тушунтириб бермоқ учун алоҳида рисола ёзмоқ керак. Ранглар кўшиғини тинглаб завқланаман”, дейди Гавҳаржон Дурдиева.

“Раис келди” дея хабар бердилар. Гавҳаржон опа бошчилигида Ҳамро Пирмуҳаммад, Раҳим Нур ва камина раис кабинетига кириб бордик. Каттакон ва ёруғ хона. Салом-алиқдан сўнг раис билан танишдик. Шавкат Қодиров – қишлоқ хўжалиги фанлари номзоди. Кўринишидан ёш ва серғайрат, ташкилотчи раҳбар.

Хоразм Маъмун академиясининг ташкил этилиши, фаолияти тўғрисида қисқача сўзлаб беришни сўрадик.

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгач, жаҳон мамлакатлари орасида қадимий давлат эканлигини исботлашга эҳтиёж туғилди. Чунки, бошқа мамлакатлар халқи Ўзбекистон давлати илдизлари қаерларгача чўзилганига қизиқиш билдириши табиий ҳол эди. Маъмун академиясини қайта тикланишидан мақсад шундан иборат.

Истиқлолдан кейинги йилларда мамлакатимизнинг Биринчи Президенти Ислон Каримов миллий гурурни ўстириш масалаларига жиддий эътибор қаратди. Негаки, Хоразмда ҳам аждодлар шон-шавкати авлодлардан сир тутиш кучли эди. Етмиш йил давомида миллатимиз маънавий жиҳатдан суст эканлиги, бошқа халқлар мададига муҳтожлиги, “инқилоб”дан аввал ялпи саводсизлик авж олгани турли воситалар орқали одамлар онгига сингдириб борилди. Шу тариқа, айниқса, ёшлар ўтмишга шубҳа-ҳадик билан қарай бошладилар; алдандилар; қадимий тарихдан айро тушдилар. Ислон Каримов 1997 йилнинг 11 ноябрида “Хоразм Маъмун академиясини қайта ташкил этиш тўғрисида” Фармон чиқарди ва деди: “Замонавий Маъмун академиясининг олимлари тарихимизнинг номаълум саҳифаларини очиб беришлари керак. Айнан шу ердан туриб олимлар ўлканинг экологияси, ер ости сувлари ва тупроғининг минераллашуви муаммолари, Хоразмни бошқа минтақалардан ажратиб турадиган ўзига хос жиҳатлар ҳақида дунёга ўзларининг илмий тадқиқотлар билан тасдиқланган сўзларини айтиши керак...”

Шавкат Қодиров билан суҳбат мобайнида Хоразм Маъмун академияси фаолияти хусусидаги фикримиз ойдинлашди. Музейни томоша қилаётганимизда эса Хоразмнинг инсон тафаккури етиб борган ўтмиши кўз олдимизда равшан тортиди. Музей “Хоразм тарихи ва маданияти доимий экспозицияси” деб аталаркан. Музей фонд сакловчиси Шохрухмирзо Исмоилов ажабтовур экспонатларни бизга таништирди, аҳамиятини тушунтирди. Бу ерда уч юзга яқин экспонат асралар экан.

ШОВОТНИНГ АФСОНАВОР ҚОРҲОНАЛАРИ

Шовот – мамлакатимизнинг энг чекка туманларидан бири. Бир тарафидан Туркменистон Республикаси, иккинчи тарафидан Қўшқўпир, бошқа тарафидан Янгибозор, яна бир тарафидан эса Урганч тумани билан чегарадош. Шовот – каналнинг номи. Айтишларича, “Шовот” атамаси хоразм туркий тилига мансуб бўлиб “Канал” маъносини англатади. Чингизхон қўшинлари босқини вақтида канал кўмилиб қолган. Анушахон даврида эса қайтадан қаздирилган. Канални Анушахоннинг ўзи қайта бунёд қилдиргани боис “Шоҳобод” аталган, деган тахминлар мавжуд. Мен Шовотнинг қадимийлигига ишонаман, чунки бу зайлдаги каналлар қолдиқ ўрнида яратилади.

Канал туманни ёриб ўтади. Бизнинг уй каналдан унчалик ҳам узоқ эмас. Лойқа сувли суюкли каналимизни ўсмирлик вақтларимизда кўп томоша қилардик. Ёши улуғларнинг айтишича, сув остида сузадиган улкан лакқалар хавфли. Шунинг учун, сувга яқинлашишдан ҳадиксирар эдик.

Кузда сув кўм-кўк тусга киради. Гоҳо ўз юртимга борганимда катта йўл бўйида автоуловдан тушиб, кўприқдан пастга қараб турардим. Кўк сув каминани ўзига тортар, майда-чуйда марварид гиёҳлар худди эртақлардагидай туюларди. Канал соҳили яқинида қадимий Ваянгон кальсиси қолдиқлари мавжуд. Ўша “Тўрўғли” дostonида

битилган қалъа... Гўрўглининг асранди ўғли Авазхон моноклик бўлган эмиш. Халфалардан эшитганим бундай: “Ваянгон шахриннан галсин Авазим”. Яна: “Шовотдан ўтсанг шарлоб ўт, от-яроғинг созлаб ўт”. Яъни, шовотликлар донишманд, олимларни мот қилади, ботирлари кўп. Шовотга борсанг, шарлаб – тез ўтиб кет, маъносида. Менга шу талқинни айтишди. Бошқа талқинлари бордир – буни билмадим.

Шовот туманида туғилиб, ўсган машҳур кишилар қаторида шоир, олим, муסיқашунос Отаниёз Ниёзийни, унинг ўғли, буюк ҳофиз Комилжон Отаниёзовни, Хоразм вилоятида кўп йиллар мобайнида биринчи раҳбар лавозимида ишлаган Мадийёр Худойбергановни фахру ифтихор ила эсламоқ мумкин. Бугунги кунда эса шовотликлар академик Азимбой Саъдуллаев, Ўзбекистон Қаҳрамони Очилбой Раматов, Ўзбекистон халқ бахшиси Қаландар Норматов каби элдошлари билан фахрланмоқдалар.

Бугунги кунда Шовот соҳилларидан сал нарироқда “ЎзТЕКСТ – Шовот” Ўзбекистон – Швецария қўшма корхонаси қад ростлаб турибди. Бу Истиклол шарофати эмасми ахир?!

Камина муболаға айлашга мойил эмасман. Бирок, ўша воқелик гувоҳи сифатида кўз ўнгимга “ЎзТЕКСТ – Шовот “ни келтирар эканман, “Афсонавор корхоналар” атамасидан бошқа сарлавҳа топа билмадим. Агарда ўтган асрнинг саксонинчи йилларида туманимизда, Шовот канали соҳилига яқинроқ жойда Европанинг энг ривожланган мамлакатлари билан қўшма корхоналар қурилади, дейишганида, шахсан мен ўзим: эртаки бу, деган бўлур эдим. Мабодо фантаст ёзувчи бўлганимда ҳам бу воқеликни тасаввур этишга миямнинг кучи етмасди – ишонаверинг!

Туман ҳокимлигига бордик. Собик ҳамкасбим Раҳим Нур иккаламизни мазкур ҳокимликнинг ижтимоий-иқтисодий бўлими бош мутахассиси Муҳиддин Куронбоевга рўпара қилди. Муҳиддин машҳур раисларимиздан раҳматли Кўчқор Куронбоевнинг ўғли. Кўчқор аканинг тўнғич ўғли Ўктамбой Хазорасп туманига ҳокимлик қилмоқда. Улар ота изидан кетишяпти. Оталар ва болалар... Муҳиддин мени таниди ва хушмуомалалик ила мушқулимизни осон айлади.

“ЎзТЕКС – Шовот” қўшма корхонаси бўсағасида ёш, вазмин бир йигит бизни кутиб турган экан. Кўришиб, хол-аҳвол сўрашдик. Кабинети ҳар хил қоғоз тахламларига тўла. Исм-фамилиясини, лавозимини сўрадим. “Шовот Текстил” МЧЖ бош директори Элёр Душамовман”. “Шовотликмисиз?” “Ҳа!”

“Бундан икки йил аввал келганимда ИСО менежери Алишер Тожибоев билан танишиб, суҳбатлашган эдим”. “Шу ерда юрибди. Ҳозир чақираман”. Алишер келди. Суҳбат-ку қовишди. Аммо, кўнгилга бир ҳадик яралди. Икки йил бурун келганимда битта корхона эди. Энди учта бўлибди! “Уч корхона – Европага дахлдор корхоналар ҳақида туркум мақолалар ёзиш учун мен шу даргоҳда қисқа курсда ўқишим керак экан. Ҳеч тасаввур қила олмаяпман. Пахта бу корхонага келади. Ундан кейинчи?”. Алишер қулимсиради. “Бошқа бўлимларни бир айланиб келаверинглар – унга мен ўзим маълумотнома тайёрлаб қўяман.” Элёр эса санай бошлади: “Титилади; тозаланади; таркибидаги металллар ушлаб қолинади...” Дафтаримга тез-тез ёзишга киришдим. “Мақола тайёр бўлганидан сўнг интернет орқали буларга юбор! Хато қилиб қўйма яна! Кўриб чиксинлар...” раҳбарона оҳангда оғоҳлангирди Раҳим Нур.

Элёр бошчилигида бўлимларни кузатишга кетдик. “Қаерларга экспорт қиласизлар?”. “Туркия, Россия, Хитой, Польша, Белоруссия, Эрон, Малайзия...”

Элёрнинг кабинетига қайтганимиздан сўнг ундан, қаерда ўқигансиз, деб сўрадим. “Тошкент тўқимачилик институтида. Кейин Италияда малака оширганман”. Илкис буюк адиб Абдулҳамид Чўлпон қаламига мансуб “Кеча ва кундуз” романидаги лавҳалар ёдимга тушди. Устоз саноат корхоналари қуришни Европа мамлакатларидан ўрганмоқ лозим, қабилидаги ғояни илгари сурган.

“Халқ дўсти”ни “халқ душмани” деб отиб ташладилар. Алишер тақдим этган қоғозларга кўз ташладим. Демак, “УзТЕКС – Шовот” МЧЖ қўшма корхонаси “УзТЕКС” компанияси таркибида ишлаб чиқариш, сотув ва экспорт фаолиятини олиб боради. Фаолият соҳаси: энг замонавий инновацион дастгоҳларда маҳаллий пахта толасидан сифатли ва рақобатбардош ип-калава маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳисобланади. Корхона ишлаб чиқариши дунёда машҳур “RIETER” ва “MURATA” фирмалари технологик занжири билан жиҳозланган.

“УзТЕКС – Шовот” ва “Шовот – Текстил” МЧЖ қўшма корхоналари борасида дастлабки тушунчаларга эга бўлдим; “Евротекс Глобал” ишини кузатдим. Мазкур корхоналар фаолияти ҳақиқатан ҳам ҳайратбахшдир. Менга айтишдики, яқинда “Катқалъа Текст” корхонаси ҳам фойдаланишга топширилади. Биринчи босқичда етмиш миллион, иккинчи босқичда яна етмиш миллион жуфт пайпоқ тайёрланади. Қандай ажойиб! Шовот пайпоқлари кўплаб юртлар аҳолиси оёғини иссиқ қилса...

Чиндан ҳам Шовот обод бўлмоқда. Авваллари пахта далаларидангина иборат бўлган туман саноат корхоналари эвазига файз топмоқда. Бир тарафида чорвачиликка, паррандачиликка, боғдорчиликка мўлжалланган “Темирўлобод” корхонаси! Чорвачилик ва боғдорчилик жабҳалари тараққий этаётганини айтмайсизми?! Истиклолнинг тотли мевалари Шовотда айнан шу зайлда ифор таратмоқда.

УЛЛИ ПИР ЗИЁРАТГОҲИДА

Хўжа Юсуф Ҳамадоний зиёратгоҳи ҳашар йўли ила тиклангани халқимизнинг кучли этикодидан дарак беради. Камина 1993 – 1995 йилларда бу қадамжога кўп қатнаганман. Ўша даврларда Хўжа Юсуф Ҳамадоний масжиди бош имом-хатиби Ҳамро Пирмуҳаммад мақолалар ёзиб, мағбуотда эълон қилдиришга киришган эди. “Хоразм” нашриётида “Ҳамадоний мақбараси тарихи” номли рисоласи китоб бўлиб чиққан.

Машина йўл бўйида тўхтади. Ўдаци ёпидан ўтиб, дарвозадан кириб бордик. Аввал бурилма йўл четидан анча пиёда юрардик. Энди эса зиёратчиларга қулайлик яратилибди: тўғри кириб бораверасиз. Ҳа, дарвоқе, 1993 йилнинг апрелида бу зиёратгоҳга германиялик олималар – Зигрид Клайнмихел ва Ингеборг Балдауфни олиб келган эдим. Ингеборгхоним таклифига кўра “Давсаман” шеъримни ёзганман – гоё айнан биз машинадан тушган жойда шаклланган.

Дарвоза олдида китоб дўкони мавжуд. Қарасак – ўртада ҳовуз. Ҳовузнинг икки ёнида гужумлар... Ям-яшил гужумлар... Нафис манзаралардан дилимиз яйради. Ҳамадоний чилла ўтириш учун бу жойни бежиз танламаган, дея ўйладим. Худди фалакдан ёқимли нурлар ёғилиб тургандек! Бунда қандайдир ҳикмат мужассам. Сабаби, бошқа ерларда юрак бу қадар орзиқмайди. Мақбара сари қадам ташларканмиз, бир аёл мулла бувадан дуо сўради. Дуо қилди. Мақбара ичкарасида кўрпачалар тўшалган экан. Ичкари пештоқларида қадимий нақшлар! Мен бундан бир соатлар муқаддам кўрган манзараларимни шу нақшларга таққосладим: икки хил дунё! Бири – Ғарбона; бири – Шарқона. Ҳаётимизга Шарқу Ғарб унсурлари бирдек кириб бормоқда – ғаройиб!

Мулла бува оят ўқиди. Юртимиз тинчлигини, элимиз фаровонлигини сўраб, Оллоҳга илтижо айлаб, дуога қўл очдик.

Мошинга ўтириб, Бўйрачидаги Маданият ва аҳоли дам олиш саройи тараф равона бўлдик. Бундан икки йил аввал келганимда, таъмирлов ишлари эндигина бошланган эди. Қарасам, сарой олдидаги буюк ҳофиз Комилжон Отаниёзовнинг бюсти ярақлаб турибди. Ичкари ораста, шинам.

Иморатбобо қабристонига бордик. Комилжон Отаниёзов қабрини, келин-бийимиз Имсима она қабрини ва яқинларининг мазорларини зиёрат этдик. Оят ўқилди. Дуога қўл очилди.

Хоразм Булбули айнан шу жойда мангу уйқуга кетган; аммо, кўшиқлари уйғоқ. Шу сафаримда уйда чой ичиб ўтирганимда, телевизорда Комилжон ҳофиз тўғрисида кўрсатув бошланиб қолди. Ўйладимки, бу мақомдаги ҳофиз қайтадан Ер юзига келармикан?

*Арғумоқ остингдадур тоғларни газ, дузларни газ,
Ногаҳон ул арғумоқ остингда бўлғай, бўлмағой...*

Келаси йили, аниқроғи 2017 йилнинг 20 июлида Комилжон Отаниёзов таваллудига 100 йил тўлади. Буюк ҳофизнинг издошлари, мухлислари мазкур сана мамлакат миқёсида кенг нишонланишидан умидвордирлар. “Тантаналар Шовотдан бошлангани маъқул. Сўнг эса водий, Қашқадарё, Бухоро тарафлар... “, дейди “Ўзбек элим Комилжондан айрилмас” лойиҳасига бош-қош бўлаётган қаламкашлардан бири Раҳим Нур.”Мумтоз кўшиқлар халқимизни руҳлантирмоғи муқаррар. Санъатнинг ҳеч бир тури миллионлаб кишилар кўнглига кўшиқдек тез кириб бораолмайди, деб ўйлайман”.

Ҳазрат Алишер Навоий назмни иъжоз, яъни, мўъжиза мақомида демишлар. Шеър – оддий яратик, деганлар янглишур. Шеър – кўнгилинг шаффоф фарзанди. Кўшиқ – шунинг давоми. Бинобарин, шеърга, кўшиққа чин дил ила ошино тутинганлардан ҳеч қачон ёмонлик чиқмағай!

Дарвоқе, хоразмликлар Хўжа Юсуф Ҳамадоний зиёратгоҳи мажмуини қисқагина қилиб “Улли пир” дейишади. “Улли” – “катта” демак. Хоразм вилояти худудидаги бош зиёратгоҳ Улли Пирдир. Ана ундан кейингиси, менимча, Полвон Пир (Паҳлавон Маҳмуд) мақбараси. Хоразмликлар пирларга ихлосманддирлар. Дуо ва илтижолар зиёратгоҳларда амалга оширилса, Оллоҳ хузурига тез етиб боради, деярak ўйлашади.

ХОНҚАДА ШЕЪР ЎҚИДИК...

Ўтган асрнинг саксонинчи йилларида устоз Матназар Абдулҳаким Хоразм адабий муҳитини жонлантиришга киришган. Раҳим Бекниёз, Эркин Самандар, Курбон Муҳаммадризо, Ошиқ Эркин каби катта авлод вакиллари эзгулик жараёнини қўллаб, қувватлаб туришди. Ҳар бир туманда адабиётга ҳавас кучайиб бораверди. Хивада Отабек Исмоилов, Абдулла Сафоев, Гурланда Содик Иноят, Маҳмуд Ражаб, Шовотда Болтабой Бекматов ва мен, Кўшкўпирда Йўлдош Эшмурод, Гўзал Бегим, Урганчда Шухрат Маткарим, Даврон Ражаб, Ширин, Хазораспда Рустам Назар, Шокир Бек, Янгиарикда Жуманазар Юсупов, Хонқада Юсуф Латиф, Исмоил Оллаберганонов, Муҳаббат Сафоева, Янгибозорда Гавҳаржон Ибодуллаева, Боғотда Дурпошша Худойназарова каби қаламкашлар ижод қилиб, аста-аста элга танилдилар. Мана, Гавҳаржон Ибодуллаева Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг вилоят бўлимини бошқармоқда. Болтабой Бекматов эса “Хоразм” нашриётининг директори. Камина бу дўстларим билан суҳбатлашиб тураман. Гоҳо юзма-юз, гоҳо телефонда.

Сафарим қариётган бир маҳалда дўстлар таклифига биноан Хонқа туманига йўл олдик. Ушбу туманда яшайдиган ажойиб шоира Муҳаббат Сафоева бизни, яъни Болтабой Бекматов иккимизни сихатгоҳга бошлади. Номи: “Хонқа” экан. Анча йиллардан бери катта давраларда шеър ўқимаган эдим. Унинг устига кўзойнақларимни топа билмай каловландим. Ҳайтовур, ичкарига қираётганимизда топилди.

Муҳаббат бизларни даврадагиларга мактаб таништирди. Болтабой оға иккаловимиз галма-галига гапирдик. Мен Хоразмнинг энг қадимги давлат эканлиги, аввалги шон-шавкати, шўро пайтида пасайгани, Истиклолдан сўнг вилоятда янги эра бошлангани тўғрисида бадиий йўсинда гапирдим. Ва севги хусусидаги битта шеъримни ўқидим. Илғашимча, ифодали чикди ва даврадагилар тушундилар.

Болтабой оға оҳистагина йўсинда фалсафий шеърларини ўқиди. Таникли шоирнинг “Таскин” сарлавҳали шеъри ўқилаётганида даврада жонланиш сезилди. Назм тадбири яқун топгач, бир аёл шоирга: шу шеърингизни йиғлаб эшитдим, менга жуда қаттиқ таъсир қилди, деди. Вилоятнинг “Эзгу сўз” газетасида, яна денг, биринчи саҳифада эълон қилинган ушбу шеър мени-да тўлқинлантирган. Ҳамиша папкада асраб юраман; Хоразмга борганимда ҳам папкада эди. Қишлоқ шоири қисмати тўғрисидаги дурдона шеърни сизга илинмоқчиман:

*Шоирлар пойтахтга кўчиб кетдилар,
Отиз сенга қолди, чел сенга қолди.
Шоирлар пойтахтни макон этдилар,
Қақраган ариқлар, кўл сенга қолди.*

*Қолди қум, туз босган, бемор далалар,
Чорва сенга қолди, чўл сенга қолди.
Қолди содда, танги, жўмард болалар,
Кетмон сенга қолди, бел сенга қолди.*

*Юрак каби яқин, жигардек қиймас,
Сабр, матонатли эл қолди сенга.
Шижоатли, лекин осонни севмас,
Мўъмин ва камсуқум феъл қолди сенга.*

*Сен-чи, қочолмайсан пойтахтга, илло,
Меҳринг узолмайсан шу она ердан.
Енгинг шимарасан айтиб, “Бисмиллоҳ”,
Кўйлагинг оқарар шўртаъм тердан.*

*Тонгдан шомга қадар билмайсан тиним,
Боладай қувнайсан, ризқ-рўз яратиб.
Юрагингдаги шайт сўнмасин, иним!
Юрма ҳасад этиб, юрма қаҳр этиб!*

*Қўявер, шоирлар турсин шаҳарда,
Сен кетмон, ўрогинг, белинг билан бўл!
Бахт шаҳарда эмас, меҳнат, меҳрда,
Сен шу дала-тузинг, элинг билан бўл!*

Болтабой Бекматов 1984 йилда устоз Матназар Абдулҳакимнинг назарига тушди. У инсон далдаси боис Москвада, Максим Горький номидаги Адабиёт институтида ўқиб келди. Москва адабий доирасида эътироф этилди. Болтабой Бекматов Александр Пушкин қаламига мансуб “Моцарт ва Сальери” трагедиясини маҳорат ила ўзбекчага ўгириб, нашр қилдирганида ҳайратланиб юрганим эсимда.

Бир вақтлар устозга: нега Тошкентга бориб яшамайсиз, дея савол берганимда, шоир қаерда хўб ва кўб ёзса, шу ерда яшагани маъқул, деган эди. Гапнинг очиғи устозимга ҳавас қилганман; Болтабой оғага ҳавас қиламан. Чунки улар илдизларининг ёнида яшадилар, яшамокдалар.

Хоразмдан ҳеч кетгим келмасди. Отамкон мени қўйиб юборгиси келмай тургандек Мен Истиқлолдан сўнг воқеликка кўчган улкан ўзгартишларни кўриб, шодландим. Манбаларда Хоразм – Хварризем, яъни, Қуёш қабиласининг ери, дея таърифланган. Эндиликда Қуёш Хоразмга яқинлашмоқда.

2016 йил, 30 октябрь-2 ноябрь.

НАЗМ

Ойдин ҲОЖИЕВА

Ўзбекистон халқ шоири. 1942 йилда тугилган. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎЗМУ) тамомлаган. Ижодкорнинг “Шабнам”, “Онам севган қўшиқ”, “Орзу гули”, “Манзиллар”, “Тароват”, “Наво” каби йигирмадан ортиқ шеърӣ ва публицистик тўпламлари наиш этилган.

Сирлар кўнгил тубинда қолди

* * *

Шағирлайди ҳаёт бетиним,
Чаппар урар айланиб қорга.
Сайёҳ каби билмайди қўним,
Йўли тушар чўлга, гулзорга.

Гоҳ чавандоз йигитдай гуррос
Солиб ўтар дарчанг ёнидан.
Гоҳ донишманд чолдай беғараз
Дур сочади фикр конидан.

Баркут гилам тўшар даштларга,
Тугён бўлар сокин сойларга.
Мангуликнинг муҳрини босар
Гувоҳ бўлиб йиллар, ойларга.

Ажал очган дарвозаларни
Ҳаёт-элчи танбалаб ташлар.
Ғариб, унут қабрларда ҳам
Қизғалдоқдай ловиллаб яшар.

Йиллар букиб кетган қадларга
Қувват, ёшлик бергандир ҳаёт.
Узангиси кумуш эгарда
Кийик қувган мергандир ҳаёт.

* * *

Сизни десам, лабларимда гул очилар,
Сизни десам, дарёларда дур сочилар,
Сизни десам, кадамларим ер муччилар,
Гул сочилар, дур сочилар!

Сизни десам, кўнгилда юлдузлар ёнар,
Сизни десам, қаҳратонда музлар ёнар,
Сандиғидан тилла сочиб, кузлар ёнар,
Гул сочилар, дур сочилар!

Сизни десам, зоғлар қочар сахро сари,
Зулмат сўнар, ойдин бўлар дунёларим,
Сизни десам, сизни десам!..

Лавҳа

Боғимнинг гўзал маликаси –
Анор уйғонмади бу баҳор.

Булутдай кўпирди оппоқ наъматак,
Булбул уя қурди бағрида.

Мастона сайради ёз туни,
Булбул бола очди хотиржам.

Палапонлар бўлди учирма,
Ҳувиллаб қолди гавжум уяси.

Наъматак қизил маржон тақди,
Алвон юлдуз каби ғужғон мевалар.

Шамол шўх боладай арғимчок учар
Наъматакнинг яшил ўрамларида.

* * *

Мен – сенингман, зулматга отма
Бир кераксиз матоҳ сингари.
Оғир тошдек кўнгилга ботма.

Мен – сенингман, узлатга отма
Ёниб битган бир шам сингари.
Қонда ёнар ишқ оташлари.

Мен – сенингман, ғурбатга отма
Қуриб битган булоқ сингари.
Танда қайнар ишқ оташлари.

Мен – сенингман, борки ҳаётим –
Умидларим, орзу, нажотим,
Дилда сайрар ишқ булбуллари.

Сотма мени ишқ бозорида,
Сендан ўзга йўқ харидорим.
Бу дунёнинг кори борида
Сендан ўзга йўқ харидорим.
Бу дунёнинг бозорида...

* * *

Опа-сингил борлиги яхши,
Оро кирар ширин жонингга.
Дардларингга ёрлиги яхши,
Ҳасад қилмас иссиқ нонингга.

Оғирингни қилади енгил,
Мушкулингни этади осон.
Онанг бўлиб опаю сингил
Ҳаётингни қилади бўстон.

Кўзларида яшайди онанг,
Сўзларида яшайди онанг.
Ғамгузоринг, сирдош, ғамхонанг
Изларида яшайди онанг.

Райхонлардан сўрайман гоҳи
Кўзмунчоғим – опаларимни.
Ҳижронлардан дув-дув ёш оқиб,
Хўл қилади ёқаларимни.

Бир гул бўлиб унсалар агар,
Тақиб олсам чаккаларимга.
Учратсайдим қайтадан агар,
Кўтарардим елкаларимга
Жаннатмакон опаларимни.

* * *

Кузнинг тиниқ осмони
Каби ҳаёлим вазмин.
Қуёшнинг чилдирмаси
Қиздирмас ёзнинг базмин.

Боғлар – кўкқарға бозор,
Беҳилар – ёмби олтин.
Шамол чертади дутор
Тераклар чайқар бошин.

Чўпонларнинг найидай
Куйлаб ётар жилғалар.
Боқсанг кўзни олгудай
Кузак таққан жиғалар.

Шалдир-шулдур балдоқлар –
Қайрағочлар ўйини.
Хонанда зарғалдоқлар
Ҳиндда қилар тўйини.

* * *

У туйғулар гўзал эди,
Чеккангга тақсанг бўларди.
Дарё каби тошқин эди,
Мавжида оқсанг бўларди.
Гулхан каби жўшқин эди,
Тафтида олов ёқсанг бўларди.

У бир сахро эди, кўксини
Бинафшалар қоплаб ётарди.
У бир дарахт эди, арчадай
Қишин-ёзин кўклаб ётарди.

У бир қоронғи ғор эди,
Мўмиё туғилар деворларида.
Лайлининг тилидан учган зор эди,
Мажнунга муҳаббат изҳорларидай.

Олис хотиранинг садоси эди,
Бахшиларнинг ёниқ овози эди,
Кўнгилнинг нидоси эди,
Англолмадинг..
Тинглолмадинг..
Тан олмадинг сен...

* * *

Чақмоқдирман, кўкни ёндирган,
Тупроқдирман, буғдой ундирган.
Чироқдирман, гоҳ капалакнинг
Қанотлари тегиб, сўндирган.

* * *

Бу дунёда сенинг севгинг
Менинг қимматли ганжимдир.
Сенинг кўнглинг – менинг кўзгум,
Қадр тоғим, таянчимдир.

* * *

Ёнмоқдан топдим ҳаловат,
Куймоқдан топдим фароғат.
Не толедур, майса бўлдим,
Пойингда айтдим саловат.

* * *

Болалигим ўт чакнаган йилларди,
Қадамимда бўз тиканлар гулларди.
Мен хиргойи қилиб ўтган қирларда
Қизғалдоқлар пари қиздай куларди.

* * *

Заррадурман сенинг мулкингда,
Қатрадурман сенинг мулкингда.
Болдан ширин гоҳо ҳаётим,
Какрадурман гоҳо мулкингда.

* * *

Хотирани ёқолмайсан хазон каби,
Хотирани элолмайсан сомон каби.

* * *

Жисм ёнди, танамдан кунда қолди,
Қанча сирлар кўнгил тубинда қолди.

ҲУКМАТ

Юксалиб бошим кўкка етсин де-
санг, ҳамма ишни кўриб, қузатиб би-
лим билан қилгин.

Юсуф Хос ҲОЖИБ

НАСР

ОТАУЛИ

1949 йилда тугилган. Тошкент давлат университети (ҳозирги ЎзМУ) тамомлаган. “Осмон тўла юлдузлар”, “Сурнай наволари” насрий тўпламлари нашр этилган. “Тилсим”, “Элчи (Афанди ўлмайдиган бўлди)”, “Улус (Фаробийнинг дўсти)”, “Замона зайли” насрий дostonлари муаллифи. “Шуҳрат” медали билан тақдирланган.

ҚИССАЛАРДАН ҲИССАЛАР

Эссе

СЎЗБОШИ

Адабиётимиз тарихида Алишер Навоийдан кейинги энг сермахсул ва серқирра ижодкорлар XIX асрда умрини мироблик, шоирлик ва таржимонликда ўтказган Муҳаммадризо Огаҳий билан XX аср адабиётининг ўзига хос юрагини ташкил этувчи шоир, носир ва олим Мусо Тошмуҳаммад ўғли Ойбек экани барчага маълум. Бу уч қалам паҳлавонига энг муносиб ворислар орасида, менинг назаримда, яна тўрт нафар “мир”нинг алоҳида ўрни бор: Миркарим Осим (1907-1984), Мирзакалон Исмоилий (1908-1986), Миртемир (1910-1978) ва Мирмуҳсин (1921-2005). Бу тўрт адибни фақатгина “мир” деган сўз бирлаштириб тургани йўқ. Улар ижодига хос ўзаро яқинлик сермахсуллик ва серқирралликдек камёб ва ноёб фазилатлар ҳам эмас. Назаримда, бу “мир”ларга хос энг муштарак жиҳат уларнинг исми жисмига, феъли отига муносиблиги – баайни қиличдек ўткир ўз сўзига, борингки, амирона узил-кесил, эътироз билдириб бўлмайдиган, мутлақ ҳукмга эгаллиги! Бу ҳам Худонинг қудрати, албатта.

Ойбекнинг ёшликдаги энг қадрдон дўсти иккита бўлган. Бири – “Мустамлака даври адабиёти” деган илмий тадқиқот ёзган ва аввало шу сабабдан 1938 йилнинг 4 октябрида устозлари Қодирий, Фитрат ва Чўлпонлар билан баравар “халқ душмани” сифатида отиб ўлдирилган файласуф мунаққид Отажон Ҳошим, иккинчиси – мустамлака тузумнинг турфа тазйиқ ва тақиқларига қарамай кўҳна тарихимизга қайта жон ато этишга бутун умрини бағишлаган Миркарим Осим. Бу икки дўстнинг фидойилиги Ойбекнинг фидойилигидан кам эмас, албатта.

Аввало шунга алоҳида эътибор қилиш керакки, тарихнавис адибларимиз орасида Миркарим Осимдан бошқа бирон-бир ёзувчи тарих бўйича олий маълумотга эга бўлмаган: Ойбек иқтисод, Пиримкул Қодиров шарқшунос, бошқа аксарият ёзувчиларимиз эса тил-адабиёт ва ё журналистика бўйича малакали мутахассислар бўлишган, бинобарин, улардаги тарихга қизиқиш ўзига хос ҳаваскорлик даражасида эди. Миркарим Осим эса 1926-1930 йилларда Москвадаги педагогика институти тарих-иқтисод бўлимида таҳсил олган, Тошкентга қайтгач, педагоги-

ка илмий текшириш институтида ишлар экан, тарих ўқитиш масалалари бўйича бир йилда иккита рисола (“Бошланғич мактабда тарих ўқитиш методикаси масалалари”, “Тарих дарсларида такрорлаш методикаси” 1937) ёзиб чоп эттирган тадқиқотчи олим ҳам эди. Демокчимизки, Миркарим Осимнинг бадиий насрдаги ижоди бошқа тарихнависларимизга нисбатан мустаҳкамроқ илмий асосларга эга эди, натижа ҳам шунга яраша бўлди. Айни шу мустаҳкам илмий асос унинг тарихнавис адибларимиз орасида тарихий далилларга садоқатни бадиий тўқимага нисбатан устунроқ деб қарашини шакллантирди.

Чўлпоннинг шоҳ сатрларидан бири ёдингиздадир: “Ҳалокат бўлғусин билмай қулочни катта отдим-ку!” Миркарим Осим ҳам ижодининг бошланиш даврларида ҳеч нимадан ҳайиқмай қулочни катта отиб бошлаганини аён кўриш мумкин. “Тулистон” журналида 1936 йилда адибнинг “Тераклит” деб номланган шеъри, 1937 йилда эса, “Геркулес” деб номланган очерки эълон қилинади. Бу икки асар бўлғуси адибнинг қизиқишлари, наинки оддийгина қизиқишлари, балки бадиий тадқиқотлари доираси нақадар катталигини аён кўрсатиб тургандек. “Геркулес” очеркида қадимги юнон драматурги Еврипиднинг “Тинмагур Геракл” ва “Алкеста” асарлари таҳлил этилади. Бу ёш тадқиқотчининг шоирлик ва журналистлик билан бир қаторда мунаққидлик салоҳиятидан ҳам яққол далолат бериб турибди. Кейинчалик бундай “қулочни катта отиш”лар қутилмаган ҳалокатларни бошлаб келишидан хавотирланиб, бутун куч-қувватини бир нуқтага жамлаш учун бўлса керак, тарихшунос олимлик, журналистлик ва ё мунаққидликни йиғиштириб қўйиб, ҳикоянавис ва қиссанавис сифатида олис тарих қаърига тобора чуқурроқ шўнғиш – фақатгина тарихнавис адиб сифатида иш кўришни нисбатан беҳавотир иш деб билгандир...

Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонасида Миркарим Осимнинг турли йилларда нашр этилган йигирмага яқин китоби бугунги кун

Миркарим Осим мутолаасидан унган “ниҳоллар”

Ҳар бир миллат “очунга ўз борлигини яратиш учун келган” (Фитрат) бўлса, мана шу яратилиш йўлидаги унинг асосий раҳнаmolари, тарихи, бугуни ва келажagini тутиб турувчи дарғалари бўлади. Миркарим Осим асарлари туркий халқлар, кенгроқ қилиб айтганда, кўхна Осиё тарихи учун шунчалик асқотарлики, ўз ўтмишини билмоқчи бўлган зиёли Миркарим домла мактабига мурожаат қилса, ишонаманки, ундан ўз “идиши”га яраша сув кўтаради. Миркарим Осим Алп Эртўнга даврдан тортиб яқин ўтмишимизгача бўлган тарихимизни тирилтириб, унга иккинчи бадиий умр бағишлагга ўзини фидо этган адиб бўлишига қарамай, ҳали устоз муаррих адибнинг чеккан заҳматлари етарли кадрлангани, ўзбек адабиётишунослигида унга муносиб тарзда номзодлик ва докторлик диссертациялари, лоақал алоҳида монография ва китоблар бағишлангани йўқ. Ҳолбуки, домланинг ҳар бир тарихий асари замиридаги бадиий ҳақиқатни англаш воситасида адабий манбашунослигимиз ҳам, тарихий манбаларга асосланган адабиётшунослигимиз ҳам олдинга бир неча қадам ташлашига шубҳа йўқ.

Отаули бир неча йиллардан буён Миркарим Осим яратган асарларни ўрганиб, тадқиқ этиб келади. Ёзувчи бу жараёни камтаргина “мутолаа” деб атайди. Замонавий адабиётшунослиқда адабий мутолаа рецептив эстетика нуқтаи назаридан ҳам, мультикультурология жиҳатидан ҳам тадқиқотларга доимий объект бўла олиши нисбатан кейинги даврларга келиб англашилди ва мутолаа адабий жараёнинг муҳим компонентигина эмас, балки уни “ҳаракатга келтириб турувчи жони, қони экани” (Ролан Барт) илмдагина эмас, балки адабий амалиётда ҳам исботланмоқда. Ана шу каби юксак талаблар доирасидан келиб чиққанда ҳам, биргина кадршунослик нуқтаи назаридан ҳам Миркарим

ўқувчиларига маҳтал бўлиб турибди. Бу китобларни нашр этилган йилига қараб бир чеккадан тартиби билан мутолаа қилсангиз, кўз олдингизда янги бир олам очилгандек бўлади.

Адибнинг “Мақтаб кутубхонаси” туркумида 1947 йилда “Ўздавнашр”да чоп этилган илк китоби – “Ўтмиш саҳифалари”га “Фидокор чўпон”, “Китоб”, “Темур Малик”, “Улуғбек ва шайх Аҳмад”, “Шоирнинг ёшлиги”, “Бадарға”, “Астро-бод” ва “Дарвишаланинг фитнаси” деб номланган жами саккизта ҳикояси киритилган. Бу асарлардан дастлабки тўрттаси Широқ, Ибн Сино, Темур Малик, Амир Темур ва Улуғбек ҳақида, қолган тўрттаси эса, буюк мутафаккиримиз Алишер Навоийга бағишланган. Китобчани кафтингизда тутиб, ўзингизча вазнини салмоқлаб кўрар экансиз, турлича хаёлларга борасиз. Аксарияти 1937-1944 йилда ёзилган бу тарихий ҳикояларнинг орадан анча йил ўтиб бир китобча ҳолига келтирилгани, унга ўз ижодига ҳам, ўзгалар ижодига ҳам ўта талабчанлик билан қарайдиган адибимиз Абдулла Қаҳҳорнинг муҳаррирлик қилгани, бу адибимиз яратган сўнги асарлардан бири “Ўтмишдан эртақлар” деб номлангани... Бир қарашда оддийгина бўлиб туюлувчи мазкур далилларда ажиб аломатлар бордек. Энг бирламчи аломат шундаки, “Бўладиган бола бошидан маълум” деганларидек, тарихнавис адибнинг дастлабки китобчаси шунчаки ҳаваскорнинг ўткинчи қораламалари эмас, бадий жихатдан пишиқ-пухта, умрибоқий асарларни ўзида жамлаган эди. Ушбу саккиз ҳикоя бугунги кунда ҳам ўзининг бадий-эстетик қимматини тўла сақлаб қола олган. Мисол учун тўпламдаги “Фидокор чўпон” деб номланган дастлабки ҳикояни олиб қарайлик. У “Широқ” афсонаси асосида ёзилган, бир қарашда бор нарсани бирмунча кенгайтирган ҳолда қайта ҳикоя қилинаётгандек. Аслида ундай эмас. Афсонадаги “ундай бўлибди-бундай бўлибди” қабилидаги умумий баённи “аслида – ҳаётда бундай бўлган, айнан мана шундай бўлган” тарзида аниқ-тиниқ тасвирга айлантириб ўқувчининг кўз

Осим адабий дунёсига мурожаат бизда нисбатан кам учраётган ва зарур ҳисобланган соҳалардан экани мутахассисларга аён.

Муаллиф Миркарим домланинг ўн тўққизта китобига сочилган олти киссасини (айримларини тарихий ҳикоят деб ҳам аташ мумкин) мутолаа марказига қўяди, уларни муайян бир тартибда (хронологик ёки мавзусига кўра эмас), маданий мутолаа жараёнига қараб тартиблаштиради ва ундан олган сабоқларини ўқувчига жуда оддий ва самимий тилда баён қиладики, унинг оҳангида илмийлик даъвоси, сўзларида бадийлик таъкиди йўқ. Биз асарларни мунаққид-китобхон билан қайта мутолаа қиламиз, аввалги ўқишда эътибор бермаган нуқталарга диққатни тўплаймиз ва охир-оқибатда ҳар бир асар замиридаги бадий ҳақиқатни топиш йўлида талқинчи билан баробар “ишлаймиз”. Рус адабиётшуноси ва файласуфи Валентин Асмус “Чтение – это труд” (“Мутолаа меҳнатдир”) дегани ёдимизга келса ҳам биз бундай “мутолаа”га кўникмаганимиз учун тез-тез, сакраб-сакраб ўқигимиз келаверади. Шундай саркашликлардан бизни мунаққид тўхтатиб, ҳар бир воқеанинг замирига назар солишга, ҳар бир қахрамон нутқини ақл тарозисида тортиб кўришга кўниктира бошлайди. Натижада оддий китобхон ҳам муаллиф билан бирга мутахассислашиб боради.

Ушбу эссе бизни Миркарим Осим асарлари дунёсига етаклайди, устоз муаррих-адиб айтиб-айтолмаган, замоннинг зуғуми боис ифодалашга ботинмай олиб борган услубий ўзига хосликлари билан таништиради. Ишонаманки, бугунги кунда ҳар жабҳага қараб “йўргалаётган” адабий танқидимизни асар мутолааси томонга тортади, асарга баҳо беришда ёзувчи дунёқараши ва ижтимоий чиқишидан келиб чиқиб баҳолаш йўлини инкор қилади, ёзувчи калбини унинг ўз асари орқалигина танитиш ва тушунтириш йўлини жорийлаштиришга ёрдам беради.

Ҳамидулла БОЛТАБОЕВ

олдида бадий гавдалантириш, афсонани жонлантириб, афсонавий қахрамонга қайта жон ато этиш... ҳамма ҳам уддалаёлмайдиган чинакам ижодий ишнинг каттаси бу! Ҳикояда айна шу ўта мушкул иш қойилмақом тарзда уддаланган.

Тўпламга киритилган жами саккиз ҳикоянинг барчасида қахрамон ҳаётининг ҳал қилувчи ҳаёт-мамот лаҳзалари шундай мухтасар ва аниқ деталлаштириб тасвирланадики, улар, худди Абдулла Қаҳҳор ва Ғафур Ғулом ҳикоялари каби, ҳар бир қаламқаш учун бугунги кунда ҳам ибрат намунаси бўла олади. Тагин денг, бу асарлар тўқима қахрамонлар эмас, шонли тарихимизда яшаб ўтган улуғ аждодларимиз ҳақида, бинобарин, ҳаётий илдиллари чуқур, демакки, таъсирчан, ибратли, яшовчан... Фикримизнинг исботи учун “Улуғбек ва шайх Аҳмад” ҳикоясини кенгрок таҳлил қилайлик. Асарда Тоғли Қорабоғда ҳордик чиқараётган Соҳибқирон Амир Темур Сароймулкхоним билан тўққиз яшар набираси Улуғбекни пойтахт Самарқанддан ўз хузурига чорлайди. Улар етиб келганида Улуғбекни қиссахонининг ўғли Аҳмад билан дўст тутинтиради. Кунлардан бир кун бу икки дўст кураш тушиб, унда Улуғбек енгиб чиқади. Орадан ярим аср вақт ўтиб, икки дўст (эндига келиб, дўст эмас, ашаддий рақиб ва мурасасиз душман!) яна учрашади. Ана ўшанда шайх Аҳмад ҳукмдор Улуғбекка дилидаги қаҳр-ғазабини рўй-рост ифодаловчи оташин сўзларини айтади... Атиги беш саҳифалик тиниқ тасвир замирида теран тағмаънолар аниқ-равшан кўзга ташланиб, ўқувчини ўзига мафтун-маҳлиё этади ва, табиийки, ўзига яраша чуқур ўйларга чўмдиради. Маълумки, ҳар бир халқ ва ҳар бир ҳукмдорнинг қудрати аввало унинг руҳоний зотларга муносабати билан узвий боғлиқ бўлади. Бу мўъжаз асарда Соҳибқирон Амир Темур ҳазратларига хос бемисл қудратнинг туб илдизи Амир Кулол ва Мир Саййид Барака сингари ўзига бевосита раҳнамолик қилган пири муршидлари, Аҳмад Яссавий, Занги Ота ва ўзи ихлос қўйган бошқа ғойибона пирларига чексиз ҳурмат-эҳтиромида ва, аксинча, Мирзо Улуғбек фожиасининг туб илдизи – бундай руҳоний зотларга етарлича ҳурмат-эҳтиром кўрсатилмаганига узвий боғлиқлиги санъаткорона очиб берилади. Шўро тузуми Соҳибқирон Амир Темурни қонхўрдан олиб, жаллодга солиб, ҳатто Гўри Амирдаги бу улуғ зотнинг қабрини очибруҳини безовта қилган пайтда ёзилиб эълон қилинган ушбу ҳикояда Соҳибқирон бобомизни ижобий қахрамон сифатида кўрсатиш, Соҳибқироннинг ўзига “Қисаси Рабғузий” ва бошқа кўпдан-кўп қиссаларни ўқиб берадиган қиссахонга, демакки, “халқ онгини заҳарлаётган дин – афюн”ни дилида юксак эъзозлаган руҳоний зотга чексиз ҳурмат-эҳтиромини қаламга олиш... ўз даврида мисли кўрилмаган ижодий жасорат эди, албатта. Шунга ўхшаш гапларни тўпламдаги Ибн Сино ва Темур Малик ҳақидаги тарихий ҳикояларга нисбатан ҳам айтиш мумкин.

Китобчадаги Алишер Навоий ҳаётининг ҳал қилувчи бурилиш нуқталари қаламга олинган тўрт ҳикоя, табиийки, яна-да ҳаётийроқ, таъсирчанроқ, ибратлироқ. Уларнинг ҳар бири бугунги кун ўқувчиларини нафақат завқлантиради, балки “дўппини бошдан олиб” жиддий ўйлашга ундайди. Дастлаб “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” журналида 1940 йилда эълон қилинган “Астробод” ҳикоясида кейинчалик “Навоий Астрободда” драмаси ва бошқа асарларда атрофлича қаламга олинган маълум ва машҳур тарихий воқеа мухтасар тасвирланади. Дастлаб “Қизил Ўзбекистон” (ҳозирги “Ўзбекистон овози”) газетасида эълон қилинган “Алишернинг ёшлиги” ва “Бадарға” ҳикояларида эса, буюк шоирнинг бола кезларида Фаридиддин Атторнинг “Мантик ут-тайр” фалсафий достонини қай тарзда ёд олгани ва кейинчалик, Абусаид Мирзо ҳукмронлиги даврида ўсмир Алишер нима учун Ҳиротдан Самарқандга сургун қилингани, бу воқеаларнинг

туб руҳий сабаблари мухтасар очиб кўрсатилади. Очиб кўрсатилганда ҳам, шу қадар ҳаётий ва таъсирчан очиб кўрсатилганки, муаллифнинг ҳикоянавислик маҳоратига ҳам, мутафаккир бобомизнинг бекиёс тафаккур соҳиби ва улкан давлат арбоби сифатидаги ўткир ақли ҳамда зукко тадбирлар эгаси эканлигига ҳам беихтиёр қойил қоласиз. Дўстига қарши фитна кўзгаган укаси ва ўзи, энг даҳшатлиси – тинч-осуда яшаб турган оддий халқ устига беомон бало-офат бўлиб ёғилиши эҳтимолини биргина тадбир билан бутунлай йўққа чиқариб, душманликни дўстликка айлантириш, уканинг фитнасидан дўстликни яна-да мустаҳкамлай оладиган муҳим бир восита сифатида фойдаланиш, яъни, юз фоиз мағлубиятни юз фоиз ғалаба сифатида дўст-душманнинг кўзига кўрсатиб, уларни ишонтириш!.. Бунинг учун Алишер Навоийнинг бекиёс закоси ва Миркарим Осимнинг ёзувчилик маҳорати керак бўлади, албатта.

“Ўтмиш саҳифалари” тўпламига киритилган саккиз тарихий ҳикоя адабиётимиз тарихида Широқ, Ибн Сино, Темур Малик, Амир Темур, Мирзо Улуғбек ва Алишер Навоийдек буюқ аждодларимиз ҳақидаги илк насрий асарлар сифатида ниҳоятда қадрлидир. Бу асарларнинг қадри йилдан йилга ошса ошадики, зинҳор камаймайди.

Тарих фанлари номзоди Наим Норқулов ва филология фанлари номзоди Маҳмуд Сатторовларнинг адибнинг етмиш ёши муносабати билан 1977 йилда нашр эттирган “Миркарим Осим” адабий портретида ҳам, адиб вафотидан кейин, унинг саксон ёшлиги муносабати билан 1987 йилда нашр этилган “Карвон йўлларида” сайланмасига Маҳмуд Сатторов ёзган батафсил сўзбошида ҳам, табиийки, Наим Каримов, Иброҳим Ғафуров ва бошқа адабиётшунос олимларимиз ёзган қатор мақолаларда ҳам Миркарим Осимнинг қачон ва нима учун қамалгани, қаерда қандай жазо муддатини ўтагани, қачон нима сабабдан қамокдан озод этилгани-ю, қачон Тошкентга қайтиб келиб, ижодий ишини давом эттиргани хусусида маълумот учрамайди. Ҳолбуки, Миркарим Осим билан баравар ё олдинма-кетин қамалган Мирзақалон Исмоилий, Шухрат, Саид Аҳмад, Шукрулло ва бошқа адибларимиз хусусида жуда кўп ёзилган. Ҳатто Шукруллонинг ўзи, худди рус адиби Александр Солженицин қамокхона ҳаётини “ГУЛАГ архипелаги” романида атрофлича ёзиб кўрсатганидек, ўзининг ва сафдошларининг бошларидан кечирганларини “Кафансиз кўмилганлар” романида атрофлича қаламга олган! Лекин Миркарим Осим!.. Нима учундир ақалли ўз бошидан кечирганларини таржимаи ҳол ва ё кундалик сифатида қаламга олган эмас. Қаламга олган бўлса ҳам, ҳамиша ҳар жойда ҳозир нозир “сиёсий посбонлар” уларнинг “исини олиб”, аллақачон гумдон этган ва бундай аччиқ ҳаёт ҳақиқатини ёзган муаллифни яхшигина тавбасига таянтиргандир балки, ким билади дейсиз. Фақат таржимаи ҳолга оид битта воқеа қаламга олинган: адабиётшунос олим Наим Каримовнинг “Мақсуд Шайхзода” маърифий-биографик романида Миркарим Осимнинг 1948 йилда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзолигига қабул қилиш масалалари бўйича бир йиғилиш тафсилотлари келтирилган. Уюшма раиси Ойбек бошқараётган бу йиғилишда Миркарим Осимни уюшма аъзолигига қабул қилиш масаласи кўрила бошланганида Ойбекни юқори ташкилотга чақириб қолишади ва у йиғилишни бошқаришни ўринбосари Мақсуд Шайхзодага топшириб чиқиб кетади. Шунда Милчаков Миркарим Осимнинг 1925 йилда Туркияга қочиб кетмоқчи бўлганини, шунинг учун бундай сиёсий жиҳатдан ишончсиз одамни уюшмага аъзо қилиб олиш масаласини жиддийроқ ўйлаб кўриш кераклигини уқтиради. Салдан кейин хонага қайтиб кирган Ойбек йиғилишга раисликни қайтариб олмаган ҳолда баҳсга аралашиб, ўша 1925 йилдан кейин

Миркарим Осимнинг Москвада пединститутда ўқигани ва сиёсий жиҳатдан то-бланганини айтади, лекин барибир... уни уюшма аъзолигига қабул қилиш ма-саласи кейинга қолдирилади! Шундан кейин нима бўлган, Миркарим Осим уюшма аъзолигига қабул қилинганми, қачон қабул қилинган – бу хусусда Наим Каримов ҳам ҳеч нима демайди, биз ҳам билмаймиз. Бизнинг билганимиз шуки, 1947 йилда чоп этилган икки китоб – биз кўздан кечирган “Ўтмиш саҳифалари” ҳикоялар тўплами билан “Ўтрор” тарихий қиссасидан то 1960 йилда чоп этилган учинчи китоб – “Элчилар” тарихий қиссасига қадар ўтган ўн уч йил мобайни-да нимагадир адибнинг биронта китоби чоп этилмаган. Нима учун? Бу хусусда ўзимизча тахмин қилишимиз мумкин: ўн уч йиллик “танаффус”нинг бош сабаби 1925 йилда адибнинг Туркияга қочиб кетмоқчи бўлгани эмас (бу бир баҳона, холос), 1925 йилда ўн саккиз ёшда ёзилиб, Қўқон хонлигини идеаллаштирган асар сифатида босилмай қолган “Янги арик” илк қиссаси ҳам эмас, хойнаҳой айти шу Абдулла Қаҳҳор муҳаррирлик қилган “Ўтмиш саҳифалари” китобчаси, унда жамланган саккизта тарихий ҳикоя, бу ҳикояларнинг ҳайратланарли дара-жадаги ҳаётийлиги, ҳаққонийлиги, таъсирчанлиги, қисқа ва лўндалиги, бадиий жиҳатдан баркамоллигида бўлса эҳтимол! Айти шу саккизта ҳикоянинг таъси-рига Шўро тузумининг сиёсий посбонлари мутлақо чидаёлмай қолган!

Киройи ёзувчининг ерга урилгани сайин баайни шердек наъра тортиб, кўкка сапчиши... Алишер Навоий ҳазратларидан бизга қолган энг қутлуғ анъаналардан бири, дейишимиз мумкин. Ўн йилдан кўпроқ давом этган мажбурий танаффусдан кейинги бундай шерий наъралар Миркарим Осимнинг бирин-кетин чоп этилган китобларида ёрқин акс этган: 1960 йилда Ўзбекистон Давлат адабиёт ва санъат нашриётида чоп этилган “Элчилар” қиссаси, 1962 йилда чоп этилган “Ўтрор” қиссаси (асарнинг жиддий қайта ишланиб, маромига етказилган иккинчи наш-ри), 1963 йилда чоп этилган “Зулмат ичра нур” ҳикоялар тўплами (“Болалик”, “Бадарға”, “Астробод”, “Дарвишалининг фитнаси”, “Хуросон зулмат кўйнида” ҳикоялари) ва ниҳоят, 1964 йилда “Элчилар” деган ном остида чоп этилган “Кар-вон йўлларида” ва “Дўстлик қалдирғочлари” қиссалари! Тўрт йилда тўртта ки-тоб! Уларнинг ҳар бири баайни бир сўнмас гулхан, юрак ёлқинини дўст-душман кўзларга аён кўрсатувчи умрибоқий аланга, мангу оловдек ўчмас ва ўлмас! Агар муаллифнинг қирқ ёшида ёруғлик кўрган “Ўтмиш саҳифалари” номли биринчи китобига атиги саккизта ҳикоя жамланган бўлса, эллик ёшдан ошганида кетма-кет кўрган бу китобларда тўртта салмоқли тарихий қиссани ва уларда бугунги кун ўқувчиси, хаттоки ёзувчиси ва давлат арбоби учун ҳам ибратли бўлган бир қатор жиҳатларни аён кўрасиз. Агар ушбу китобларни фақатгина юзаки мутолаа эмас, теранроқ мушоҳада ва таҳлил қилиб қарасангиз, бунга ўзингиз ҳам амин бўласиз.

“ЭЛЧИЛАР” ("КАРВОН ЙЎЛЛАРИДА")

Ўзбек адабиёти тарихида давлат элчилари ҳақида ҳеч бир адиб Мирка-рим Осим қадар кўп ва хўп асарлар ёзмаган, десак муболаға бўлмайди. Ном-лари саналган китоблардаги “Карвон йўлларида” ва “Дўстлик қалдирғочлари” қиссаларида Бухоро ва Хоразм давлатлари элчилари ҳаёти атрофлича тасвирлан-ган. “Ўтрор” қиссаси қаҳрамонларидан бири Маҳмуд Ялавоч Чингизхон бошчи-лигидаги мўғул босқинчилари давлатидан Хоразмга элчи бўлиб келган сотқин. “Зулмат ичра нур” қиссасини ташкил этувчи бешта ҳикоя қаҳрамони Алишер На-воий эса, барчамизга маълумки, адибларимиз орасида бу улуг инсондан буюкроқ

элчи, сўзнинг туб луғавий маъносидаги элчи-элпарвар йўқ! Жумладан, Алишер Навоий “Сабъаи сайёр” достонида сайёҳ-элчилар ҳаётини аниқ тасвирлагани ҳам бунга яққол далилдир.

Бугунги кунда мустақил Ўзбекистон давлатининг элчилари жаҳоннинг аксар мамлакатларида давлатимиз ва халқимиз манфаатлари йўлида самарали фаолият олиб бормоқдалар. Шундай бир пайтда Ватанимиз тарихида мавжуд бўлган улуғ темирлар салтанати, ундан аввалги ва кейинги қудратли давлатларимиз манфаатлари йўлида фаолият олиб борган элчилар тажрибалари алоҳида кадрли, албатта.

“Элчилар” қиссаси 1588 йилдаги Бухоро давлати пойтахтининг марказий бозори тасвиридан бошланади. Айниқса, куйидаги тасвир кўз олдимизда ёрқин манзаралар ҳосил қилиб, бугунги кун ўқувчиларини ҳам шонли тарихимиз хусусида жиддий ўйлашга ундай олади: “Тими Абдуллахон ичида танлари қора, қотмадан келган саллали ҳиндилар, қизилмағиз араблар, кўк шойи чопонли, соқоллари хина билан бўялган Шамохий савдогарлари, гул ёқали узун кўйлак кийган, серсоқол барваста рус савдогарлари тоқлар остидаги дўконларнинг тоқчаларига тизилган ҳарир молларни томоша қилиб юрадилар. Турли-туман рангдаги шойи-атлас, ҳаворанг бахмал, зарбоф кимхоблар ажнабийларнинг кўзини ўйнатарди”. Тез орада тасвир ўта табиий равишда пировард мақсад томон йўналтирилади: “Рус боярлари бу ердан олиб кетилган зарбоф, бахмалдан кафтан кияр, бояр ва савдогар қизлари Бухоро шойиларига беланиб юрардилар...” Бугунги кун ўқувчисининг ақли бовар қилавермайдиган бир ҳолатга эътибор беринг: рус боярларининг айнан Бухорода ишлаб чиқарилган зарбоф билан бахмалдан тикилган кафтан кийгани ўз вақтида ўзбек халқининг тўқимачилик саноти қанчалик ривожланиб, ўлкалараро кадр-қиммат касб этганини аён кўрсатиб турибди! Биринчи бобдаги Бухоро бозори тасвири бутун асарнинг мазмуни ва ғоясини “хамир учидан патир” сифатида кўрсатувчи бир жумлага табиий равишда улашиб кетади: “Россия бозорларида қимматбаҳо матолардан бошқа тайёр чопон, кўйлак-лозим, дўппи, белбоғ, жайдари пахта, хом тери, қуруқ мева каби нарсаларга талаб зўр эди. Одатда Россияга кетадиган элчиларга катта савдогарлар карвони ҳам қўшилар, юзлаб туяларда той-той мол, пахта, тери, қоп-қоп қуруқ мева олиб кетар эдилар”. Гап тагидаги гапдан англашилиб турибдики, халқимиз қадим-қадимларда жаҳон бозорига, жумладан, Россия бозорларига фақатгина хом-ашё эмас, кўплаб тайёр маҳсулотларни етказиб берган ва улар ўта харидоргир бўлган!

Бозор тасвиридан мана шундай “етказиб берувчи” савдогарлардан бири, Ҳожи Ҳамдамбойнинг бош гумаштаси Мулла Шокирнинг аҳвол-руҳияси таҳлилига табиий равишда ўтилади. У бозордаги базозлар оқсоқоли Ҳожи Фаррухнинг дўқонида ўтириб, кўтара савдо қилиб оладиган моллар харидини тугаллагач, Ҳазратимом дарвозаси яқинидаги катта саройга элтиб қўйиш тўғрисида хизматкорларга кўрсатма беради. Эътибор беринг, Ҳамдамбой ҳам, Фаррух ҳам “ҳожи”, яъни ҳаж сафарини адо этган, демакки, инсоф-диёнатли тижоратчилар эканлигига ишора қилинапти. Шокир эса, мадрасада бир йил таҳсил кўргани учун “мулла”, аслида “чаламулла” атаниб, Ҳожи Фаррухнинг дўқонида ўтирганида “жиддий, пешонаси тиришган, молни арзонроққа олиб, қимматроққа сотиш устида бош қотирар эди” дея таърифланапти. Шундан кейин биринчи бобнинг иккинчи бўлагига “Москвага элчи қилиб юборилаётган Муҳаммадалибек билан Дўсим арқда, хоннинг ўнг қўл вазири – меҳтарнинг ҳузурда ўтириб”, сафар тадориги юзасидан топшириқ олаётгани тасвирига ўтилади. Меҳтар элчиларга қимматли

йўл-йўриқлар беради. “Аввал улким, Маскоп улуғ кенослари (князлари) бирла дўстлиғ шеvasида сўйлашмоқ лозим”, “Яна улким, ўрис юртида Бухоро савдогарлари бож-хирож лафзини эшитмасинлар, агар биз томонга ўрис савдогарлари келиб тўхтаса, биз доғи бож олмайдуرمىз... Сиз оқ подшоға, яъни Маскоп улуғ кеносига айтингким, тужжор аҳлининг бошидан бож-хирож балосини даф этсин”. Бу кўрсатмалар давлат элчисининг муҳим иккита пировард мақсадини – икки давлат ўртасидаги дўстона ҳамда иқтисодий алоқаларни мустаҳкамлаш вазифаларини ифодалаб турибди. Меҳтарнинг навбатдаги – учинчи кўрсатмасида ҳар қандай давлат элчисининг яна бир муҳим вазифаси ўз аксини топган: “Афсуски, Кучумхон (Кўчманчи Сибир давлатининг хони!) дастидан икки ароға совуқлик тушди. Ул жаноб оқ бий арзига еткурингим, биз Кучум бирла Маскоп аросига тушмайдуرمىз, бетараф, яъни, холис қолурмиз”.

Сафарга отланаётган ҳар бир одамнинг ўз ташвиш-тадориги бўлади. Бозорда савдогар Мулла Шокир билан Ҳожи Фаррух олди-сотди қилиб, саройда меҳтар элчиларга йўл-йўриқ кўрсатаётган маҳалда, “хоннинг махфий ишларини бошқарувчи Қулбобо Кўкалдош Ҳожи Бахшилло билан ўз уйида суҳбатлашиб ўтирарди”. Қулбобо Кўкалдошнинг оти ҳам Қулбобо, ҳам Кўкалдошлиги (яъни, худди “Алпомиш” дostonидаги Тойчихоннинг Кўкалдоши, Сурхайил мастоннинг тўнғич ўғли каби экани, бунинг устига, асли қулдан чиққан беклиги!) бежиз эмас, албатта. Унинг нафақат оти-зоти, балки афти-ангори, уй-жойи тасвирланган қисқа ва лўнда жумлалар ҳам кўз олдингизда унинг киёфасини яққол чизиб кўрсатади. Кўкалдошнинг Ҳожига гўё уни биринчи марта кўраётгандек тикилиб қараши ҳар икки махфий хизмат ходимининг касби-кор тақозоси эканини аңглайсиз. Азбаройи бойлигига бойлик қўшиш ниятида Мулла Шокирга эргашиб сафарга отланаётган Ҳожи Бахшиллога Қулбобо Кўкалдош ҳам тўрт-беш туя мол қўшиб бериб, ундан келадиган фойдага тенг шерик бўлмоқчи! Айни чоғда, у ўз гумаштасига меҳтарнинг элчиларга йўл-йўриғидан ҳам қатъийроқ қилиб уқтирадики, “Савдо-сотик иши бирла машғул бўлиб, ўз вазифангизни хотирдан фаромуш қилманг. Сиз, аввало, хоннинг кўз-қулоғисиз. Сафар чоғида бўлган муҳим гапларни махфий суратда бир қоғозга ёзиб, ани тумор қилиб тақиб олинг, тоинки ҳеч кимарса пайқамасин”.

Аъён суҳбатдошининг ўзи билан атиги икки одам – эроний хизматкори билан есири Заҳрони олиб кетаётганини билганида аввалига бир пайтлар унинг уйида меҳмон бўлганида кўриб кўнгли суст кетган Заҳрони эслаб, меҳмонга “фосиқона илжайиб” қарайди-да, сўрайди: “Иби! Пешонангизга битган бул қимматбаҳо гавҳарни, бул нозанинни йўлда йитириб қўйишдан қўрқмайсизму?” Унинг жавобини эшитгач, ўзининг бошидан кечирган бир кўрғиликни – суюкли маъшуқасининг қули билан қочиб кетганини ҳикоя қилиб беради. Сўнгра “Аммо бояги гапларимни хотирдан фаромуш қилманг”, дея тайинлайди, яъни, ҳамма масалаларда, хусусан, жосуслик-айғоқчиликда ҳам, савдо-сотикда ҳам, ошиқ-маъшуқликда ҳам ҳамиша хушёр-сергак бўлишга чақиради. Айни шу чақирик, айтиш мумкинки, бутун асар мундарижасини, хусусан, асарнинг бош қаҳрамонини ҳам белгилаб бергандек бўлади.

Карвон манзилга етгач, Москва шахрига қандай кириб боргани ва кутиб олингани тасвирланар экан, давомидан бугунги кун ўқувчисида ҳам яққол тасаввур ҳосил қилувчи тасвир келтирилади. Унда муаллиф баайни шаҳар устида учар қуш баландлигида туриб сурат чизаётган рассомдек иш кўради. Давомидан ҳаётий манзараларни рўй-рост бадий гавдалантиришга қаратилган муҳим деталлар яна-да қуюқлашиб, аниқлик касб этиб бораверади. Чунончи, меҳмонларга Иван

Бочков деган кичик бир амалдор мутасадди қилиб тайинланади. У меҳмонларни даражасига қараб алоҳида-алоҳида избаларга жойлаштиради. Бош элчига ғиштин уй, Ҳожига қарағай гўлаларидан қилинган икки хонали изба... Ўттизларга бориб қолган Иваннинг бу избага кириши тасвирида барча иштирокчиларнинг маданиятию-маънавияти аниқ кўрсатиб берилади. Масалан, “Бочков избага кириши билан бошидан телпагини олди-ю, бурчакка қараб чўқинишга чоғланди, бироқ икона йўқлигини пайқаб, жаҳл билан яна телпагини бостириб кийиб олди. Унинг кўзи, қовурмани еб, ёғли қўлини кўк гулчинли маҳсисига артаётган Ҳожига тушди. Ҳожининг кўзи эса жизза ўғирлаб еган мушукнинг кўзидек йилтирарди”. Бу лавҳада Бочковнинг эътиқоди мустаҳкамлиги, Ҳожининг эса ўғри мушукдек феълига урғу қилиняпти. Захро “бўсағада турган йигитни кўриб анграйганича унга қараб қолди”. Салдан кейин “икона йўқлигидан таъби хира бўлган йигитнинг кўнгли очилиб кетди. Бу гўзал аёл икона ўрнини босгандек бўлди”.

Подшо Федор билан Борис Годуновнинг Бухоро элчиларини Грановитая палатада қабул қилгани, бу қабул маросими тасвири асарнинг энг жонли чизиб кўрсатилган манзараларини сизнинг кўз олдингизда баайни сеп қилиб ёзгандек бўлади. Айниқса, подшо Федор билан Борис Годунов тасвири ўқувчини жиддий ўйлантира олади: “Федор ўз қиёфаси билан отасига бироз ўхшаса-да, бироқ феъли унга сира ўхшамас, шакли-шамойили Иван Грознийнинг нўноқ бир рассом томонидан кўчирилган сувратини эслатарди. Унинг хаёлпараст, девонасифат одам эканлиги афтидан ва қилиғидан билиниб турарди. Давлат ишларини идора қилишга ақли етмаганидан, сиёсат ва раёсат жиловлари Борис Годуновнинг қўлида эди”. Бугунги кун ўқувчисининг кўз олдида беихтиёр “Иван Васильевич касбини ўзгартиради” кинокомедиясидаги Иван Грозний, Иван Васильевич Бунша ва сохта князь Милославскийларнинг бўй-бастлари гавдалангандек бўлади. Ушбу кинокомедия сценарийси муаллифи ва режиссери Миркарим Осимнинг ўз пайтида рус тилига таржимада нашр этилган қиссасини ўқиб, шунга асосланиб иш кўрмаганми экан, деган хаёлга борса эҳтимол.

Тўртинчи боб Борис Годунов элчилик маҳкамасида Бухорога жўнатиладиган рус элчиларининг вазифалари юзасидан ўтказган кенгаши тасвиридан бошланади. Бу тасвирдан ўша пайтларда Бухорода русларнинг мум, нина, қозон, сувсар ва қора тулки териси сингари маҳсулотлари харидоргир бўлганини билиб оламиз. Бориснинг “Агар Абдулла бизга саккиз юз сўмлик мол (совға) юборган бўлса, биз минг сўмлик мол юборишга қарор бердик” деган гапи унинг нақадар ўз ишига пухталигини кўрсатади. Борис Годунов элчи Бойбур Таишев ва унинг ноиби Иван Бочковни йиғилиш қатнашчиларига таништиради. Элчилар ва маҳкамага тегишли кўрсатмаларидан кейин муаллиф бу одамнинг феъл-атворини таърифлар экан, унинг қанчалик тадбиркорлигини, жумладан, шундай образли ифодалайди: “Жанг расм-русумини унча яхши билмаса-да, элчилик ишига моҳир бўлган бу одам чигал боғланган тугунларни қилич билан чопмасдан ақли билан ечарди”. Уч ой мобайнида элчилик ва савдо-сотик ишлари битгач, рус элчилари ҳам ўз баковуллари, хизматкорлари ва қарчиғайчилари билан бирга ортга қайтган карвонга қўшиладилар. Карвон Ока дарёси бўйидаги Коломна шаҳрида бир кун дам олиб, аравалардан қайиқларга ўтиб, Нижний Новгород шаҳрига йўл олади. Рязань, Касимов, Муром шаҳарларидан ўтиб, икки ҳафтада Нижний Новгородга етиб келадилар. Шу ерда рус амалдори, умуман, рус характерини ёрқин кўрсатувчи бир неча детал ёнма-ён келтирилади: “Шаҳар бошлиғи князь Вяземский Москва элчиси князь ёки бояр эмас, оддий бир амалдор, бунинг устига татар эканини билиб, унга пешвоз чиқмади. “Бориснинг ўзи ким эди, унинг элчиси

нима бўларди” деб ўйлади мағрур князь. Бойбур Таишев билан Иван Бочковнинг ўзлари унинг даргоҳига боришга мажбур бўлдилар”. Князь Вяземскийдан фарқли равишда, Қозон шахрида воевода (аскар бошлиғи) Булгаков Бухоро элчиларини тантана билан қарши олиб, катта зиёфат беради. Элчи Муҳаммадалига берилган махсус ёрликни кўриб, ўтган сафар ундириб олган бож пулини ошиғи билан қайтаради. Волга дарёси соҳилларидаги хушманзара жойлар, бу гўзал манзил-маъволардаги карвон аҳлининг ичкилик ичиб, бўшалган куллардек яйраб-яшнаши, айниқса, икки ёш қалб – Захро билан Иван Бочков ўртасида чечак очаётган муҳаббат туйғуси ҳамда Захронинг озодликка талпиниб ўз бахтини қуришга интилиши тасвирланган ўринлар асарнинг энг гўзал ва таъсирчан саҳифаларидир.

Асар мутолааси жараёнида шундай савол туғилади: нима учун мазкур асар марказида, дейлик, Муҳаммадалидек Бухоро элчиси ва Бойбур Таишевдек Россия элчиси ёхуд мулла Шокирдек савдогар эмас, айнан мачитнинг мутаваллиси, махфий хизмат ходими, пихи қайрилган туллак, хуфя Ҳожи Бахшилло турибди? Бунинг сабаби, албатта, жуда жиддий. Кўп ҳолларда икки давлат ўртасидаги дўстона алоқаларга ҳам, низо-нифокларга ҳам элчилар ва ё савдогарлар эмас, айнан махфий хизмат кишилари, зимдан иш кўрувчи айғоқчи-жосуслар, уларнинг қандай одамлиги бош сабаб бўлиб чиқади. Ўз манфаатларини ўзи мансуб давлат манфаатларидан устун кўювчи хуфялар эса, икки ўртадаги сувни шунақанги лойқалатиб ташлайдиларки, аксар ким ҳақ, ким ноҳақлигини билолмай доғда қоласиз!

Карвон Бухорога етиб келгач, Москва элчисини қаршилаш учун тайинланган Фатхулла кушбеги Ҳазратимом дарвозаси олдида от устида ўтирар экан, “Шарқ – нозик масала” деган ҳикматли гапни амалда намойиш қилади. Антиқа бир “отўйин” қилади: элчи яқинлашганда отдан тушмоқчи бўлгандек ўнг оёғини узангидан олиб, сўл томонга қийшайди. Бунинг кўрган Бойбур хоннинг одами пиёда келиб кўришади, деб ўйлаб, отдан тушиб, кушбеги томонга пиёда юради, лекин кушбеги отда ўнгланиб ўтириб олади. Қарабсизки, “Подшо элчиси оёқ устида, хоннинг аёни от устида туриб кўришишди”. Ҳар бир кадамини пухта ўйлаб босиши керак бўлган давлат элчиларининг бу хатти-ҳаракатлари битта лўнда гапда шундай изоҳланади: “Шарқда ажнабий элчиларни қабул қилиш маросимида ишлатиладиган баъзи найранглардан Бойбурнинг хабари йўқ эди”. Табиийки, ҳар бир элчи ўз давлати ва ўз ҳукмдори, ўз юртининг обрўсини тушириш эмас, аксинча, ошириш йўллари кидириши керак бўлади. Бундай йўллардан бири, масалан, замонавий усмонли турк наsrининг асосчиси Умар Сайфиддиннинг “Элчи” ҳикоясида улкан маҳорат билан ғоят таъсирчан очиб кўрсатилган. Бош элчи Бойбурнинг хатосини Иван тузатади – кушбегининг олдида борадида, гердаиб туриб от устида кўришади. Шунинг учун ҳам кушбеги Иван билан кўришаётганида: “Улуғ элчи шу эмасмикин? Мен адашмадиммикан?” деб ўйлаб қолади. Меҳмонларнинг бозор оралаб ўтиб, Токи Саррофон яқинидаги кичик бир саройга жойлаштирилиш тасвири яна-да тиниқ ва тағдор деталларга бой. Айниқса, бозордаги болаларнинг рус савдогарларининг ташқи кўринишлари ҳақидаги фикрлари, косибларнинг рус савдогарлари нима олиб келганларию, нима олиб кетмоқчиликлари хусусидаги ўзаро савол-жавоблари халқларнинг ўзаро маданий ва иқтисодий алоқалари ҳақида ўқувчига ёрқин тасаввур беради. Шунингдек, эртасига шиғовул ўзига бир от келтирганида Бойбурнинг ёрдамчиси Иванга ҳам бир от сўраб ундиргани унинг ўз хатосини тузатиш ва ўз подшосининг обрўсини оширишга уринишини англатади. Шиғовулнинг элчиларга айтган бир гапи яна-да тағдорроқ: “Арка Кўкалдош жанобларидан ўзга

ҳеч бир аён от миниб чиқмайдур”. Эътиборингиз учун эслагайлик: “Кўкалдош жаноблари” хоннинг махфий ишлар мутасаддиси ва хуфя Ҳожи Бахшиллонинг хўжайини бўлади! Бу гап Кўкалдошнинг наинки элчилар, ҳаттоки меҳтар ва вазир-вузаролардан ҳам ўз мавқеига кўра баландлигини, хоннинг олдида унинг айтгани айтган, дегани деганлигини англатишга хизмат қилади. Ҳар бир давлатнинг тақдирини кўп ҳолларда ҳукмдор ва ё сарой аёнлари, ҳатто элчилар эмас, айнан махфий хизмат ходимлари ҳал қилади, шунинг учун ҳам ҳамма гап ана ўша айғоқчи-жосус-хуфянинг чинакам элчи ё элфурушлигига бориб тақалади.

Қабул маросимида Абдуллахон ва сарой аёнларининг ўтириши шундай аниқ-тиниқ тасвирланадики, агар асар асосида бадиий фильм яратилгудек бўлса, шу тасвир кўмагида ундаги энг ёрқин бир лавҳани оппа-осон суратга олиш мумкин. Қабул чоғида “Бутун Маворауннаҳр ва Хоразмни қилич кучи билан бирлаштирган ва ўзини иккинчи Темур деб ҳисоблайдиган Абдуллахон Россия подшоҳининг соғлигини сўрашни унутиб қўяди”. Иван Бочков бу ҳолдан норозилигини удайчига: “Мен Рум императори саройига чопар бўлиб борганимда император улуг подшоҳимизнинг ва Россия ҳокими Борис Годунов жанобларининг соғлигини сўраган эдилар” деб нозик ишора қилади. Удайчи эса, хонга Бочковнинг гапларини юмшатиб, мулойимроқ ифодалар билан билдиради. Хон хатосини тузатган бўлади, лекин элчининг “Қозон ва Астрахань ҳукмдори Федор Иванович...” деган гапи унинг ғашига тегади. Бу ҳолатларнинг ҳар бири ҳам теран тағзаминга эгадир. Миркарим Осим қахрамонларнинг характерларини шундай табиий тасвирлайдики, ўқувчи элчи элчилигини, ҳукмдор ҳукмдорлигини қойиллатиб ўйнаётганига тўла ишонч ҳосил қилиб, гўё шу қабулда қатнашаётгандек ҳис қилади ўзини.

“Россия элчилари рус бандиларини озод қилиб олиб кетар эмиш” деган гап қулоғига чалинган Ҳожи Бахшилло ўйлаб топган бир “ҳийлаи шаърий тадбир” – ўз қуллари Микифор билан Алёнкага “Сўраганларга бизлар нўғоймиз деб айтинлар, зинҳор ўрисмиз деб айта кўрманлар” дея тайинлаши унинг нақадар маккорлигини яна бир карра ёрқин кўрсатувчи деталдир. Тутқунликда бўлса ҳам, ўзлигини йўқотмаган Алёнканинг “Рус ва христиан бўлатуриб, нега энди ўзимизни нўғой деб атар эканмиз? Сен бизларни пулга сотиб олган бўлсанг ҳам динимизни сотиб олмагансан-ку!” дея эътироз билдириши унинг юксак маънавияти ва эътиқодидан далолат бериши билан бирга ўрисларни кофирлар, дея ҳисоблайдиган Ҳожининг ўзи Яратганга кофирлик қилаётганини яна бир карра тасдиқлайди. Бу кўрсатма Ҳожининг қўл остидаги эроний, ўзбек ва тожик қуллар ҳамда қароллар ўртасида муҳокама қилинганида ҳар бир қулнинг айтган гапи, шундан сўнг макр билан қулликка гирифтор этилган ўзбеклар Мардон билан Абдуназарнинг ўз ҳақ-ҳуқуқларини таниб, тутқунликдан қутулиш учун қочишга жазм қилиши замири яна-да теранроқ.

Бу дунёда ҳар бир одамни манфаат ҳаракатга келтиради. Кўпчилик халқ ва давлат манфаатларидан ўз манфаатларини устунроқ қўяди. Хоннинг Москва битимини қўя туриб, Сибирь хони Кучумхонга ёрдам беришга аҳд қилгани жамиятнинг турли табақаларида қандай акс-садо уйғотгани, уларнинг манфаатларига қандай таъсир кўрсатгани очиб берилади. Жумладан, хунарманд-косибларнинг лола сайлида Ҳожа Наврўз деган бир хунарманд Москва билан муносабатлар ёмонлашгани сабаб бозорининг касод бўлганини айтиб, ҳамкасбларини ўз манфаатларини ҳимоя қилишга чақиради. “Ясовулбоши оқ подшонинг чопарини зиндонга тиқиб қўйди. Маскоп кетаман деб шайланиб турган савдогарларнинг йўлини тўсди, ҳамма касофат шундан. Улуғларимиз хон олдида бориб,

остоналарига бош уриб, бозор йўлларини очиб қўйишни илтимос қилсалар бўлмайдимиз? Биз нега индамай тураемиз? Нега?” Хожа Наврўз тилидан қўйилган бундай кўндаланг саволлар замирида шунчаки норозилик эмас, исён аломатлари кўриниб турибди. Бунинг устига, Карманадаги Сибирга отланаётган лашкар орасида ясов тортиш чоғида найман аскарлари билан манғит аскарлари ўртасида қўшиндан ўзларига тегишли жойни таллашиб низо чиқади-да, бу низо оёқлардаги чориклар билан Сибирнинг совуғига бормаслик кераклиги ҳақидаги “Бормаймиз Сивирга! Истасанг ўзинг бор!” деган исёнкорона гапларга ғоят табиий равишда уланиб кетади. Ҳар икки ҳодиса ҳақида хуфялар берган маълумотни, табиийки, Қулбобо Қўкалдош зудлик билан хонга етказди. Хон ҳам биринчи галда хуфялар сардорини қабул қилади. Энди нима қилиш керак? Оқибатини пухта ўйламай шошилиб чиқарган фармонидан воз кечиш керакми? Аҳволнинг нечоғли жиддийлигини ҳис қилган хоннинг руҳий ҳолати, жумладан, шундай тасвирланади: “Бош қотиргани сари ўйлари мушук юмалатиб ўйнаб юрган бир копток ипдай чуваларди. Дехқонлар, хунармандлар, савдогарлар тинчликни, турли мамлакатлар билан савдо-сотикни кучайтиришни истардилар, ўлжаталаб сардорлар эса – урушни. Тарозининг қайси палласига ўз қарор тошини ташласа экан?”. Зеҳн солиб қарасангиз, ушбу ўхшатиш замиридаги теран тағмаёно англашилади: унинг ўйларини чувалаштираётган ҳал қилувчи куч бугун бундай, эртасига ундай йўл-йўриқ кўрсатаётган Қулбобо Қўкалдошдек калтабин хуфябошилар ва Ҳожи Бахшиллодек худбин хуфялар, яъни, табиатан мушукмижоз кимсалар экани англашилади.

Лекин Қулбобо Қўкалдош ўз манфаати, ўз бошининг омонлиги ва тинчлик-хотиржамлиги йўлида ҳечам калтабин эмас – жуда узокни кўра олади. Шунинг учун ҳам хонга иккита хуфянинг махфий хабарини етказиб, уни каловлатиб – калавасининг учини йўқотиб чиққач, учинчи хуфянинг хабарини хоннинг ўзига эмас, ясовулбошига айтади. Бу хабардан кейинги хоннинг ғазабидан кўрқиб унга ясовулбошини рўпара қилишни маъкул кўради. “Кўпни кўрган ҳийлакор Қулбобо Қўкалдош ҳарбий ишни яхши билган, лекин сиёсат ва раёсат ишидан беҳабар бўлган ясовулбошини авраб, уни ўз гапига кўндиради”. Гап шундаки, Борис Годуновнинг элчиси Вельямин Степанов Абдуллахонга тобе қозоқ султони Таваккалхон ҳузурига келиб, Абдуллахон қўшини Сибирга Кучумхонга кўмакка отланганида қулай фурсатдан фойдаланиб Тошкентни забт этишга даъват қилади-да, жумладан, шундай дейди: “Мана, энди кимлигини кўрсатишга вақти соат етди. Олган маълумотларимизга кўра, Абдуллахон Кучумхонга ёрдам учун аскар юбормоқчи. Фурсатдан фойдаланиб, Тошкентни забт эт. Кўркма, орқангда биз бор, Абдуллахон билан беллашиб кўр”. Бу таҳдидга қиёслаганда бир ҳовучгина хунарманд-қосиблар ва ё саноклигина черикнинг исёнини ҳолва деса бўлади, зеро, бу бир ҳовуч хунарманд ва ё саноклигина аскар эмас, бутун бошли қозоқ султони қўшинининг таҳдиди!

Лекин Таваккалхон ҳам гиж-гижлашга лаққа учадиган даражада анойи эмас. Асарда Абдуллахон билан бўладиган тўқнашув манзарасини кўз олдига келтирган Таваккалхоннинг мастлиги тарқаб: “Абдуллахон билан урушиш ҳазилакам иш эмас. У қирқ йиллик тажрибага эга, жанг кўрган саркардалари кўп” дейди. Вельямин ҳам фурсатдан фойдаланиб “Абдулла сени кўмакка чакирса, сен таклифини рад этасан” деса, Таваккалхон “Абдуллахонга хизмат қиладиган аҳмоқ йўқ энди... Маскопнинг улуғ князига бориб айт, мени ўз қанотига олсин” деб жавоб қайтаради. Рус элчиси Вельямин ўз ишини қойилмақом қилиб бажаради. Хуфя Вельямин ва Таваккалхоннинг нима ҳақда гаплашганини билолмаганини

хабар қилса-да, Абдуллахон тўғри тахмин қилади: “Борис уста шахматчи сингари асб юриш қилиб, кишт деяпти. Чекиниш керак. Ҳамма режаларимни барбод қилди лаънати! Бу муаммони ақл калити билан очиб бўлади, қилич кучи билан эмас”. Миркарим Осимнинг маҳорати шундаки, у ҳукмдорларнинг фикрларини аниқ англаб, аниқ ифодалайди. Ҳукмдорларнинг қўшинларини ҳаракатга келтиришларини худди шахмат тахтаси устида доналарни суришга менгзаши, яна буни ҳукмдор тилидан айтишида жуда катта мантиқ бор. Рус подшоҳининг Таваккалхон қиёфасидаги сипоҳни ютиб олиб Абдуллахонга нисбатан устунликка эга бўлганини шундай таъсирчан тасвирлайди муаллиф. Вельяминнинг Таваккалхонга “Олган маълумотларимизга кўра, Абдуллахон Кучумхонга ёрдам учун аскар юбормоқчи”, дегани рус хуфяларининг яхшироқ ишлашидан ташқари, Бориснинг Абдуллахонга қараганда икки қадам олдинни кўра олувчи уста шахматчи эканлигини кўрсатади.

Лекин Абдуллахоннинг ўзини ҳовуридан тушириб, унинг фармони олийини ўзгартириш... осон эмас! Осон бўлганида кўпни кўрган ҳар нега қодир Қулбобо Кўкалдош ҳал қилувчи хабарни етказишни ўз зиммасидан соқит қилиб, абжирлик билан ясовулбошига оширмаган бўлар эди.

Масалани ўз фойдасига ҳал қилишга хуфялар билан ҳарбийларгина эмас, савдогарлар билан элчилар ҳам ҳаракат қиладилар, албатта. Савдогар мулла Шокир элчи Муҳаммадали билан маслаҳатлашиб, хоннинг пири, демакки, энг яқин маслаҳатгўйларидан Хожай Калонни қўлга оладилар. Натижада Кучумхоннинг иккинчи марта ёрдам сўраб ёзган ёрлиғи муҳокамаси чоғида ясовулбоши, Қулбобо Кўкалдош, меҳтардан кейинги ҳал қилувчи гапни ана ўша Хожай Калон айтиб, хонга Кучумхонга ёрдам беришдан воз кечиб, Москва билан муносабатларни яхшилаш даркорлигини уқтиради. Натижада зиндондаги Иван Бочков беш ойдан сўнг озод этилади. “Хоннинг фармонидан кейин Хожай Бахшилло ҳам ўз қўлидаги икки қулини ўн беш сўм бадалига бўшатиб юборди”. Бошқа рус қуллари ҳам озод этилади. Элчилар тушган саройга тўпланган собиқ қуллар орасида Микифор билан Алёнка ҳам бўлади. Алёнка эри Иван Андреевич (Ивашко)ни кўриб қақиради-ю, лекин ўз аччиқ ўтмишини эслаб “Яқинлашма менга. Мен мурдор қўлларда бўлганман...” дея ортига тисарилади. Ивашко “Биламан ифлос қулдорларнинг феълени. Аммо дилинг пок бўлса, бас. Мен ҳеч қачон сендан юз ўгирмайман” деб Алёнкани ўз қучоғига олади. Миркарим Осим рус қаҳрамонларига Иван ва Алёнка каби миллий исмларни бежизга танламаган. Улар ҳар қандай жабр-ситама, кўргиликларга матонат билан қарши туриб, ўз эътиқодлари, ёрига садоқатларини сақлай олган, чинакам рус характерини ифодаловчи қаҳрамонлардир.

Бу асарда, хусусан, унинг хотимасида нима учун ўзбек давлатчилигининг, айниқса, ўзини “Иккинчи соҳибқирон Амир Темур” деб билган Абдуллахондан кейин таназулга юз тутгани ва нима учун рус давлатчилиги, айниқса, Иван Грозний билан Борис Годуновдан бошлаб мисли кўрилмаган тараққиётга юз тутгани очиб берилган, дейиш мумкин. Юртлар орасида элчилик қиладиган (хоҳ расмий, хоҳ савдогар бўлсин) инсоннинг маънавияти ва эътиқоди юксак бўлиши муҳимлигига урғу берилган. Миркарим Осим Россия ва Бухоро элчиларини ёнма-ён кўйиб шундай аниқ тасвирлайдики, ўқувчи ким инсофли, ҳолис, инсонпарвар, тараққийпарвар-у, ким муттаҳам, ғаразгўй, золим, бузғунчи эканлигини, ҳар бир сўзию амали қандай оқибатларга олиб келишини кўриб-билиб туради. Қиссадан шундай қимматли ҳисса чиқарса бўлади: элчи (расмий, савдогар, хуфя) Муҳаммадали, Бойбур Таишев, Иван Бочков, мулла Шокир каби фозил ва ко-

мил инсонлар бўлиши ва аксинча Ҳожи Бахшилло каби нокомил инсонлар элчи бўлмаслиги жуда муҳим. Бунинг учун эса, аввало бу элчиларни сайлайдиган бошликлар комил ва беғараз бўлишлари шарт.

“ЎТРОР”

“Ўтрор” асарининг иккинчи нашри, айтиш мумкинки, бутун туркий халқлар адаблари учун ҳам ибрат бўла оладиган гўзал бир асар ҳолига келтирилган! Ҳар бири атиги уч-тўрт бетлик жами ўн еттита мухтасар ҳикоядан таркиб топган асар бу! Айтиш мумкинки, Миср эҳромларини бунёд этиш қадар мушкул иш амалга оширилган! Ҳикоялардан иборат қисса, роман ва ё трилогия – эпопея ёзишни жаҳон адабиётида ҳам фақатгина энг моҳир сўз санъаткорлари уддалай олганлар. Масалан, ҳикоя устаси Абдулла Қаҳҳорнинг ижодий камолот чўққисида туриб ёзган “Ўтмишдан эртақлар” номли ҳикоялардан иборат қиссаси, ўзбек адабиётида энг кўп тарихий романлар ёзган Мирмуҳсиннинг ҳикоялардан иборат романлари ва ё абхаз адиби Фозил Искандарнинг ҳикоялардан таркиб топган “Чегемлик Сандро” эпопеяси, “Инсон ва унинг атрофи”, “Инсон кўрғони” романлари, “Шоир” ва бошқа бир қатор қиссалари мана шундай ноёб асарлар сирасидандир. Саналган асарларнинг барчаси Миркарим Осимнинг “Ўтрор” ва “Зулмат ичра нур” қиссаларидан анча кейин, бирмунчаси бевосита ушбу асарлар таъсирида яратилган. “Ўтрор” қиссаси қадимий шаҳримиз шаънига битилган ва авж пардаларда куйланган опера деса дегудек ўлмас асар! Ўзбек ва козоқ адабиётлари тарихида, боринги, жаҳон адабиёти тарихида Ўтрор ҳақида битилган бунақанги гўзал асар бошқа йўк!

Қиссанинг биринчи бобида Ўтрор шаҳрининг ҳокими Инолчиқнинг уйига юзбоши Қулназарнинг ёш йигит Темиртошни (эътибор беринг, “Темур” ва ё “Тоштемир” эмас, “Темиртош”ни! Бу қаҳрамон асарнинг 1947 йилги биринчи нашрида “Тоштемир” деб номланган, иккинчи нашрда қўшма сўздаги сўзларнинг ўрни алмаштирилганки, бу ҳам бежиз эмас, албатта) бошлаб келиши ҳақида ҳикоя қилинади. Уларнинг кўришиши ва қисқагина суҳбати, суҳбат асносида Қулназар билан Темиртошнинг камондан отган ўқлари ва бу мерганликка Инолчиқнинг муносабати бу уч етакчи қаҳрамон, қолаверса, улар яшаб турган давр (613 йил савр ойининг бошлари) ва ниҳоят, Ўтрор шаҳрининг табиати хусусида олам-олам маълумот беради. Наинки биринчи ҳикоя, ҳаттоки ундаги дастлабки жумланинг ўзидаёқ олам-олам маълумот, олам-олам маънолар мужассам!

Маълумки, ҳикоя детал билан тирик, зотан, детал ҳикоянинг жони! Бироқ бутун бошли қиссани деталлардан таркиб топтириш – ҳар бир манзара ва ҳар бир ҳатти-ҳаракатни деталлаштириб тасвирлаш салоҳиятига камдан-кам ёзувчи эга бўлади. Ҳатто биргина жумладаги қарийб ҳар бир сўзда бир детални китобхон кўзига нуқиб кўрсатиш иқтидорига Миркарим Осимдек саноклигина адиб қодир бўлади. Илк жумладаги йил, ой, кун, тонг, от, баланд пахса девор ва ҳоказо деталлар, айниқса, “ёши йигирма бир-йигирма иккиларда бўлган новчагина йигит”нинг “елкасига ямоқ тушган”и, “кўҳна этигининг пошнаси майишган”и, дарвозабоннинг биринчи отликка ҳурмат билан салом бериши-ю, иккинчи отликка истехзо билан қараб илжайиб кўйиши... китобхон кўз олдида баайни тасвирий санъатдаги мозаикадек аниқ манзарани ҳам, қаҳрамонларнинг аҳвол-руҳияларини ҳам рўй-рост кўрсатиб туради. Меҳмонлар отларини хизматкорга топшириб, хонадон соҳибини кутар экан, табиийки, боққа беихтиёр кўз югуртирадилар. Шунинг учун ҳам дастлабки икки жумладан кейинги бир

неча жумлада чорбоғ жамоли – баҳор таровати моҳир рассомнинг шоирона қалами билан жонли чизиб кўрсатилади. Юзбоши Қулназарнинг ҳоким Инолчиқ ҳузурида бўлажак жангчи Темиртошга синовдан кейинги ўғит сифатида айтган бир гапи уларнинг қиличи-ю қиссанависнинг қалами нақадар ўткирлигини аниқравшан кўрсатиб тургандек: “Қилични шундай урмоқ керакдурким, ерга санчиб қўйилган қамишнинг таги қимир этмасун, кесилган учи қаватига тушиб санчилиб қолсун”. Агар икки меҳмоннинг чорбоққа кириб келиши-ю мезбон билан суҳбати мухтасаргина қаламга олинган шу дастлабки бобни, дейлик, “Пойқадам” деган ном остида алоҳида ҳикоя сифатида эълон қилгудек бўлсангиз, унинг ўзи кирои бадий асар сифатида мустақил равишда яшай олади. Ёзувчининг бе-назир ҳикоянавислик маҳоратидан энг бирламчи далолат бу! Темиртошнинг ўқ отиш ва от минишга ишқибозликда ўтган болалиги ва юзбоши Қулназарни учратиши тасвирланган иккинчи боб ҳам “Ушалган орзу” деб атаса бўладиган алоҳида ҳикояга арзийди! Ўтрор шаҳри манзаралари-ю Чин-Мочиндан қайтиб келаётган Хоразм элчиси Баҳоиддин Розийнинг Ўтрор ҳокими Инолчиқ саройида меҳмон бўлиб, Хитойда ўз кўзи билан кўрган-бокқанлари, чунончи Хитойни забт этган мўғул босқинчиларининг ёвузликлари ҳақидаги ҳикояси қаламга олинган учинчи боб ҳам росмана ҳикоямисан ҳикоя! Айни чоғда у бўлажак фожиалардан ўзига хос хабар, совук мужда...

“Сурбетлик” ёки “Мунофиқлик” деб номлаш мумкин бўлган тўртинчи бобда Чингизхоннинг элчиси Маҳмуд Ялавочнинг ўзини Бухорода кутиб олган Хоразмшоҳ билан мулоқоти, жумладан, Хоразмшоҳнинг калтабинлиги-ю, Ялавочнинг муғомбирлиги жуда аниқ чизиб кўрсатилади. Масалан, Хоразмшоҳ Ялавочга “билурменким, мусулмон бўлгонингиз сабабли кўнглингиз бизга мойил. Ўзингиз ул ерда, аммо дилингиз бул ерда...” деса, “пул учун, мол-дунё учун динини ҳам, элини ҳам қоонга аллақачон сотиб юборган” Ялавоч “Кўнглим сизга мойил бўлмай, кимга мойил бўлсин. Ахир, шухратингиз оламни тутган. Бутун Турону Эрон, Ҳинд-Афғон, Шарқий Туркистон сизга тобе, халқлари сояи давлатингизда бахтиёр...” деб тилёғламалик қилади. Элчининг бу хушомадини эшитган султон эриб кетади-да, унга айғоқчилик қилишни таклиф қилади. Миркарим Осим тарихий фактларни ўта мантиқли талқин қилади. Масалан, “ҳар ернинг тулкисини ўша ернинг тозиси билан овлайди” деганларидек, Чингизхон хоразмлик Ялавочни Хоразмшоҳга элчи қилиб жўнатар экан, калтабин султон бу қуткуга учиб, элчини ўзига оғдириб олишга уринишини аввалдан билган, шунинг учун элчини султоннинг жосуслик таклифини қабул қилаверишини айтиб пишиқлаб юборганини моҳирона тасвирлайди. Бобда сарой соқчилари бошлиғи бўлиб турган Темур Маликнинг хушёр ўйлари ҳам келтирилади: “Маҳмуд Ёлавоч хоразмлик, анови ўтрорлик, буниси бухоролик. Шундай бўла туриб, бегона подшонинг хизматига кирибдурлар, бу ҳам озлик қилганидек, унинг элчиси бўлиб келибдурлар, бу қандоғ сурбетлик!” Ялавочнинг хоинлигини, совғага эмас, жазога лойиқлигини Шаҳобиддин Хивагий, Инолчиқ сингари ақлли арбоблар “тилёғлама элчи султонни лақиллатиб кетганини” фаҳмлашлари, лекин калтабин султоннинг бунга ақли етмаслигини таъкидлаш билан бобга жуда гўзал якун ясалади. Агар Маҳмуд Ялавоч каби мунофиқ хоинлар бўлмаганида, башарти бало ўзимизнинг ичимиздан чиқмаганида, на юнон, на хитой, на форс, на араб, на мўғул, на рус босқинчилари муқаддас Туронзаминимизни ишғол қилолмаган бўлар эди, албатта.

Маҳмуд Ялавоч ва унинг икки ёрдамчиси, элчи бўлганидан кейин, ҳокон-у султонлар билан иш кўрадиган катта сотқинлар! Улар катта сотқинликларини

Ўзларига нисбатан кичикроқ сотқинларнинг “холис хизмат”ларига таянибгина амалга ошира оладилар. Бешинчи бобда ана шулардан иккитасининг жонли мулоқоти аниқ чизиб кўрсатилади. Булардан бири Ўтрор шахрининг энг бой савдогарларидан бири Буғрохожи, иккинчиси Ўтрор ҳокими Инолчиқнинг масъул мулозими Бадриддин. Бобдаги бу икки сотқиннинг таърифини қаранг: “Буғрохожи Ўтрор шахрининг энг бой савдогарларидан бири. Унинг савдо карвонлари Сурия биланг Хитой ўртасида қатнаб туради. Гумашталари Дамашк пўлати, Ирок матолари, зеб-зийнат асбоблари, биллурдан ясалган идишлари, ойналарини Хитой ва Шарқий Туркистонга, Хитой усталари тўкиган матоларни ғарбга обориб сотади. Буғрохожи етмишга бориб қолган бўлса ҳам, икки юзи қип-қизил, ўзи тетик, кўзлари ўйнаб туради. Икки хотини бўлган бу чол шарм-хаёни унутиб, яқингинада ёш бир қизга уйланди. Ёши ўттиз бешларга бориб қолган қора соқол меҳмон – Бадриддин бинни Тожиддин Инолчиқнинг маъмурий ишлар бўйича ёрдамчиси эди. Шундоқ улуғ мартаба эгаси бўлган бу одам бой олдида икки букилиб, таъзим қилиб ўтирар, саволларига қулиб жавоб қилар эди”. Юзаки баёнга ўхшаб кетадиган бу гаплар аслида ўзида қаҳрамонлар табиатини ёрқин кўрсатувчи муҳим деталларни ташийди. Бобда бу икки сотқиннинг жонли мулоқоти шу қадар ёрқин чизиб кўрсатиладики, катта-ю кичикни, унисини бунисига, хаттоки бир-бирини сотиб пул топишга одатланган икки сотқиннинг тиниқ сувратини таъсирланиб томоша қилгандек бўласиз. Бадриддин саройдаги низолар ҳақида Буғрохожиге батафсил маълумот беради, яъни сотади. Султон Муҳаммад ўз онаси доно Туркон хотунни давлат ишларидан четлатиб, дам ота уруғи бўлмиш туркман бекларига, дам она уруғи бўлмиш қипчоқ хонларига ён босиб ўртадаги зиддиятни борган сари кучайтиради. Туллак Бадриддин ўз феълидан келиб чиқиб Султоннинг калтафаҳмлигини шундай таърифлайди: “Бир балоси бўлмаса шудгорда қуйруқ на қилур деб айтмиш она тулки болаларига шудгордаги қопқонга қўйилган қуйруқни кўрсатиб. Қооннинг совғалари баайни шудгордаги қуйруқ кабидир. Султоннинг онаси Туркон хотун ақли қиска ўғлини ҳарчанд оғохлантурса доғи, ўғли қопқондаги қуйруқ сари интилмоқда...” Буғрохожи Султон саройига нифоқ кирганини, бу ҳам икковининг бахти эканлигини айтса, Бадриддин “Қаю уйга нифоқ кирса, бузмөгунча қўймас” дея хулоса ясайди. “Қуш уясида кўрганини қилади” ё “қарисан, қартасан, асли-наслинга торгасан” деганларидек, Бадриддин сотқинликни отадан ўрганган. Султон қорахитойларга сотилган қози отани қатл эттириб, ўғли Бадриддинга мурувват қилиб, уни ҳоким ёрдамчиси лавозимига тайинлайди. У эса Буғрохожи кабилар олдида ўзини отаси учун Султондан қасос олмоқчидек тутадию, аслида эса, сотқинлигини шу йўл билан оқламоқчи бўлади. Кичкина тулкининг катта тулки хузурига келишдан асл муддаоси эса, ўз хизмат вазифасини суистеъмол қилиб, Чингизхон номига Инолчиқ билан Темур Малик номидан “Агар сиз бизни Хоразмшоҳ зулмидан озод қиладиган бўлсангиз, биз сизга Ўтрор билан Хўжанд қалъалари дарвозасини жангсиз очиб берамиз” деган сохта мактубини жўнатиш хусусидаги маслаҳатни пишитиш! Бобнинг хулосаси унга “Фитна” деган номни қўйиб бергандек бўлади: “Ўтрор шахридаги фитначиларнинг бошлиқлари бўлган бу икки зот ярим кечагача ўтириб, узоқ суҳбат қилишди”.

Ана энди бозордаги базозлар растасининг оқсоқоли Мўғилистондан келган тўрт юз эллик савдогар ҳақидаги Инолчиқ саволларига жавобан “ҳазил аралаш” бераётган жавобга қаранг: “Ҳа, кўплари шу ерлик савдогарлар... Намуна учун бир хитойни ҳам эргаштириб келибдурлар. А? Тўрт юз эллик киши... Гўё шаҳарни жангу жадалсиз ишғол қилдилар” Ҳазил тагидаги зил, гап тагидаги гапдан ан-

глашилиб турибдики, Чингизхонга сотилган тўрт юз нафардан кўпроқ маҳаллий савдогарлар усталлик қилиб иримига бир-икки хитойлик сотқинни қалқон сифатида олиб келиб турибди, энди ўз юртида Чингизхоннинг элчиси ниқобини кийиб, жосуслик қилмоқда! Ўз навбатида баззозлар растасининг оқсоқоли ҳам уларни сотиб, шаҳар ҳокими Инолчиқнинг ёнган юрагига ўт ёқиб, ҳокимни бу сотқинларга қарши ошқора гиж-гижламоқда!

Ўз сотқинининг бундай пишангидан юраги ўртанган шаҳар ҳокими Инолчиқ тўрт юз эллик савдогар орасида ҳузурига Чингизхоннинг элчиси бўлиб келган етти нафар савдогарни қабул қилади. Улар – буюк элчи Умархожа Ўтрорий, бу буюк элчининг ўнг томонида Фахриддин Бухорий, чап томонида Нажмиддин Дехлавий, Мирагий, Ҳиравий... Тўғри, ораларида исми келтирилмаган бир мўғул элчиси ҳам бор! Лекин аксарияти... ўзимиздан чиққан балолар! Элчиларнинг ҳокимни расмий исми билан “Ғойирхон” деб эмас, “Инолчиқ” деб камситиб тилга олиши, Чингизхон султонни ўғил ўрнида кўришини таъкидлаши ўтга ёғ сепгандек бўлиб дилидаги қаҳри ошқора ғазабга айланган ҳоким аввал уларнинг шу хатоларини юзларига солади. “Жаҳл келганда, ақл кетади” деганларидек, ҳокимнинг Чингизхонни “мажусий”, “Чингиз” каби ҳақоратомуз сўзлар билан атаганини элчилар ҳам унинг юзига солиб, вазиятни баттар чигаллаштирадilar. Ҳатто бош элчи ўз шеригининг беадаблиги учун узр сўраса-да, жаҳл отига минган ҳоким бош элчига қўшиб барчаларининг шу ердан чиққан сотқин эканликларини дангал айтади-да, сўнг мингбоши Қулназарга шундай буйруқ беради: “Ёғи томонина ўтиб, ўз подшоҳина хиёнат қилгон бу жосусларни дарҳол ҳибс этиб, зиндонга солинг! Мол-мулкларини эса хазина фойдасига мусодара этилсин! Анови мўғулни қўйиб юборинг!” Миркарим Осим зиддиятли вазиятларни асослаб далиллашни, ўз қаҳрамонларининг руҳий кечинмаларини малакали руҳшуносдек шарҳлашни маромига етказди. Аввал баззозлар растасининг оқсоқоли калака оҳангида гаплар қилиб ҳокимнинг юрагини ўртайди. Сўнг султон қабулига келган Маҳмуд Ялавоч бошлиқ уч ҳамюрт элчиларга нисбатан бу ерда икки баравар кўп ҳамюрт элчилар ҳокимга сурбетларча рўбарў келади. Бунинг устига, уларнинг ўзига қўшиб султонни ҳам камситиб-масхаралаб туришларига қандай чидаш мумкин? Ҳоким бундай кетма-кет руҳий ҳужумларга жавобан портламаслиги мумкинми? Йўқ, албатта. Қабулдан сўнг уй-уйига кетаётган амалдору аскарбошилар ҳам ҳокимнинг хатти-ҳаракатини тўғри ё нотўғрига йўёлмай, қарама-қарши фикрлар гирдобидида қоладилар.

Еттинчи боб Темиртошнинг Инолчиқ ёзган махсус номани Хоразмшоҳга элтиб, унинг фармони олийини Инолчиққа олиб келиш тасвирига бағишланган. “Сафар” деб аташ мумкин бўлган бу бобда нафақат хат ташиш тасвирланади, балки Ўтрор билан Гурганж оралиғидаги гўзал табиат манзаралари-ю ишда – ўнбоши, уйда – қўшни боғбоннинг қизи Минглиойга қаллиқ бўлиб олган Темиртош кўнглига ҳам ажиб сафар-саёҳат қилинади. Бу боб аввалги боблардаги фитна-фужур, жаҳл-зулм, хиёнат, мунофиқлик билан боғлиқ воқеаларни ўқиб кўнгли хира бўлган китобхон кўнглини меҳр-муҳаббат, гўзал табиат манзаралари тасвири орқали ёриштириш учун хизмат қилади. “Ойнинг ўн беши қоронғи, ўн беши ёруғ” деганларидек, Миркарим Осим оқ билан қоранинг мувозанатини моҳир тарозибондек тенг сақлайди.

Саккизинчи бобда тўрт юз эллик нафар элчи қиёфасидаги жосуслар султоннинг рухсати билан ўлдирилгач, Инолчиқ ўн минг кўшини билан ўзига кўмакка жўнатилган Қорача Ҳожибни меҳмон қилади. Бобдаги муҳим нукталардан бири хоразмшоҳнинг “Ҳар бир шаҳар, ҳар бир кўрғон ўзини ўзи мудофаа қилсин” де-

ган буйруғи Инолчикни ҳам, бир неча минг аскар билан Хўжандга юборилган Темур Маликни ҳам хавотирга солганлиги, бироқ улар султонга қарши чиқишга журъат қилолмаслиги ҳақидаги таъкид ҳисобланади. Улар “лашкарнинг ҳар тарафга тарқатиб юборилиши мамлакат учун хавф-хатарли эканлигини яхши билардилар”. Ҳожиб билан бўлган суҳбат асносида ҳоким Талас бўйидаги жангда қорахитойлар устидан қозонган ғалабасини мароқ билан айтиш лавҳаси орқали муаллиф икки мақсадга эришади: ҳам бўлажак жанг олдидан икки сардорнинг ўзаро тажриба алмашинувини тасвирлайди, ҳам ўқувчини ҳоким Инолчикнинг сардорлик салоҳиятига ишонтириш ва султоннинг хатосини кўрсатишга унинг маънавий ҳаққи борлигини асослайди. Шу суҳбатда Инолчик бор қўшинни Сир бўйига тўплашни маъқул кўришини айтади-да, бу билан сарой вазири Шаҳобиддин Хивагийннинг султон ҳузурдаги кенгашида айтган гапларини такрорлаётгани таъкидланади. Миркарим Осим атайин “такрорлаётган” сўзини қўллаган. Буни ўқувчи хоҳ султон саройидаги гап-сўзлар Инолчикқа етиб келиб, у вазирнинг фикрига қўшилган, деб, хоҳ Инолчикнинг фикри сарой вазирининг фикрига мос келиб қолган, деб тушунаверади. Қорача Ҳожиб эса султон фикрини маъқуллайди-да, ўз ўпкасини кўрсатиб Хоразм қўшини ҳеч кимга енгилмагани ва енгилмаслиги, мўғул қўшинига кўрсатиб қўйишларини айтиб лоф уради. Инолчик унинг нодон ва мақтанчоқлигини фаҳмлаб, унга бекор сир олдирганига афсусланади-да, “сўз мавзуини ўзгартириш учун” меҳмонни тўқоли Ойсулув билан айтиштиради. Бу билан Миркарим Осим икки фикрни уқтирмоқчи: биринчидан, Инолчик “сен мендек сардорнинг эмас, шу аёлнинг тенгисан” демоқчи; иккинчидан, “айтишиш” санъати фақат кипчоқнинг эмас, балки ўғуз, қорлуқ ва умуман барча туркий халқларнинг муштарак санъати бўлганини таъкидламоқчи. Айтишишда Қорача Ҳожиб аёлга ҳам бас келолмай, ўзининг лофчи эканлигини исботлайди. Халқ дostonларида ботир ўз рақибини енгишини айтиш ҳоллари кенг қўлланади. Бунда ботирнинг ўзини жангга руҳан тайёрлаши, рақибини кўрқитиши, ҳатто рақибига “мен билан олишиб майиб бўлиб қолмагин” дея ғамхўрлик кўрсатиши маънолари бор. Бироқ ҳоким Қорача Ҳожибнинг нодон ва мақтанчоқлигини шундан англайдик, умрида мўғуллар билан уришиб кўрмаган бу одамнинг мўғуллар билан уришганини ҳикоя қилаётган одамнинг гапини мулоҳаза, андиша қилмай кеккайиши марднинг иши эмас. “Ўзингни эр билсанг, ўзгани шер бил” деган мард ва ботирларнинг шиорига қарши. Агар акси бўлганда тушуниш мумкин эди, яъни Қорача Ҳожиб “бор қўшинни тўплаб мўғулга қарши курашиш керак” деса-ю, Инолчик “кўркманг, ўзимиз эплаймиз” деса, ярашади. Юқорида таҳлил қилинган “Элчилар” қиссасида Миркарим Осимнинг қаҳрамонларга “Бойбур”, “Кўкалдош” каби исмлар қўйгани унинг “Алпомиш” достонига алоҳида ихлосини кўрсатади. “Алпомиш” достонига Қултой қиёфасидаги Ҳакимбекнинг Ултонтознинг онаси Бодом чўри билан айтишуви сингари, бу бобдаги айтишув ҳам бобга ва, умуман, қиссага ўзгача бир шоирона руҳ бахш этиб турибди.

Шаҳар аҳолисининг бўлажак жангга тайёргарлиги ёрқин тасвирланган. Олдий халқ ўз шаҳрини ёвуз босқинчилардан ҳимоялаш учун жавлон ураётган бир пайтда бойлар, савдогарлар мардикор ёллаб ўз бойликларини хумларда ерга кўмдириш билан овора. Бобда ахийлар оқсоқоли Абдулмажид уста билан пўнғиллаб ўтирган баджаҳл Бойқадамнинг ва онасини қалъага олиб келиш учун қишлоққа борган Темиртош билан ўз боғида қолишга аҳд қилган онасининг кизгин мунозарали суҳбати келтирилган бўлиб, унда бутун халқни безовта қилиб турган уруш балосига икки хил қараш, икки нуқтаи назар – ўзибўларчилик ва ги-

на-кудурат сингари бузукилик, лоқайдлик, тақдирга тан бериш билан ёвга қарши уюшқоқлик, мардлик, ватанпарварлик ёнма-ён ёритилади. Ҳар қандай ғалаба фақат жангчилар эмас, бутун бир халқнинг жипслиги, жидду-жаҳди, жасурлигининг қонуний ҳосиласи экани уқтирилади. Миркарим Осим халқнинг аянчли аҳволини аввал усталар тилидан, сўнг Темиртош онасининг тилидан шундай табиий очиб кўрсатадики, ўқувчи кулишини ҳам, йиғлашини ҳам билмай қолади. Масалан, онанинг ўз ўғли Темиртошга “Боғ-роғларни ташлаб, хотин кишилардек кўрғон ичина беркиниб олурмисиз?” деган истехзоли саволи, “Султоннинг амри шу!” деган ўғлининг жавобига онанинг “Худо олсин султонни! Юрагида ўти бўлса, наъра тортиб ёв устина юрмайдурми? Наҳотки инига ёшуришиб, ўз фуқаросининг боғ-роғларини ғанимга оёқ ости қилдириб қўйса!” деган таънаси икки мақсадни кўзлаб айтилган. Бу ҳам султон сиёсатининг хатолигига ишора. Худди “Алпомиш” достонида Қалдирғоч ўз акаси Ҳақимбекни хотинга қиёслаш орқали унинг эрлик ҳамиятини кўзгаб қалмоқ юртига бориб ўз ёри Барчинни қутқариб олиб келишга ундагани каби, бу ерда ҳам она ўғлининг ор-номуси, эрлик ҳамиятини кўзғатмоқчи. “Кўрқанга қўша кўринади” деганларидек, бир томонда усталар бир-бирига “қипчоқ беклари пулингни олса, мўғул жонингни олади” деб мўғулларни золим, ваҳшийга чиқарадилар (Ваҳоланки, мўғуллар қоони Чингизхон ўша давргача ҳеч бир сиёсий хато қилмаган, аксинча, ноҳақ қатл этирилган ўз элчиларининг ҳаққини талаб қиляпти, холос). Бошқа томонда она кофир мўғулларнинг ҳам оналари борлигига ишора қилиб, ўзига ҳеч зиён етказмасликларига умид билдиради. Яъни, мўғуллар минг бераҳм бўлмасин, тинч яшаб турган халққа ноҳақ зулм ўтказмаслиги таъкидланмоқда. Бу Миркарим Осимнинг тарози паллаларини мувозанатда сақлаш маҳоратини кўрсатади.

Ўнинчи боб ҳам ўрта асарлардаги уруш манзаралари, қалъага ҳужум ва уни ҳимоя қилиш “тактика ва стратегиялари” очиб кўрсатилган мустақил бир асар! Боб ўз бўлинмасини урушга бошлаб кетаётган мингбоши Қулназарнинг юзбоши мартабасига тайинланган Темиртошга жанг бобидаги тажрибаларини ўргатиши билан очилади. “Ғаним қочишга тушганда сен қизишиб кетиб, орқасидан беҳуда қуваберма, пистирмага йўлиқасен. Қорахитойлар қочиб юриб уришар эдилар, мўғуллар доғи шулар уруғидан. Қуш уясида кўрганин килур, дейдилар”. Миркарим Осим жанг усулларию сахналарини ҳам моҳир саркардадек таърифлайди. “Ўнг ва сўл қанот камондай эгилиб, душманни икки биқинидан сиқиб бора бошлади. Мўғуллар икки-уч дақиқа жанг қилгандан кейин орқаларига қарамай қочдилар”, “Мўғуллар шаҳарни жанг русумига мувофиқ қамал қилишга киришишди. Аввало, ариқларни беркитиб, шаҳарга сув киргизмай қўйишди. Манжаниқлардан тинмай тош отиб, катта ёйлардан ўқ ёғдиришди, шу пайт белдорлар кўрғон атрофидаги хандақларни тўлдира бошладилар”, “мўғуллар кўрғон мудофаачиларини чалғитиш учун дарвозалар олдида сурон кўтариб, ёлғондақа ҳужумга ўтар, бу вақтда... пиёдалар кўрғон тепасига чиқишга уринар эдилар”, “Мўғуллар теварак-атрофдан ҳайдаб келтирилган асирларни шотидан чиқишга мажбур қилишарди. Шўрлик асирлар икки олов орасида қолган”, “хушёр мудофаачилар душман қаердан ҳужум қилса, шу ерда ҳозир бўлиб, уларни нарвон-парвонлари билан пастга қулатиб тушириб юборар эдилар”...

Ўн биринчи боб Чингизхоннинг тўрт ўғли ва машхур нўёнлари билан кенгаши тасвири билан бошланиб, Ўтрорда қамал учун қолган мўғул жангчиларининг ваҳшийлиги – Темиртошнинг онасини эрмакка ўлдиришлари билан якунланади. Аввал Чингизхоннинг заковати, хотирасининг кучи унинг тўрт ўғли-ю нўёнларни хайратда қолдириши таъкидланади. Жабаниён Ўтрор қалъаси қамалига Чингиз-

хоннинг икки катта ўғли Жўжи билан Чигатойни бош қилиб қолдиришни таклиф қилганда Чингизхон ўғилларининг феъл-атвори, ҳар икки тараф кўшинларининг қудрати, Хоразмшоҳнинг уч шерюрак саркардаси (Хоразмда Жалолиддин Мангуберди, Хўжандда Темур Малик, Ўтрорда Инолчиқ) ва бошқа мингта томонини ўйлаб ўз жанг режасини маълум қилади: “Султон билан Мангубердига қарши Тули билан Жаба нўённи олиб ўзим борурмен. Инолчиқни бир ёкли қилмоқ учун бу ерда Чигатой билан Ўктойни қолдиурмиз. Темур Малик билан бел олишгани Улоқ нўён билан Сактуни юборгаймиз. Жўжи эса Жанд, Бинокент, Янгикентни камал қилиб олсин”. Бобда машварат тугагач, ташқарига чиққан Чингизхоннинг кўз олдида намоён бўлган бир манзара: занжирбанд йўлбарс билан эрмакка ўйнашиб турган ўн бир-ўн икки яшар невараси Ботунинг аҳвол-руҳияси ҳам қарийб рамзий маъно касб этади. Чингизхоннинг неварасига айтган гапи ҳам: “Ўтрор шаҳри ичинда бундан ҳам зўр бир йўлбарс бор, тўрт юз эллик элчининг бошини еган. Чигатой билан Ўктой амакинг ўшал йўлбарсни тутиб, занжирга боғлаб келтургайлар”.

Ўнбоши Тукчор бошлиқ бир гуруҳ черик дарвозани бузиб, бокқа, сўнг Темиртошнинг онаси малла жойнамоз устида тасбех ўгириб ўтирган айвончага бало-қазодек бостириб кирадилар. Шунда уларнинг ўсик сочлари, хўппасемиз башараларини кўриб яъжуж-маъжуж деб ўйлаб, саловат ўқийди-ю, бироқ уларни даф қилолмайди. Кампир дастурхонга олиб келиб кўйган ноз-неъматларни еб, навнихол дарахтига кўшиб уни химоя қилиб турган кампирнинг ўзини ҳам азбаройи эрмакка қилич билан чопиб ташлагани, уйидаги мол-мулкни талон-тарож қилганлари, айниқса, “айвон тўридаги малла жойнамозни йиртиб, оёқларига пайтава қилганлари” босқинчининг табиатини аён кўрсатувчи ёрқин рамзий деталлар, албатта. Химоясиз бу муштипар кампирни ўлдиришлари сабабини китобхон англаёлмай қийналса эҳтимол. Бироқ бу ерда муаллиф деталлар орқали бир неча фикрларни уқтирмоқчи. Кампирнинг мусулмон бўлгани-ю, жойнамоз устида тасбех ўгиргани ғайридин мўғулларнинг жаҳлини чиқарди. Босқинчиликка, олғирликка, ўйига келган ишни қилишга ўрганган мўғулларга зиғирча тўсқинлик қилинса, танбех бериб инсофга чақирилса бас, худди дарғазаб ит ё ваҳший бўри каби юмма талайди. Кампир уларнинг келишидан бошлаб норозилик оҳангида гапиргани, боғда ўзларининг суюкли машғулотлари – эрмакка дарахт шохларини чопиш билан машғул бўлган мўғулларга қаршилик кўрсатгани уларнинг баттар жиғига тегди. Бундан ташқари муаллиф бу лавҳа орқали Чингизхоннинг барча кўшини шундай бераҳм золим эканлигини, “Ўрмонга ўт кетса, хўл-курук баравар ёнади” деганларидек бўлажак урушларда жангчиларга кўшилиб тинч аҳолининг ҳам қони дарё бўлиб оқишига ишора қилмоқда.

Ўн иккинчи боб камал этилган қалъа аҳлининг аҳвол-руҳиясини атрофлича очиб кўрсатишга қаратилган. Жумладан, Сўфи дарвозаси устида турган Қорача Ҳожиб, Темиртош ва Қутлукҳожанинг бошидан кечирганлари, Қутлукҳожа ўз енгилтаклиги учун қай тарзда “бошидан қилич еб ўлгани, бош суяги икки палла бўлгани”, унга эргашиб қалъадан ташқарига чиққан жангчи йигитларни Темиртош бошлиқ отликлар қай тарзда ўлимдан сақлаб қолгани тасвирланади. Бу билан Қутлукҳожа ва Темиртош каби юзбошиларнинг ҳарбий салоҳиятлари киёслаб кўрсатилади. Қутлукҳожа ўз бўлимасида тартиб-интизомни ушлолмаслиги, ичкиликка берилгани ҳақида айтилади. Қалъага яқинлашиб келаётган мўғулларни кўриб, Темиртошнинг қаршилигига қарамай, бироқ Ҳожибнинг руҳсати билан Қутлукҳожа қалъадан чиқиб улар билан савашига қарор қилади. Қутлукҳожа бошлиқ эллик-олтмишта йигит қалъадан чиқиб мўғулларнинг жангга киришар-

киришмас ортларига қочганига қизишиб уларни кува кетишади. Қалъа тепасидан кузатиб турган Темиртош ҳам, Ҳожиб ҳам уларнинг тўппа-тўғри пистирмага кетаётганларини англайдилар-да, Темиртош ўз йигитларини қалъадан бошлаб чиқиб ёрдамга шошиладилар.

Ўн учинчи бобда қамалда қолган қалъа аҳли ичидаги эски кадрдонлар Буғрохожи билан Бадриддиннинг пинҳоний суҳбати қаламга олинади. Элга кўмакчи бўлишлари керак бўлган савдогарнинг амалдорга “Қамал чўзилиб кетса, қоон кўшини ошлиқсиз қолур. Ҳар нима бўлса-да, Ҳожибни тезроқ қўлга олиб, таслим бўлмоққа даъват этмоқ зарур” дегани халқнинг “душман ёқадан олганда, бўри этақдан олибди” деган аччиқ гапини кўрсатади. Суҳбат асносида Бадриддин Буғрохожига шаҳар ҳокими Инолчиқ ҳам билмайдиган бир “сир”ни айтади: “Инолчиқ ўлдирган элчилар орасида Ҳожибнинг тоғайваччаси Бердиниёз Хивагий ҳам бор экан!” Қорача Ҳожиб эса, султоннинг Ўтрор шахри ҳимоясидаги энг ишонган одами, Инолчиқнинг ўнг қўли! Бу “хушхабар”га жавобан “Бу шундоқ бир кашфиётки, андин фойдаланмоқ зарур”, дейди ҳар қадамда пулдан пул чиқаришнинг малакасини ҳосил қилган савдогар. Худди Инолчиқ Қорача Ҳожибнинг нодонлигини тез фаҳмлаб олганидек, Бадриддин ҳам унинг калтафаҳмлигини гап-сўзюю хатти-ҳаракатларидан билиб олади. Аввало тоғайваччаси учун қасос олишга ундаганида Ҳожибнинг кўзлари ёниб кетганини, қолаверса, Ҳожиб уруш арафасида икки черкас қизни икки юз олтинга сотиб олганини айтганда Буғрохожи унинг қанча калтафаҳм бўлса, шунча яхшилигини, чунки қўлга ўргатиб олиш осонроқ бўлишини таъкидлайди. Уруш ё қамал пайтида жангчилар, халқ рухий-маънавий мададга жуда-жуда муҳтож бўладилар. Бадриддиннинг “Мунажжим Абдусафий ўз дўстларига: хозир Миррих юлдузи ғарб соридир, ғарбдин уруш қилғонлар енгилур, деб айтибдур. Савдогарлар орасида анинг сўзи шое бўлмиш” деганига Буғрохожи “Бу яхши гап. Имкони борича ани халқ орасида тарқатмоқ лозим”, деб кўрсатма бериши халқнинг чўккан руҳини баттар чўктирадиган, халққа душманликнинг энг учига чиққан кўринишидир. Навбатдаги жумлада келтирилган учта содда гап шунчаки баён эмас, душман билан сотқиннинг қанчалик осон тил топишиб, “моҳирона” тил бириктиришидан яққол далолат берувчи ёрқин деталдир. “Чиғатой ўз аскардан кўра шаҳар ичидаги хиёнатчиларга кўп умид боғлар эди. Буғрохожининг одамлари унинг хатларини ўққа боғлаб, белгили жойга отар эдилар. Мўғуллар бу хатлардан шаҳар ичида бўлаётган воқеалардан хабардор бўлиб турардилар”. Миркарим Осим бойларнинг руҳиятини яхши тушунгани учун Буғрохожини “фитначиларнинг бошлиғи” дея атагани бежиз эмас. Гап шундаки, савдогар бой ўз бойлигини сақлаб қолиш йўлларини қидиради ва ҳамиша куч-қудратли томонга сотилади. Масалан, қамалда қолган бойнинг олдида икки йўл бор: ё бойлигини амалдорлару халққа, гарчи қарзга бўлса-да, тарқатиб мавқеини йўқотиш, ё истилочиларга сотилиб, ўз сотқинлиги эвазига бойликларини мавқеини сақлаб қолишга умид қилиш. Бадриддинхожа билан Қорача Ҳожибларнинг сотқинликлари ўз худбинликларига (бир амаллаб Инолчиқдан қасос олса бас, Инолчиқ халқнинг раҳнамоси бўлиб тургани уни заррача қизиқтирмайди), қолаверса, бойнинг ихтиёрига асосланади. Бобнинг энг таъсирчан лавҳаси Темиртошнинг онаси ҳалок бўлганидан хабар топиши билан боғлиқ. Йигитга боғ қўшниси, савдогар Бузрукхожа онани мўғул босқинчилари ўлдирганини хабар қилади. Онасини боғида қолдирганига пушаймон еб юрган Темиртошнинг фиғони кўкка ўрлаб, юраги тошга айланади. Кечалари йигитлари билан дарвозадан чиқиб, мўғулларни асир олиб кириб аямай чопиб ташласа-да, алами тарқамайди.

Душманларга кўшилиб сотқинлар қанчалик жадал ишласалар, Инолчиқ ҳам, айтиш мумкинки, икки фронтда фаол “жанг” олиб боради. Инолчиқ ҳузурига чақиртирилган бош мунажжим Абдусафий қиёфасининг таърифига қаранг: “тишлари тушиб, лаблари ичига кириб кетган, кампирдаҳан, зағча кўз бир чол”. Ўйлаб қарасангиз, муаллиф мунажжимнинг сохтакорлигига иккита белги беради. Маълумки, “тиши ўтмайди” деган халқ ибораси “тушунмайди, билмайди, мутахассис эмас” деган маънони англатади. Зағча эса, қаердаки ялтироқ нарса бўлса, ўғирлаши билан ном қозонган қуш. Ўғрининг кўзлари ҳамиша ола-кула бўлади. Шунинг учун зағчани олаҳакка ҳам дейишади. Тиши йўқ мунажжим кўзларини олазарақ қилишига сабаб “ёлғонимни биров билиб қолмаяптимикиан, қаллоблигимни фош қилиб қўймасмикиан?” деган хавотир бўлади. Шумнафас мунажжимга Инолчиқ тўсатдан “Миррих юлдузи бу айёмда ғарб соридур. Кимики ғарб томондин уруш қилса ғолиб бўлур” деб ҳам уни синайди, ҳам одамлар орасида шундай деб айтишига нозик ишора қилади. Табиийки, аввалига мунажжим халқни ўз башорати билан саросимага солгани учун ҳоким уни жазоламоқчи, деб ўйлаб қўрқиб кетади. Сўнг ҳокимнинг далдасини кўриб иккинчи фикрни англайди-да, халқ орасида юлдузларнинг ғалабадан башорат қилаётгани хабарини тарқатишга тушади. Инолчиқ билан Қорача Ҳожибнинг кўрғон тепасида кезиниб, мўғулларнинг қўшини кўпайиб юз эллик мингтага етганини кўришлари, аслида Чиғатойнинг айёрона буйруғи билан бу қўшиннинг ярми наमतдан ясалган “одам”лар экани айтилади. Инолчиқ мўғулларнинг бу найрангига учмайди, балки сон-саноксиз мўғул қўшини бу ерда банд қилиб турилса, Мангубердига қўшин тўплаб урушишга қулай бўлиши, демакки, охирги томчи қонгача курашиш кераклиги ҳақида ўйлайди. Қорача Ҳожибнинг “хаёлхонасида” эса бунга зид фикрлар уйғонади: мўғулларга қаршилиқ кўрсатишнинг маъноси йўқ, чувалчангдек эзиб ташлайдилар. Бу икки сардорнинг қарама-қарши ўйлари ҳам ким мард ватанпарвару, ким номард ватанфуруш эканлигини яққол кўрсатади. Бобда мўғул босқинчиларининг лаҳм қазиб қалъа ичкарасига кириб келиши, улардан тирик қолган энг сўнггисининг Темиртош билан қиличбозлик қилгани тасвирланади. Темиртош “Онамни шу аблаҳ ўлдирган чиқар” деб қизгин жанг якунида унинг қалласини шартта танидан жудо қилгани китобхонда жинойятчи ўз жазосини олиб, адолат қарор топганига ишонч уйғотади.

Ўн бешинчи бобни “Қутку” ё “Гумон” деб номласа бўлади. Бобда Қулназар билан Темиртошнинг Қорача Ҳожиб ва Буғроҳожи хиёнати ҳақидаги гумонлари, бу гумонни Инолчиққа айтган Қулназарнинг бир гапи келтирилади: “Кўрқаменки, ҳожиникида хиёнат ўрмагучлари хиёнат тўрин тўқиб, бизларни домларига илинтирмоқчилар”. Бу гапдаги, айниқса, “ўрмагуч” сўзи алоҳида диққатга сазовор. Бугунги кунда биз қўллайдиган “ўргимчак” сўзи, аслида, “ўрмагуч” бўлиб, ўрмагучнинг нафақат ўрмалаб юриши, балки ўз ўлжасини ўраб-чирмаб олишига ишора қилади. Хиёнат шундай хавфлики, у хоиннинг бутун онг-шуурини ҳам, атрофидагиларни ҳам ўраб-чулғаб олади. Ҳоким Қулназарнинг гапидан кейин кимга ишонишни билмай қолади. Муаллиф унинг зиддиятли ўйларини, ички кечинмаларини табиий ёритади. “...Рост, Ҳожибдан ҳар нарса кутса бўлади, лекин шунча жанг-жадал қилиб, бир талай душманнинг қонини тўқди, энди таслим бўлса, мўғуллар унинг бошини силамаслигини яхши билади” деб ўйлайди ҳоким. Лекин сир бой бермай Қулназарга рухсат беради. Темиртош хоин Ҳожибни отишма пайтида бир ўқ билан ўлдириб кутулишга рухсат сўраганида, бошлиғи Қулназар бундай қилса, ўзидан кўришларини айтиб таъқиқлайди. Инолчиқнинг олдига бормай, шу ишни амалга оширишлари кераклигини айтиб афсусланади.

Ўн олтинчи боб Чигатой билан Ўктойнинг Чингизхон юборган чопардан Бухоро ишғол этилгани тафсилотларини тинглашлари билан бошланади. Айниқса, чопарнинг “Отларимизни мачитларга боғлаб қўйиб, Бухорони уч кун таладик” деганида чуқур маънолар бор. Бу билан юқорида кўп ишоралар қилинганидек, мўғул қўшинининг Ўрта Осиёга юришидан бош мақсади – мусулмонларга қарши кураш эканлиги таъкидланмоқда. Тарихдан маълумки, ислом дини ва араб ёзуви Шарқий Туркистонгача тарқалиб, ундан нарёғи Хитой ва Мўғулистонга ўтай деганда мана шундай қаттиқ қаршиликка учраган. Натижада чингизийлар кейинги икки аср мобайнида то Европа, Хитой, Ҳиндистонга қадар бўлган ҳудудларда ўз ҳукмронлигини ўрнатдилар. Темурийлар даврига келиб эса, ислом дини Европа ва Ҳиндистонгача бўлган ҳудудларда қайта қад ростлади-ю, бироқ Амир Темур Хитойга, тўғрироғи Шарқий Туркистонга ислом байроғини олиб кетаётганида айнан мана шу Ўтрор шахрида қутилмаганда вафот этди. Гарчи манбаларда Амир Темурнинг соғлиғи оғирлашиб ўлгани қайд қилинса-да, бир сотқиннинг хиёнати туфайли ўлмадимикан, деган гумонга боради киши...

Қооннинг чопар орқали етказган “Сув бир ерда узоқ туриб колса сасийдир, черик ҳаракатсиз ётса бузилур” деган гапи Чигатойни хомуш қилса, Буғроҳожидан Ҳожибни таслим бўлишга кўндиргани ҳақида олган мактуби хурсанд қилади. Шундан кейин Қорача Ҳожибнинг минг нафар аскари билан дарвозани очиб ташқарига чиққани ва, аксинча, мўғул аскарларининг қалъа ичкарасига бостириб киргани, Темиртош билан Қулназарнинг ҳаёт-мамот жангида ҳалок бўлгани, Инолчиқнинг уч минг аскар билан ички қалъага кириб яширингани, Темиртошнинг қайлиғи Минглиойнинг ўтда ёнгани тасвирланади. Сўнгра Чигатойнинг асир олинган Ҳожибни қандай қабул қилгани, ташқарида у бошлаб чиққан минг жангчининг, ичкарида бутун қамал аҳлининг кириб ташлангани тасвирланади. Буғроҳожи билан Бадриддин “қарға қарганинг кўзини чўқимайди” деганларидек, катта савдогарлар билан руҳонийларни бу қирғиндан омон сақлаб қолади. Ахий оқсоқол бошлиқ хунармандлар эса, босқинчилар томонидан қулдек ишлатиш учун ҳайдаб кетилади. Чигатойнинг Қорача Ҳожибга ишора қилиб айтган гапи бобдаги энг ибратли гапдир: “Ўз подшосига хиёнат қилган киши бегона подшога содиқ бўлолмайду. Кўзимдан йўқотинг бунинг наҳс башарасини”. Шундай қилиб, “қилмиш-кидирмиш” деганларидек, Хоразмшоҳ Ўтрор ҳимоясига ишониб жўнатган лашкарбоши Қорача Ҳожиб қилмишига яраша шармандаларча қатл этилади.

Ва, ниҳоят, ўн еттинчи бобда ички қалъадан паноҳ топган Инолчиқ бошлиқ ҳимоячилар ўзларидан ўн беш баравар кўп хужумчилар билан бир ой жон олиб-жон бериб курашгани тасвирланади. Бу жанг тасвирида қўлланган шоирона ташбеҳга қаранг: “Қалъа бамисоли денгиз ўртасида буюк оролдан ажралиб қолган қоя тошга ўхшар эди. Мўғул қўшини бўронда қутурган денгиз каби ҳайқириб, ўзини бу қоятошга урар, лекин уни емиролма, ҳар сафар қонли излар қолдириб, орқага чекинарди”. Бундай муросасиз жанг-жадаллардан кейин Инолчиқнинг хотини Ойсулув ўзини ёниб турган уйга отди, ўзи эса, Ўктой томонидан асир олинди-да, Самарқанддаги Чингизхон қабулига етказиб оборилди. Ахийри қўлга олинган Инолчиққа ишора қилиб Ўктойнинг ўз черикларига “Ботирликни мана шулардан ўрганинг. Биз юракли одамларни ўлдирмаймиз, жасорат ҳар кимга муяссар бўлавермайди”, деган гапи аввало Инолчиққа нисбатан берилган ҳаққоний таъриф. Инолчиқни биринчи кўрганида Чингизхон ўзини таниб-ганимаганликка олади-да, сўнг “Савдогарларимизни ўлдириб, молини талаган Инолчиқ шу экан-да. Ҳа-ха!” дейди. Инолчиқнинг ёвқур қараши Чингизхон-

нинг ғазабини чиқаради. Бирок ўзини босиб, унинг қанчалик мардлигини синаб кўради. Чингизхон Инолчикнинг тўрт юз эллик элчисини ўлдиргани ва Ўтрор қамали чоғида жами ўн минг навкарини кириб ташлагани – шу гуноҳларидан кечиб, туманбоши сифатида бирга Гурганжга хужум қилишни таклиф этади, лекин Инолчик чинакам шеримарднинг мардона гапини айтади: “Мен ўз улусимга хиёнат қилмасмен! Душман хизматига кирмасмен!” Чингизхон бу гаплардан эмас, Инолчик унинг гапини бўлганидан дарғазаб бўлиб, “Менинг сўзим ҳеч қачон ерда қолган эрмас, сенга атаган инъомимни қабул қилғайсен” дейди. Шундан кейин қизил тўн кийган бир мўғул қўлида ҳокандоз билан кириб, эритилган қумушни Инолчикнинг чап қулоғига қуйиб юборади. “Ирода” деб аташ мумкин бўлган бу сўнгги ўн еттинчи боб Чингизхон ва бутун мўғул босқинчиларининг нақадар ваҳший ва айёрлигини, ҳам туркийларнинг мардлиги ва букилмас иродасини аниқ-равшан кўрсатиб турибди.

Шундай қилиб, асарнинг уч етакчи қахрамони – Инолчик, Қулназар ва Темиртош қахрамонларча ҳалок бўлди, Инолчикнинг хотини Ойсулув билан Темиртошнинг қаллиғи Минглиой сотқинликдан ўлимни афзал кўришди, бирок Маҳмуд Ялавочдан то баққоллар растасининг оқсоқолига қадар бир қанча катта-ю кичик сотқинларнинг муртини болта кесмади, аксинча, улар босқинчиларнинг пинжига кириб, ялоқхўрлик қилишга ўтдилар ва ўз халқининг шўрига шўрва тўка бошладилар. Шунинг учун ҳам халқимиз зор қақшаб айтадики, “Ўзингдан чиққан балога, қайга борурсан давога”, “Яхшига кун йўқ, ёмонга ўлим йўқ”.

Агар “Ўтрор” қиссасини ташкил этувчи ўн етти боб, яъни, ўн етти ҳикояга ялпи назар ташласак кўрамазмики, Инолчик, Қулназар, Темиртош, Маҳмуд Ялавоч, Бугроҳожи, Бадриддин, Қорача Ҳожиб, Чингизхон, Чигатой, Ўктой каби тарихий шахслар ўзларининг ёркин характер хусусиятлари, ўз қиёфалари ва ўз сўзлари билан китобхон кўз олдида яққол намоён бўладилар. Улар “Ўтрор” деб аталган мустаҳкам қўрғоннинг нақадар пурвикорлигини асрлар оша кўз-кўз қилиб тураверишлари муқаррар.

ЎРТАСЎЗ

Миркарим Осимнинг 1964 йилда нашр этилган “Элчилар” китобига “Карвон йўлларида” ва “Дўстлик қалдирғочлари” деб номланган иккита қиссаси кирилган. “Карвон йўлларида” асари аслида 1960 йилда нашр этилган “Элчилар” қиссасининг қайта нашри бўлиб, номи бошқача қўйилган, холос. Асарнинг кейинги нашрларида ҳам шу ном сақланиб қолган ва ҳатто, адибнинг 1977 ва 1987 йиллардаги ҳар икки сайланмаси ана шу асар номи билан аталган. Нима учун “Элчилар” номи “Карвон йўлларида” деган янги номга ўзгартирилган? Юзаки қаралганда асар марказида элчилар эмас, хуфя Ҳожи Бахшилло билан унинг есири Захро, яъни, элчиликка дахли бўлмаган кишилар тақдири тургани бунга сабаб бўлганга ўхшайди. Аслида асосий сабаб анча жиддий – давлатлар ва уларнинг тарихий тақдири ҳамда унда турли тоифадаги элчиларнинг тутган ўрни хусусидаги бу асарни карвон йўлларида рўй берган воқеалар қизиқарли этиб қаламга олинган саргузашт асар сифатида тақдим этишга мойилликдир.

Миркарим Осимнинг элчилар ҳаёти қаламга олинган иккинчи асари “Дўстлик қалдирғочлари” қиссасидир. Адибнинг 1978 йилда нашр этилган “Карвон йўлларида” китобида бу асарнинг ҳам номи ўзгартирилган ҳолда “Хоразм элчиси” дея нашр этилган.

Агар “Элчилар” (“Карвон йўлларида”) қиссасини “Дўстлик қалдирғочлари”

(“Хоразм элчиси”) қиссаси билан қиёсий таҳлил қилиб қарасангиз, икки ўртада катта фарқни кўрасиз: биринчиси бадиий жиҳатдан баркамол асар, иккинчиси алланечук зўриқиш билан ёзилган, мажбурият тақозоси билан қораланган асар эканлиги кўринади. Агар биринчи асарда Бухоро хони Абдуллаҳон билан Россия шоҳи Фёдор ва унинг отабеги Борис Годунов ўзаро тенг давлатлар ҳукмдорлари сифатида икки ўртада дипломатик муносабатлар ўрнатиши тарихи очиб кўрсатилган бўлса, иккинчи асарда Хива хони Араб Муҳаммадхон кексайиб қолганида болаларининг ўртасида тож-тахт талашлари авж олиб кетгани, ўн яшар Афғон Муҳаммаднинг отани кўр, укаларни қувғин қилган зўравон акалардан қочиб элчи Райимқул билан бирга Москва шоҳи Михаил Романов ҳузурига ёрдам сўраб боргани, шу тариқа, Хоразм ўз ихтиёри билан Россия таркибига қўшилмоқчи экани уқтирилади. Демокчимизки, иккинчи асар Миркарим Осимнинг бири биридан бақувват “Ўтмиш саҳифалари”, “Ўтрор”, “Элчилар” ва “Зулмат ичра нур” китобларидан кейин, хойнаҳой ёзувчига давлат ташкилотлари томонидан махсус буюртма қилиб мажбуран ёздирилган. “Туркистон Россия империяси томонидан қурол кучи билан босиб олингани йўқ, аксинча, у империя таркибига ўз ихтиёри билан қўшилди” деган сохта илмий қараш зўр бериб тиқиштирилаётган бир пайтда Миркарим Осимга “Тарихда Туркистоннинг Россияга ўз ихтиёри билан қўшилганини кўрсатувчи асар ёз!” дея буюртма қилинганга ўхшайди.

Айтиш керакки, Миркарим Осим қаламига мансуб жами йигирмага яқин китобдан учтаси, чунончи, 1964 йилда нашр этилган “Элчилар” китобига киритилган “Дўстлик қалдирғочлари” (“Хоразм элчиси”), 1970 йилда чоп этилган, қосиблар ҳаёти қаламга олинган “Тилсиз гувоҳ” китоби ва 1986 йилда – адиб вафотидан кейин икки йил ўтиб босилган “Зулмат ва муҳаббат нури” (XVII-XIX асрлардаги Тошкент тарихидан икки қисса) китоби, яъни, жами тўртта қисса буюртма асосида дунёга келган ёхуд бошқа бир ёзонғич қоралаб, адиб вафотидан кейин атайин Миркарим Осимга нисбат берилган зўрма-зўраки асарларга ўхшайди. “Ўтрор”, “Элчилар” ва “Зулмат ичра нур”дек ўлмас асарлар, қолаверса, Тўмарис, Широқ, Темур Малик, Маҳмуд Торобий, Муҳаммад Хоразмий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Увайсий, Нодира сингари не бир ёрқин сиймоларимиз ҳақидаги гўзал тарихий асарлар яратган улкан адибнинг бундай бадиий жиҳатдан ночор қораламаларни ёзиши мумкинлигига, очиги, ақл бовар қилмайди!

Ушбу таҳлиллар асносида “Дўстлик қалдирғочлари” (“Хоразм элчиси”), “Тилсиз гувоҳ” асарлари билан “Зулмат ва муҳаббат нури” кўш қиссаси қаторида яна бир қиссани айтиб ўтишни маъқул кўрдик. Бу Бобораҳим Машраб ҳақидаги “Синган сетор” қиссасидир. Мазкур қисса аввалги тўртта қисса билан қиёслаб бўлмас даражада пишиқ-пухта. Асар 1983 йилда нашр этилган “Аждодларимиз фожиаси” тўпламида “Искандар ва Спитамен”, “Жайхун устида булутлар”, “Темур Малик”, “Нур ва зулмат”, “Моҳлар ойим ва Хонпошша” асарлари билан бир қаторда илк бор ёруғлик кўрган. Бу қиссани ёзишга Миркарим Осим бутун умр тайёрлангани сезилиб турибди. “Синган сетор” қиссасидаги, масалан, “Ихлос тузоғи” ҳикояси 1978 йилда нашр этилган “Карвон йўлларида” тўпламида илк бор ёруғлик кўрган эди.

Адабиётимиз тарихида Машрабнинг девонаваш табиатини ўзида анча ёрқин акс эттирган асар Муҳаммад Алининг Алишер Навоий қаламига мансуб “Оллоҳ-оллоҳ, ишқ аро мундоқ балолар бор эмиш” деган шоҳ сатридан гиргиттон бўлиб яратилган “Машраб” достони, дейиш мумкин. Машраб ҳаёти, бу исёнкор шоирнинг бошидан кечирган кўргиликлари, авлиё-шоир ва умуман, инсон сифатидаги

феъл-атвори энг ёрқин ва ҳаққоний акс эттирилган асар, шак-шубҳасиз, Миркарим Осимнинг “Синган сетор” қиссаси ҳисобланади. Асарда биринчи устози Бозор охунднинг тавсиясига биноан ўспирин чоғида Қашқарга – Офокхўжа эшон хузурига йўл олган Бобораҳимнинг аввалига Офокхўжа хузурида, кейинчалик қалмоқлар юртида, Тошкентда, Бухорода ва ниҳоят, Балхда кўрган-кечирганлари мароқли тарзда ҳикоя қилинади. Бу қисса шуниси билан адабиётимиз тарихида Ғафур Ғуломнинг “Шум бола” қиссаси билан бир қаторда тура оладиган кироий саргузашт асардир. Айни чоғда бу саргузашт қисса Бобораҳим Машрабнинг табиатан шум боладек кичкина афанди, болакай афанди эмас, қатта Хўжа Насриддин афанди, қолаверса, адабий қаҳрамон сифатида Мажнунга ҳар жиҳатдан яқин туради. Машрабнинг доимий ҳамроҳларидан Қитмир деган ити уни Мажнунга, эшаги Хўжа Насриддин афандига нақадар ўхшашлигини аён кўрсатиб тургандек. Пакана дўсти Шодавлат эса Сервантеснинг “Дон Кихот” романидаги афандитабиат қаҳрамонга доимий ҳамроҳлик қилган Санчо Пансога менгзайдди. Лекин бу адабий қаҳрамоннинг қўлидаги яна бир доимий ҳамроҳи – сетор, айтиш мумкинки, фақатгина Бобораҳим Машрабнинг, демакки, ушбу асарнинг энг бебаҳо, энг кадрли мулки. Дарҳақиқат, Машрабни шеърятсиз тасаввур этиб бўлмаганидек, унга ҳамиша содиқ йўлдош бўлиб келган сетордек чолғу асбобсиз тасаввур этиш мумкин эмас. Шу маънода асарнинг номи – “Синган сетор” баайни асл тилла узукка олмос кўз қўйилгандек ярашиб турибди. Эркин Воҳидовнинг “Куй авжида узилмасин тор, Шеър авжида синмасин қалам” деб бошланувчи шеъри ёдингиздадир? Зулфиянинг энг гўзал шеърларидан бири эса, “Синдирмангиз қаламим бир кун” деб аталади. Зотан, чинакам шоирнинг бу оламга келиб топган-тутган энг бебаҳо бисоти, энг содиқ ҳамроҳи, суянар тоғи, ишонар боғи – қалами билан созини синдиришдан улканроқ фожиа йўқ. Шу маънода “Синган сетор” қиссаси синдирилган чолғу ноласи, синган кўнгил фарёди, синган соз гирясига менгзайдди. Қиссани ташкил этувчи тўққиз ҳикоянинг ҳар бири, айтиш мумкинки, ўзбек ҳикоячилигининг энг сара намуналари қаторида тура олади.

Миркарим Осим тарихни пухта биладиган мутахассис, тарихий шахслар ҳаётини атрофлича ўрганган тадқиқотчи, ажойиб қиссагўй, бу ҳол, айниқса, буюк алломалар ҳақидаги қиссаларда аён кўриниб турибди, аммо Бобораҳим Машраб... шундай бир авлиёи киромки, худосиз шўро тузумининг “социалистик реализм” қолипи ичида қийналиб ижод қилаётган ҳар қандай адиб, нечоғли маҳорати юксак бўлмасин, бу сиймога муносиб асарни яратиши амалда мумкин эмас эди. Миркарим Осимнинг ҳам айнан 1984 йилда вафот этгани “Синган сетор” қиссасининг 1983 йилда ёруғликка чиққани билан узвий боғлиқ бўлса ажаб эмас.

Ҳар қандай адибнинг ижодий фаолиятида муаллифнинг у ёки бу даврдаги аҳвол-руҳиясини ўзида муҳрлаган, бадиий жиҳатдан турлича савиядаги асарлар бўлиши табиийдир. Ёзувчининг ижодий қиёфасини муваффақиятсиз чиққан, зўрма-зўракилик билан битилган бадиий жиҳатдан заиф ва ё зўриқиб битилган баҳсталаб асарлар эмас, бадиий жиҳатдан баркамол асарлари белгилайди. Бинобарин, биз ҳам Миркарим Осим китоблари мутолаасида асосий диққатни ёзувчининг Алишер Навоий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино ва Муҳаммад Хоразмийдек улкан тарихий шахслар, буюк алломаларимизнинг тақдирлари атрофлича ва ҳаққоний қаламга олинган энг пухта қиссаларига қаратайлик.

Давоми бор

НАЪМ

Комил АВАЗ

1942 йилда тугилган. Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институтини тамомлаган. Ижодкорнинг “Кўналга”, “Созанда”, “Ўтаётган вақт”, “Тонг эпкини”, “Ибрат манзили”, “Қировли тонгдаги гурунлар”, “Ўзликни англаш хийбони” каби шеърӣй ва насрий китоблари нашр қилинган.

Бир соҳир ифор бор субҳи ҳавода

Куз ўйлари

Куз – самар мезони, хуш зафар они,
Дилларни зийнатлар турфа манзарлар.
Ажиб мулҳамликдан тус зафароний,
Навога чулғарлар, зарга менгзарлар.

Зафар япроқларга кўз солган сари
Хаёллар оғуши дилни ўртар сал.
Тегиниб кетади хижрон сарсари,
Шамс айни уфққа оғинган маҳал.

Умрнинг куз фасли ҳосилли фасл,
Баҳор – болалиқдан қаттайиш даври.
Улғайиш баробар кўпаяр насл,
Заҳматли, серунум – қатга иш даври.

Ҳисобли умрнинг мезони ҳам шу,
Қаттиқ риёзатнинг ҳосиласи ҳам.
Олло таолонинг эҳсони ҳам шу,
Чарқоқ муқофоти оғриққа малҳам.

Одам ва оламнинг вобасталиги
Муштарак яшамоқ фалсафасидир.
Барақадан фориғ дил хасталиги
Ҳар кимнинг самарли ҳафсаласидир.

Ҳосилни йиғмоқ ҳам инояти Ҳақ,
Зафарли ким етса ҳосиласига.
Шунда зафаронлиғ зийнатли билҳақ,
Шунда бор етмоқ ишқ восиласига.

Куздан сўнг қишламоқ, яшамоқ синов,
Бардошлик қувватин имтихонидир.
Хаёлларга аста тушади қиров,
Курашли шўришлар интихосидир.

Қора қиш сўнггидан келади баҳор,
Яна кулф уради чечаклар, диллар.
Баравж тутар яна оламни: “Ёр-ёр”,
Синаб ўтаверар одамни йиллар.

Мулоқот

Аста одимлайман сокин Хивада,
Ўтмиш ўйларига ғарқ шукуҳли Арк.
Бир соҳир ифор бор субҳи ҳавода,
Вазмин мулоқотдан беради дарак.
Тозабоғ тарафдан оқшом эпкени
Эсмоқда, қўйнида бир хушлук садо.
Бул омон баландлар нолаваш куйни,
Бу кўҳна “Хончиқар” – “Сақили наво”.
Арқдан кетиб борар Тозабоғ томон
Хон Феруз чархи дун ғамин орқалаб.
Куйга мос одимлар оқ ёлли саман
Улуғвор эгасин ройига қараб.
Феруз қалбин аста чулғар ажиб ҳис,
Бир-бир ўтар назм алломалари:
Навоий, Насимий, Фузулий, Мунис,
Оғаҳий ва Комил Хоразмий бари.
Хушланди Хон ҳазрат хушсуҳбат истаб,
Хузурланди Навоий матлаъсин эслаб:
“Тун оқшом келди кулбам сари
ул гулруҳ шитоб айлаб,
Хироми суръатидин гул уза
хайдин гулоб айлаб”.
Ҳазрат Навоийга берган дер Худо,
Сўнг ўтар ўйидан бошқа бир даҳо:
“Насимийдан қилан ёрин жудо,
Ҳақдан жудо бўлсин,
Ки, ёридан жудо ёрни қилан
бедину иймондир”.
Мангуга дахлдор шеър бўстонида
Озарнинг оташқалб, закий ўғлони:
“Саҳар булбуллари афғони
дағил бехуда гулшанда,
Фузулий, нолаи дилсўзина
оҳанг тутмишлар”.
Хоразм адабий муҳитин фаҳри,
Ғазалда устоздан сўзлар очарлар:

* * *

Сизнинг юзингизда асл ўзбеклик,
Қадим бикаларнинг малоҳати бор.
Лекин кўзингизда андак мутелик,
Орзуманд хаёллик, мунглик хати бор.

Ўзи бераркан-да, шунча гўзаллик,
Ибою назокат мужассам айлаб.
Лекин нигоҳингиз, ваҳ, куйдирарлик,
Ажиб аламликни олгандай жойлаб.

Сўрсам ҳам, барибир, айтмайсиз ростин,
Кулибгина, бахтлиман деб, алдайсиз.
Чин дилдан айтаман, сизда йўқ қасдим,
Назаримда, бахтга муштоқ гулдайсиз.

Илло, ёлғон бўлсин менинг фарзларим,
Ўйларим тўзғисин, кетсин сарбасар.
Илло, тугамасин менинг қарзларим,
Сўз айтмоқ насиби бўлсин муяссар.

* * *

Мен чархман: на унда, на менда ором,
Йўлдаман ибтидо, интиҳоси сир.
Жилвагар орзулар айлаюрлар ром,
Тилсимий рангларга бўламан асир.

Алдовдан силтаниб, риёдан безиб,
Бўлсам-да, сабр-ла, яшайвераман.
Умрим дафтарини титкилаб, чизиб,
Келажакка қадам ташлайвераман.

Менинг ҳам оз эмас камчилик, қусрим,
Лек, доим баланддир инончилигим.
Асли шул инончдир суянган қасрим
Ва шунда мужассам қувончилигим.

Бу йўлдан не сарбон, карвонлар ўтган,
Бетўхтов ҳаракат, ортга йўл йўқдир.
Бу йўлда беҳисоб муродга етган
Азиз дўстим, менинг ҳам кўнглим тўқдир.

Мен чархман: на унда, на менда ором,
Йўлдаман ибтидо, интиҳоси сир...

Бахиулла РАЖАБ

1950 йилда тугилган. Бухоро педагогика институтининг (ҳозирги БухДУ) филология факультетини тугатган. Шоирнинг “Хаёлимда юлдузлар”, “Рангин чақмоқлар”, “Юракка сизмаган дунё”, “Согинч суратлари”, “Тонг таровати”, “Орзуларнинг оидин осмони”, “Гуллаётган Ўзбекистон бу” китоблари нашр этилган. “Меҳнат шухрати” ордени билан тақдирланган.

Ҳақиқат қўрғони нурларга тўлар

Садоқатнинг саодати

Умидларинг томир отса она тупрокка,
Юрагингга нурдай сингиб кетса истиқлол.
Каъбам, дея, сиғинсанг гар ҳар тоғу тошга,
Ватан сени фарзандим, деб, топтирар камол.

Иймонингни поклаб турса элу юрт дарди,
Озод Ватан байроғини ўпсанг чўккалаб.
Бўлсанг мудом ўз юртингнинг фидойи, марди,
Элинг сени шон-шарафга буркар эркалаб.

Номардларнинг этагини тутсанг мабодо,
Хиёнатнинг ханжарлари булғаса қонинг.
Ўз элингга ёмонликни кўрсанг гар раво,
Заҳарларга айлангуси бир парча нонинг.

Нонкўрларнинг найрангига бермасанг гар тан,
Эл дуоси бахт боғингни безатса мангу.
Ҳаётингнинг мазмунига айланса Ватан,
Умр йўлингга фаришталар сочгайлар ёғду.

Шаршаралар шеваси

Шаршаралар шевасида сўйлаганда ишқ дардин
Саратоннинг гулбоғлари хушбўй атрин сочдилар.
Дарахтларнинг сочларидан таралгувчи гул атрин
Сипқорганда, дил қушларим дилгинамни очдилар.

Тўлиб кетди умр бўстоним сирли олам сеҳрига,
Далаю дашт уфқлари бўлди гоҳи жизғанак.
Хаёлларим тулпорлари тўймас ҳаёт меҳрига,
Кўрқаман-эй, портлаб кетса дардга тўла мўрт юрак.

Қувгум гоҳи дардга тўла туйғуларим карвонин,
 Ўйларимнинг каптарлари тор кулбада патирлаб.
 Турмуш деган тўқмоқ урар гоҳи ожиз сарбонин,
 Бол ўрнига заҳар ютар адашган гўл эркталаб.

Тунлар аро тиним билмас хаёлларим тулпори,
 Кимдир бахтли, кимдир бахтсиз, кимдир меҳрга ташна, зор.
 Кимга бағрин кенг очгуси кўҳна дунё бозори,
 Кимдир эса парча нонга кунда, тунда интизор.

Соғинаман шаршаралар шевасида ишқ болин,
 Нозик-нафис туйғуларим бошин гулга ўрсам ҳам.
 Муҳаббатнинг гултожига қўндириб бахт хаёлин,
 Кўҳна дунё бозоридан излайман дилга малҳам.

Шаршаралар шевасида сўйлаганда ишқ дардин...

Тун

Юлдузлар кўзимга қадайдим хайрат,
 Хаёл кушларини чорлайдим осмон.
 Ойнинг қадахидан сипқориб лаззат
 Кўксимда қувончлар кўтарар туғён.

Фаришта ой нурун ичаркан хаёл,
 Бўйнига осилар юлдуз маржони.
 Бунчалар фараҳбахш илоҳий висол,
 Сехридан мавжланар юрак уммони.

“Зухро”га кўз қисар “Етти қароқчи”,
 “Тарози” “Чўмич”нинг шуъласин ўлчар.
 Кокилин силкитиб кенг Сомон йўли
 Тонг юлдузининг қошида ўчар.

Юлдузлар олами – ёзилмаган байт,
 Ўқилмай самода кўйилган китоб.
 Ўзининг бергани ҳар кун тонгги пайт
 Авайлаб яширар барчасин офтоб.

Бу сехру синоат завқини туйиб,
 Тунларни тонгларга улаб яшайман.
 Хаёл тулпорида юлдузни кучиб,
 Уйғоқ қалб умидин Ҳаққа улайман.

Дилим дунё аксидир

Муҳаббат ўтидан юракда исён,
Куёшдек ловиллаб ёнар жисму жон.
Довдираб пойингга тиз чўксам, гулим,
Мажнундек ҳолимдан бўлма ҳеч ҳайрон.

Телбавор бу дилим дунё аксидир,
Ишқимнинг маскани ўзин қасридир.
Руҳим юлдузлардан сипқорар ёғду,
Умримнинг ҳар куни севги асридир.

Ифтихор

“Дўрмон” ижод уйида

Қалбим қушларига қанот бу хилқат,
Устозлар руҳидан олгайман қувват.
Мўътабар зотларнинг ёниқ овози
Ғойибдан бахт сари айлағай даъват.

Ҳаёт, қалб, муҳаббат тимсоли бўлиб,
Ҳақиқат қўрғони нурларга тўлиб.
Ғолиблик туғини кўтаргай баланд,
Ғурбату мижғовлик тиконин юлиб.

Мозий сасидир: Румий, Нақшбандий,
Навоию Бобур, Машраб, Муқимий.
Қадр топиб Ойбеғу Абдулла Қаҳҳор,
Ғафур Ғулом янглиғ Зулфия боқий.

Тонгда ҳам, шомда ҳам бергай акс-садо,
Ижод булоғидан оққан сас, нидо.
Ҳар қарич тупроқдан буюқлар изин
Излағай кўзимда мавжланиб зиё.

Чарх урар теграмда улуғлар саси,
Қалб торин сийпалар ҳайрат нафаси.
Ўзбегим шаънини кўкка кўтарган
Зотларга келгайдир дунё ҳаваси.

Ойдин бахт чўққисин кўзлаган авлод
Шиддаткор руҳ ила этмоқда ижод.
Сўнмағай боболар ёкиб кетган шам,
Муқаддас маконда янги руҳ бунёд!

Ташналик

Рухим кўкка сапчир асов тулпордек,
Мажнуннинг оҳидай титрайди осмон.
Дардлар азобидан кўрккан бемордек,
Кўнглим хобгоҳини тарк этар тугён –
Меҳру муҳаббатга ташна лаҳзалар.

Соғинч беланчагин тебратар фироқ,
Изтироб қиличин кўтаргай хижрон.
Қалбим кўргонига тош отар қийнок,
Сахродек сарғаяр дарддан жисму жон –
Меҳру муҳаббатга ташна лаҳзалар.

Оташин ишқ майин тутмангиз дариғ,
Туйғулар торини чертсин орзулар.
Такдирлар тилсимин ечган бахт янглиғ
Истикбол кўшқидан сочинг ёғдулар –
Меҳру муҳаббатга ташна лаҳзалар.

Яйрасин дилгинам хаёлий нурдан,
Тафаккур лочини этсин тинч парвоз.
Малаклар орази сочган сурурдан
Ҳаётим гулшани гулласин қийғос –
Меҳру муҳаббатга ташна лаҳзалар.

ҲУКМАТ

**Билим билан саодат иўли очилади,
шунга кўра, илмди бўл, бахт иўлини
изла.**

Аҳмад ЮГНАКИЙ

НАСР

Қамчибек КЕНЖА

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими. 1946 йилда туғилган. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎЗМУ) тугатган. “Яшил барг”, “Ишқинг тушса”, “Орзумандлар”, “Нотаниши гул”, “Тоғ йўлида бир оқишом” каби китоблари чоп этилган. “Палахмон” романи муаллифи.

КЎКТОЙ

Ҳикоя

Оқ-қорани ажратиш палласига қадам қўйган чоғлариданок шахсий “хаётий дастур” тузиб, унинг илк бандига “узоқ умр кўриш” моддасини киритган ва ҳануз ўз маслак-ғояларидан оғишмай, кинғаймай, жавлон уриб яшаб келаётган Фотиҳ Бурҳонович нафақа ёшидан аллақачон ошган бўлишига қарамай, нуфузли бир корхонанинг ҳайҳотдай биринчи хонасидаги ўзи чинордан махсус ясаиб, букаламун териси қоплатган оғир, салобатли креслони барқарор, мустаҳкам эгаллаб ўтирар, атрофида яқин ходимлари, халқ ибораси билан айтганда шотирлари гирдикапалак эди. Қўлларини қаерга, қаёққа узатса етиб, яна ошиб ҳам қоларди. Серғайрат, соғлом ва биқир эди. Инсон умрининг чегараланганлиги тўғрисида авваллари деярли бош қотирмасди ҳам, илло жуфти билан муросасининг носозлиги гоҳи-гоҳида панд бериб, унинг ҳам оддий жонзот наслдан эканлигини ёдига тушириб кўярди. Ҳузурида мўйловига болта ўтмас не-не забардаст, баҳодир эркаклар қўл қовуштириб, ҳатто айрим ҳолларда титраб турадиган валломат шу бир пачоқ, “кесак қисган” ожизасига ҳукм ўтказолмаганидан қаттиқ изтироб чекарди. Завжаи дилозори унинг тамоман акси – пастаккина, жиккаккина эди, ҳа, шу борада Фотиҳ Бурҳонович ҳаётидаги мутаносибликка хийла жиддий пугур етган эди. У аёлини камдан-кам тилга оларди, мабодо у ҳақда гапиришга тўғри келиб қолса, андак мунгли табассум билан “бизнинг читтак хоним...” деган сўзлардан бошларди. Хотин чиндан-да анойи “мўмина”лардан эмас эди: жаҳли қўзиганда жўжаларига туғилган хавф-хатарга қарши жон-жаҳди билан ҳурпайган она товук каби энига-ю бўйига “шохлаб”, ваҳимали тусга кирар, киприкларию қошлари, ҳатто пир-пир учаётган юбка лаблари узра сабза уриб, икки чеккага қараб ёнбошлаган олтинранг, майин туклари ҳам хуружга келган типратиконнинг найзаларидек тикка-тикка бўлиб кетарди. Бунақа пайтда мухтарам Фотиҳ Бурҳонович, кўпинча, рақибидан энгилиб, думини чотига қисганича вангиллаб жуфтакни ростлаган кўппакдай, ичида ғудинглаб, кўча сари йўргалаб қолишни маъқул кўрарди: оч корним, тинч қулоғим. Фақат хоним билан оралаарида кечадиган даҳанаки жангларнинг авж нуқтасида, сабр косаси тўлиб-тошиб, ғазаб отининг эгаридан учиб кетай, учиб кетай деяётган лаҳзаларда беихтиёр

“Ҳах, читтак!..” деб юборарди товушини бир неча парда кўтариб. Балки “беихтиёр” ибораси бу ўринда унча чак босмас, ахир Фотих Бурҳонович бутун захрию норизолигини, аламию озурдалигини ўзи ўйлаб топган ва наздида жуда ёпишиб тушган лақаб қатига жойлаб отарди, лекин шу билан бироз хумордан чикиб, енгил тортгандай бўларди. Бундан нордонрок, бундан оғирроқ койишни минбаъд лозим кўрмасди (аслида хаддиям сигмасди-я), зеро у ўзини анча маданиятли, зиёлинамо мардумлар сирасидан ҳисоблашларини хоҳларди. Нафсиламрини айтганда, у “дахшанда” билан ширгуручга сариёғ бўлиб кетиши қийинлигига аввал-бошданок ақли етган эди, бироқ қўшилгани билан ҳар қандай вазиятда (!) “қўша қариш” талаб этиладиган шўролар даврида ёстикдош билан унинг инон-ихтиёрисиз ажрашмоқ раҳбар-кадр учун дурустроқ ҳаёт кечиришнинг асосий омили, гарови бўлмиш партия аъзолигидан, мансаб-лавозимидан қўлни ювиб қўлтиққа уриш, ўз келажаги пиллапоялари пойига арра солиш демак эди. Бунча қурбонга рози бўладиган амалдор саҳродаги соядай камдан-кам учрарди. Қолаверса, келинчак ҳам комсомол ходималардан, яъни партия ва ҳукумат жорий этган аёллик ҳақ-ҳуқуқини аъло биладиганлардан эди, бинобарин, ундан тирик қутулишни ўйлашнинг ўзи хомтамаликдан, калтафаҳмлиқдан ўзга нарса эмаслигини Фотих Бурҳонович жуда яхши англари. Ахир у эсини емаган-ку, ўз орзусидаги мартаба-мавқега эришгунча не-не қабулхоналарда сарғаймаган, қанчадан-қанча остоналарнинг тупроғини искамаган!

Аммо бот-бот юз берадиган давомли ва қизгин “мухораба”лар, фикр ва дунёқарашларнинг мудом зид келиши билан боғлиқ эзилиш, рухий зўриқишлар оқибатида унинг толмас, метин юраги ҳилвирай, ҳил-ҳил жигари эса бандидан узилган чинор япроғидек бужмая бошлаган эди. Омад ҳам, дард ҳам бир келса қўшалок келади, дегандай, орада “э” йўқ, “бе” йўқ, зикнафаслик ҳам илашиб ўтирибди. Буниси касалларнинг ашаддийси, одамни ўлдирмай қийнайдигани экан. Катта ишхонада мажлис ўтказаетганда, баъзан каттаконлар, уятли меҳмонлар даврасида тутиб, авж оларди. Томоғи шағални босгандагидай ғижирлаб, чала бўғизланган хўроздай хириллаб қолганида ўзини ургани тешиқ тополмай, қизариб, шишиб кетган кўзлари аланг-жаланг қила бошларди. Хос шифокорлари тавсияси билан “Зомин” ва бошқа масканларда даволаниб турарди. Муолажа таъсири икки-уч ойга етиб борардию яна арзимаган бир сабаб билан қайталанаверарди. Бош гаранг – бир ёнда нағмагар “малак”, иккинчи томонда зир-зир юрак, ўртада ширин жон ҳалак. Тонг-саҳарлар кўкка нола учар: “Гуноҳим не эди, эй фалак?” Хулласи калом, жиддийроқ чора ахтармаса чатоқ ахволи. Ахир ундан имдоду мадад умидворлар бисёр ҳали, ҳали режалар гала-гала – кичик ўғил-қизлари, куёвлари, неваралари, бўлажак невара куёвларининг ўқишлари, иш-амаллари, уй-жойлари чала... Қолаверса, қачонгача олти юз-етти юз чақиримли масофага қатнайди – бир дунё пул, вақт сарфлаб? Бошқа чораси йўқмикин?..

Яна ўзининг неқбинлиги, топқирлиги, дангаллиги иш берди. Музофотнинг кун юриш тарафи этагидаги Яшил тоғни эслаб қолди. Ўша тоққа дала ҳовли тарзида кичикроқ бир нима солса қалай бўларкин? Бунинг учун аввал бориб айланиш, ҳавоси ёқадими, самара берадими, йўқми, синаб кўриш керак.

Ўзи ихлос қўйган тиббиёт профессорларига муддаосини айтди. Соғлиқни сақлаш бўйича мамлакатдаги қатор нуфузли комиссиялар, хайъатлар аъзоси, кекса невропатолог уни қўллаб-қувватлади:

– Яхши ўйлабсиз. Албатта, тоғларнинг табиати, хусусияти ҳар хил, ўсимликлар, дарахтларнинг тури, кислород миқдорига, тупрок, ҳаво таркибига, умумий иқлимга ва бошқа омилларга кўп нарса боғлиқ, бундан ташқари мижоз

масаласи ҳам бор. Аммо барибир фойда қилса қиладики, зиёни йўқ. Натижа дарров билинмаслиги мумкин, холос.

Демак, фикр тўғри: тоққа ҳижрат қилмоқ керак... Валлоҳи аълам, оиладан – ғавғо уясидан муайян муҳлатларга узоклашиш “муолажаси”нинг зора барча иллатлар “дояси” бўлмиш дарди бедавога ҳам нафи тегса! Одатда айрилиқ, ҳижрон тош бағирларни юмшатиб, меҳрни кучайтиради-ку (аслида ботинида ақл тиши билан баробар ниш урган яна бир мараз бор эдию, уни ўзи пайқамас, тўғрироғи, аҳамият бермас, ўзига зарарсизлиги учун беғараз ва бехатар бир хасмол деб биларди. Одатда қотиб, қичишмай қўйган ярани ҳам анчагача хол билан адаштириб юрадилар).

* * *

Фотиҳ Бурҳонович ёру биродарларига, шунингдек жамоасига ҳам (торрок доирада) ўз ниятини ошқора этди. Гарчи у ҳал этувчи қарорни ҳамиша ўзи чиқарса-да, баъзида арзимаган масалани ҳам кўпчилик эътиборига, ҳукмига ҳавола қилган бўлиб, уларнинг ёқловчи сўзларини баённомага киритиб қўяр, зеро, машварат хулосаси оиласи ва бошқа тегишли идораларга кўрсатиш учун асосий дастак, кейинчалик юзага келиши эҳтимолли даъво, таҳдид, ихтилофларда пўлат совут рўлини ўйнайдиган муҳим ҳужжат вазифасини ўтарди. Унинг мансабдор сифатидаги асосий ақидаларидан бири ҳам узокни кўзлаб иш тутиш, яна бир шиори – “эҳтиёткорлик ош талаб қилмас” эди.

Дам олиш куни у барвақт турди-да, Яшил тоғ сари йўл олди. Машриқдан мағрибга қараб ястаниб ётган тоғни ёнлаб ўтган ўнқир-чўнқир, бир ёни пахтазор илон изи сўқмоқдан юриб, анча ичкарига борди-да, машинадан тушиб, юқорига тикилди. Олисдан бир қадар пакана, одми кўринган ҳар қандай бўйдор нарсанинг салобати унга яқин борганда билинади-ку. Аксарият тоғлар каби тепа тарафи сўйри Яшил тоғ ҳам жуда юксак, ваҳимали бўлмаса-да, ҳар ҳолда маҳобатли, энг аҳамиятлиси – шимол тоғлари каби қалин қор кўрпасига ўранмаган, жанубдаги жинсдош-қариндошлари сингари гиёҳ унмас тош қатламларидан иборат эмас эди. Аксинча, ҳарорат мўътадил (албатта, шаҳарга нисбатан бирмунча салқин ва шунинг учун ҳам оромбахш), қоятошлар бўртиб, туртиб чиққан анча-мунча яйдоқ жойларини инобатга олмаганда, арча, ёввойи жийда, дўлана, ирғай, юлгун ва бошқа дарахтлар, буталар, чимдай анвойи ўт-ўлан билан бурканган яшил ва кулранг омухта бир дунё эди. Пойиданок тоғ ҳавосининг тоза, енгил ва хузурбахшлиги сезилиб турарди. Қаҳрамонимиз инқиллаб-синқиллаб ўн-ўн беш қадам тепага чиқди, у ёқ-бу ёқни хийла кузатиб тургач, жой мўлжаллай бошлади, яна беш-ўн қадам баландроқдаги икки-уч сўтихча нисбатан текисроқ, ўнғайроқ ёнбағирни кўз остига олиб, қайтди. Таниш-билишлар, шотирларини ишга солиб, оғирроқ, мушкулроқ юмушларга мардикор ёллаб, бир ой деганда тоғ қўйнида мўъжазгина бошпана қурди. Узок йиллар қатта лавозимларда ишлагани, масъул маҳкамалар билан алоқани ҳамон узмаганлиги туфайли мазкур жойда иморат кўтаришга ижозат олиш, кадастрдан ўтказиш масалалари оғзининг ели билан ҳал этилди.

Тўғриси, Фотиҳ Бурҳонович аввалига курилишнинг боришидан наридан-бери хабар олиб турувди, ўша ерда жисман ва руҳан енгил тортаётганини туйғач, астойдил бўлиб қолди. Бошда ишонмаганиданми, унча парво қилмаган “читтак хоним” эса, ҳа, деса “тоққа кетдим” деган истехзо аралаш ғолибона оҳангдаги гапни эшитавергач, баттар хурпайиб юрди. Макон битгач, раҳбар хотини, фарзандлари, куёвлари иштирокида оилавий кенгаш чақирди ва кечки пайт бир сидра кўрпа-тўшакни машинага ортиб, ўн бир ёшли набираси Санжарбекни ёнига олиб, тоққа чиқиб кетди.

* * *

Дастлабки кечалар хийла ички безовталиқ билан ўтди. Гарчи, сир бой бермасликка уринишаётган набира билан бобонинг кўзлари бир-бирларининг оғзидаю, хаёллари, кулоқлари ташқарида эди: ҳализамон қандайдир увиллаш, ириллаш эшитилиб қоладигандай... Ахир нотаниш, буниинг устига тоғлик, хилват ерлар... Ҳар нарса бўлиши мумкин-да. Читтак хонимнинг заҳарханда-пичинглари: “Билганингизча дуо-пуо ўқиб ётинг, тагин, жин-пин чалиб, бу кунингиз ҳам ҳолва бўлиб қолмасин. Ўзингиз майли-ю, болага бир зиён етмасин-да...” Лекин уларнинг паноҳгоҳидан хийла нарида, тоғнинг тепароқ қисмларида милтиллаб кўринган яккам-дуккам чироқлар уларга таскин берди. Барибир, бирмунча муддат Фотиҳ Бурҳоновичнинг ўзига эриш кўриниб юрди бу тутуми. Одамлар нима деб ўйлашяптикин? Аҳмад Яссавийга ўхшаб узлатга чекиниб, тарки дунё қилмоқчи шекилли, дейишмаяптимикин?

Лекин кун бўйи шовкин-сурондан, машина баллонлари, асфальт йўллардан, панароқ-чеккароқдаги уюм-уюм ахлатлардан буруқсаган димиқтирувчи хидлар, газ исларидан карахт димоғи, ачишган бурун катаклари, кўзлари, тани-жонининг яйраши олдида оғзига кучи етмаганларнинг “миш-миш”лари чикора! Зеро, томоғидаги ғижирлаш, ўпкасидаги “хир-хир”лар пасайиб, нафас олишининг хийла равонлашгани, кўкрагидаги санчиқларнинг пайсал топаётгани аниқ сезила бошлаган эди.

Фотиҳ Бурҳонович лўлаболишга ёнбошлаб, Санжарбек чўк тушганича шам, хитой қўл чироғи ёруғида дарс тайёрлашар, бир-бирига эртак, топишмоқлар айтиб, “шаҳар” олди-берди қилишар, сўнгра батареяли радиоприёмникни паст кўйишганча пинакка кетишарди. Кейин аккумулятор билан “элжи” телевизоридан олиб чиқишди. Раҳбарни-ку, куни бўйи қўшиқ, мусиқа сассиқкекиртак қилиб юборарди (ишхонасига тушган янги, икки қаватли “Элита” ошхонасининг замонавий ғарб эстрадаси ишқибози, қишда ҳам рангли кўзойнак тақиб, боғичи муштдай кизил ё сафсар галстугини доим оқ кўйлагига тўкноғич билан кистириб юрадиган така мўйлов, дароз шефи ундан ҳам зўрроқ чиқиб қолди), аммо мультфильмга муккасидан кетган боласи тушмагур тумтайиб, минғирлаб, кўймади.

Эрталаб хизмат машинасида уйга бориб нонушта қилишгач, бобо набирани мактабга ташлаб, ишга ўтиб кетар, кечки пайт барвақтроқ овқатланишарди-да, янги масканга – “Ором қасри”га жўнашар ва афсонавий, романтик ҳаёт оғушига шўнғишарди. Сўқмоқ ҳам кенгайтирилиб, шағал ётқизирилиб, анча эпақага келтирилган – дўқир-дўқирдан безилламай бемалол юриш мумкин эди.

Чинакам роҳатга кириб қолган эди Фотиҳ Бурҳонович. Энди тоғ пойида машинадан тушиши биланоқ ўзини тетик, бардам ҳис қила бошлар, табиатнинг бутун ҳусну малоҳатини ўзида мужассам этган тоғ манзарасининг, яшил бахмал ўт-ўланларнинг беғубор ва ёқимлилиги кўзларини яшнатиб, баҳри-дилини очиб юборарди. Бу ернинг намозгар паллалари, айниқса, тунларининг латофати таърифига сўз топиш маҳол эди: ой яқин ва йирик, доғларининг шакли шамойилигача яққол кўзга ташланар, чанг, тутун пардаларидан ҳоли оловранг-пушти юлдузлар ниҳоятда тиниқ, равшан чарақларди. Бу ҳолат, бу нафосат, бу мусаффолик қаҳрамонимизнинг руҳиятини янада яйратиб, кучига-куч, шижоатига-шижоат кўшарди. Ёруғ оламнинг шунча гўзаллиги, нашъу намосидан бебахра юрган бир ғофил эканлигидан афсусланар, қанча оқшом, кечаларни “читтак” билан арзимаган (!), ўткинчи нарсаларни таллашиб-тортишиб, бўғилиб, беҳуда сарф қилганига ачинарди. Ҳаммасидан ҳам уйдаги ғалва-ғишавалардан, Маликаи Турандотнинг юракни заҳарланган ўк каби ўйиб, илжиратиб ўтадиган кесатма-қоқитмаларидан кулоғи тинчиб қолганига хурсанд эди. Бу борада ҳам жиддий ўзгаришлар юз

бера бошлаганди. “Яна тоққа кетасизми?”, “Бугун биз билан қола қолмайсизми?” каби журъатсизлик, ишончсизлик ва андак илтижо йўсинида айтилган бу гаплар қулоғига эриш эшитилар, ҳатто иззат-нафси ором оларди.

Соф ҳаво билан тўла сокин маъвода Алпомишдай қотиб ухларди. Азон палласидаги сахарҳез булбул, қорақуш, қорашақшақ ва бошқа нотаниш паррандаларнинг ранго-ранг дилрабо хонишлари дилнинг роҳати, хафаконнинг малҳами эди. Чигирткаларнинг чириллаши ҳам асабларни аллаларди гўё.

Кейин-кейин Фотиҳ Бурҳонович дам олиш кунлари шу ерда қолиб, тоғни айланиб юришни одат қилди. Ўз хужрасидан юқорирокқа – тоғнинг тахминан қок белига кўтарилиб, дурбинда анча паст ва нари шаҳардаги ари уясини эслатувчи ҳаётни (тўғрироғи, вазиятларни) кузатаркан, кўнглида васвасанамо ҳиссиёту иштиёқ пайдо бўлди. Ҳамонки, тоғда мазгил қураар экансан, иложи борича юксакроқ ерни танлаш керак экан, деган фикр қулоғи ичига кириб олган суваракдай тинчини, оромини бузди ва у янги жой чамалашга тушди. Метин қоялар камлиги, юза қисмининг оддий қора, сариқ тупроқдан иборатлиги Яшил тоғнинг асосий фазилати эди. Майдароқ бўлса-да, дов-дарахт кўп, ўт-ўлан қалин, кун кам тушганидан улар узоқ яшарди ҳам. Энг муҳими, тоғнинг ёнини шилиб, кесиб, сахн, майдон яратиш, хийла машаққат туғдирса-да, ҳар ҳолда мумкин эди. Лекин шунча баландга қурилиш ашёларини кўтариб чиқиш муаммоси-чи? Одам боласи елкасида ташиб уйда қилишини тасаввур этиш қийин. Аввало, бу ергача зина – йўл солиш керак...

* * *

– Йўл солиш-ку “но проблем”, шеф, – деди қурилиш бўйича кўп йиллик ма-лакага эга, анча уқувли ва шу боис норасмий маслаҳатчи рутбасини эгаллаган ходим мўлжалдаги паккани кўздан кечириб, азмойиш оларкан. У кўп жиҳатдан раҳбарнинг ишончини қозонган шотирлардан, фақат бир қусури бор эди – баъзи исм ва сўзларга тили келишмай, кўпинча ноқулай аҳволга тушиб қоларди. Масалан, “Фотиҳ”ни – “Фатҳ”, “Бурҳонович”даги “р” билан “х”нинг ўрнини нуқул алмаштириб – айрим ҳудудларда “тутлар” сўзини “тултар”, “йигитлар”ни “йигилтар” тарзида талаффуз этишгандай – қовун тушириб, ён-атрофдагиларнинг “пиқ-пиқ” кулгисига, шефнинг манглайи тиришишига сабабчи бўлар ва шоша-пиша узрхонлик қилиб, ялтоқлана бошларди. Лекин раҳнамонинг олижаноблиги, кечиримлигини мудом сунистеъмол қилавериш ҳам инсофдан эмас-ку. Маслаҳатчи “хўжайин”, “шеф” дея мурожаат қилишга ўтди. Унга таассубан бошқалар ҳам... Дастлаб Фотиҳ Бурҳоновичнинг энсаси қотиб, гаши келганнамо юрди, кейин-кейин мослашиб кетди. Мана энди ана шу атамалар қулоғига камроқ чалинса хавотирга тушадиган бўлиб қолган.

– Аммо, бу ерга ашёларни фақат эшакда олиб чиқиш мумкин, – давом этди мулозим хўжайиннинг ўзгара бошлаган авзойига эътибор бермай. – Мардикор, усталар ҳам хизмат ҳақини баландроқ сўрашади. Шунча юқорига тушиб-чиқиш осонмас. Нимжонроқ одамнинг бир кўтарилишда силласи қурийд.

– Эшакда? – сўради ифлос жойни босиб олгандай афти бужмайиб кетган шеф.

Эшак деган жонзотни унинг икки суймасди. Номии ёқимсиз, афти-ангори ҳам келишимсиз бу ҳайвоннинг хусусан вақт-бевақт бор овозда фаросатсизларча ханграши, одам бор-йўқ демай, жартиллашиб “дам” қўйиб юбориши ва яна бошқа айрим шармсизликларини кўрса таъби тиррик бўлиб, юзини шартта тесқари ўгириб оларди.

– Ҳа, эшакда. Ҳам жуда арзонга тушади, – бошлиқнинг ўтидан кириб, кулдан чиқадиган маслаҳатчига унинг феъл-атворидаги айрича жиҳатлар беш кўлдай аён эди. – Унга ем берилса, бас. Иккита хонага кетадиган ашё-ю, ашқолдашқоллар одам кучи ё бошқа йўл билан ташиладиган бўлса, хонумонингиз созурилади.

– Ҳмм... От-чи, от бўлмайдими? – сўради ҳамон энсаси юмшамаган Фотиҳ Бурҳонович.

– Йўқ, – иягини тебратди бош шотир. У ишхонада, шефнинг хонадони ва ўғил-қизлариникидаги қурилиш-таъмирлов ишларида, бошқа шахсий, рўзғор юмушларида ҳам фаол қатнашиб юрганидан хожасига фикри, эътирозини нисбатан очикроқ, эркинроқ билдирар, раҳбар ҳам унинг жўяли маслаҳатларига кулоқ тутарди. – От дегани текис майдонда пойга ё улоқ чопишга, олифтагарчилик учун минишга яхши, лекин у икки дунёдаям эшакнинг вазифасини бажаролмайди, бу ерга юк билан икки марта чиқса, тили қанжиқ итникидай осилиб қолади. Хачир тузукроқ эдию, аммо у йўқ-да бизда.

Шеф столни маром билан чертиб, бир оз сукут сақлади, кейин ўмганини кўтарди.

– Ҳмм... Бўлмаса, ёшроқ, кўркамоғидан топинглар, – тайинлади у.

Фотиҳ Бурҳоновичнинг сохт-сумбати кишида тўпориқдай тасаввур уйғотсада, у ўзини нафис дид эгаси, назокатли шахс деб ҳисобларди. Ўрни келса-келмаса: “Итинг ҳам чиройли бўлсин”, деган мақолни бот-бот такрорлаб туришни қанда этмасди. Гарчи чирой-хусндан бир марта панд еб, бир умрга куйган эса-да, сут билан кирган эътиқодидан чекинолмасди. Маслаҳатчига эса унинг ҳозирги иддаоиси бўлакча нашъа қилди.

“Қошига ўсма кўйдириб, термилиб ўтирармикин, – ўйлади у. – Тавба, эшакнинг кўрками бўладими, иш берса ҳисоб-да”. Эсига латифанамо бир ҳангома тушди. Бозорда бир харидор сигирнинг елини пастда қолиб, бошқа аврат жойларини (албатта, бўғоз-қисирлигини аниқлаш мақсадида) астойдил, синчиклаб текшира бошлабди. Мол эгаси шоир одам экан, ғаши келганини сездирмай: “Таксир, буни ўзи нима хизматга кўзляяпсиз?” – деб сўрабди. Аскиянинг таг-заминидаги маънони уққан даллоллари оларманнинг ўзи ҳам роса мириқиб қулишган экан. Шотирнинг дилига ҳам шунга яқин бир ажаб савол келдию, юмор туйғуси чалароқ хўжайиннинг тутақиб, шайтонлаб қолишидан чўчиди. Аммо, аймоқи ҳазилкаши бўлганда жуда кетарди-да... У мийгини бураб, шайтонини жиловлади.

Дарҳақиқат, ҳар қандай давра, мулоқотда Фотиҳ Бурҳоновичнинг юз-кўзини жиддийлик, тундлик асло тарк этмасди. Ўзига қолса, у ҳам очик чирой билан, ёзилиб гаплашишни (ўшандайларга жуда ҳаваси келарди) хоҳларди. Лекин қош-қовоғи тепадан бир нарса босаётгандай, беихтиёр осилиб кетаверарди. Орқаворотдан унга “сўхтаси совуқ”, “қовоғидан қор ёғилади” каби “таъриф”ларни ёпиштиришларини ўйлаб, диққати ҳам ошарди, аммо “муаллиф-мусаввирлари” унга шундай турки-атворни раво кўришган бўлса, бояқишда не иложу не гуноҳ (Бунда, оббахолам, болалигида раҳматли катта бувисининг “кулаверма, бойўғли тишингни санаб кўяди”, деб берган “таълим”ининг ҳам ҳиссаси йўқ эмасдир)!

* * *

Фотиҳ Бурҳонович умрида эшакка иши тушмаганидан уни алимсинмаганди. Ўзининг-ку, икки дунёдаям ачима ҳайвон бозорида шалтоқ мол-кўйлардан авайланиб, якка кифт бўлиб юришини тасаввур қилолмасди, инчунин ўғиллари ҳам

ижирганиб, бош тортишди. Яна шотирларнинг ўзларига инсоф тилашдан ўзга чора қолмади (Шеф улгуржироқ пулли савдо-сотикларга ходимларнинг фақат ўзларини юбормасди). Лекин одамзот шунча кенг ва жаннатнинг ёруғ дунёдаги нухаси бўлмиш Заминга қаноат қилмай, минг даражали ҳароратда ҳам эримайдиган тош, қоришма жисмлардан иборат самовий сайёраларга учай-учай деб турган бир замонда ҳар зотининг озайиб, табаррук бўлиб кетганини (нимага эҳтиёж, ҳожат пасайса, ўша нарса ўз-ўзидан камайиб, йўқолиб бораверади-ку) унга зорикқан кишигина билади. Бозорга аҳён-аҳёнда битта-иккита эшак чиқар, улар ҳам қариб, парти кетиб, шарти қолган эди. Бунақа дирдовларнинг тоғ тугул, оддий йўлда ҳам дадил юришига ишонч йўқ.

– Ҳмм... ажабо, битта эшак топиш шунча қийинми, а?! – дея ҳайрон ва жиғибийрон бўларди раҳбар. Тоғнинг ўзи чамалаб қўйган ерига тезроқ болои равоқ солиш иштиёқи, жаҳди унинг ичини қиздирарди. – Қайси депарада кўпроқ бўлади ўзи у қуриб кетгур?

– Афғонистонда, Австралияда...

– Майнавозчилик қилма!

* * *

Ниҳоят, “анқонинг уруғи” топилди: тўрт оёқли, тумшуғи тўмтоқ, қулоқлари елпиғичдай, калта дум, кўзлари мовий, бутун танаси кўкимтир... Бунақасини “кўк эшак” дейишарди. Фотиҳ Бурҳонович болалигида ўртоқлари билан қир-адирларда мол-қўй бокқан даврларида тўп-тўп бўлиб, “қувди-қувди” қилиб юрадиган ҳангию мочахарларни кўз олдига келтирди. Кўк эшак уларнинг биронта-сигаям ўхшамасди.

– Ҳмм... Жуда қанғил-ку бу, – деди “шеф ноёб топилма”нинг у ёқ-бу ёғини синчилардай назардан ўтказаркан.

– Булар ҳам одамлардақа – қотма, чайири меҳнаткаш, семизлари ишёкмас, тебса-тебранмас бўлади, – уқтирди шотир.

Ўзи ҳақидаги киноялардан ранжиган жонивор озгинлигидан хижолат чеккандай, бошини ҳам қилиб, рапидадай қулоқлари билан андак шилпиқлашган маъюс кўзларини тўсиб турарди.

– Ёшиям бир жойга бориб қолган-ов...

Кўк эшак “унчаликмас” дегандай, калласини журъатсизгина чайқади. Мулозим бу гал қиттак ҳазил гап қотишдан ўзини тиёлмади.

– Бир ҳисобда шунисиям тузук, – деди у маънодор томоқ қириб. – Ёш бўлса, кечалари мочағарини кўмсаб уйқуси қочади, ипини узиб кетиб қолади, кейин орқасидан тўрва кўтариб, кўчама-кўча, маҳаллама-маҳалла: “Бизнинг ёрни кўрган борми?” деб истаб юришга тўғри келади.

Жониворнинг ҳамиятига ранж етиб, бошини тиклади. Орият камарини ғилофидан озгина чиқарган ерида синалмаган янги хўжайиннинг жиғига тегиб қўйишдан ҳадиклангандай, тўхтади, камарни жойига қайтарди.

Фотиҳ Бурҳоновичга эса, ростдан ҳам мутойиба ҳайф эди. У одатича “ҳмм...” деб тўнғиллади-да, қўлига калтак олиб, эшакнинг айри ёғочдай туртиб чиққан думғазаси остидан – ичига ботган сағрисидан итариб кўраркан, унинг туёқларини ерга маҳкам тираб, гандиракламасликка ҳаракат қилаётганини пайқаб қолди.

– Хийла иш кўрганга ўхшайди. Ишқилиб, ялқов ё қайсариданмасмикин?

Кўк эшак бошини буларга терс буриб, бир-икки ер тепинди. У афтидан эътирозини ифодаловчи жиддийроқ хатти-ҳаракатлар содир этишдан тийилиб,

ўзини оғирликка солар, зангори қорачикларидаги норозилик учқунларини ҳам кўрсатмаслик пайида эди.

– Шуниям аранг топдик, лекин ҳали яна анча иш беришига жавоб! Эшак билан итнинг жони савил бўлади, деб бекорга айтишмайди. Бу ҳақиқий тоғ эшаги экан. Ҳар қандай ғўраша ходим сизнинг қўлингизга тушганда ипакдай майин тортиб қолгандай, буям чаккон бўп кетади.

Шефнинг мижжалари, лаб бурчларига табассум инди.

– Ҳай, майли, – деди у тақдирга тан бергандай.

Бошқа истаб кўринглар, дейин деса, тагин вақт йўқотишни мулоҳаза қилди, ортиқ кутишни истамасди.

* * *

Иш бошланди. Эшак “ҳайт!” деса хуркиб, сапчиб тушар, кўзини юмиб, тайсаллаб, ортига тисариларди.

– Ана, айтмадимми?! – бўғилди шеф.

– Менимча бу жоҳилроқ одамнинг қўлида таёк еб безиллаган, яхши гапириш керак.

Фотиҳ Бурҳонович гижинди.

– Ҳмм... Сизлаймизми?.. “Эшакбой ака” дейликми?

– Эшак зотининг қорни яхши тўйса, бас, ишлайверади, – деди шотир нигоҳини шефдан олиб қочиб, кўк эшакнинг ёли деярли тўкилиб битган бўйнига шапатиларкан. – Ҳа, занғар, ишқилиб, бизни ўсал қилмагин-да! Шалпанг кулоқларингга қуйиб ол: “Яхши бўлсанг, ошингни ейсан, ёмон бўлсанг бошингни”, деган мақол сенларга айтилган.

Бош шотир ҳақ эди. Ростдан ҳам кўк эшак аслида жуда ройиш, итоатгўй экан. “Нафақа” ёшидан ўтиб кетган бўлишига қарамай, шефнинг ўзига ўхшаб, ҳаракатчанлигини айтмайсизми! Тоғ пойига уйилган арава-арава, тонна-тонна семонларни унинг елкасига ортиб ташишга киришдилар. Фотиҳ Бурҳоновичнинг омади чопган эди. Жонивор уқувли, қобил шогирддай, эсли-хушлигина экан. Наридан-бери эпланган зина-йўлакдан икки-уч марта етаклаб, ортидан халачўп билан энгил ниқтаб ҳайдаб чиқишгач, кейин қийин-қистовсиз ўзи ҳарсиллаб, тумшуғи ер пуркаб, тепага ўрлайверадиган бўлиб қолди. Пастга тушишда эса кўпинча уни шотир, ишчилардан икки-учтаси миниб олишарди.

Фотиҳ Бурҳоновичнинг юраги эса қувватланиб борарди. Дастлаб бир неча кадам кўтарилса хансираб, нафаси оғзига тикилиб юрди, аммо у токатли, чидамли, машаққатларни мардонавор энгиш қобилятига эга эди. Секин-аста камида юз метрга – янги қурилиш кетаётган жойга илиги, юраги, жигари қалтирамай, илдамроқ чиқа бошлади. Шундан кейин шефни эшак минишга ҳам ўргатишди...

Бир куни ишдан ҳориб, машқи пастроқ келган Фотиҳ Бурҳонович тарадудланиб, кафтини пешонасига соябон қилганича тепага тикилди. Хушёр, содиқ шотирлардан яна бири кўк эшакнинг чанг-чунгини қоқиб, тозароқ бир тўшакни икки буклаб тўқими устидан ёпди-да (эгар-жабдуғи йўқ эди): “Ўтиринг, хўжайин”, деди.

– Э, қўйсанг-чи, – қўл силтади раҳбар.

У фақат болалигида тенгқурлари билан эрмакка синашта эшакларни минган эди.

– Нима қипти, минволовринг, қийналмай, бир пасда чикволасиз.

Бошқалар ҳам сидқидилдан даъват этишгач, азбарои толиқиб турганидан: “Ҳа, майли, буям бир эшак ўйин-да”, деб, шотирлари ариқчасифат ерда жиловли-

дан тутиб туришган ҳанги ёнига иккиланиброк, сал лапанглаб юриб борди. Кўли билан тиззаси тагидан кўтариб, ўнг болдирини эшак тепасидан қийинчилик билан ошира бошлади. Шотирлардан бири ҳар эҳтимолга қарши эшакнинг нўхтасини жағи остидан маҳкам қисиб турар, бошқалари шефнинг кифтидан суяб, думғазасидан, сонидан ҳимо беришарди. Фотих Бурҳонович не замонлардан бери бирон нарса минмаган, оёғини бу қадар юқори кўтармаган эди. Хаёлида шимининг оғи чокидан сўкилиб кетадигандай туюларди. У йиқилиб-нетса бирон ери лат ейишидан эмас, шотирлари, бегона мардикорларга мазах бўлишдан хавотирланарди.

Хуллас, уни кўк эшак устига бир амаллаб, полиздаги қўриқчидай чўнкайтириб ўтқиздилар. Жафокаш жониворнинг бели сал эгилди.

– Мени кўтарадими ўзи бунинг? – деди Фотих Бурҳонович ёнига жиндай ўгирилиб.

– Э, кўркманг, бу махлуқ сиздақадан иккитасини кўрдим демайди.

Кўк эшакка гапнинг силтама оҳанги хуш келмадими, ё аксинча, керилдими, сўзловчига ер остидан кўзларини ғилайлантиб, думини ликиллаптиб кўйди. Бу ишоратларда “сал оширвординг-ку, ошна...” деган мазмун ҳам йўқ эмас эди.

– Олдирокқа жилволинг.

– Сал энгашиб ўтиринг, – дейишди ғамхўр мулозимлар нотавон харнинг димоғ-фироғига эътибор беришмай.

Ростданам, центнерлаб юк ташиётган чайир уловга бир давангирнинг тоши нима деган гап! Кўк эшак қулоқларини дингқайтириб, қуйруғини тебратиб, юқорига томон дадил ўрмалаб кетди ва хаш-паш дегунча манзилга етиб чикди. Эгарсиз уловда ўтириш бир оз ноқулайлигини, бир-икки марта орқага сурилиб тушиб кетаёзганини ҳисобга олмаганда, жони қарийб озор чекмади. Фақат усталар бир-бирига им қоқиб, илжайиб кўйишди.

* * *

Энди кўк эшак кундузи бинокорлик ашёлари, анжомлари ҳамда шотирлар, уста, мардикорларни пастдан юқорига, юқоридан пастга ташир, эрталаб-кечда эса хўжайин билан неварани олиб тушиб, олиб чиқарди.

“Тавба, жудаям беғараз, бечиким дастёр, тайёр лифт-а, шундай ажойиб нарсани менсимай, бурнимни жийириб юрибман-а”, деб кўярди раҳбар ўзича. Мана, ҳеч ким ҳеч нарса деб гапираётганим йўқ (ўйлашса ўйлашаётгандир, хўп, нима бўпти?!), хонлигидан, Фотих Бурҳоновичлигидан ҳам тушиб колгани йўқ. Турган-битгани фойда экан бу баччагарнинг, худди тоза асалдай...

Шундан кейин шефнинг эшакка муносабати, муомаласи бутунлай ўзгариб, унга алоҳида эътибор билан қарай бошлади. Ёмғир-жалаларда (тоғда тез-тез ёғингарчилик бўлиб туради-ку) очикда қолиб кетарди шумшайиб. Кичикрок бўлса ҳам, охури билан махсус бостирма тиклатди. Ҳар куни эрталаб шотирларга ўт-емини вақтида бериб туришни тайинлайдиган бўлди. Уни эркалатиб, Кўктой деб номлади. Хожасининг бундай иззат-икроми, марҳаматидан терисига сиғмаган жонивор янада сидқидилдан хизмат қилишга киришди... Афсуски, бошқалар унга бунчалик меҳр-мурувват, илтифот кўрсатиш лозим деб ҳисоблашмасди. Уни ҳамма тушликка ўтирган пайтдагина сув ичиб, хашакланиб олиши учун тўхтатишар, бўлак маҳал тиндиришмасди. Икки ишчи унинг елкасига бир дунё тахта-ёғоч ё шиферни ортиб, маҳкам боғлаб жўнатиб юбориб, ўзлари то у қайтиб тушгунча ажриқда танбалларча олчайиб ётишларини кўрганда Оллоҳ суйиб

яратган махлуқотнинг худбин, айёр ва раҳмсизлигидан дили оғрир, лекин буни асло сиртига чиқармасди. Илгари қурумсоқ, ночор эгалар кўлида очин-тўқин қолиб юргани, бу ерда меҳнат оғир бўлса-да, ҳар ҳолда емиши тайинлигини юз-хотир қилиб, даммини ичига ютарди. Фақат жуда ҳолдан тойиб, гандираклай бошлагандагина, йиқилиб тушиб кетига таёқ ейиш ё ҳайдалишдан қўриқиб, унга юк ортувчиларга илтижоли мўлтирар, буни пайқаган зийрак шотир унга дам беришни таклиф қиларди. Шунақа кезде Кўктой бориб ўша меҳрибон, олийҳиммат кимсанинг жағи, қулоқларидан ялаб олгиси келарди. Зеро, у сабрли, шукрли ва яхшиликни биладиган эшак эди.

* * *

Қурилиш битгач, Фотиҳ Бурҳонович Кўктойни ўзларига доимий уловликка тайин этди. Эрталаб набира билан пастга миниб тушиб, жиловини бўйнига ташлаб қўйса, бояқиш ўзи индамай тепага чиқиб кетар, кечки пайт Санжарбек бир хуштак урса, зинғиллаганича етиб тушарди. Жониворда қайсарликдан асар йўқ, жинсдошларига ўхшаб дайдиб ҳам юрмас, маслаҳатчи айтгандай, эхтироси қўзиб, бесарамжон бўлмас, хунук ҳаракатлар ҳам қилмасди. Умуман, ҳар замонда ерга ағанаб, тупроқ чангитишини демаганда, ортиқча ножўя қилиғи йўқ эди. Эшакни бефаросат махлуқ деганлари унчалар тўғри эмас экан. Кўктойнинг фаҳм-фаросати, эслилиги шу микёсда эдики, Фотиҳ Бурҳоновичнинг мажлиси ё меҳмондорчилиги чўзилиб, кечикишса, тоғ пойида, шу яқин-атрофда ўт чимдиб айланиб юрар ё оёқ-“қўл”ларини узатиб, хўжайин ва хўжайинчани бедор кутиб ётарди.

Кўктой тунлари бамисоли яқин ҳамсоя, бинойидай далда ҳам эди, “қўркмай, хотиржам ухлайверинглар, мен уйғокман, хушёрман”, дегандай, тепиниб, калта пишқириб турарди. Ҳанграши валинеъматига унча ёқмаслигини сезиб қолганидан кейин азалий, қавмий амали-одатидан ҳам чекинган, кечаси бир-икки марта хуморбосдига астароқ хангиллаб қўяр, кундузи вазиятга қараб ханграб оларди. Хожаси минганда эса, унинг димоғини булғамаслик учун думини қаттиқ кимтиб юрарди.

Фотиҳ Бурҳонович милтиқ опчиқиб (у овчилар жамиятига, нафақат унга, балки музофотдаги бирон масалада асқотиши мумкин бўлган жамики жамият, уюшмаларга фахрий аъзо эди), эшик ёнидаги девор бурчагига осиб қўйгач, янада хотиржам тортиди. У жиддий зарурат ва эхтиёж туғилмагани боис, деярли ишлатилмаган, қайиш тасмаси ҳам яп-янги қўштиғига бот-бот фаҳр ва қониқиш билан назар ташлар экан, қичишадиган жойини олдиндан қашиб қўйиш тадбирини ишбилармонлик фаолиятининг асосий йўриғига айлантириб олгани учун ўзидан, ақли-заковатидан мамнун бўлиб (ҳозир бунақа танқис матоҳни қаердан топардию, қандай сотиб оларди?), жилмайди. Шунда (умуман, ҳар доим хурсандлигини ифода этганида) унинг хийла чўзиқ, чеккалари бужмайган лаб-лунжиги тансиқ табассум ёйилиб, чилопчиндай тўғарак, кенг, қон ситилиб чиқаман деб турган бетлари баттар тарвайиб, янада тирсиллаб кетганга ўхшарди. Қурул унинг назарида тоғ тепасидаги ёлғиз, хилват уйга узукка кўз қўйгандек ярашиб, қандайдир кемтикни тўлдириб тургандай туюларди.

Энди раҳбар набирасининг орқа томири тортиб қолса, бир ўзи ҳам чиқиб келаверади. Қўрқадиган, хавфсирайдиган бир нарса сезилмасди. Бошида чиябўри, ёввойи чўчка бормикин, деб ўйловди. Ҳозирча улардан дарак йўқ. Фотиҳ Бурҳонович илондан ўлгудай чўчирди, бу мудҳиш газандани телевизорда кўрса ҳам бир сесканиб тушар ва гўзал аёлларни шу турқи муз махлуққа қиёслайдиган

японлардан ҳам, хитойлардан ҳам жуда хафа бўлиб кетарди (унинг “читтаги” тоифасидаги хотинлар менгзалса бошқа гап!). Тоғ ҳар хил илонларнинг конимасмикин деб ҳадикланувди, хайриятки, шу чоққача бирон марта уларга рўпара келмади. Нозиктаъб, мўътабар “меҳмон”нинг ўтақасини ёриб, балога қолмайлик, деб ўзларини тортиб юришибди чамаси. Шундай бўлса-да, бозордан туки ўскин йўғон арқондан бир боғламини опкелтириб, хужра атрофига айлантириб чуваб чиққан, унинг ёнидан бир сидра кигиз тўшаб кўйган. Якшанба кунлари йигитчалардай ихчам спорт либослари, бутси ё кроссовка кийиб, Санжарбек йўлдошлигида тоғ айланар, каклик, чуғурчиқ, тоғ чумчуғи отиб, қозонга босишар ё сихга тортишарди.

* * *

Бир куни Фотих Бурҳонович боз юқорига – тоғнинг устига чиқди, бу ердан борлиқ-далалар, боғлар, шаҳар янада ғаройиб – ундан анча қуйида ястаниб ётгандай, фуқаро-бандалар чумолидай майда, шунчаки ивирсиб юришгандай кўринарди. Иттифоқо шеф юксакка кўтарилган сари ўзини аввалгидан-да соғ ва қудратлироқ, улуғвор ва устуворроқ, ҳар ишга, ҳар нарсага кодирдай ҳис этаётганини англади, шу жойда умри, амаллари тагин-да безавол, барқарор бўладигандай... Тубандагилар қўллари билан у томонни кўрсатиб, бир нималар дейишаётганга ўхшарди. Сирасини айтганда, олам ва одамларга тепадан энгашиб қарашнинг мароқли ва нашъали эканлиги аввалдан аён эди унга. Юрагининг бир четида замин пастлик қилиб қолаётгандай, ўз даражотидан қаноат ҳосил этмаётгандай бир ҳиссиёт осколка парчасидай ахён-ахёнда ғимирлаб қўяр, илло буни сезмаганга оларди. У табиатан ўз ҳис-туйғуларига ортиқча эрк бериб юборадиганлар тоифасидан эмаслиги билан бошқалардан фарқлаиб турарди. Ҳар бир иш, тадбирнинг қулай мавриди келишига ишонар ва уни умид-бардош билан кута оларди. Аммо ўзининг бундай яшаш услубини зинҳор-базинҳор мослашувчанлиги ё бир оз шиддатсизлиги ҳосиласи деб билмасди, жилла курса, ўзгаларда шундай тасаввур уйғотишни истамасди. Касалликлар жараёни тезлаштиришга ёрдам берган эди.

Шеф худди ана шу ерда – тоғнинг қоқ қиршовида қад ростлаяжак *хужрани* кўз олдига келтираркан, ширин энтиқди. Магарам, тили мазкур атамага дудуқланиб, оғриниб айланар, бу сўз жўн, одми бир қурилмани – бечораҳоллар кулбасини ифодаламиш ғариб калимадай туюларди, фақат уни Бобурдек шоҳ, улуғ шоир, мутафаккир олим ўзи Барокўҳ тоғида бунёд эттирган меъморий обидасига нисбатанки қўллаганини эслаб, ўзига тасалли берарди.

Энди тажриба, малаканинг етарлилиги, арзон ишчи кучининг муҳайёлиги, энг муҳими, юк ташувчи бебилиска улов – Кўктойнинг борлиги унга қанот бағишламоқда, орзуларини шохлантирмоқда эди.

* * *

Табийки, янги бино бурунгиларга қараганда қийинроқ ва узоқроқ муддатда битди, лекин шефнинг ичи янада ёришди. Энди Яшил тоғда унинг бир эмас, учта истиқоматгоҳи мавжуд эди, дарвоқе, уларни “хўтел” деса ҳам бўларкан, чарчаб ё эриниб қолган куни пастки “қават”ларда тунаб қолаверишади. Паноҳгоҳларга “Қуйи хўтел”, “Ўрта хўтел”, “Юқори хўтел” дея от қўйилди. Айвонлари, устунлари, пештоқу шифтлари ёғоч ўймакорлиги санъатининг нақш-гуллари билан ясантирилган ва у безаклар товланувчи зарлар ила оролантирилган мазкур имо-

ратлар замон шевасида “мини қасрча” дейилса ҳам бировнинг ҳақи кетмасди. Хусусан, “Юқори хўтел” янада шинам ва кўркли чиққан эди. Айниқса, лойихаси ҳавас ва ҳайратга лойиқ эди. Мўъжазгина пешайвон остидан кириладиган бир жуфт хона, уларнинг иккала ёнбошида энсизроқ, аммо узун соябон бўлиб, бино гўё қанотларини кериб, ўлжани ё ўзининг худудини бир айланиб келишни мўлжаллаб, учишга шайланган, қоядан кўтарилаётган улкан, кудратли бургутнинг тимсоли эди. Бу тарҳни Фотиҳ Бурҳонович қандайдир хорижий журналдан олганди. Ички деворлар тасвирий санъат асарлари билан жиҳозланди. Бир томонга маҳаллий рассомлардан бирининг мойбўёқда ишланган “Куз манзаралари” картинасини, иккинчи тарафга “Мона Лиза” портретидан кўчирилган нусхани илдирди. Сирасини олганда, кўримсизгина, ҳатто тайинли қоши ё алоҳида эътиборни тортадиган жиҳати ҳам йўқ оддий бир аёл тасвирланган бу суратнинг бағоят машҳурлиги сирининг тагига етолмай боши қотарди (бошқалардан сўрагани тортинарди – бунинг сабаби равшан, албатта). Лекин, “Бир балоси бўлмаса, шудгорда қуйруқ на қилур” мақолига ҳам ўзича маъно берадиган Фотиҳ Бурҳонович учун муҳими билиш, моҳият эмас, балки эгалик, мавжудлик ва ўзгалар таассуроти эди.

“Юқори хўтел” анча салқин, ҳатто аёзроқ эди, кўрпа ё адёл ёпинишга тўғри келарди. Аммо дераза дарчасидан кираётган ажойиб шаббода хонани тоза ҳаво, муаттар бўйлар билан тўлдирар, улар орасида, айниқса, жийда гулининг хушбахра ифори уззукун техника асрининг хуш-нохуш, ёқимли-ёқимсиз аҳборотлари, воқеалар, суҳбатлар тафсилотлари юки билан чўяндай оғирлашган мияга, юракка енгиллик, хушҳоллик бағишлар, янада яқин моҳи мунавварнинг шуъласи эса кишини завқ сурур уммонига ғарқ айларди. Фотиҳ Бурҳонович вужуд-вужудидаги танглик, тарангликларнинг обдан ёлланган теридек тобора юмшаб, бўшашаётгани, чакка ва бўйинларидаги тиришларнинг ёзилаётганини аниқ фаҳмлаб ётар, оёқ-кўлларини ёзиб, ёш боладек мириқиб ухларди. Эрталаб ва окшомлари, фазо тиник, сарин еллар эсиб турган чоғларда “хўтел” саҳнига чиқиб, атрофни томоша қилиш, шаҳарни олисдан кузатиш дилни яшнатиб, танани яйратувчи ҳаловатбахш машғулотга айланди. Шаҳарда, хусусан, Фотиҳ Бурҳоновичлар ҳовлисида қуёш кўкўпар бинолар, дарахтлар панасида терак бўйи юксалгандагина, шунда ҳам чала-ярим, бир қадар рангсизланган, кичрайган тахлитда кўринади. Тоғда эса, тонг ёришгандан салгина фурсат ўтибоқ хуршиди оламнинг аввал оч қизил шафағи уфққа таралиб, сўнг ўзининг илк кўкламда замин бетини ёриб чиқаётган бойчечакдай нозлиниб, дам сайин, оҳиста-оҳиста, сезилар-сезилмас кўтарилиб жамол кўрсатишини энтиқиб, ҳаяжон билан қарши олиш, ё унинг шом аро самонинг ғарбий четида секин-аста пастлаб, каттариб, қонталаш тусда тоғлар ортига, уммонлар қаърига хомуш шўнғишини очиқ-ойдин, умрнинг бетакрор бир куни билан видолашгандай маҳзун алфозда узатиб қолиш таърифга сиғмас мазкур онлар кадр-қимматини юракдан туядиганлар учун табиатнинг энг гўзал, энг хуш ва энг изтиробли манзараси, илоҳий, ибратли мўъжизаларнинг энг равшани, энг буюгидир. Қаҳрамонимиз шаҳар чироқларининг тунда узоқдан ва хусусан, юқоридан юлдузлардай жозибали нур сочиши, товланишини ҳам шу ерда, дурбин ёрдамида кашф қилди. Куни билан унинг шаштини кесадиған дикқинафас муҳит қиёфаси мутлақо ўзга жило касб этишини кўриб ҳайрон-ҳайрон қолди.

Хуллас, тани сихат, димоғ чоғ, кайфият соз эди. Ўзини дунёга қайта келгандек туйарди. “Бор экан-ку ҳақиқат!”, “Бор экан-ку ҳаёт!”, дея ҳайкирарди болаларча завқ билан. Вожабо, дардларининг давоси, мушқулининг кушоғи шундоққина тумшуғининг

тагида экан-ку, аҳмоқларча бир дунё пул сарфлаб, қанча арз-дод, машаққатлар билан виза олиб, жонини баттар таҳликага қўйиб, Исроил деган мамлакатларда тентираб юрибди-я! Олдиндан оққан сувнинг кадри йўқ, деганлари шудир-да!

Илгарилари Фотих Бурҳонович тоғу тошларда кўнқайган томларни кўрса, пастдан ер тегмадимикин, чироксиз, телевизорсиз, ғафлатда қандай кун кечиришаркин, деб таажжубланарди. Ҳолбуки, бундай жойда умргузаронлик қилишнинг гашти бўлакча экан – тиниб ўлмас бандаи бебақо, бесарнинг пешанаси тиришавермай, аксинча, тарс ёрилган юраклар дарзи битар экан. Энди шеф одамзотнинг шундай шароит, имкониятлар туриб (сайёрамизда нима кўп, тоғ кўп!), нуқул диккинафас шаҳарга – шовкин-сурон, ола-ғовурга, чанг-тутунлар ичига ўзини уриши ҳақиқий ғофиллик, гумроҳлик эканига имон келтирган эди. Айни вақтда у мансаб-амалидан кўзи қиймайдиган қанчадан-қанча мухтарам зотлару, кўли қисқа, ночор ё ношудларнинг умри уникага ўхшаган касалликлар сабаб, ўз жонига ачинмаганлари ё ачиниб удда қололмаганликлари туфайли бевақт завод топаётганини ўйлаб, ўкиниб кўярди. У ўзгаларга ачинишни инсон унвонлик мавжудотнинг онглилиги аломати, турдошлик туйғусининг инъикоси деган фикрда эди. Лекин, ўзининг ҳам зарурат бўлмаганда бу ерларга қадам босиш хаёлигаям келмаслигини ўйлашга гоҳ фурсати, гоҳ хоҳиши йўқ эди.

Тўғри, тоғда момақалдиروق даҳшатли қарсиллаганида осмон чок-чокидан ситилиб кетадигандай, чақмоқлар ер юзини ёндириб юборадигандай туюларди, бироқ бу ваҳимали жараённинг кечиши узоқ давом этмас, кейин даррахт япроқларию қат-қат майса-гиёҳларнинг қиёқ-баргларида нуқра томчилар жилоланиб, манзара шунақанги жозибали бўлиб кетар, фалак мовий кўлдай тиниклашиб, хушҳидлар таралиб, шунақанги осойишта, хушбахра палла бошлардики, Фотих Бурҳонович коинотнинг унга дохилу дахлсиз ғам-ташвишларини, ҳатто «читтак хоним»нинг оҳанжамаларини ҳам буткул унутар, оғзини балиқдай каппа-каппа очиб, тозарган ҳавони ҳирс билан, ютоқиб симирар ва кўнглининг қаъридан тилига беихтиёр: “Қани энди шу жойда минг йил яшасанг!” деган нидо отилиб чиқарди.

Мухтасар гап – ҳамма ишлар олий ва аъло эди. Аммо, “ҳар тўқисда бир кусур” мақоли бежиз тўқилмаган экан-да... “Эшакнинг юки енгил бўлса, ётоқ бўлади”, деган гап ҳам рост эканми, ё қариллик охир-оқибат ўзини кўрсатдими, ё номус кучи, жон ҳолатда ишлаш асносида ўзининг бор қувват-лаёқатини сарфлаб юборибмиди, Кўктойнинг шашти-шижоати секин-аста сусая бошлади. Бобо билан набира мингашиб чиқишаётганда, тушишаётганда жонивор ҳарсиллаб, оёқлари майишиб-чалишиб кетаётганга ўхшар, баъзан бир зум-бир зум тўхтаб оларди. Ногаҳонда чўккалаб ҳам қолар, яна, сир бермаслик учун дарҳол қаддини ростлаб, ўзини тетикликка соларди. Зеро, у ҳамон хожасининг ўзи ҳақидаги дастлабки фикрлари (қариллик, ялқовлик, қайсарлик борасида) асоссиз эканлигини исботлашга тиришарди.

“Бирда бўлмаса, бирда қалтис иш кўрсатади-ёв бу ҳароми”, деди Фотих Бурҳонович ўзига ўзи.

Кўктой энди илгаригидай кечки пайт пастга тушиб турмас, хуштакка ҳам чопавермас ё уни эшитмасди. Хўжайин койиса, айб қилган боладай ерга қараб, туёқлари билан тупроқ титиб тураверар, авф этинг ожиз кулингизни, дегандай қошу қулоғини чимириб кўярди. Кундузлари у куч-қувват йиғиш мақсадида кўп-кўп ўт ер, дам олиб ётарди. Лекин бояқиш қанча чиранмасин, пушти паноҳининг ундан ихлоси қайтиб, ҳафсаласи совуб бораётганини сезиб эзилар, ўксик, маҳзун кўзларида ёш ғилтилларди.

Энди бу қирчанғини тезда йўқотиш керак, деган қарорга келган эди шеф (у масалани шу сафар истисно тариқасида муҳокамага қўймади, биронтаси фикридан қайтаришга уринишидан ҳадиксиради) – бу унинг биринчи марта яккахонликда, мустақил қарор қабул қилиши эди. Фақат янгисини кўзи кўрмай туриб, эскисидан воз кечса, бутунлай уловсиз қолишарди. Юқори равоққа пиёда чиқиб тушиш анча душвор ва хавфдан холи эмас эди. Баландлик хавосидан нафас олиш эса ҳаётий эҳтиёжга, улуғворликнинг янги, қудратли омилига айланган эди.

Фотиҳ Бурҳонович шотирларига зудлик билан ёшроқ, бакуватроқ эшак топиб келтиришни амр этди: “Уруғи қирилиб кетмагандир!”

Янги эшакни қўшни тумандан сотиб олиб келишди. У чиндан ҳам навқирон, тийрак, этликкина, тиззалари дўмбоқ, қорамтир бахмал каби силлиқ юнглари, қуюқ ёли кўркам эди. Хуллас, эшакка анча меҳри тушиб қолган шефга ғоятда маъқул келиб, беихтиёр бир қарсақ урди, ҳатто ўйинга тушиб кетаёзди. Унинг ўша пайтдаги алфозини кўрган одам арзанда қизи бола кўрмай юриб-юриб, бир йўла Ҳасан-Ҳусан туғибди шекилли, деб гумонлаши турган гап эди. Азбаройи суюнганидан эшакни топишда жонбозлик кўрсатган икки шотирни ойлик машошларининг олти фоизи миқдоридеги мукофот билан тақдирлаш тўғрисидаги буйруққа ҳам оғринмай имзо чекиб юборди. Бу билан у яхшиликка яхшилик қайтариш, садоқатни муносиб баҳолаш, фидойиликни қадрлаш тарафдори эканлигини амалда исботлади.

– Энди бу азаматга бир муносиб от қўйсақ, – маслаҳат солди у шотирларига.

– Қора ғунон деб атасак-чи, ўзига мос, – таклиф киритди маслаҳатчи.

– Қора ғилмон?

– Қора ғунон...

– Қора ғулум, дегин... Ҳмм... Дуруст, дуруст, – калласини ликиллатди шеф. –

Яхши...

Бош шотир яна қайта изох беришдан ўзини тия қолди.

Эскисини, энди у бозорга ярамайди, деб, узоқ бир яйловга ташлаб қайтишди.

– Сен озодсан, Кўктой! Тўрт томонинг – қибла, айшингни суриб, туёгингни судраб юравер, – дейишди.

Машаққатли меҳнатда эзилган, мутелиқдан безиллаган жонивор шаталоқ отиб, боши оққан ёққа кетади, балки ўз қавмларини топиб, уларга қўшилиб олар, деб ўйлашди. Энди ўз салафининг мансаби, оғилини, охурини эгаллаган Қора ғулум диконглаганича бобо-набираларни қуйига олиб тушар ва “Юқори хўтел”га олиб чиқарди.

Аммо икки кундан кейин Фотиҳ Бурҳонович ярим кечада эшак ханграшидан уйғониб кетди, бирмас, иккитаси “ханг-ханг” қилар, бирининг овози ўткир, чийилдоқ, иккинчисиники лойга ботиб қолган тракторникидек ғўриллаб, узилиб-узилиб чиқарди. Ҳазаб билан ташқарига отилган шефнинг кўзи шам еган ойнанинг ғира-шира ёруғида Қора ғулумни искалаётган Кўктойга тушди. Шаштидан қайтди чоғи, “ҳай, туриб тураверсин-чи...” деди. Лекин энди ортиқча бир емхўрни бекордан-бекорга боқишга оғринар, икковининг жўрликдаги “оратория”сидан безор эди. Емишдан қисиш керак, шунда ўзи безиб кетади, деган хулоса чиқарди шеф. Охурни ундан ихоталашди. Аммо Кўктой беришса еб, беришмаса қаноат қилиб (ҳожасига ўхшаб сабрли-ку), жимгина ётарди. Яна бир неча бор уриб ҳайдадилар. Кўктой кундузлари кўринмай кетар, аммо кечаси оғилда пайдо бўлиб қоларди. Буни Фотиҳ Бурҳонович икковининг “ким ўзди”га ханграшидан яққол сезарди. Бу маҳлуқлардан биттасининг чинқиришига чидаш мумкин экану (шунда ҳам ноилож), илло, иккитасиникидан яратганнинг ўзи асрасин экан. “Уйқуни расво қилиб, кайфиятни бузгани бир нави-я, қулоқ пардани тешвора-

дими”, деб безилларди шеф. Кўктой ўзи унча хангилламай кўйган эди-я, эшак эшакдан қолса, қулоғини кес, деб, анови мишиқи хўтик ўт-емни қизғонибми, гашланибми ё гўрлигиданми, айюҳаннос солса, буниқиям тутади шекилли-да. Тағин шунақа дупуратишардики, нақ отлиқ ёв бостириб келаётганга ўхшарди.

– Ҳмм... Э, аттанг, сен нобакорга отлар кўйиб юрибман-а, мен нодон. Барибир эш-шак экансан-да, – дерди шеф куюкиб, бўғилиб ва кўлига кирган нарса билан Кўктойни саваларкан.

Овқатдан тортилганидан жисман ва хўжасининг назаридан қолганидан руҳан сикилган Кўктой қулоғидан ой кўринадиган даражада озиб кетди. Бироқ ҳали мадори, ғайрати бор эди – бир неча марта ип узди (икковининг дупурлаши, тепишишдан зериккан шеф уни кечаси боғлаб кўярди), бир гал ўралашиб, йиқилиб тушган экан, бўғилиб ҳаром қотаёзганида арқонни кесиб ташлади (бадбахтнинг бўйнига пичоқ тортворай деб хезландию, зилдай жасадни бир ўзи судраб пастга улоқтириб юборишга кўзи етмай, шаштидан қайтди). Энди у таъвиянинг афти-ангори ҳам хунуқлашгандай, юнглари қари итниқидай хурпайиб, тўзиб кўринар, энг чатоғи – қурилиш чоғлари орттирган яғири вақт ўтган сари кенгайиб, чуқурлашиб, ундан сассиқ бўй анқий бошлаганди. Бу ҳид тоғнинг хуш ислари билан сираям келишмас, таъбни хира қиларди. Фотиҳ Бурҳонович асабийлаша бошлади. Унинг шунақа ёқимсиз нарсаларга ҳеч тоб-тоқати йўқ, қизиққонлик қилиш, тутақиш эса зинҳор мумкин эмас эди. Бироқ шефни ўта бехис, бераҳм ва тошбағир деб бўлмасди. Кўктойнинг мўлтайишини, мижжаларига сизиб чиққан ёшни кўрганида шу жонивордай ювош-мўмин, итоатгўй ва ҳалимдай юмшоқ, боз устига калта бўй, бир қулоғи чиноқ падари бузруквори ёдига тушиб, кўнгли бўшашиб кетар ва эшакдан воз кечиш тўғрисидаги аҳдидан қайтиб қоларди. Бир куни ишхонада иттифоқо ғалати шивир-шивир қулоғига чалиниб, этлари жун-жикиб кетди. Нима эмиш, тоғдаги оромгоҳлардан энг машаққатли иккитасининг барпо этилишида энг кўп хизмат қилган, энг катта матонат ва қаҳрамонлик кўрсатган Кўктой эмиш! Ўша иншоотлардан бирига унинг номини кўйиш керак эдиймиш. Ё, алҳазар, шу эшак-а? Мана шу кўтир махлуқ қаҳрамонлик кўрсатибдими? Фотиҳ Бурҳонович-чи, у ўйнабдими? Во, номаъқул бўзакнинг гўштини еганлар-ей. Шунчалигам фаросатсизлик, калтабинлик бўладими! Ҳа, ташаббус кўтарган ким ўзи? Кечалари уйқудан қолиб бош қотирган, югуриб-елган, соатлаб телефонбозлик қилиб қанча ишларни битирган ким? Лойиҳа топган, шунча маблағ сарфлаган, қурилишга ҳамиша бош-қош бўлган-чи? Ўроқда йўқ, машоқда йўқ бир бақирок ўлимсанги, тиррақи ханги шундай ҳурмат-эъзозга лойиқ эмишми? Ҳе, итни боши мистовоққа чикмай ўлсин. Ҳа, хизмат қилган бўлса ўтини еди, емини еди. Усти ёпиқ бостирмаларда ётди, таги кураб турилди... Бу ходимларга нима жин урган ўзи? Чиндан гапиришяптимикин ё майнавозчилик қилишяптимикин? Наҳотки асосий жонкуяр ташкилотчи шахс билан оддий ҳаммол, яна ҳайвон ҳаммолнинг фарқига боришмас?! Ишонган тоғда кийик ётмас, деб, келиб-келиб, доим оёғининг остида ўралашиб юрадиган, кўзининг ёғини ялаганлардан шунақа, куракка илашмайдиган фикр чиқса-я?!

“Ҳмм... тушунарли”, деди шеф тишларини уларнинг олтинлиги эсида йўқ ғижирлатиб ва Кўк эшакдан кўз юмиш борасидаги иккиланишларга узил-кесил барҳам беришни дилига маҳкам тугди. Кимдан, нимадан, қандай алам олишни билмай юрувди, Кўктойнинг сўнги хурмача қилиғи дард устига чипқон бўлди. Бир куни, ем-таллашишганми ё аламиданми, навқирон рақибини, хожасининг янги эркатойини тепиб, жағини қийшайтириб юборибди (бояқиш неча кунгача ўт чайнашга қийналди).

– Во лаънати-ей! Во муттаҳам аблаҳ-ей!.. – хуноби ошди тажанг шефнинг. – Ҳа, яхшилиқни билмаган, давлатига дам берган хунаса! Ҳайвон! Эш-шак!

Фотиҳ Бурҳонович, шунингдек, виқор, салобат касб этиш мақсадида (ҳар қанча жаҳли чиққан чоғда ҳам!) секин одим ташларди, бир қарашда оёғига ем тушганми, деб ўйлаш ҳам мумкин эди, ҳозирги лўкиллаши эса чўғни босиб олган дакан хўрознинг беўхшов питирлашини эслатарди.

У Кўктойни қуршовга олиб бориб, бир тепиб ағанатиб юборишга чоғландию, яна, ўлмай қолса (бу зорманданинг жони қаттиқ-ку!) ишқал бўлишини ўйлаб иккиланди ва бирдан мияси хитой движогидай ишлаб, тунд чехраси ёришиб кетди. Сарғиш мўйлови, қалта қузалган қумушранг соқолига сачраган оқ кўпик аралаш тупургиларни артишни ҳам унутиб, ичкаридан қўштиғни кўтариб Санжарбек билан чиқди, қуролни унга тутқазиб, ўзи анча машаққат билан энқайганича пишиллаб-ғудраниб Кўктойни қозикдан еча бошлади. Шефнинг хатти-ҳаракати, сўкиниши обрў-мартабасига, гавдаси ва ёшига ноҳос бўлса-да, вазиятга мос эди. Арконни зарда билан силтаб-силтаб, шўринг қурғурни шохсупа чеккасига етаклаб борди. Қулай йиқилишини чоғлаб, ёнбоши билан турғазди-да, бобосининг хатти-ҳаракатидан ҳайрон, ранги ўчиб турган набирани чорлади.

– Бу ёққа ке, манави бадбахтни ушлаб тур!

Санжарбек иккиланиб, секин қадам ташлади.

– Нима қилмоқчисиз, опоқи, отиб ташлайсизми?

– Ҳа, тез-тез юр.

– Ҳайдаворақолайлик, опоқи...

– Кўряпсану, ҳайдасак қайтиб келяпти. Қариди, барибир, бир куни қийналиб ўлади, кейин бизниям қийнайди. Ҳозир бир ўқ билан осонгина жон беради-кўяди, биз ҳам бу бедаводан кутуламыз. Ана, янгиси гижинглаб турибди.

– Қимирлама, хонассаллот, жилсанг, ўзингдан кўр... Ҳаром ўласан, – милтиқни боладан юлкиб олган Фотиҳ Бурҳонович нишонидан кўз узмай орқасига тисарила бошлади. Кўктой феъли айниган соҳибининг нима қилмоқчилигини англамай, бошини буриб, унга мўлтираб тикилди. Шефга эшакнинг айнан шу ҳолати зарур эди (ичида ундан жуда мамнун бўлди), қурол милини сийрак юнглари кечки шафақда ярқираётган дўнг, товоқдай пешонанинг қоқ ўртасига тўғрилади.

– Маҳкам тутиб тур, силжиб кетмасин, ўзинг орқароққа жилвол, – деб тайинлади шеф набирасига.

Шу пайт бирдан қалбида шафқатсимон бир туйғу ғимирлаб қолди, у иккинчи кўзини ҳам юмиб тепкини босди. Тоғ силкингандай, ўзи ҳам орқасига силтаниб кетгандай бўлди. Санжарбек чинқириб юборди, нимадир гупиллади, нимадир дўпирлади. “Бола кўркиб кетди”, деб ўйлади Фотиҳ Бурҳонович ва кўзларини аста очди. Кўктой сал нарида оёқларини силтаб-силтаб кетиб борар, ерда эса... елкаси кип-қизил қонга бўялган бола типирчилаб ётарди. Шефнинг ёши ўтиб хира тортган, боз устига юмиб олган кўзлари унга панд берган эди. У шоша-пиша оғилга қаради. Арғамчини узиб қочган Қора ғулом анча нарида ит қувгандай, шаталоқ отганича тоғнинг орқа тарафига чошиб борарди.

Санжарбекни кўтариб, айвондаги кигизга ётқизди. Устунга илинган сочикни йўлак четида турган қумушранг бидондаги сувга пишиб, неварасининг кифтига босиб кўйди-да, уйдан дори қути олиб чиқди. Бесўнақай бармоқлари қалтираб, боланинг жароҳатини дока билан боғлашга киришди. Юзлари бўғриқиб кетган, чаккаларидан тер қуйилар, пишиллаб-ҳарсилларди. Ярани укувсизларча боғлагач, биқинидаги телефонга ёпишди. Ҳайдовчига, бош шотирга кўнғирок қилди.

Боланинг инқиллаши, ҳартугул, пасая бошлади. Фотиҳ Бурҳонович кигизга ўтираркан, нимадир “тирс” этди. Шим чокидан кетган эди.

– Ҳа, лаънати-я!.. – сўкинди у ва оғилхона томонга юзланиб яна ғижинди. – Ҳа, номард!.. Аёлларниям ёши, келишгани вафосиз бўлади ўзи!..

Шефнинг ёдига тўсатдан эртага бу ерда эҳсон баҳонасида “уй кўрди” бўлажаги, шаҳардаги казо-казолардан териб (улар орасида катта идораларнинг чўнглари ҳам бор), катъий рўйхат асосида элликта одам айтгани тушдию, эси оғиб кўзи олайди. Мияси лўқиллаб, чанокни тешиб чиққудай нукий бошлади. Таклиф этилганларнинг ҳар бирига “аломат бир “лифт”им бор, ўшанда чиқасизлар (ахир кўпчилиги икки юз метр тугул, йигирма кадам ҳам кўтарилолмайдиганларда!), уни зангори духоба ёпинчиклари билан ясантириб кўяман”, дея таъкидлаб, мактанувди. Ўзи ҳам умрида бир мириқиб кулмоқни, кейин “хаммангизни ҳангимга миндирганман”, деб аския қилиб юрмоқни дилига туккан эди. Шунингдек, йиғинда ўзи каби ёши ўтиб, ора кунда поликлиникага чопиб, уйига “Тез ёрдам” қакирадиган, табиб, экстрасенс излаб, дуч келганга зорланиб юрадиган дарддошларига тажрибалари, ўзининг айна вақтдаги қирчиллама йигитлардай ҳолати ҳақида сўзлаб беришни, уларга ҳам шундай йўл тутишни тавсия этиб, каторига чорламоқни ният қилувди, бу борада қандай маслаҳат ё кўмак зарур бўлса, гарданига олажагини билдирмоқчи эди, айримларга гапнинг учини чуваб ҳам кўювди.

У хамиша сўзининг устидан чиқиб келган, лафзсизликни ўз мавқеига гўр қазиш билан баробар деб биларди. Энди нима бўлади? Эртагача қаёқдан топишади уруғига ўт тушган бу байтолмонни? Мартабали меҳмонларни шунча баландга қандай олиб чиқишади? Энди унинг ўзи роса таъна-дашномга қоладиган бўлди-да. Таъна-дашном ҳам гапми, шармандаси чиқади, шармандаси!..

– Ҳа, ноинсоф, кўрнамак шайтон, шундай улуғ режани белига тепиб ўтирибди-я!.. Қарға-қузгунларга ем бўл...

Фотиҳ Бурҳоновичнинг бирдан тили тутилди, ўнг қўли билан оёғи увишаётгандай туюлди. Кўзлари бўзрайиб, оғзини хиёл очганича шаҳар ёққа қия тикилиб қолди.

Аксига олиб, бугун тоғда ҳам кун исиб кетган, қилт этган шабада йўқ эди.

ҲУКМАТ

**Бу оламга яхшилар ила дўстлашишни
ҳамма ҳам хуш кўради. Ўзар зўр бўлсанг,
ёмонларни ҳам дўстга айлантира бил.**

Баҳоуддин НАҚШБАНДИЙ

НАЗМ

Ойдин ТЕМИРОВА

1966 йилда туғилган. Фарғона давлат университетининг филология факультетини тамомлаган. Унинг “Қалбимга яқинсан”, “Соғинч мамлақати”, “Отамнинг уйи” шеърый китоблари нашр этилган.

Юрагим қатида атиргул

* * *

Сурат, сурат, нега сен тилсиз?

МИРТЕМИР

Нега гапирмайсан, кулмайсан, сурат,
Бағримга наштардай ботар кўзларинг?
Менинг-ку дилимда дардларим қат-қат,
Йўқми сенинг менга айтар сўзларинг?

Қандай кулар эдинг, соғиндим, ахир,
Баҳордай шод эдинг, олов, чўғ эдинг.
У тийрак қарашлар ҳозир қайдадир,
Менинг тақдиримда, наҳот, йўқ эдинг?

Гул фасли. Ҳаворанг қўйлак эгнингда,
Қип-қизил атиргул тутдинг қўлимга.
Оҳ, гулга айланиб бўлгандим шунда,
Шунда баҳор эди ўнгу сўлимда.

Юрагим қатида ўша атиргул
Ўзимдай сарғайиб яшайди омон.
Сендан шу эсдалик қолган ҳар тугул
Ва яна сурат ҳам қолган безабон.

Боксам, юракларим жиғиллар ҳамон,
Шукрим, қайдадир борсан, омонсан!
Боксам, юракларим ўртайди ёмон,
Ахир, суратда ҳам куйдиргижонсан.

Яна сени эслаб куйдим, азизим,
Лоакал, суратда кўз тушар кўзга.
Билмайсан, ўзининг ерда мен учун
Мўъжизаси йўқдир ўзингдан ўзга.

* * *

Қаердасан, қайда, азизим,
Кетиб борар баҳорлар, ахир?
Бир сўроғим, айтингчи, охир,
Бизларни ҳеч боғларми тақдир?

Тонгдай тоза эди туйғулар,
Гулдай гўзал эдилар чиндан.
Хасисмиди шунчалар кунлар,
Дийдорингни қизғанар мендан.

Йўлимизни тўсади довон,
Кўнглимизни чўктиради тоғ.
Чорлолмайман ёнимга ҳамон,
Боролмайман сен чорлаган чоғ.

Журъатсизман – қишлоқча ҳануз,
Келгил, ўзинг кўлларимдан тут.
Кўзларида тонглар отган қиз
Қайгуларин қилгил сен унут.

Қаердасан?
Кутмоқдан бездим.
Ой ҳам, кун ҳам тафтсиз ва ҳиссиз.
Фарғонада ўн саккиздан
Ўтмай яшар сени кутган қиз.

Қаердасан?..

* * *

Ойдинбулоқ, Ойдинбулоқ,
Чиройлисан сойдин, булоқ.
Нилуфарлар ўсиб ётган
Кўз ёшларинг қайдин, булоқ?

Тунда гўё тўлин ойсан,
Оймомалар қўнган жойсан,
Сокин-сокин оқиш билан
Менинг умримга ўхшайсан.

Кутганмидинг мени бир кун
Дардларингни бўлишмоқ-чун?
Қара, мен ҳам ойман, бироқ,
Бағримда доғ, бағрим тутун.

Диллашайлик, Ойдинбулоқ,
Тиллашайлик, Ойдинбулоқ.
Сенга ташна бўлиб келдим,
Олис-олис жойдин булоқ.

Ойдинбулоқ, Ойдинбулоқ...

* * *

Кумуш баргчаларин чайиб шамолда
Жиринглатиб тилла кўнғироқларин,
Ойдин туйғуларни уйғотиб жонда
Гуркираб гуллабди жийдалар бари.

Масихдек самода урибди нафас,
Айланар парвона баҳор еллари.
Атрофидан кетаолмай бир нафас,
Мастоналар бўлдим ҳидлаган сари.

Шохини синдирсам чекарми озор,
Уфорига ташна ошиқман бори.
Солланиб-солланиб чайқалар, қаранг,
Бўй етган бу гўзал дала гавҳари.

* * *

Серхашам шаҳарнинг кўчаларида
Гоҳида чўчибоқ юрганам –
Ногаҳон қайсидир бурчакларида
Учратиб қолмасам бўлгани.

Чинорлар сендайин пурвиқор,
Ў! Кузак ўзимга ўхшайди.
Юрагин майдалаб-майдалаб
Пойингга гулдайн тўшайди.

Учратиб қолмасам бўлгани,
Бу гал ҳам соғинчдан сўлмайман.
Мен, ахир, у улкан нигоҳни
Қаерга қўйишни билмайман.

* * *

Боғлар бошида оппоқ
Фаришталар рўмоли –
Табассумлари юмшоқ,
Ҳаёли қиз мисоли.

Капалак босган дунё
Чақалоқдай беғубор.
Бошимиздан ёғдиё
Учар юлдуз – оппоқ қор.

Киш чилласин поёни
Кўшиқ куйлаётган чоғ,
Оппоқ қанотин ёйиб,
Ҳайрат босиб ётар тоғ.

Борлигини тўлдириб:
Ҳар бутоқ, ҳар пучмоқни,
Қор оппоқ дилин бериб,
Ўпиб йиғлар тупроқни.

Акмал ИКРОМ

1977 йилда туғилган. Республика рассомлик коллежини битирган. Шеърлари республика газета ва журналларида эълон қилинган.

Кўзнинг қорачиғида ой боқар

* * *

Жим
тонг отаётир
Оппоқ жilовини
қўйвор хаёлнинг
Кўзларни оч
туғилди кун
янги
эски дардларни сидир
дил ойнаси

Ойқиз ҳақида эртак

Кўзнинг қорачиғида ой боқар
сой ёқалаб учади овоз
дарахтлар гапиради тилсиз

Сой бўйида Ойқиз
Ойсулув
яшартириб юборган тунни

Атроф сукутга чўмган
фақат чирилдоқ куйи
сизаяпти осмон тагида

Майсаларнинг узун шивирини
кўз кирғоғида чўмилаётган киприклар
ийглаётган Ойқиз

Шарпалар сояси йўқолар
Ойқиз тушиб боради сувга
тонг этагин қуритар ёйиб

* * *

Қачон сен ҳақингда
 ўйламай қўйсам
 қалб ойналари чил чил синар
 Шамол кириб изғир
 қоровулсиз
 уй ичида
 Тағин сени
 ўйлай бошласам
 япроқ очар буталар
 шодликка тўлар қалб
 гуркираб кетар
 кўкараётган дарахт каби

* * *

Кўзларимни қувончи онам
 дардларимга малҳам кераксиз
 тушларимга кирасиз гоҳо
 Гоҳо мени ўпиб аллалаб
 ухлатасиз худди кечадай
 мен бешикда инграган гўдак
 Гоҳо аста тутиб қўлимдан
 етаклайсиз чарчокни билмай
 оппоқ ойдин манзиллар томон
 Гоҳо келиб сочларим силаб
 бағрингизга босиб йиғлайсиз
 Сира мени ташлаб қўйманг сиз
 О, соғинчим – меҳрибон онам

* * *

Гулбарглар титрайди лабингдек
 кўзимга яширар суратин кўклам
 қалбимда тоабат қоладигандек

Сенга илинаман дақиқа умрим
 вақт чопқир чопқилар кечаю кундуз
 висолингга етмай йиқилдим

Излаб йўлга тушар ичимдан бир сас
 сўзларим сенга деб аталган мактуб
 сени кўзларингга кириб олсам бас

Гулбарглар титрайди лабингдек

* * *

Қордаги из
бу менинг изим
чай дамлашга кетган бир фурсат
Қордаги из
оддий жўн шакл
кун чикса эриб кетадиган
Қордаги из
хеч ишлатилмайдиган қолип

* * *

Келавердим мени танитай
кешиб қолди баҳор, ёз
Оҳори тўкилган кийимим кўриб
тўкилиб кетди куз
Тўкилди дарахт барглари
зулм қилавердим ўзимга
Тушиниб етмади
рад этди севгимни севганим
Муз деб юрагимни
хиссиз
оҳ деди сиз тошбағирсиз
кандай яшайсиз кўнгилсиз
сўнг жўнар кўзларни пирпиратиб
Чидаш оғир агар тош бўлса
севган одамингнинг юраги
Яшай олмайсан-да
севолмайсан ҳам
бу одамни йўқми кераги
Энди юрагимни куёшга тутаман

Кундузги туш

Чўққидан йиқилди
ўпишаётган иккита куш
учиб тушди ерни кўкрагидан
Ёлғизлик уйининг деворлари сиқилди
кўз қирғоғида қанот қоқар киприклар
шом айвонига тўкилади вақт
Узун йўллар кечанинг хотираси
қуриган дарахтлар гуллайди оппоқ
болаликни туш кўрар кундуз

НАСР

Абдусаид КЎЧИМОВ

Халқаро ЮНЕСКО мукофоти лауреати. 1951 йилда тугилган. Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтини (ҳозирги ТДПУ) тамомлаган. “Тошбургут”, “Менинг юлдузим”, “Чаноқ”, “Халқа”, “Умид дарахтлари”, “Муҳаббат боғлари”, “Эл сув ичган дарёлар” каби китоблари чоп этилган.

БИНАФША

Ҳикоя

Тўртинчи қаватга чиқиб келиб, супачада бир лаҳза иккиланиб туриб қолди. Шу кўйи аввал ўнг, кейин тўғридаги ёпиқ эшикларга ҳадиксираб бирров кўз югуртирган асно, жигарранг чарм қопланган чапдаги эшик тугмачасига қўл узатди. Сезилар-сезилмас очиқ турарди бу эшик авваллари. У иккинчи қаватдан оёқ учида охиста-охиста кўтарилиб келардию, “лип” этиб кириб кетарди қия очиқ шу эшиқдан. Кўшнилари сезиб-негиб қолмадимикан, деган хагардан қалтираб турарди то ичкарига кириб олгунича. Деярли эсидан чиқиб кетган ўша ҳаяжон яна ўраб олди унинг вужудини. “Ҳозир манови эшик зарб билан очилиб, сочлари кўқиган кампир чиқса-ю, (у кўшни аёлни сира кўрмаган, аммо Бинафша ҳар сафар тўғридаги эшиқдан эҳтиёт бўлинг, унда шаллаки ўрис кампир яшайди, сезиб қолса, бутун “дом”га овоза қилади, деявергани учун ялмоғиз кампирдан кўрққан боладек чўчиб қолганди) кимсан, нима қилиб юрибсан бизнинг бўсағада, дея зуғум қилиб қолса, нима дейман”, деган ўйдан юраги потирлаб кетди. “Бир пайтлар кадрдон бўлган ва айни чоғда, худди шу кадрдонлиги билан кўнгилни вайрон қилган уйга қандай қираман? Бекор келдим-ов... Қариганда йўрғаликка бало бормиди, юргандиму тинчгина, эсданам чиқиб кетувди, койиди ўзини, бир балони бошламаса гўрғайди, ишқилиб”.

Бир кўнгли шартта бурилиб, изига қайтмоқчи ҳам бўлди. Аммо, узатилган бармоқлар ҳали қора тугмага етиб улгурмай, худди қадим замонлардаги каби эшик сассиз очилиб, юмшоққина бир қўл билагидан маҳкам ушлади-ю, охиста ичкари тортди.

– Нимага анқаясиз, киринг, – деган таниш шивир оғушида дераза пардалари зич ёпилган нимқоронғи тор йўлакка қандай кириб қолганини сезмай ҳам қолди.

Эшик “ширқ” этиб ёпилган ҳамоно, бояги қўл илондай бўйнига чирмашди. Юзларига урилган муаттар нафаснинг илиқ тафти юрагини ўйнатиб, вужудини аллатовур титратиб юборди.

– Қочқоқ... кўрқоқ... – эркаланиб қойингани эшитилди аёлнинг. – Ўзим қидирмасам, эсингизгаям келмайман-а? Шу бўлдими минг йиллик кадрдонлик?

Аёл унинг чап юзига аввал секингина урди, сўнгра урган жойига иссиқ лабларини босиб, икки марта худди капалак қанотлари тегиб ўтгандек қилиб

охиста-охиста ўпди; ўпа туриб бир қўли билан деворни пайпаслай-пайпаслай чирокни ёқди. Шифтдаги ироқи дўппидайгина оппоқ чирокдан тўкилган бир кучоқ нур нимкоронғи йўлакни нурафшон қилиб юборди. Аёл ана шундан сўнг икки қўллаб эркакнинг кўкрагидан охиста итарганча, бошини қия ташлади ва ёруғда яхшилаб кўриб-таниб олмоқчи бўлгандай суқланиб тикилиб қолди меҳмоннинг хотиралар силсиласида чуваланиб кетган фикрларини йиғолмай хайронликда ёниб турган кўзларига.

– Ботир ака, сираям ўзгармабсиз, – майин пичирлади эркакнинг битта-яримта оқ оралаганига қарамай ўзига ярашиб турган қалин сочлари, қоп-қора қошлари, спортчиларникидек тик ва бакувват коматига бир-бир кўз ташларкан инжа табассум билан . – Ҳатто, ёшарибсиз...

– Янги очилган атиргулдай латофатли бўлиб кетибсан ўзинг ҳам, Бинафша, – деди юзидаги безовталиқ ифодасини билдирмасликка тиришаётган Ботир. У ҳозир аёлнинг мактовидан эриб кетадиган аҳволда эмаса-да, сарвдек қадди қомат қаршисида лол бўлиб қолгани аён эди. Неғалигини изоҳлаб беролмайдию, аммо, бурунги чиройи сўлган, ташвишлар юзларида чуқур-чуқур излар қолдирган, қаримсиқ бир аёл билан учрашаман, деган хаёлда эди бу ерга кела-келгунча.

Ҳинд келинчаклари сингари кафтларини жуфтлаб, қалдирғоч қанотидай қошларини чимириб, кийиккўзларини ўйнатиб ҳаяжон ичра термулиб турган нозанинни кўрганда эса доводи раб, нима қиларини, нима деярини билолмай қолди. Бундай сулувга рўпара бўлиш етти ухлаб тушига кирмагани важдан албатта, вужудининг олис-олисларида чанглаб қолган эски туйғулар ҳам илкис уйғониб кетди. Талотўп саволлару эҳтирослар қуршовида мафтун-маҳлиё бўлиб қолди қошида турган санамга. Пешонаю елкаларда силкиниб турган сумбул сочлар, қимтиниб турган олболи лаблардаги эҳтирос аклини олди, ҳиссиётларини кўзгатиб, ўйларини ўйнатиб юборди. Қаршисида турган дилбар ўша – ўзи билган Бинафша эканига сира ишонгиси келмас, бутунлай бошқа – камида эртақлардаги пари-пайкарларнинг биттаси билан юзма-юз келиб қолгандек эди гўё. Тасаввурларини остин-устун қилиб юборган бетимсол гўзаллик – рашкми, гумонми, ишқилиб, нималигини бирданига англаб бўлмайдиган қитмир шубҳаларга жон киритиб юборди айни чоғда. “Шунча йил ўтсаям ўзини олдирмабди. Қундай қулиб, ойдай тўлибди. Тўлишгани очиб юборибди қурғурни. Юрадигани бормикан? Бор! Эркак зоти тинч кўярмиди бундай ҳурилиқоларни? Балки эрга теккандир. Йўғ-е, эри бўлса, чақирмасди. Лекин, қоринбой “танка”си борлиги аниқ. Ундай десанг, уйда ҳеч канадай ўзгариш йўқ-ку. Оёқ остидаги шолчаям, деворга ёпиштирилган қоғоз, ҳатто, чапдаги тошойнада бир чети кўриниб турган дераза пардалариям ўша-ўша. Юрса, “танка”си бўлса, гуллаптиб юборган бўлмасмиди ҳаммаёқни. Нега чақирдийкан? Ёки яна, а?..”

Аёлнинг шунча вақтдан кейин ҳам сира тортинмай бўйнига осилгани, юзларига аввал мулойим шапатилаб, кейин ўпгани, энди бўлса ўзини бозорга солаётгандай қадди-коматини кўз-кўз қилишлари... Ҳаворанг ҳарир кўйлагининг йирик-йирик ялтироқ тугмаларини бир-бир пайпаслаган ҳолда қийпанглаб туришлари... шубҳаларини янаям ҳаволантириб, тасдиқлаётгандек туюлди. Кимдандир эшитган: “Бинафша кино юлдузлари билан юради”, деган гап эсига тушиб, дилида нохушлиқ пайдо қилган бўлса ҳам қошидаги малаксиймонинг назокатли табассумлари томирларида оқаётган мудроқ қонга ўт ёқди, икки юзи ловуллаб, анордек қизариб кетди.

– Пари... афсоналардаги парига ўхшайсан-е! – деди сершовқин ҳиссиётлардан боши айланиб. – Худди дунёга бошқатдан келгандайсан-а!

– Қаёқда. Семириб кетганимни қаранг! – иболи эркаланди Бинафша.

– Тўлалик ҳам узукдаги кўздай ярашибди, яшнатиб юборибди, – Ботир шундай дея беихтиёр аёлга талпинди, тирсагининг юкорироғидан оҳиста ушлаб, ўзига тортди. Бинафша нозланди, қаршилиқ кўрсатмоқчи бўлгандай:

– Ёқмай қолсин! – деди хиёл тисланиб. – Аввал оёқни ечинг, ишинг қанақа, аҳволинг қандай, нимага изиллаб кидирдинг мени, деб сўранг, – у қувноқ оҳангда гапираётган эса-да, жудаям бахтиёр эмаслиги, елкасида қандайдир ташвиш борлиги сезилди Ботирга.

– Ҳа-я. Неча йил тим-тирс кетиб, тўсатдан эслаб қопсан? – шоша-пиша товони билан оёғидаги туфлини ечаётиб савол берди Ботир. – Юз йил бўлди-ёв?

– Юз эмас-у, лекин эллик йилдан ошгани аниқ, – ҳиринглади Ботирнинг қўлидаги елимхалтани ола туриб Бинафша. – Нималар кўтариб юрибсиз, овора бўлиб?

– Барра. Баррағўштни яхши кўришинг эсга тушиб, йўл-йўлақай “Бухоро” кафесидан озроқ олволдим. “Боғизағон” ҳам бор.

– Вой, ”Боғизағон”га ишқивозлигим ҳам эсингиздами?! – қизчалардай қийқириб юборди елимхалтадаги зарқалпоқли узун шишага кўзи тушган Бинафша. – Ўзим ўргу-лли-ий! Барибир сиздан ўтадигани йўқ-де!

Янаям тўлкинлантириб юборди бу беғубор олқишлар Ботирни.

– Ёшлиқдаги муҳаббат айрилмас бало экан! – деди бирдан шоирлиги кўзиб.

Бу сўзларни оташин муҳаббат садолари тарзида қабул қилган Бинафшанинг ҳам шеърга шеър билан жавоб қайтаргиси келиб кетди:

– Лекин ака Ботирнинг севгиси ча-ло-о экан!

Умрида бир қатор шеър ёзмаган одамнинг тилига бундай қофиядош сўзлар қаердан кепколди, ўзиям билмайди, аммо ўша заҳотиёқ жаранглади айтди шу мисрани.

Аёлнинг товушларидаги самимий оташ Ботирни баттар ёндирди:

– Чунки, қиз бошқа-бошқа ишққа мубта-ло-о экан!..

– Ундаймас, қочқоқ акам... Акам-чи?.. Анақа, анақа... – Бинафша давомига сўз тополмай, дудукланиб қолди. – Ай-й, шоирмасман-да! – яйраб-яшнаб кулиб юборди кейин. – Сувга тушган тошдай йўқолиб кетган ўзингизу, тагин мени айбдор қиласиз-а! Қани, ўтиринг-чи мана мундоқ.

Бинафша Ботирни дераза олдидаги ихчамгина думалоқ столнинг икки тарафида турган стулларнинг биттасига худди мажбурлагандай елкасидан босиб ўтказди:

– Хўш, қочқоқвой оғам, гапни нимадан бошлаймиз? Ёки ҳаммасидан аввал томоқларни хўллаб оламизми, а? – кўзларини сузиб “Боғизағон”га ишора қилди у.

Бу ишора кўнглида яна шубҳа пайдо қилди – енгилтаклик бўлиб кўринди Ботирнинг кўзига.

– Бу дейман, жа-а ўсиб кетибсанми? – юмшоққина кесатди кўзларини қисиб. – Зўрласам ҳам оёқ тираб турардинг авваллари?

Ботирнинг саволи Бинафшанинг иззат-нафсига озроққина тегиниб кетди шекилли, ҳозиргина қизғалдоқдай ял-ял товланиб турган чехрага қия соя тушди. Оҳиста хўрсиниб ҳам кўйди.

– Сиз кўрган дарахтлар ўтин бўлиб кетди, оғажоним! – илиқ кесатикқа илиқ истеҳзо билан жавоб қайтарди Бинафша. – Ҳаёт одамни ҳар оҳангга йўрғалатаркан, – жилмайишга уриниб давом этди кейин. – Айниқса, ҳалиги, бир кўшиқда айтилади-ку, аравани ёлғиз тортади аёл, деб. Аравани яқка ўзинг тортгандан кейин, мажбур бўларкансан турли-турли музикаларда ўйнашга. Бугун ўтган гапларни эсламоқчи эмасдим-у, лекин... – деб иккилангандай бирпас

индамай қолди. – Келинг, эсламайлик уйинг куйгур шу ўтмишни. Ўтган ишдан ўкиниш, ўтиб кетган ёмғирнинг кетидан ўпкалаш, дердилар бувим раҳматли, – ўзига-ўзи тасилли бераётгандек давом этди у. – Ўйлаб кўрсам, ҳақиқатдан ҳам ўтган умр – куйган кўмиракан. Туш кўрган яхши экан ўтган ишларни эслашдан. Бошқаларни билмайман-у, мен баъзи кечалари соатлаб деразадан мўралаётган ойнинг хира ёғдусига тикилиб хаёл суришни, кундуз кунлари осмонда кий-чув қилиб учиб юрган қушлар парвозини томоша қилишни яхши кўраман. Ёмғир пайтлари дераза олдида типпа-тик турволиб томчиларни чиқ-чиқ этиб тунукага тегаётганини кузатиб ўтирсам, маза қиламан, дам оламан. Томчилар чиқиллаб вақтни ҳисоб-китоб қилаётгандай, ҳар чиқ этганда, умрингни бир лаҳзаси кетди, деб огоҳлантираётгандай бўлади, ҳам ҳавасим келади қушларга, оймомога, томчиларга; ҳам эзилиб кетаман умрим сувдай тез оқиб кетаётганидан.

Шу сўзларни айтаётганда, ярақлаган осмонга илкис қора булут чиққандек, Бинафшанинг чехраси бир зум маъюсланди. Аммо бу ҳолат худди куёш парча булут соясига бир кириб чиққан каби қандай тез содир бўлган бўлса, шундай тезликда ғойиб бўлди:

– Э-э, у гапларни кўяйлик, оға. Ўтган ишга саловат, дейдилар-ку! – деди яна асл ҳолатига қайтгиси келгандай овозига қувноқ тус бериб. – Энг муҳими-чи, учрашиб турибмиз. Унданам муҳими, сиз менга кераксиз. Шунчалар кераксизки, нима десам экан, худди-чи, сув билан ҳаводай. Янаям тушунарли қилиб айтсам, кўзикорин патиллаб чиқиши учун момақалди роқ қанчалик керак бўлса, сиз ҳам шунчалар кераксиз менга. Билардингиз, авваллари куруқ гап бор эди менда, арзон мулоҳазалар гирдобиди ўралишиб юрардим, аниқ-тиниқ мақсад йўқ эди. Ҳамма нарсани орзу қилардим-у, амалда ҳеч бирининг қўлидан ушлаёлмасдим. Капалакдай учиб юрардим гулдан-гулга.

Бинафша гапириш асносида газ плитага чой қўйди, кип-қизил қилиб қовурилган гўштни тўғраб, шиша тақсимчага чиройли қилиб терди. Конфет, бодом, майиз, ёнғоқ солинган биллур идишларни музхонадан олиб, столни тўлдирди. Яримта қора бўлкани ингички қилиб кесди. Ботир унинг ҳаракатларини зимдан кузатганча, гапларига у қадар ишонқирамай, жимгина эшитиб ўтирди. Бир ёқда: Бинафшанинг қордай момиқ елкалари, бўйнидаги оппоқ маржон доналарини нозланиб-эрқалангандай жимиллаб қимирлашлари, ҳаворанг қалта ва тор қўйлак ичида тўрга тушган балиқдай титраётган бадани, қаддини эгиб-ростлаганда очик ёқалардан тошиб-қайнаб чиқаётган бўлиқ сийналари... Бир ёқда: бир-биридан шубҳали гумонлар, ёқимсиз фикрлар зимдан тинмай таъқиб қилар, юрагининг бир чети хижил эди. Бемаъни фикрларни миясидан қувиб чиқаришга эса кучи етмасди. Карахтлигидан қудуққа тушган одамдек ҳис қиларди ўзини. “Анча пишибди. Гаплари мантиқли. Маҳорати ошган. Мақтанмоқчими ё лақиллатмоқчими?”, ўйларди оёғини чалиштириб ўтираркан, ора-сира шунчаки кўча сари кўз ташлаб. Дастурхон тузаш билан андармон аёл сезмасди унинг ҳолатини.

– Институтни битирганимдан хабарингиз бор. Дипломим бўйича иш излаб, телевизорга борганимниям биласиз. Икки йил юрдим унисига-мунисига эргашиб, саргардон бўлиб. Ҳаммаси ваъда беради, ҳаммаси қобилиятингиз бор, ҳаракатингиз яхши, деб мақтайди. Ҳаммаси бир-биридан чўчигандай алланималарга ишора қилади, башарасига сирли тус бериб юқорини кўрсатади, аслида эса ҳеч ким ҳеч кимдан кўрқмайди. Ҳамма билганидан қолмайди. Ҳамма нафс овораси. Шу бечорада қизиқиш бор экан, ҳавас бор экан, диплом бор экан, кел, Худо йўлига бўлсаям ёрдам берайлик, дейдиган мард йўқ. Аксинча, қайсига рўпара келсанг, кўзичокни кўрган кашқирдай қарайди. Ниятининг

песлиги шундоғ кўриниб туради укки кўзларида. Рўйхуш бермаганиндан кейин... Биласизми, сиз билан бўлган бўлсам, яхши кўрганим, азбаройи ёшлик олови билан севиб қолганимдан бўлган. Бунинг устига, эримдан ўч олишнинг бетизгин истак-алангаси... Тепамда Худо турибди, сизга аввал ҳам юз марта лаб айтганман, яна айтаман: сизгача-чи, эримдан бошқага қўлини ушлатган банда эмасман. Сиз, барибир, ишонмайсиз. Лекин, тагин айтаман, агар-чи, эрим хиёнат қилиб, иззатимни оёқости қилмаганида; бу дунё кўзимга тор кўриниб, аламимга чидолмай, жизигим чиқиб юрган ўша кунлар сизга дуч келиб қолмаганимда... – томоғига бир нима қадалгандай тутилиб қолди.

– Яхши кўрармидинг? – аёлнинг гапларидан эрибми ёки ростлигига ишонмайми, ўсмоқчилади Ботир.

Тўғри, ёмон ниятда сўрамади. Аммо Бинафшага бошқача таъсир қилди. У кимдир чаккасига бир ургандай норози бўлиб қаради. Нафратми, шафқатми, меҳрми, ишқилиб, шу дақиқада номини топиб бўлмайдиган алланималар сачраб кетди қарашларидан. Эркакнинг бепарволарча, масхаралагандай савол ташлаши оғир ботди, тикандай тегди юрагига. Лекин тезда ўзини қўлга олди:

– Айтдим-ку, ишонмайсиз, деб. Икки дунёда ишонмайсиз, – ютиниб олганидан сўнг вазмин давом этди жилмайишга уриниб. – Шошманг, бунинг нима аҳамияти бор ҳозир? Тентакман-да, ўзимам, – синик кулди. – Ахир куя-куя адоий тамом бўлган, эр тугул, тузукроқ ҳамроҳ, эзилган чоғларда ҳеч бўлмаса кўнглингни кўтарувчи бир ҳамдард битилмаган бўлса мен шўрқисматнинг пешонасига, нима қилай, а?

Унинг овозидаги мискин ҳасратдан Ботир хушёр тортди. Ноўрин савол бериб, ошириб юборганини англади. Озрокқина афсусланди. Хаёлини бир жойга тўплаб, хатосини тузатмоқчи бўлди – сўз кидирди. Аммо, миллион-милиён пашшадай ер юзида изғиб юрган ўша бесаноқ сўзларнинг биттагина арзигулиги ҳадеганда кела қолмади тилига.

– Мопассанни гўзал гапи бор: яшасин эркаклар билан аёллар ўртасидаги озгина тафовут, дейди у, – деди ниҳоят калаванинг учини топгандай ичи ёришиб. – Шекспир эса, на тил, на миллат, на тана ва на қон, балки юраклар бизни дўстлаштиради, деган. Юраклар яқинлаштирган сен билан мени.

Алломаларнинг улуғ фикрлари аёлга у кутганчалик таъсир қилмади. Аксинча, энсаси қотди. На ўқинч, на таъналигини билиб бўлмайдиган гўжала маъно аксланди чеҳрасида.

– Кечирасан-да, энди... Хондан ҳам хато ўтади-ю? – деди юзага келган қалтис вазиятни иложи борича тезроқ юмшатишга интилаётган Ботир узрли оҳангда. Учрашувдан мақсад нима эканини аниқ билмаса ҳам, эски таниш билан бўлаётган суҳбат нималари биландир тобора ёқа бошлаганди унга. – Тўғриси айтсам, бебаҳо қизсан. Айб менда. Вақтида кадрингга етишим, эҳтиётлашим, ёнингда туришим... – Шу ерда нозик масала томон жуда ичкарилаб кетаётганини сезиб қолди ва дарров суҳбат абдавани керакли кўчага бурди. – Хўш, кейин-чи, кейин нима бўлди? – деб сўради.

Сўров асносида ботинмайроқ қўлини ушлади. Бинафшанинг бармоқларида билинар-билимас титроқ бор эди, бир мунча эзилди. Аёл рўйхушлик бермагандай қўлини секин тортиб олди, таънали илжайди:

– Нима бўларди? Тегажоғлик қилишди. Тоққа, бокқа – ҳар жойга таклифлар бўлди. Хўш, у ёғиниям айтаверайми? – кинояга тўла кўзларини тикандай қадаб савол ташлади Бинафша. – Билгингиз кевоттими? “Аввал пастел, кейин эфир”, деган қочиримлар айланди. Қисқаси калом, телевизирда ишлаш насиб этмади. Сўнгра бир дугонамнинг таклифи билан соч турмаклаш, аёлларга оро беришни

ўргандим. Тикувчиликка ўқиб, ательмодда ишладим. Бир муддат сотувчилик ҳам қилдим Чорсу бозорида. Бўлмади. Телевизирга қарасам, кино кўрсам, қоним қайнаб кетаверади, денг. Кўрсатувларнинг пачоклиги, чала режиссура, ясама қиёфалар, мижғов сўзлар... Бўғилиб кетаман, тошбўрон қилгим келади. Шунақалар ишлаб юрган жойга нега мен сиғмадим? Қаерим кам улардан, дейман жиғи-бийрон бўлиб. Яхши кино кўрганда, яна ичим қизийди. Мен ҳам шундай кинолар ишлашим мумкин-ку? Нега яқинлаштиришмайди? Нега кўкрагимдан итаришади, деб ич-этимни ейман. Қаерда ишламай, қаерда юрмай, кўзга кўринмайдиган аллақандай куч тортаверади ўша томонга. Мобил телефони бор одамнинг телефонини олиб қўйсанг, чекишдан айрилган кашандадек гарангсиб қолади-ю, шунақа бўп қолдим. Бугун телефонсиз яшаш мумкин эмас. Бу – эҳтиёж. Кўзи китоб ўқишга ўтмайдиган одам учун кўзойнагини хамиша ёнида олиб юриш ҳам эҳтиёж. Демак, эҳтиёж одамни ўзига тортади. Эҳтиёжга айланмаган нарса елимласанг ҳам ёпишмайди. Киночилик ҳам мен учун эҳтиёжга айланиб кетганини шунда билдим. Биламан, бу соҳани роҳатидан азоби кўп. Лекин сеҳри бор, кайфи бор, жозибаси бор, ҳаммаям тушунавермайди буни. – Бинафша шу ерда ҳикояни таққа тўхтатиб, “Боғизағон”ни Ботирга узатди:

– Очмайсизми савил қолгурни!

Ботир кафти билан шиша тагига икки урди, пўкак тикин “пак” этиб отилиб кетди.

– Қуйишням айтишим керакми энди сизга? – узун ва ингичка қадаҳларни столга қўя туриб ҳазиллашган бўлди Бинафша.

Ботир биллур қадаҳларни яримлатиб куйди. Самарқанд узумининг икки қадаҳдаги қип-қизил шарбати иккита лолақизгалдоқ каби ял-ял товланди.

– Нима учун? – қадаҳда жилваланаётган алвон шуълаларга тикила-тикила сўради Бинафша. Лекин жавобини кутмай, ўзи давом этди: – Учрашганимиз учун. Илтимосимни ерда қолдирмаганингиз учун.

Ботир унинг шарбатни худди чойдай хўплаб-хўплаб, бўлиб-бўлиб ичишини қизиқиш билан кузатиб турди.

– Азизим, сиз билан учрашмаганимизга неччи йил бўлди? Тўрт, йўқ, олти, йўқ-йўқ, саккиз йиллар бўлдиёв? – Бинафша шундай деб бесаранжом қараш қилди-ю, тўсатдан гинахонликни бошлаб юборди. – Ёлғиз ва бахтсиз, бутун қалбим билан инсон меҳрига зор, эътиборига зор пайтимда ташлаб кетдингиз-а? Нима учун йўқолиб қолдингиз? Гуноҳим нима эди? Обрўйингизни тўқдимми, номингизни сотдимми, пул сўрадимми, ёпишиб олдимми уйланасиз, никоҳингизга оласиз иккинчи қилиб, деб? Қачон келсангиз, эшигим очик эди, уйим тоза-озода эди, хоҳласангиз опкелардингиз ярим кило гўштмиди, колбасами, хоҳламасангиз, нега куп-қуруқ келдингиз, демасдим-ку? Етишмовчилик бўлганда ҳам, оч қолганда ҳам билдирган эмасман сизга. Ҳатто, ишга киролмай, эшикма-эшик сандироклаб юрган кунларда ҳам ёрдам сўраган эмасман. Сўрамайин, сизга малол келмасин, бу қиз мендан фойдаланиш учун юрган экан-да, деган хаёлга борманг, деб чидаганман. Ўзингиз керак эдингиз менга. Атрофимда шунча эркаклар, ёш-ёш йигитлар, пулдор бойваччалар турганда сиздан нима топганман, билмайман, – салқин ичимлик ўз таъсирини кўрсата бошладими, Бинафша борган сари тўлиб-тошиб дардини очаверди. – Аммо сизни кўрмасам соғинадиган, тинч туролмайдиган, безовталанадиган, ҳештима ёқмайдиган, сал гапга одамлар билан уришиб кетадиган ахволга тушиб қолдим. Сиз келганда бошимдаги ташвишларнинг бари-бариси эсдан чиқиб кетарди. Худойим сизни мен учун яратган, онангиз мен учун дунёга келтирган, деб айтганларим эсингиздадир?

Бинафшанинг ич-ичидан қайнаб-тошиб, азобланиб чиқаётган дардчил саволлар Ботирга ҳам таъсир қилди. Адолатли саволлар зирқирата бошлади қарахт туйғуларини. Бир вақтлар ўзи ҳам телбаларча севган бу аёл ҳақида бугун, бу ерга кела-кела ёмон хаёлларга борганидан, энг яқин кишининг қалбини ярадор қилганидан афсусланди. Қанчалар мушкул бўлмасин, ўша пайтларда айтмаган, айтиши мумкин бўлмаган қарорини энди, мана шу дақиқаларда айтмаса, ҳаммасини аниқ-равшан қилиб тушунтирмаса бўлмаслигини ҳам аён фахмлади.

– Менга ўрганиб қолсанг, ҳаётинг вайрон бўларди, – гуноҳкор оҳангда гап бошлади Ботир. – Ҳозир сенга айтадиган гапларимни, олдимда ўзини оқлапти, деб тушунма. Тўғри, тан оламан, худбинман, қўрқокман, – Ботир худбинлигини тан олишни истамаса-да, шу ҳақда гапираётганидан ноқулай сездди ўзини. – Лекин ҳеч қачон ёмонлик соғинган эмасман сенга. Сен ёш келинчак бўлсанг ҳам, мен оилали, бола-чақали, кап-катга эркак эдим. Ҳирсга берилиб, эҳтирос васвасасию маст қилувчи кучига учиб оила, жамият олдидаги бурчни, масъулиятни эсдан чиқаришим мумкин эмасди, ахир! Ўткинчи роҳатни, бир пастлик хой-ҳавасни деб сендай беғубор...

– Бир паслик хой-ҳавас, дедингизми?! – гўё электр токи ургандай қалтираб шартта сўзини кесди Бинафша. – Бир умр майиб қилганини биласизми сиз бир паслик деган ўша хой-ҳавас? Эҳ, сизни қарангу...

– Мен кетсам, бир кун келиб ҳаёти ўзгаради, тенгини топади, деб...

– Томошани ғаройиблигини кўринг! – заҳарханда оҳангда сўзини бўлди Бинафша. – Пешонамга ёзилган эркакларнинг биттаси бевафолик қилиб, иккинчиси вафодорлик қилиб ташлаб кетибди. Зўр-а? – Ботир кесатикқа лойиқ жумла тополмади. Зеро, унинг жавобига муҳтож ҳам эмасди ҳозир Бинафша. – Севгининг кўзи кўр бўларкан, – ғамгин давом этди Бинафша. – Бўлмаса, не-не зўр, манаман деган йигитлар ўзларини оёғим остига ташлашга тайёр эди. Лекин уларнинг биронтаси юрагимни жизиллатмади, ҳеч кимни севмадим. Эримгаям севиб теккан эмасман, лекин ҳурмат қилардим, итоат қилардим, айтганларини бекаму кўст бажарардим. Бадфеъл, рашкчи, безътиборлигини кечирардим. Юзимга оёқ кўйганидан кейин чидаб турулмадим. Уйимга, мен ётган пастелга опкелди-я, ўйнашини. Тоқат қилиб бўладими, айтинг? Ёндим, ўчдим, яна ёндим, аламда, қасосда ёндим. Ёниб-куйиб юрганда сиз... Нимангиз ёқди, нимангизга учдим, Худо биледи. Ақлли гапларингиз, оғир-вазминлигингиз, меҳрибон... ёлғончи меҳрибонлигингиздир. Севгининг кўзи кўр бўлади, дедим-ку, кўр қипқўйдингиз.

– Биламан, тушунаман, – Бинафшанинг индамай қолганидан фойдаланиб сайраб кетди Ботир. – Ахир тушунсанг-чи, мен барибир ололмасдим сени. Сен бошқага тегмасанг, келажак нима бўлади? Ўтиб кетаверасанми биттагина қиз билан? Ёшлиқда билинмас, кейин-чи, кейин – қариганда, охири нима бўлади? Мен кетаман хотин, бола-чақам ёнига. Менга ишониб, менга суяниб, охир-оқибат, чўлдаги ёлғиз саксовулдай бир ўзи қопкетади бу, деб ўйладим. Жудаям қийин бўлган бу қарорга келиш, – хотиралар силсиласи селдай оқиб келаверди, қуондай ўрайверди. Унинг гапириш посангиси йўқолди, худди ушбу аччиқ қарорга келмасидан аввалги – ошиқ-маъшуқ бўлиб юрган замонлардаги каби ўзини идора қилолмай, тўлиб-тошиб кетаверди: – Телефонларингга жавоб бермадим, ўзимни опқочдим, кейин, ҳадеб кўнғироқ қилаверганингдан кейин, телефон рақамимни ҳам ўзгартириб юбордим. Аммо ҳар кун соғинардим, кўргим, овозингни эшитгим келарди. Чидардим, лабларим қонагунча тишлаб олардим-у, чидардим. Неччи марталаб келганман, уйинг атрофида ўғри мушукдай пусиб айланиб юрганман. Гоҳ эшикдан чиқиб келаётганингни, гоҳ

кириб кетаётганингни кўрганда учиб боргим келган ёнингга. Аммо, барибир чидаганман. Бахтли бўлсин, гулдай ёшлиги ўтиб кетмай, муносиб жуфт топсин, деб чидаганман, ўзимни тийганман, селга қарши турган тўғондай тийилганман. Қаёқдан билай, охири бунақа бўлишини? Агар...

Ботирнинг гапи шу ерга етганда Бинафша чидаб туролмади.

– Бўлди, бўлди! – дея илон чаққандай жойидан сапчиб туриб кетди:

– Пичоқни дастасига довур биқинга суқиб-суқиб олгандан кейин мени кечир, билмай пичоқлаб қўйибман, демоқчисиз-да, а? Билмасангиз, библиб қўйинг, жинояткорона пушаймонлик, дейди бунинг отини. Ўша пайтда сизни йўқотиш қандай қаттиқ зарба бўлганини, қанчалар ғам-ғуссага ботганимни биласизми? Билмайсиз! Ҳеч қачон бундай аросатда қолмаган эдим. Сиз ҳеч кимни севмагансиз, ҳозир ҳам севмайсиз.

Хонани бир айланиб, дераза қаршисида тўхтади. Кўчага тикилган ҳолда бир нафас индамай туриб қолди. Унинг юраги гуп-гуп урар, елкалари қалт-қалт титраб, чуқур-чуқур хўрсинарди. Жувоннинг бунчалар безовта бўлишини тасаввур ҳам қилмаган эркак таниёлмай қолди уни: ёноқлари докадай оқариб кетган, қовжираган лаблари бежо титранар, алланечук ваҳшатли учкун ялтирарди ғазабли кўзларида. Аёлдаги бундай кўрқинчли муҳаббат ҳатто саросимага солди Ботирни, ҳозир зилзила бўладигандай ваҳимага тушди. Ваҳиманинг сабабларидан яна бири шундаки, жувоннинг гаплари рост эди! Ҳалигача бу аёл мени жонидан ортиқ севганми ёки кўрарга кўзи йўқмиди, деган ўйларда муҳаббат ва нафрат туйғуларининг чегараси қаердалигини тополмай қийналиб юрарди у.

– Ҳали ҳаммаси олдинда, ҳали бахтли бўласан... – деб мингиллади калаванинг учини йўқотиб қўйган Ботир таскин-тасалли бермоқчи бўлиб. Тасалли – таҳқирдай таъсир қилди аёлга. Юзларини қўллари билан беркитиб, алам билан йиғлаб юборди.

Тамомила эсанкираб қолган Ботир нима қиларини, қандай юпатишни билолмай ўзини йўқотиб қўяёзди. Товушини чиқармай, дардини ичига ютиб йиғлаётган Бинафшанинг елкалари совуқда қолгандай титрашини кўриш азобли эди Ботирга. У жувонни маҳкам бағрига босиб юпатгиси, эркалагиси келар, аммо журъат йўқ эди бунга. Ниҳоят, кучини йиғиб, қўлидан ушламоқчи бўлди. Бинафша узатилган қўлни силтаб ташлаб, индамай ваннахонага кириб кетди. Эшикни ёпиб олди. Сувнинг шариллагани эшитилди. Бир оздан сўнг эшик очилиб, оппоқ бармоқлари билан юз-кўзларини сийпалай-сийпалай Ботирнинг рўпарасига – аввалги жойига келиб ўтирди. Ботир ҳамон карахт – юпатиш йўлини тополмай гаранг эди. Бинафша миқ этмай қадахни олди, шарбатдан хўплади, чеҳрасидаги ғам-андуҳ шамоллар ҳайдаётган булутдай секин-аста тарқала бошлади.

– Шундай тахмин қилувдим ўзим ҳам, – деди қадах тубидаги шарбатни охиригача хўплаганидан кейин. – Сиз жуда ақлли, жуда эҳтиёткор, жуда журъатсиз, жуда... жуда кўрқоқ одамсиз, – давом этди “кўрқоқ”қа алоҳида урғу бериб. – Яхшилик қиламан деб ёмонлик қилаётганингни билгансиз, била туриб, шу йўлни танлагансиз. Менимас, ўзингизни, ўз тинчингизни ўйлагансиз, обрўйингизга чанг юқмаслигини истагансиз. Йўқ, деманг, шундай давом этаверса, бир кунмас-бир кун бўйнимга осилволади, дегансиз. Мен бўлсам, мен... Сиз билмайсиз, юргансиз ялло қилиб. Мен неччи марталаб ўзимни осмоқчи, билагимни кесмоқчи, машинани тагига ташламоқчи бўлганман. Ҳар гал жонимдан тўйганимда яккаю ёлғиз қизим келган кўз олдимга, қизим етим бўлиб қолса, тақдири нима бўлади, умри хазон бўлади-ку, бокира болада нима гуноҳ, деган ўй асраб қолган мени кечирилмас гуноҳдан, – Бинафша бўш қадахни

қўлида ушлаган ҳолда гапирарди. Ботир ғайриихтиёрий шуур билан қадахига шарбат қуйди. Аёл қаршилиқ қилмади.

– Ўзи бу дийдиёларни нега этвомман сизга, нима фойдаси бор? – деди Бинафша хомуш жилмайиб. – Йўқотадиганимни йўқотиб, айриладиганимдан айрилиб, зарбани энг оғирини еб бўлган ожиза бўлсам. Ростичи, энди бахтли бўлолмасам керак. Айб менда, деманг. Сиздан хафа бўлишга ҳаққим йўқ. Ғунажин кўзини сузмаса, букача ипини узмайди.

Ботир жавобга оғиз жуфтлаган эди, аёл:

– Менинг ярамга малҳам бўладиган сўз айтаман деб овора бўлманг, – дея уни гапиртиргани қўймади. – Ҳаёт одамни энг оғир таъна-дашномларга ҳам бемалол кўникадиган қилиб қўяркан. Тўғри, шу даврда кўп воқеалар бошимдан ўтди. – Қадахни қўлида охиста айлантириб гапида давом этди аёл. – Қийналдим. Кўп эшикка бош урдим, айтганимдай, ҳар хил кўчаларга кириб чиқдим. Ёмон йўлгамас, тўғри йўлни топиш учун, ҳаётда ўз ўрнимга эга бўлиш учун, бу дунёга келиб, изсиз нес-нобуд бўлиб кетмаслик учун тиззалаб, эмаклаб бўлса ҳамки тинмай интилдим. Яхши-ёмон одамларни кўрдим. Қани эди одамнинг ичи пешонасига ёзиб қўйилганида. Биров ундок, биров... Бирига эргашдим – ҳавас қилдим, ўргандим; биридан – нафратландим. Фосиқ, беимонлардан ҳам ўрганса бўлар экан. Салим Алимтоев деган жанобни бемаза ишлари ҳам қийнади, ҳам сабоқ берди. Ўшан-чун бу ёғига эҳтиёт бўлман, нафсимни тияман, бировнинг ҳаққига хиёнат қилмайман, деб ўзимга сўз бердим, қасам ичдим. Қисқаси, нима қилиб бўлса ҳам ўз соҳамга қайтаман, дедим. Хусусий киностудия очишни режалаштирдим. Елиб-югуриб, кўп уринишлардан кейин, бир юрист аёл бор эди, жуда ақлли, ўшани ёрдами билан МЧЖ қилиб, фирма очдим. Фирма очгандан кейин, лицензия олса бўларкан. Бир қоп ҳужжат сўраларкан студия очиш учун. Ҳамма қоғоз йиғилганидан сўнгра агентликка топширдим. Тўрт ой кутдим. Шу орада раҳбарият ўзгарди. Менинг ишимни кўрадиганлар ўрнига янгилари келди. Уларга яна битта-битталаб тушунтирдим, яна сарсонгарчилик, оворагарчилик, эшиклар тагида соатлаб кутишлар... Бахтим чопиб, менга керакли бўлимга институтда проректор бўлиб ишлаган, жуда грамотний, яхши киши келган экан. “Синглим, – деди ўша киши. – Ишингизни тезлаштиринг, аёл режиссёрларимиз ҳозир йўқ ҳисоби, Самара Камиловна қариб қолди, Валигина чарчаган, Албиновна ўтиб кетди... Сизга ўхшаган аёллар жудаям керак”, – Бинафшанинг кайфияти кўтарилиб, чиройи очилиб бораётгани Ботирни хурсанд қилди. Бир нималарни айтиб кўнглини овлагиси, суюнтиргиси келди. Лекин, қош қўяман, деб кўз чиқариб ўтирмай яна, деган ҳадикда ўзини тийди. – Кечирасиз, телефон... олсам, хафа бўлмайсизми? Раҳмат.

– Олдинлари сизга тенглашолмасдим, – телефондаги суҳбатни қисқа қилиб, давом этди у. – Дунёқарашим бошқача эди, тўғрисиёям-де, энди билсам, ҳаётни тушунишим ҳам чала экан. Хаёлот тахтига чикволиб, ҳавойи орзулар қанотида учиб юрар эканман. Ҳозир бошқачаман, мақтаняпти десангиз ҳам майли, бутунлай бошқача. Қўй бир терини ичида неча марта семириб, неча марта озади, дегандай, ҳадеб тўқишаверсанг, кўзинг билан бирга ақлинг ҳам очиларкан. Қоқилиб-тўқишаверганинг сайин бу дунёда яшаш қоидаларини пухтарок ўрганиб боравераркансан.

– Ҳаммаям қаердадир муваффақиятсизликка учрайди, эҳтиётсизлик қилади, тажрибаси етмай, зарбага дуч келади, панд ейди, умидсизликка тушади, тўқишади, йиқилади, – деди Ботир. – Бироқ ҳар йиқилиш ўлим дегани эмас. Одамзот шунақа қилиб тобланади. Ўтган асрларда яшаб ўтган Рожий деган шоирнинг бир байти бор:

Ҳар киши юк ўз отига ортадур,
Ўз кўмочига кулини тортадур.

– Зўракан! – хайрат билан таъкидлади Бинафша.

– Бу – ҳар ким ўз бахти учун курашмоғи, ўз бошига ёққан қорни ўзи курамоғи керак, дегани.

– Ўз кўмочи кулини тортадур! – завқ билан такрорлади Бинафша. – Беш кетдим шу жойига. Биласизми, ҳозир мени ўзим тенгиларнинг суҳбатлари сафсем қониқтирмайди. Аёлларнинг тўй-томошалардаги саргузаштларию янги русмдаги кийим-кечаклар тўғрисидаги мақтанишлари энсамни қотиради. Менга ҳар томонлама ўзимдан баланд, ҳеч бўлмаганда ўзим билан тенглашадиган, бахшлашадиган билимли одамлар керак. Шунақа бир одам бўлишини Худойимдан ёлвориб сўровдим. Фейсбукда сизни кўриб, вой, шунақа хурсанд бўп кетдимки, сизни топганим учун Худойимга минг-минг раҳматлар айтдим. Шу акамни, яъни сизни, дилингизга мени солгани учун ҳам Худога шукрлар қилдим. Ахир, сиз беҳабарсиз, сизни озмунча қидирмадимми, ҳатто, шоир дўстингиз бор-у, Камол Самад, ўшани сайтга кириб ҳам тополмадим сизни. Лекин, фейсбукда ишлашни, тўғриси, унча яхши билмайман, ватсап билан ишлаганим учунми, бошқаси билан қизиқмаган эканман. Фейсбукдаги хабарга кўзим тушган заҳотиёқ, севинчим ичимга сиғмай сиз билан боғланай дедим, аммо, на телефонингизни биламан, на ишхонангизни. Танишлардан сўрай десам, у-бу кимга айтиб қўядими, деб қўрқаман. Тўғриси, ҳозир жуд-даям эҳтиёткор бўлиб юрибман. Катта давраларда, вазир ўринбосарларига яқин жойларда юраман-де, атрофдагиларда жиддий аёл бу, деган таассурот уйғонган, бузиб-нетиб кўймайин, деб жуда эҳтиёт бўламан. “Бинафша кўтарилиши керак, ҳам талантили, ҳам аёл, аёллар ичида режиссёрлар йўқ”, деган гаплар орқаворотдан тез-тез қулоғимга чалинади, фахрланиб кетаман. Шу жойда тўқишиб-тўқишиб топган битта фалсафамни айтайми? Мен-чи, олдимдамас, орқамдан айтилган гапларга кўпроқ ишонаман. Одамлар тўғри гапни бетингамас, кетингдан айтаркан. Ўзим йўғимда билдирилган фикрларни эринмай, узоқ мулоҳаза қиламан. Ҳақиқат кўпроқ бўлади уларда. Мақтов эшитганда хурсанд бўламан. Қисқаси, орқамда хунук гаплар тутамасин деб ҳар доим жоним ҳалак. Киночилар келинг-келинг, деб турса, томошабинлар қарсақлар билан олқишласа, тадбиркор аёллар ташкилотидагилар ҳам, бизга аъзо бўлинг, кўтарилишингизга ёрдамимиз тегади, лготалар бўлади, деб буёғда харидор бўлиб туришса...

– “Қутадғу билигда”: “Кимда-ким эл-юрт хизмагини қилмоқчи бўлса, унга икки нарса албатта зарурдир: бири – саломатлик, иккинчиси маблағ”, деган гап бор, – деб аёлнинг сўзини бўлди Ботир. – Кино дегани катта маблағ талаб қилади...

– Илмоқли саволингизни тушундим, – мийиғида қулибсибгина Ботирнинг сўзини бўлди Бинафша. – Сен шунча пулни қаёқдан топдинг, демоқчисиз-де! Китобимнинг бу вароғини очадиган бўлсам, пул қидирмаган жойим қолмади. Ҳамма ерда ўша гап. Биласиз-ку, эркак зотини: иши битгунча, мушукдай силамоқчи бўлади; битгандан кейин “пашёл”, деб жўнаворилади. Яхшиямки, Гулмира опам бор эканлар, шу опам подержка қилиб, счётимга пул тушириб бердилар. Ишлатиб, қайтариб беришим керак.

– Опанг катта бойми? – ишонқирамай суҳбатдошига сўз отди Ботир.

– Бошланишига етади, – хотиржам жавоб берди у. – Менда ҳаром-ҳариш иш қилиш нияти йўқ. Тўғри, мен сизни яхши кўрганман, юрганман. Аммо, буларнинг ҳаммаси ёшлигимда, ҳали оқ-қорани ажратолмай юрган кўзи юмук

пайтларимда бўлган. Ҳозир эса, кўпол қилиб айтганда, ҳозирги қизларга ўхшаб, мансаб учун, пул учун ҳали уни этагига, ҳали буни этагига... ёпишиб, ўсмоқчи эмасман. Мен буни хохламайман. Кейин, менга мумкин эмас, менинг лицойим таниш. Бунинг устига, қизим ҳам беш йилдан кейин мактабни битириб, ўқишга қиради. Оиламизга гап йўқ – куёвим, акамлар, синглим – ҳаммалари ўз йўлини топиб кетган. Хохламайманам, ҳаққим ҳам йўқ. Ойижоним тинмай кулоғимга қуядиларки, ҳар ким билан юрмагин, гап-сўзни кўпайтирмагин, танилиб, нозик бўп қолдинг, ярамас кишилар кулгили ҳолатингни кўриб қолиб, интернет-пинтернет деган иғво уясига чиқарворишади эҳтиёт бўлмасанг, деб. Ростдан ҳам, кўп жойларга боролмайман. Вой! Мени вечеринкаларга келади, деб-чи, орқамдан беш юз доллардан гаров ўйнаганлар бўлган. “У актриса, келади”, “йўқ, келмайди”, деб гаров бойлашибди. Тентаклар-ей... Битта оғзи каттаси, ман чақираман, учиб келади, дебди керилиб. Таниш-билишларимни топиб, уларни ишга ҳам солибди. Нимагадир оёғим тортмади. Бормадим. Яхшиям бормаганим. Шундоқ, эшигимнинг тагида раҳмат, деб турибди-де! Беш юзга гаров ўйновдик, борганингизда шундоқ бетингизга тупуриб, кетвормоқчи эдим, дейди ҳалиги йигит. Водийлик бола экан. Мен сизни қаттиқ хурмат қилардим, энди янаям кучлироқ хурматлайман, ҳамиша шундоқ бўлинг, опа, нима хизмат, деб турибди-де! Ўшанда, нима хизмат, деганида, мен ҳалиги ишлар билан югуриб юрувдим, хизматига муҳтож бўлсам ҳам тилимни тийдим, ўзимни баланд тутдим.

– Тўғри қилибсан, – қувлик билан маъқуллаган бўлди Ботир. – Сўрасанг, балога қолардинг.

– Ҳа, кейинроқ анча-мунча ёрдами тегди, беминнат, холисона, шундай йигитлар ҳам бор, шунақалар бўлмаса, бир ҳовуч тариқдай титилиб кетарди бу дунё. Дунёни яхшилар ушлаб туради, – Ботирнинг шубҳаларига парво қилмай давом этди Бинафша. – Ҳозир ҳам ўшанда, улар гаров бойлашганда бормаганим учун Худога шукр қиламан.

Бинафшанинг кейинги сўзлари Ботирнинг гумонларига яна мой сепгандай бўлди. Ҳатто, мушук бекорга офтобга чиқмайди, деб чақиб олмоқчи ҳам бўлди. Аммо бир томондан бунга ҳаққи борми-йўқлигини билолмади, иккинчи томондан яхши кетаётган суҳбатни бузиб қўйишдан эҳтиёт бўлди – ичидагиларни ичига ютди.

– Ўшани-чун кўп жойларга бормаيمان, – мағрурланиб давом этди аёл. – Яхши инсонлар доимо: ёшсан, келажагинг олдинда, ҳаракатинг бор, ўзингга эҳтиёт бўл, дейишади. Актрисаларга қўшилмайман. Аксарият актрисаларни кўриб чиқсам, ҳаммаси ўтган-бўтган кеп қолиб, ўқимасдан, фалончи акаси қўллаб, пул тикиб, шунақа қилиб, чиқиб қолган экан. Биттаси Дурдона Наби, қайсидир катта идорада Муқим Сафиев дегани бор экан, ўшани пули билан одам бўлган, ҳамма биларкан буни. Яна биттаси Ойдин Вафоевами? Бундоқ тегини кўрсангиз, саунадан чиққан киз. Чорсудаги ресторанда офицантка бўлиб ишлаб юрганида ресторан хўжайинига ёқиб қолиб, ўша киши кўтарган. Мисол учун девомман-де. Ҳаммасини орқасидан – орқаваротдан гапиришади. Тушунвоссизми? Худога шукурки, менинг орқам тоза, тинч. Мени ҳеч ким гапиролмайди. Гапиришга сабаб йўқ, асос йўқ. Мен беш йил ўқидим шу соҳада. Телевизорда ишласам ҳам икки йил тупроғини яладим. Кўплар гурқираб турганда, мен қийналиб юрдим. Ҳамма нарсанинг вақт-соати бўларкан. Затў, энди мени студия раҳбари деб мажлисларга чақиради, катта-катта санъаткорлар билан ёнма-ён ўтириб эшитаман, муҳокамаларда қатнашаман, ёзаман ўзимга керакли нарсаларни. Яқинда катта киноконференция бўлди, бошдан-адоқ иштирок этдим. Бинафшахон, болаларингиз қани, фикрларингиз қалай, деб туришибди.

Таниқли, довруқли киноактёрлар, рижиссёрлар билан юрибман. Салобат билан саломлашишади, ишларимни суриштирган бўлишади, суюнганимдан юрмадим – учиб юрдим. Улашов бор-ку, Алижон Улашов, улар ҳам фикр сўрайди. Шунақа хурсанд бўвомманки! Вазирликда бир-иккита йигитлар бор экан. Опа-опа, дейди хурматимни жойига қўйиб. Худога шукр қиламан, қўлма-қўл бўлмаганимга шукр қиламан, юзим ёруғ-де! Рўпара келганингиздаям, вой, анави киши эски танишим-ку, ишқилиб, бировга оғзидан гуллаб қўймасмикан, деган кўрқув йўқ. Яқинда, Наврўз муносабати билан киноарбоблар уюшмасида байрам бўлди. Ёш актрисалар ичида аёллардан битта менга таклифнома беришибди. Бордим. Ҳаммаси студияларнинг раҳбарлари, режиссёрлар, олимлар, кўрсангиз энди, ёши улуғлар, ўрта авлод вакиллари – энг саралар тўпланган. Эркакларнинг ҳаммаси пастда, тепада қариялар, театралний институт домлалари, кейин, нима десам, катта-катта актрисалар. Ёшлардан биронтаси йўқ. Ўтирсам, анақалар кеп қолди – Эргаш Баҳром, Тожи Берди, телевизорда ялиниб юрганман-у шуларни орқасидан. Эргаш раҳбарим бўлган. Ҳаммаси кириб келди қатор бўлиб. Қотиб қолишди менга кўзи тушганда бариси. Э, Бинафшаой, яхши юрибсизми, деб саломлашишди шошиб-пишиб. Ўрнимдан турмадим-у, ярим кўзғалиб, саломлашиб қўя қолдим. Ҳа, қўймайсан-қўймайсан, маладес, кўриб турибман кинода, дейди Эргаш Баҳром, у билан анча талашганман-де. Маладес, маҳкам бўл, дейди. Раҳмат-раҳмат, деяпман-у, гўё туш кўраётгандайман. Қўлида бепул ишлаб кетган бўлсам ҳам Эргаш Баҳромлар билан баравар ўтирибман-де, узе кўтарилганман. Энди, дейман ўзимга-ўзим, орқага кетиш йўқ, фақат олдинга интиласан, мақсадга етмагунча, тинмайсан. – Бинафша шу ерда тўсатдан таққа тўхтаб, Ботирга тик қаради: – Мақтанишни оширворди, демаяпсизми ишқилиб? Қандай фикрдалигингиздан қатъи назар, бўлган гап шу.

Бинафшанинг ҳикоялари Ботирдаги гумонларни бир қадар тарқатганди бу пайтга келиб. Бинафшанинг тўғрилигига ишона бошлаган, ҳатто, шунча қийналган аёлга нисбатан ачиниш, раҳм-шафқат ҳислари пайдо бўлаётган эди унинг қалбида.

– Гапларингни эшитиб ўтириб, ҳавасим келяпти, – деди аёлнинг қўлига қўлини қўйиб. – Тўғри йўлга тушиб олганингдан хурсандман.

– Раҳмат. Ман ҳозир фақат сенарийдан қийналвомман, – суҳбатдошининг мақтовига эътибор бермай, қўлини ҳам тортиб олмай давом этди Бинафша. – Менга ёзишдан бермаган, кимгаям ниманидир бериб, ниманидир бермайдик-ку Худойим, тўғрими? Вой, қани эди шу кунларда Ботир акам ёнимда бўлса, бирга чой-пой ичсак, ичимдагиларни гапириб берсам, биргалашиб ёзсалар зўр қилиб, дарров ишни бошлаб юборардим, деб неччи марта хаёлимдан ўтказдим, жуда кўп интиқ бўлдим сизга. Бағирларига бошимни қўйиб, идеяларимни гапириб берсам, биргаликда азгина бўлсаям фикрларим бойирмиди, деб орзулар қилдим. Ҳозир бемалолроқ-ку, аввалгидек ишлари кўп эмасдир, вақти бордир, деб қайта-қайта ўйладим сизни, жоним. Фақат, қаттан қидиришни билмайман. Шунинг учун ўзимда йўқ севиниб кетдим фейсбукда кўриб. Ҳатто, кимлардир сезиб қолиши ҳам эсга келмабди – очикчасига телефонингизни сўрабман суюниб кетганимдан. Олдинлари сиз билан жиддий мавзуларда суҳбатлашишдан қочардим. Тенглашолмасдим-да. Энди баҳслашадиган, бирга ижод қиладиган одамга муҳтожман, етиб келдим шу ҳолатга. Бир куни денг, “Дартанян”ни кўрвотувдим. Йўглаб кўрвотувдим. Ватани учун севгисини ҳам бир умр пинҳона саклайди: давлатнинг бутун оғирлиги елкасида тургани учун, Ватан олдидаги бурч учун шундай қилади, чидайди. Шунақа бўлиши мумкин-

ку ҳозир ҳам. Ана шундай таъсирли фильм яратишни ўйлайман. Менинг фикримча, санъаткор дегани, актёр дегани халқдан бир поғона юқорида юриши керак. Ичидагиларни очиб кўрсатишга ҳаққи йўқ. Кўрганмисиз, йўқми, икки-учта кинода чикдим. Ҳар хил ролларни ўйнашга тўғри келди. Сидқидилдан, берилиб ўинадим. Бўйнимга олишдан олдин ҳар томонлама ўрганиб чикдим бўлғуси қиёфаларимни. Қўлимдан келадиган бўлса олдим, кўзим етмаганларини эса асосий роль бўлса ҳам ўйнамадим – рад қилдим. Актёрни ҳар куни экранга чиқиши эмас, ойда бир марта бўлса ҳамки эсдан чикмайдиган роли одамларга таъсир қилади, обрў олиб келади. Кичкина тажрибада кўрдим шуни. Ҳозир-чи, қатга борсам юриб бўлмайди, одамлар ўраб олиб, еб қўяман, дейди! Фарғонага бордик. Ўша ёқдаям саҳнани одам босиб кетди, кўчада юролмаيمان: “Вой! Бу анови-ку! Ўша сизми?!”. Дўконга кирамизми, кафегами, одамлар атрофимизни ўраб олади, расмга тушайлик, дейди. Анав кун йиғлавордим. Премьера тугади. Саҳнада турсам, қар-ри бир кампир, битта сўлиб қолган кичкинагина гулни опкевотти-де! Саҳнага чиқолмаяпти. Болам, дейди, ман Чимкентдан келдим, сани жудаям яхши кўраман, дейди. Мана шу гулни сан олгин, сўлиб қолган демагин, дейди-де! Вой, ўшатта-чи, йиғлашимни кўрсангиз, ҳалиги кампирни маҳкам кучоқлаб олдим. Бошқаларам келиб гул беряпти, кучоқляпти. Ойим, хай-хай, қочинглар, боламни бир бало қип қўясилар-ку, деб куйманади. Ўраб олишган-де, ойим опчиқиб кетолмавотти. Бунинг устига юпка кийимдаман, совук. Тишим такиллайди, музлаб қолганман. Тикка туриб расмга тушвомман ҳали у билан, ҳали бу билан. Ойим бўлсалар, вой-е, бўлди, нари турунлар, боламни касал қип қўясилар, деб меҳрибончилик қиладилар. Ойижон, жим турун, жим турун, дейман, булар мухлисларим, бу даражага келишнинг ўзи бўлмаган, жим турун девомман, деб ёзғираман, ойимлар тушунмайдилар. Биттаси сал баландрок гапирса, сани нега жеркийди, дейди. Қўлини узатса, ҳей бола, силталама, дейди. Ойи, унақа қилманг, мумкинмас, менга мумкинмас, дейман. Хай-хўп, дейдилар-у, одамларнинг шовқин-суронига қараб яна меҳрибончилиги кўзийди. Мен музлаб қолган эсам-да, шундоқ туришда жон беришга розиман. Одамларнинг эътибори, ҳурмати, муҳаббатидан улуғ нарса борми дунёда!

Яна бир кун ундан ҳам қизик бўлган.

Сайлда юрибмиз. Шаҳарнинг энг қатта боғи сайр қилувчилар билан тўлган. Шаҳар атрофидаги қишлоқлардан, институт ва мактаблардан келганларнинг саноғи йўқ. Дугонам билан гурунглашиб кетаётган эдик, рўпарамиздан келаётган бир тўп аёллардан биттаси менга шундоқ қаради-да, атайин эшиттирадиган қилиб: “Шу хотинни жинимдан баттар ёмон кўраман. Кетишини қаранглар, захар-а, захар”, деса бўладими! Бу аёлнинг гаплари худди бошимга гурзи билан бир ургандек таъсир қилди, қалтираб кетдим. Ахир, уни танимасам, умримда кўрмаган бўлсам, қаердандир келиб, боғда байрам қилиб юрган хотин нега бунақа дейди?

– Нима девотти бу? – дедим дугонамга. – Нима, мен арпасини хом ўрибманми?!

– Э, жинни, хурсанд бўлмайсанми! – дейди дугонам шарақлаб қулиб. – Одамлар ичига шунча кириб борганинг қатта ютуқ-ку!

Хафа бўлишним, хурсанд бўлишним билолмай турганимда:

– Бинафша, сенга нима бўлди? – деб сўраб қолди орқамиздан келаётган Шароф ака. Шароф Бобоёр бор-ку, оқ сочли, жингалак. Телевизирда “Бахтиёр ёшлик”ни қиларди. Эсладингизми? Ҳа, майли. Ҳозир бу муҳим эмас. Муҳими шуки, воқеани эшитган Шароф ака, қани, юр-чи, деди-да, мени ҳалиги аёлларнинг олдига етаклаб борди.

– Опалар, бу қизни бекорга хафа қилибсиз. Бу қиз унақа эмас, роли шунақа, –

деди ҳозирок кечирим сўранглар, деган оҳангда. Ноқулай вазиятга тушиб қолган аёллар бўлса, йўқ-йўқ, биз ҳештима демадик, шунчаки, кинода кўриб... – дея дудукланиб қолишди. Ҳаммамиз бараварига кулиб юбордик. Беғубор кулги ҳазил-ҳузулга уланди. Ролингни ишончли қилиб ўйнагансан, қани энди ҳамма артистлар сендай образга жон киритиб юборишса, дейишди аёллар.

Айтаверсам, бунақа кулгили воқеалар сон мингта. Бариси бир-биридан кизик, таъсири. Ҳозир мени мажлисларга, конференцияларга таклиф қилишади. Лекин, бу иззат-икромлар менга баланд парвознинг боши – биринчи зинапояси бўлиб қолиши керак. Юлдуз бўлиб порлашим, ҳаммани ҳавасини келтиришим керак. Албатта, кўзлаганимга етаман, Худо хоҳласа. Студияни шунинг учун очдим, шунинг учун лицензия олдим. Студиямни номиям зўр: инглизчасига “Блейк кот”, яъни “Қора мушук”. Баъзилар бу номни “Юлдуз” деб ўзгартир, дейишвотти. Шунақа спектакли, асарми бўлган экан. Мен ўқимаганман, кўрмаганман, билмайман. Менга ўзим қўйган ном ёқади. Сабаби, мушукни ҳар қанақасига ташласанг, оёғи билан тушади. Мен ҳам, илойим, худди мушукка ўхшаб, ҳамиша оёқда турай, деб ният қилганман. Қора рангнинг ўзи эса жудаям боғатий. Бу ёғини сўрасангиз, ўзим ҳам болалигимдан буён қора рангни яхши кўраман. Қора машина минаман, деб ният қилганман. Қора кастум-шим салидний кўрсатади. Кейин, душманларим, рақибларим, мени кўрганда, худди қора мушукка дуч келган одам уч марта орқаси билан айланиб кетгандек, мендан ҳайиксин, қўрқсин, деган маънода ўзимча шу номни танладим. Яна, мана бу манзарани кўз олдингизга келтиринг: кино бошланди. Қоп-қора мушук экранга чиқиб келади-ю, кўзлари чироқдай чарақлаб очилади, ингичка, узун мўйлови диккайиб, оппоқ тишлари садафдай ялтирайди ва олдинги оёқлари билан экранни тирнайди... Тасаввур қилолдингизми? Бу – ҳали ҳаммаси, аниқроғи, энг охиригиси эмас. Компьютерда ҳар хил вариантларини кўрвомман. Икки-учта дизайнерга кўрсатдим. “Блейк кот” Арт медиа МЧЖ уставига ўқув марказиям киритилган. Мен кино атрофида юриб, қанчадан-қанча алданвотган, сарсон бўвотган қизларни кўрвомман, кейин, қанча расход қилиб, пулига куйиб қовотган, адашиб юрган ёшларни кўрвомман. Мумтоз Солига ўхшайдиган режиссёрлар, кўпол қилиб айтганда, кинони ҳарамхона қилволишган, кўриб юрдим-ку, ҳаммасини. Ҳали йўлини тополмай, довираб юрган ёшларда, кинога тушиш учун ана шу “ҳарамхона” хўжайинларига учрашмаса бўлмайди, деган тушунча бор. Вилоятлардан келади, олис қишлоқлардан келади ва ўша имонсизлар қўлига тушади. Тушунвоссизми?

Менинг ўқув марказим кино оламига биринчи қадамни қўйган ёки қўйиш иштиёқидаги ёшларга ҳам дарс беради, ҳам уларни асраб-авайлайди, ўсишига имкон яратади. Актёрлик, режиссёрлик маҳоратидан, ритмикадан, вокалдан дарс ўтаммиз. Ўқишга институтлардан мутахассислар чақираман. Вокал бўйича консерваториядан, ритмика бўйича хореографиядан, маҳорат бўйича театральнидан. Шартнома асосида маош тайинлаймиз. Ўқитишдан тушган маблағдан налог тўлаймиз. Ўқишга инглиз тилиния кўшмоқчиман. Бу тилни пухта эгаллаш, хорижлик машҳур адибларнинг айрим асарлари асосида инглиз тилида фильмлар яратишда асқотади. Мисол учун, Шекспирнинг “Қирол Лир”и. Дунёни неча асрлардан бери ҳайратга солиб келаётган бу асар ўзбек саҳнасида инглиз тилида қўйиб турилибди. Ўзбекистонга келган хорижлик меҳмонлар ҳаяжонда... Ёки, дейлик, ўзбек киностудиясида инглиз тилида суратга олинган бу асар Буюк Британия кино залларида намоиш қилинмоқда. Инглизлар ҳайратда... Бўлиши мумкин-ку! Бизларнинг ёшлар бағоят салоҳиятли, қиламан, деса қўлидан келмайдиган иш йўқ. Тўғрими?

– Мухими, ният пок, баланд бўлиши керак, – деди Ботир. – Аммо, молиявий масалада жуда-жуда хушёр, тежамкор бўл, – ўйланкираб давом этди. – Ғарб нега бой? Чунки тежамкор! Чироқни коридорга кирганда ёқсанг, коридор охирига борганда ўзи ўчади. Хитойда эшикдан кирсанг, чироқ ёнади, чиксанг, ўчади. Бизнинг табиатимиз бой. Лекин тежашни, пул санашни билмаймиз. Одам деган бир жойга билиб, ишониб пул тикдими, ҳар тийинни миридан сиригача ҳисоблаб сарфламаса, куяди.

– У ёғидан кўнглим тўқ. Буғалтерим килни кирк ёрадиган. Мен кучли сенарийдан бошқасига муҳтож эмасман. Қийналвотганим, сенарийни кўнглимдагидака қилиб ёзиб берадиган одам йўқ. Ишонасизми, кўп киноларни кўриб ўтириб, режессёр нима демоқчилигини тушунмай, жаҳлим чиқади. Режиссёр дегани киноэкран орқали томошабинга гапиради, ичидаги дардини чиқаради, нима демоқчилигини билдиради. Қайси мавзудалигидан қатъи назар, ҳар бир кинода муҳим тарбиявий қимматга эга бўлган мазмун бўлиши шарт. Ҳозирги киноларнинг аксарияти чала туғилган улоқчага ўхшайди – тушуниб бўлмайди режиссёрнинг мақсадини. Кино бўлганидан кейин одамларни титратсин, ўйга толдирсин-де. Мен ана шундай “чала”лар қаторида бўлиб қолмоқчи эмасман. Икки-учта идея бор. Энг зўри – “Овсинлар”. Қисқа мазмуни бундай: тўртта овсин бўлади. Йўқ, мазмунидан аввал, нима демоқчилигимни тушунтирай. Сир эмас, ҳозир ёш оилалар орасида ажралиш кўп. Биз кўпинча бунинг сабабини ёшларнинг ўзларидан кидирамиз, топгандай бўламиз ва ўзимизча турли маслаҳатлар беришга шошилаемиз. Аслида касалнинг илдизи худди чириган тишнинг томирига ўхшаб, жуда чуқур. Касал тишнинг томири суғуриб олинмас экан, оғриқ тугамайди. Бундоқ опқараганда, фарзандларимиз – ўғилдир-қиздир – бариси фарзанд. Лекин, қизларнинг тарбияси ҳозир бошқача эътибор талаб қилади. Қизимиз бошқа жойга бориб тушганидан кейин, ўша оилани пароканда қилвориши ёки парокандалик арафасида турган хўжаликни қайта бутлаши мумкин. Агар қайнона намунали қайнона бўладиган бўлса, ёш келин унинг изидан кетиб, рўзгор тутишни, сабр-тоқатли бўлишни ўрганади. Бунинг учун, аввало, катталарнинг ўзлари тарбияли бўлиши зарур. Онасини кўргин-да, қизини ол, деган мақолнинг маъноси шу. Тўғрими? Қайнона-келинларни телевизирда ҳар кун кўрсатишади. Севги-муҳаббат ҳақида кинолар тикилиб ётибди. Лекин, овсинлар ҳақида ҳештима йўқ. Айнан овсинлар ҳақида йўқ. Бўлган, бир пайтлар комедия жанрида “Келинлар кўзғолони” бўлган. Лекин у, такой, бошқачарок, айнан овсинлар тўғрисида эмас. Менинг киноим именни овсинлар ҳақида. Менинг киноим комедия эмас, ўта жиддий...

Ботир “Боғизағон”дан қуймоқчи бўлган эди, Бинафша “йўқ” дегандек, кафтини қадаҳ устига қўйди.

– Нима истаётганимни тушунтиролдимми? – сўради аёл Ботирнинг кўзларига синчков тикилиб. Ва кетма-кет саволларга кўмиб ташлади: – Билдингизми манга нима учун кераклигингизни? Нимадир кўшимча кирита оласизми ҳозир айтганларимга? Икки ёрти – бир бутун бўлиб, кўнглимдагидай чиройли нарса чиқара оламизми? Ман кимнингдир ишига ўхшаб қолишини хохламайман. Қочишга ҳаракат қивомман унақа нарсалардан. Ҳаётда кўрган нарсам бўлсаям, аввал шу мавзу ишланган бўлса, ундан қочишга ҳаракат қивомман. Опам берган йигирма беш миллион бекор ётипти. Етти ойдан бери ётипти. Эртага мен озгина бўлсаям, ёнига қўшиб қайтаришим керак. Ёқуб Тўраев билан ёмон уришдим. Танисангиз керак, анча тилга тушган кинорежиссёр.

– Бетамиз одам.

– Биларкансиз. Ёмон ифлос киши экан. Бинафшахон, жуда ақли аёлсан, яхши аёлсан, гўзал аёлсан, дейди, йўқ демай, ман билан пастелда бўлсанг, ўзим сани звезда қиламан... Вой савил-ей, мен тўғримда ҳали шундай фикрдамисиз, дедим энса қотириб, билмасангиз, билиб қўйинг, мен аллақачонлар звезда бўлиб бўлганман, хув ўн етти-ўн саккиз ёшли пайтларим айтсангиз, ишонардим бу чўпчакларингизга, хўпми? Сиз эса неча йиллар олдин шарманда бўлиб бўлгансиз бутун дунёга. Ишлаган энгил-елпи киноларингиз билан аллақачонлар қолиб бўлгансиз эл назаридан, тушунарлими, дедим. Энди бу мулойимхунук ҳам мен билан ёқалашади, деб турсам, сани йўлинг ёмонмас, аммо, сан билан ҳеч ким ишламайди-да, дейди иржайиб. Гапи рост. Ҳозир нақдсиз ҳеч нима қилолмайсан. Лекин, ўша жойда сизга ўхшаган аперист эмасман, мана, мани буғалтирим бор, фирмам бор, студиям бор, демасам, ютқазган ҳисобланаман. Хотяби, харажатларнинг ярми ведомост орқали ўтади, дедим. Ҳамма иш қонуний бўлади. Шартнома асосида пул тўлайман. Сизда-чи, ҳаммаёқ ўғрилиқ, давлатни алдаш, бир кунмас-бир кун ўғри сичқондай қопқонга тушасиз, десам, сенинг ҳавойи шартларингга қўнадиган актёр осмонда, деб устимдан кулди. Биламан, кўп студиялар шу йўлда ишлайди. Менга тўғри келмайди. Ҳеч бўлмаганда ярмини қонуний йўл билан расмийлаштириш керак, деб ҳисоблайман. Сабаби, Мухторхўжа билан ишлаганимизда, киносига куёвимдан олиб, анча тикдим. Кассадан чиқариб бераман, деганига ишониб шундай қилдим. Кейин, мундоқ қарасам, пул тикканлар олдин учта, сал ўтмай тўртта бўлиб кетди. Ҳаммаси бухоролик. Мухторхўжа қинғирликлари учун қамалиб ҳам чиқди, хабарингиз бордир. Сурхондарёликларни ухлатди, бир опани шилди. Тайландда кино кип келаман, деб ўша опани неччи миллиёнларга куйдирди. Опа прокуратурага ёзворди. Ундан олдин мани ухлатмоқчи бўлувди. Лекин мен ҳаққимни қўймадим. Доканса олишдим. Улар бошқа продюссер топишга мажбур бўлишди. Ўша продюссер пулимни қайтариб берди, ва ана шундан кейин премьерани қилди. Ўшангача қўймадим. Мани бутунлай четга чиқарворишди-де, ноинсофлар. Бошида етади шу пулинг деганлар, кинонинг ярмидан ошганда қўшган маблағинг тугади, энди дамингни олиб тур, кассани кутасан, кассадан тушгандан кейин расчёт қиламиз, деб ҳайдагандай суриб ташлашди. Бошқасини опкелишди. И-е, дедим, олти ой ишлаганим-чи, кинода ҳам актриса, ҳам иккинчи режиссёр, ҳам директор, ҳам режиссёр ёрдамчиси бўлиб ишлаган бўлсам. На баннерда исмим бор, на бошқасида. Аввалида менга шунақа ваъдалар беришганки, продюссер Бинафша Болтаева деб ёзамиз, дейишган. Мен уларга ишониб, интервьюлар берганман. Қариндош-уруғларга айтганман.

Кино тақдимооти яқинлашяпти, таклифномалар тарқатиляпти, қарасам, менга биттаям таклифнома беришмоқчи эмас. Бу ёқда кўпчилик сўрайди, кинонгни қачон кўрамиз, дейди. Ҳалиги ваъдаларга ишониб, орзу-хавас қилиб, мактаниб, ҳаммаёққа овоза қиворганман-ку! Кинога продюссерлик қивомман, роль ўйнавомман, деганманми? Ҳамма кутвогтими – қариндош-уруғларим – вес Тошкент! Кейин юзта қариндошни олиб, кинозалга борсам, ҳеч вако йўқ. Шармандам чиқди.

Вой, уйда ўтириб-чи, аламиндан роса йиғладим. Худога нолалар қилдим гуноҳим нима, деб. Бу синов ҳам ҳали кам экан. Бир куни денг, ўзимдан ўн ёш кичкина бир йигитча, ғирт етимман, деб олдимга келди, йиғламсираб, опа, бир иш бошловдим, ярмида маблағ тугаб қолди, таниш-билишларингиз бўлса, ёрдам берворинг, кинони битирволайлик, фойдасигаям элликка-эллик ўтирасиз, асосий роллардан бириям сизга – ўзингиз ижро этасиз, деди. Мен тентак лаққа тушибман!

Онам рақдан ўлган, отасиз катта бўлдим, сағирман, деганига ичим ачиб, елиб-югуриб, ким-кимларга ёлвориб, ўша исқиртга спонсор топиб берибман. Ишни савобдан бошлай, етим экан, деб писсабилло, раҳмим келиб, астойдил ёрдам бериб юрсам, у исқирт орқамдан, бу қиз менга кампот бўп қолган, мани устимда ўлиб қолади, мани севиб қолган, дермиш. Эшитиб-чи, тепа сочим тиккайиб кетди. Етим бола асрасанг, оғзи бурнинг қон бўлади, деб бекорга айтишмас экан, дедим-у, каттик уришдим. Ўшанда улар мани падвалга суриб ташламоқчи эди, лекин, Худойимнинг ўзи мани шундоғ юзага опчиқиб қўйди. Тепада яна ўзгаришлар бўлиб, компанияга янги раҳбар келган экан, бугун-эрта премьерга бўлиш керак бўлган пайтда, халигиларнинг грифини қайтариб опқўйишди. Кинофикациядагилар бу кинони Бинафшахон қилган, деган ўйда югуриб келиб, раҳбарнинг ёнига бошлаб боришди мени. Худойимни меҳрибончилигини қарангки, қирқ саккизта замечание билан бўлмайдига чиқаришган экан уларнинг киносини. Бўлиб ўтган воқеаларни гапириб берган эдим, ман ўзим ҳам уларга бир сценарий ёзиб бериб, пулини ололмаганман, сиз ҳам тушибсиз-да, деб қолди раҳбар. Роса аферист одамлар экан, лўли экан, десам, йўқ, замечаниеларни тузатишсин, ҳаммасини жой-жойига қўямиз, деб қўнглимни қўтарди. Зўр киши экан, айтганини қилди, кинониям пишитишди, пулимниям беришди, номимниям чиқаришди. Такдимот шунақа зўр бўлдики, видийсини кўрсатаман ҳали сизга. Шунақа букет гуллар! Баннерни бошқатдан чиқартирдим, кечаси билан расмимни қўйиб, продюссер фалончи деб ёздирдим, таклифномалар ҳам бошқатдан чиқарилди. Таклифномаларни кечаси билан юриб тарқатиб чиқдим. Бир кунда Худо мани шунақа юзага опчиқиб қўйди-да, жоним. Саҳнада турибман, кўрсангиз, йиғлавоман-йиғлавоман, ёш тугамайди, ўзимни босолмайман. Ахир, яна шарманда бўлсам нима бўлади, ҳалол-пок ишладим, етимни паддержкка қилдим, бировлардан қарз опкелдим, бу ёғи нима бўлади, деган адоқсиз ташвишлардан қутилвоман-де! Таништириш бошланди, Мухторхўжа алоҳида таништирвотти жа обориб, кифтини келтириб. Биз ҳам унга чопон кийгизвоммиз бўш келмай. Кейин кўрсангиз, қариндош-уруғим шунақа яхши кўрарканми, билмайман, эллиқдан кўп букет опчиқишса-де! Букетлар, уже, кучоғимга сиғмайди, ерга қўйдим. Мухторхўжа кел, Бинафша, девотти, букетлар ерда ётипти, уларни ҳатлаб саҳнанинг олдинроғига чиқвоман, букет шунақа кўпки, гилам, дейсиз, гилам! Ҳамма қараб турибди. Ёниб кетвотти рақибларим. Уларнинг олдида биттаям гул йўқ – куп-курук. Саҳнада-чи, бутунлай қўллаб-қувватлаб ташлади-де яқинларим, мухлисларим.

– Ҳалол бўлсанг, бир кунмас-бир кун, албатта, юзага чиқасан, дегани шу! – чин юракдан олқишлади Ботир.

– Раҳмат, – деб астойдил миннатдорлик билдирди Бинафша ҳам. – Мени алдаб, вақтим, пулим, кучим сарф бўлган кинони уч ой прокат қилиб бўлганидан кейин ҳам менга бир тийин беришни ўзларига эп кўрмаган бошқа ҳамкорларимда кўрдим ноҳалолликнинг охири нима билан тугашини, – илҳомланиб давом этди аёл. – Шартимиз бўйича, нақд пул беришолмаса, хотяби икки вилоятда кинони прокат қилиш учун менга беришлари лозим эди. Лекин улар ваъдада туришмади. Зато, кейин, иккитаси бир-бирининг кўзини ўйган, уришиб, бошини ёриб, балнисаларга тушиб, пулниям чиқаришолмай, растрата бўлиб, дабдаласи чиқиб кетди. Норозилик билан бошланган иш касод билан якунига етди. Кейин аллақайлардан, аниқроғи, бир бойвучча аёлни авраб, ундан йигирмами, ўттиз мингми доллар олиб, янги кино бошлашди. Малайзияга бориб, съёмкалар қипкелишди. Бир йилдан ошди шу ҳаракатнинг бошлашганига, кинодан дарак

йўқ. Опани куйдириб ўтиришибди. Ахир, бизнесчи аёл ўша пулни абарот қилса, қанча кўпайиб кетарди! Ўша опани учратиб қолдим бир куни. Ҳасратидан тутун чикяпти. Ярамаслар, пулни олгани камдек, опани прокуратурага берворишибди. Прокурор қақриб, тергов қилибди опа, шунча пул тикибсиз, бу пулларни қаттан олдингиз, деб. Эрта бир кун ана шунақа ўйинлар бўлмаслиги учун ман офис очдим, юридический лицо – студия ташкил қилдим. Бундай алдам-қалдамликларни умри қисқалигини кўриб туриб, ноқонуний ишга кўл уриб бўладими? Шундай ишлайки, ҳаммаси олдимга келсин, дедим. Қолган студиялар ҳам бугун бўлмаса эртага, барибир шу йўлга ўтади. Рост-да, эрта бир кун проверка келса, мен ноқонуний ишлаётган бўлсам, нима дейман? Аммо битта мен тўғри ишлаганим билан касал тузаладимми? Йўқ, аксинча, актёрлар менга келмай, нақд берадиганларга оғиб кетади. Хўш, унда нима қилиш керак? Кутиб ўтиришим керакми вайрон бўлишимни? Бор-е, нима бўлса-бўлар, дедим-да, компания раисига бордим. Мен қонуний ишлайман, лекин бошқалар нега қонунни бузаяпти, кимнинг олдига борсанг, беш минг-олти минг нақдидан келади. Биз бу ерда налог тўлаймиз, кийинтирамиз, едириб-ичирамиз-у, нега улар налог тўламайди, дедим. Бизда актёрларнинг ҳаммаси ИНН билан, паспорти билан келиб ишлайди, ишлаган ишига қараб ҳақ олади. Лекин, барча актёр ҳам рози бўлаётгани йўқ бу шартларга. Кўпчилиги нақдига ўрганган, бу масалани тартибга солиб беринглар, дедим. Янги раҳбар қаттиқ олди. Студиялар-чи, уже питир-питир қилиб, орқасини тозалашга тушиб кетди. Олдинлари унақа эмасди-да! Кўчадан битта бойвачча келиб пул тикарди, нақди билан ишланарди, режиссёр чўнтакка урарди. Кино тайёр бўлгач, бирор студияга борарди-да, ока, биззи кино тайёр, сизни студиянгиз номидан чиқарвоммиз, ўн беш фойизи сизники, дерди.

– Ҳеч ким текширмасмиди? – ҳайрон бўлиб савол ташлади Ботир. У, гарчанд, ижодкорлар қавмига мансуб одам эса-да, кино оламидаги бундай машмашаларни яхши билмасди.

– Ким текширади? Текширувчиларнинг оғзи мойланган бўлса. Ундан кейин биронта кинотеатр раҳбари билан гаплашиларди-да, кино қўйилиб, тушган пулнинг бир бўлаги кинотеатрда қолса, қолгани обнал йўли билан ечиб олинарди. Бўлди, тамом. Ман бу йўлдан юролмайман. Далше кетишим керак, нолдан бошлавомманми, авторимга бунча, режиссёримга бунча, актёримга бунча, озвучкага, монтажнийга ва ҳоказога бунча, деб договор тузвомманми, демак, манда фақат перечеслениега ишланади, нақд пул ишлатилмайди, деб аҳд қилдим. Тўғри, барибир нақд пул керак. Барини нақдсиз қилолмайсиз. Чунки, слишким қонуний ишласангиз, слишким котта налог тўлаворасиз, жудаям котта. Ўшаничун ҳеч бўлмаса ярмини қоғозда, қолганини нақд беришдан бошқа чора йўқ. – Бинафша Ботирга қараб бир нафас ўйланинқираб турди. – Яна мавзудан четлаб кетдимми дейман? – деди санчкини тақсимчадаги совуб қолган гўштга санча туриб. – Ўшанга энди мана шу сенарийни қилишим керак. Идеям ёқдимми ўзи сизга? Нимага индамай, анқайиб ўтирибсиз?

– Анқайганим йўқ, сени таниёлмай, ҳайрон қолиб ўтибман. Икки терак бўйи ўсиб кетибсан. Мен билган содда, шўх қиздан увоқ ҳам қолмабди, – Ботир яна нимадир демоқчи эди, Бинафша қўймади:

– Мақтасам, ёқади, деб овора бўлманг, – деди суҳбатдошининг сўзларидан эриб турган бўлса ҳам ясама камтарлик билан. – Олқинингиз эмас, кўмагингиз зарур, кўмагингиз.

– Сенарийингни бирорта қораламаси борми?

– Бор. Бир эмас, бир нечта, – жавоб берди аёл. – Лекин биттасиям

кўнглимдагидай эмас, – Бинафша бир луқма гўштни оғзига солди. – Даставвал иккита қиз келди, – майда чайнай-чайнай давом этди. – Тушунтирдим, гапириб бердим. Индамай эшитиб ўтиришди. Кейин, сенарий ёзиш ҳаппак ўйнаш ёки кашта тикиш эмас, жуда оғир, мураккаб, деб анча-мунча нотация ўқишди. Айтганингиздай бўлади, фақат нархини кўтарасиз, деган талаб қўйишди. Агар сенарий кўнглимдагидай чиқса, сизларни сира хафа қилмайман, дедим мен.

Улар-чи, аввал ҳам кинолар қилган экану, лекин енгилнинг остидан, оғирнинг устидан юришга ўрганиб қолишган экан. Ёзганларини ўқиб кўрсам, ўзим айтган гапларни оқизмай-томизмай – шундайлигича қоғозга тушириб келишибди. Ўзларидан бир оғиз гап йўқ. Яна тагин денг, ўзмирлик қилиб, мен билан роса спорлашишди. Бўлмайди, деб узил-кесил норозилик билдирганимдан кейингина, уч кундан сўнг чўтқий қилиб келамиз, деб кетишди. Мен лабзли одамни яхши кўраман. Уч кун деганлар, ўн кундан сўнг опкелишди. Шундаям ўзим сўраб, қичайверганимдан кейин. Ўқидим. Яна ўша-ўша. Тузатамиз, деб яна икки ҳафта йўқ бўлиб кетишди. Телефон қиламан, срочний топшириқ бўп қолди, шуни бажариш билан оворамиз, ташвишланманг ҳадеб, дейишади. Бир “топшириқ” тугар-тугамас, бошқаси чиқади. Шу зайлда ҳадеб у ёққа – бу ёққа кетиб қолаверишди. Интернетда сайти бор эди уларнинг. Охири, сайтига кириб, сенарийни ўқиб кўрсам, тагин ўша: хўжаали – алихўжа – ўзим айтганларим қандоқ бўлса, шундоқлигича турибди. Э, қизлар, унақа бўлмайди-да, уч ойдан бери вақтимни оласилар, бу судрашларинг ишимизнинг белига тепяпти-ку, десам, бир-икки кунда ҳештима қилмайди, дейди пинагини бузмай. Ие, дедим жаҳлим чиқиб, силар резинка қиласилар-у, ишга таъсир қилмайдими? Бўпти, унақада мен гонораринглани минус қиламан. Шунақа десам, мен билан уришиб, кетиб қолишди. Кичкина-кичкина қизлар, биттаси оппоққина, блондинка, кўрсангиз танисангиз ҳам керак. Биттаси серрайган, бижилдоқ, билимдонлик қилади-ю, натижа йўқ. Фалонмиз, пистонмиз, деб муллатўрғайнинг чуғур-чуғуридай бижиллайди, натижа – ноль! Бошида, уч кунда еш қиламиз, деганлари учун, кунига уч юздан, минг долларга гаплашилган эди. Ўзинглардан кўшмайдиган бўлсанглар, ўзим айтганларимни қоғозга битиб келадиган бўлсанглар, унда, диктоват қилиб, лубой секретаршага ёздираман-қўяман-да, икки-уч минг сўм бериб, дедим-да, уларни бортини беривордим. Кейин, нима қилсам экан, деб роса ўйландим. Шундан бошлаб кидираман сизни. Жуда керак бўлдингиз. Сиз ёзувчисиз-у. Сўз бойлигингиз катта, кейин, менга кўпроқ игровой сўзлар ҳам керак, тушунвооссизми, қизиқ-қизиқ моментларда ҳам унақа, ҳам бунақа маънода тушунса бўладиган сўзлар бўлади-ю! Бир йилдан бери шу кино, шу сенарий, шу нарса ичимда: қийнайди, тинчлик бермайди. Қизлардан кўнглим қолиб, қўлимни ювиб, қўлтиққа артганимдан кейин, анча-мунча танилиб қолган Илҳом Жўра деган йигит бор, кинолардаям ўйнаган, “Омад”, “Бахтсиз аёл”, “Тўлқинлар” деган фильмларни олган, ўша билан гаплашиб кўрдим. Фикрларимни эшитиб, Бинафшаой, кўлингиздан иш келадиганга ўхшайди. Балки, бирга ишлармиз кейинчалик. Фақат, ҳозир қўлимда тугалланмаган бир иш бор, домлам қариб қолган. Бир ўзимга қийин бўляпти. Менга ёрдамчи бўлсангиз. Шу иш битганидан кейин сизнинг масалангизга қайтсак, деди. Хўп, деб, сьёмкасида қатнаша бошладим. Лекин, иш ҳали-вери якунига етадиган эмас, акам кўп ўтиради, кўп ичади. Баъзан уззу кун кўринмай кетади. Иш бўлса борган сари чўзилиб кетяпти. Тугатай тезроқ, демайди. Ока, дейман ҳуши жойидалигида ялиниб, бизларни юмуш ҳам эсингиздан чиқмасин, ора-чорада маслаҳатлашиб, воқеаларни бир тизимга тизиб чиқайлик, ёрдам беринг. Хўп, дейди, лекин натижа бўлмайди.

Охири, бир куни Худо инсоф бердими, миллий кино агентлигида сенарий ёзадиган Фозилжон деган бор, бориб учраш, ёрдам беради, деб колди.

Фозилжон дегани кирпимўйлов, яримкал, муғамбирона чимирилиш билан тиржайиб турувчи, ёши элликларга бориб қолган, миқти амаки экан. Кўзим тушган заҳотиёқ бу нуханинг турки унча ёқмаган бўлса ҳам, ишим тушиб келгани, устига-устак Илҳом Жўранинг мақтови сабаб, гумонларни ичга ютиб, бўлғуси кинонинг сюжетини унгаям гапириб бердим. Гўзал, бағоят гўзал, деди кўзларини чакнаиб, сенарийингиз деярли тайёр экан, Худо хоҳласа, икки-уч кунда, лаб-лунжини тўғрилаб, кош-кўзига ўсмаю сурма қўйиб дегандай, а, кулинг ўргулсин қилиб тахлаб ташлаймиз. Лекин, бир марта эшитиш билан мукамал асар яратиш мушкуллигини билсангиз керак, албатта. Холироқ ердами, табиат кучоғидами, ўтириб, яшил майсалар устида чўзилиб, тўлқинланиб чакчаклашиб олишимиз керакми дейман-да, нима дедингиз?

Қарасам, амаки ўлгурнинг кўзлари илондай ҳаммаёғимга суйкаланиб, тимирскаланиб ётибди. Сиз ишни бошлайверинг, мен бировларнинг меҳнатини оёғости қиладиган номардлардан эмасман, қанча десангиз топиб бераман, дедим вазиятни чигаллаштирмаслик учун ясама табассум билан. Қарасам, менга пулингиз эмас, ўзингиз кераксиз, азизам, деб қўлини чўзаяпти. Менам шумлик қилдим, ҳамма нарсанинг вақти-соати бор, акажон, олдин ёзинг, ёзганларингизни ўқиб кўрайлик, айтдим-ку сизга, мени нечтаси лақиллатиб кетди, деб. Қўлни ташланг, деди тўлқинланиб кетган амакижон лабларини ялаб, икки-уч кунда тахт бўлади, узоғи билан тўрт кундан кейин, икковимиз оқ тулпорга мингашиб, тоққа жўнаймиз! Нима бўлгандаям ишим юришиб кетадигандай бўлганидан қувонган эдим. Бироқ бекор суюнганга ўхшайман. Орадан беш кун ўтган бўлса ҳам, икки-уч кунда “тахлайман” деган одамдан дом-дарак йўқ. Топиб, амаки, нима бўляпти, деб сўрай дейман. Аммо топиб бўлмайди. Сўрасанг, ҳали у вилоятда, ҳали бу вилоятда – тутиб бўлмайди. Бир ой – ўн беш кунлардан кейин хонасида тутиб олдим. Бир мирилик ишдан дарак йўғу, ёпишмоқчи. Туркиндан ит тишласин, сен қари тулкини, дедим-да, чикдим-кетдим.

Охиргисини Фахри Али деган ёзувчи бор-ку, ўша киши қоралавотувди. Уям анчадан бери жим. Тожиев деган актёр бору, кўп киноларда овоз берган, театрда ишлайди, кўрсангиз танийсиз, овози кучли, ҳозир касал, тили кетиб қолган. Ўшаниям топишим керак, жуда кўп ўқиган, тилбойлиги катта. Сенарий ёзишдамас, иборалар ишлатишда ёрдами тегади. Масалан, бунақа жойи бор: оиланинг ҳамма аъзолари дастурхон атрофида ўтиришибди. Баъзилар ўша жойини ўзгартиринг, дейишвотти, эшитинг-чи, сиз нима деркансиз. Шундай қилиб, мана бундоғ жойда катта овсин ўтирган бўлса, ёнида унинг эри ўтирибди. Кейин овсинлар, ака-укалар, кичик овсин энг охирида. Ўйинқароқ овсин ҳам шу ерда. Ўйинқароқ овқат евоттию оёғи билан рўпарасидаги эрининг оёғи деб қайноғасининг оёғига тегиниб ўтирибди. Катта овсин буни сезиб қолиб, ўйинқароққа қарайди. Кейин вилкасини шундоқ тушурворади-да, халигини ўйинқароқнинг оёғига тикволади. Вой-вой, оёғимни бирбало чакди, деб юборади ўйинқароқ. Овсин, оёғингизни йиғиштириб ўтиринг-де, дейди каттаси.

Эшикдан чиквотган пайтда яна бир детал бор: икки овсин барабар кеп қолади. Каттаси эпчиллик билан ўйинқароқнинг пойафзалини тўғрилаб қўймоқчи бўлганда, опагон, қўйинг, унақа қилманг, дейди хижолат бўлиб ўйинқароғи. Катта овсин мундоқ қарайди-да, кавушингизни тўғрилаб қўяй дедим-да, овсинжон, дейди илмоқ билан. Мисол қилиб айтвомманки, сенарийга шунақа ўйволадиган ўткир гаплар керак.

Аёлнинг сўзларидан борган сайин завки тошиб бораётган Ботир қадахларга яна қирмизи шарбат қўйди. Бинафша қадахдан бир хўплаб, ёқимли уф тортди.

– Хомаки сенарий борми? – деди Бинафшанинг ҳикоясидан завки тошган Ботирнинг ғайрати кўзиб. – Қўл-қўлни ювади, икки қўл – бетни, деган гапни эшитганмисан? Худо қувватласа, икки ёрти бир бутун бўлиб, айтганиндай кино қиламиз. Сен тўйни бошлайвер, бу ёғидан кўнглинг тўк бўлсин.

Бинафша қулоқларига ишонмаётгандай бир муддат унга тикилиб тургач:

– Қошинг қора, кўзинг қора, ўз кунингга ўзинг яра, деб яна қочиб кетиб қолмайсизми? – деди Ботирни хижил қиладиган оҳангда, истехзоли боқиб.

– Кўр ҳассасини бир марта йўқотади!

Қасамдай эшитилди бу гаплар Бинафшанинг қулоғига. Баайни ҳуркитилган қушдай учиб турди-ю, энгашиб Ботирни ўтирган жойида маҳкам қучоқлаб олди.

– Билардим, шундай дейишингизни, бу иш фақат сизнинг қўлингиздан келишини билардим. Билганим учун қидирдим, изиллаб изладим сиз қочоқжонни. Айланиб кетай сиздан, сизни менга рўпара қилган Худойимдан айланиблар кетай!.. – Бинафша қувончдан йиғламоқдан баттар бўлиб кетганди. У ҳамон эркакни қўйиб юбормас, Ботир ҳарир либос ортидаги бўлиқ сийналар остида уриб турган юрак сасларидан масту аласт, худди қиз боланинг кўксига илк марта бош қўйган ўн саккиз яшар йигитдек титранарди шу тобда. У жойидан туролмас, аёл қомати билан босиб турар, бундай ноёб лаҳзаларнинг ҳеч қачон тугамаслигини истарди.

– Грузинларни битта киноси бор, “Тундан тонггача”ми, деган. Учта ака-ука бўлади. Биттаси ёғочдан одам ясайди, иккинчиси хўроз қичқиргунча унга либос тикади, учинчиси унга жон бағишлайди. Кейин биттаси унга қулоқ ясайди, биттаси кўз қўяди. Шунга ўхшаб, киноям команда билан дунёга келади. Ҳамма ўзининг ҳиссасини қўшса, асар мукамаллашади.

– Дахшатли кино қиламиз. Дунёга машҳур одамга айланасан! – энтикиб пичирлади Ботир ва эгилиб, Бинафшанинг момик оёқларига эҳтиросли лабларини босди.

Кўзлари чирт юмилган аёл миқ этмас, хиноли бармоқлар майин-майин тарамоқда эди эркакнинг сочларини.

– Яқинда ажойиб бир аёл билан танишиб қолдим, – деди бир муддат шу зайл туришганидан кейин аёл стулгамас, эркакнинг тиззаларига ўтириб. – Жуда ақлли, билимли. Лубой темадан бошласангиз, давомини гапириб беряпти. Тарихни, айниқса, зўр биларкан. Жуд-даям кўп китоб ўқиркан-да. Ҳавасим келди. Сиз Бибихонимни опчиқишингиз керак, қадди-қоматингиз, ўзингизни тутишингиз маликаларникидай. Агар қадимгидек шоҳона либосларга ўралсангиз, Бибихонимнинг худди ўзи бўласиз-қўясиз, деб ичимни қиздирди. Тарихий кинолар бизда оз. Корейсларникини, туркларникини, ҳиндларникини биламиз, бизда йўқ ҳисоб. Мавлоно, деб гапираман унга аёл бўлса ҳам, оти қийинроқ. Турмушга чиқмаган. Учирма гапларга, чертма гапларга уста. Қўлидан келган ёрдамини бировдан аямайдиган. Гаплашсангиз-чи, соддалиги, йигитдай мардлиги, фикрлашидаги кенглик, самимияти... ҳавасингиз келади. Гапларини эшитсам, онадан қайта туғилгандай бўламан. Қандайдир куч, илҳом, руҳ пайдо бўлади. Нималардир қилгиси келиб кетади одамни. Шундай олижаноб инсонлар ушлаб туради бу дунёни, тўғрими?

– Жуда тўғри, – ўйлаб ўтирмай жавоб қайтарди Ботир. – Дунёни яхшилар ушлаб туради. Яхши одамлар бўлмаганда, ҳаммаёқ аллақачонлар остин-устун бўлиб кетарди.

– Мен тарихни унча билмайман, бу темада биров билан суҳбатлашишга ҳам

ярамайман. Лекин, Мавлононинг таклифи ҳалиям ичимни қизитиб юрибди. Тарихий кинолар оз-да, ҳақиқатан ҳам бизда. Темболе, Бибихоним тўғрисида. Хотяби, дунёга келиб, қариб-кексайганда эслайдиган нарса бўлиши керак-ку одамда. Эрта бир кун уқувсиз, эпсиз, ҳештимани уддасидан чиқолмайдиган ношуд, деб орқамдан мазах-масхара қилишларига ўрин қолдирмаслигим керак. Мен бормаганман, Қаршида Оксарой деган жой бор экан, кинонинг бир қисмини ўша ерда олса бўлади, деди Мавлоно. Ҳатто, декорациялар ҳам тайёр экан. “Шарқ тароналари”да, мен Бибихонимман, деб чиқиб келадиган сахна бор. Демокчиманки, кийим-либослар топиш муаммо эмас, деди у. Нуқсонсиз, шундай ишонч билан гапиряптики, очиғи, роса ишқим тушиб қолди Бибихонимга. Ҳатто, архивларга бориб, баъзи нарсаларни ўргандим ҳам. Жуда мураккаб шахс бўлган экан Бибихоним, уни ўйнайман, деб шарманда бўлиб қолмайманми, дедим Мавлонога. Голливуд Тўмарисни олмоқчи, Тўмарисни хорижлик ўйнамоқчи, бу қанақа шармандагарчилик, деди у тутаб. Одам қилган ишни одам қилолмайдами? Қўрқмаслик керак. Чиройликсиз, ақлингиз етарли, актёр ва режисёрсиз устига-устак. Яна нима керак сизга, деб роса қойиди. Қисқаси-чи, “Овсинлар”ни тугатишим билан Бибихоним устида ишлайман. Олиб чиқаман Худо хоҳласа, қўлимдан келади! – аёлнинг сўзларида шундай ишонч бор эдики, Ботир худди қаршисида малика Бибихоним тургандек сесканиб кетди. Жувондаги ўзига, ўз кучига бўлган ишонч унга ҳам юқди. Янги орзу-умидлар боғига кириб қолгандек ғаройиб эҳтиросларга чулғанди. Баъзи эркакларда онда-сонда пайдо бўладиган шижоат пайдо бўлди. Еттинчи осмонга чиқиб кетгандек сеза бошлади бу руҳий кўтарилишдан кейин ўзини. Қанотларини кенг ёзиб баланд чўққида учишга шайланиб турган сор бургут шиддати кўпириб кетди томирларида. Катта иштиёқ билан “дунёни ушлаб туради...” деган одамлар қаторида ўзи ҳам бўлгиси келиб кетди. Баъзан шунақа фикрлар хаёлингга келадик, уларни бировга айтишга уяласан киши. Жувоннинг сўзлари тамомила ўзгартириб юборган эди унинг бу аёл ҳақидаги кейинги фикру тасаввурларини. Аёл тугул, унча-мунча эркакниям тан олмайдиган, бўлар-бўлмасга гердайвермаса ҳам зимдан ўзини ҳаммадан баланд қўйишга ўрганиб қолган одам, табиатан анча босиқ, вазмин бўлишига қарамай, ҳозир очикдан-очик тан бериб, Бинафша, мендан ўзиб кетибсан, дейишдан аранг тийилди. Юзидаги жиддийлик ифодасини зўрға тутиб, ғайри-ихтиёрий равишда:

– Келади, сани қўлингдан келади! – деб юборганини сезмай қолди. – Қилмаса бўлмайдиган мавзу йўқ! – қўшимча қилди орқасидан. – Бибихонимниям ўйнайсан, Тўмарисниям!

Бинафша ҳам Бинафшамас, гўё Бибихонимга айланиб қолгандек ифтихор билан жойидан туриб кетди. Сарвдек қомат, қордек оппоқ елкаларда ёйилиб турган тим қора зулф, ёрилай-ёрилай деб турган Кува аноридек таранг кўкраклар, ишонувчан ва меҳрибон кўзлар, табассум билан чўғланиб турган олболи лаблар, юзлардаги малоҳат... Тамомила мафтун-махлиё қилгулик эди ҳар қандай йигитни. Тийиб бўлмас сирли бир истак оловдай ёндираверди Ботирнинг жону жаҳонини. Аммо, аёлнинг қиёфасида яна шундай гўзал бир ички салобат ҳам мавжланиб турардики, хайқиш, чўчиш, журъатсизлик ўғирлаб қўйгандек эди ундаги ёввойи жунбишни.

Бир маҳаллар менсимайдиган, айтганини қилдирадиган одам ҳозир худди сергалва уммонда шердай пишқириб бир-бирининг устига бостириб келаётган иккита қудратли тўлқин ўртасига тушиб қолган қайиқчадай ожиз сезар эди Бинафшанинг олдида ўзини...

ТАҲЛИЛ

Дилфуза ТОЖИБОЕВА

1966 йилда туғилган. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎЗМУ) тамомлаган. “Хотира салтанати”, “Тириклик ҳақиқати” шеърӣ тўпламлари нашр этилган. Республика даврий ва илмий нашрларида ўттиздан ортиқ мақолалари эълон қилинган.

ШОИРНИНГ ИККИ ХИЛ ДУНЁСИ

Инсоният яшаб турган олам сир-синаотга тўла. Уни билиш, мазмун-моҳиятини англаб етиш учун бир инсон умри етмайди. Лекин одамзот шу қисқа умри давомида дунёни тушунишга интилаверади. Олимлар дунёни кашф этсалар, шоирлар унинг гўзалликларини шеър қиладилар, неъматларига шукроналар келтирадилар. Борликни, одамзотни, инсоний муносабатларни ўзида жамлаган бу дунё нақадар рангин, нақадар турфа хилдир.

Дунёнинг мавжудлигини, унинг турфа хиллигини тараннум этувчи, қоғозга туширувчи бу, албатта, шоирдир. Шоир дунёни, борликни ўзгача нигоҳ билан кузатади. Инсонлар учун оддий бўлиб кўринган воқеа - ҳодисалар ижодкор учун муҳим воқеа, асар учун асосий деталь, нарса - предмет бўла олиши мумкин. Шоир ана шу кўрган-кечирганларини, кузатганларини ўз тафаккури орқали синтезлаштиради, ўзининг маънавий дунёси орқали жонлантиради ва турли поэтик тимсолларни яратади. Шоир яратган тимсолларда орзулари, ўй-хаёллари, тасаввурлари яққол кўзга ташланади. Ҳар бир шоирнинг дунёқараши, маънавияти, характер хусусиятини ёзган шеърлари орқали билиб олиш мумкин.

Адабиётшунос Абдуғафур Расулов: “Ҳақиқий бадиий асар мукамал, мураккаб таркиб. У матн тарзида яратилади. Матннинг пишиқ-пухталиги аввало санъаткор истеъдодига, айтмоқчи бўлган гапининг ҳаққонийлигига, сўзларга юклатилган маънонинг салмоғига, маромнинг товланиши, тусланишига боғлиқ.”¹ - дея таъкидлайди.

XX аср ўзбек шеърятининг иқтидорли вакилларида бири Шавкат Раҳмон ижодидаги ғайритабиий куч, сирли чорлов, мушоҳадали фалсафа китобхонни сергаклантиради. Дунёга, жамиятга, инсонларга эътиборлироқ қарашга, она юртинг, миллатинг, ота-онанг, фарзандларинг, энг муҳими ўзинг ҳақингда ўйлашга мажбур этади.

Шавкат Раҳмон ҳар бир шеър матнига катта эътибор билан қарайди. Шоир шеърларида қўлланган сўзлар билан поэтик ғоя муштараклиги ўзига хос, оригинал шеърларнинг пайдо бўлишига олиб келади.

¹ Расулов. А.Бадиийлик – безавол янгилик. - Т.:Шарқ НМК бош таҳририяти, 2007. – 44-бет.

Шавкат Раҳмон шеърларини икки гуруҳга ажратиб таҳлил қилинганда шоирнинг икки хил дунё орасида, яъни икки хил йўналишда ижод қилганлиги кўзга ташланади. Биринчи гуруҳ шеърларида фақат дунё гўзалликларини кўра оладиган, беғубор, табиат билан тиллаша оладиган табиат куйчисини кўриш мумкин:

*Ечиб оптоқ кўйлагини вақт,
Кийди яшил гулли кўйлагин
Юрак, уйғон, капалак каби,
Чечакларга қўниб ўйнагин.²*

Инсон руҳияти англаб бўлмас синоат. Фақат сезгилар ёрдамидагина кўнгил билан, юрак билан тиллашиш мумкин. Табиат билан тиллашиш, унга дўст тутишиш учун унинг бағрида бўлиш, унга вафо қилиш, инсонлар орасидан маълум муддатга узилиш даркор.

Шавкат Раҳмоннинг табиат мавзусидаги шеърларини ўқиганингизда шеърдаги жўшқинлик, тасвирий воситалардаги гўзал бадий ифода, туйғулардаги беғуборлик сизни ўз оламига тортади. Тасвир шу қадар самимийки, шоирнинг танҳоликда, табиат қўйнида китоб ўқиб ўтириши, “*шоҳи либос кийган настарин*” унинг ёнидан ўтиши, “*сочи қумри, дудоғи лола, юзлари оқ, ёноқлари ол*” каби настарин гулига берилган бекиёс таъриф, шамолни шўх болакайга ўхшатилиши кабиларда шоирнинг ўзига хослиги кўринади. Беихтиёр сиз ҳам шеър ичида яшай бошлайсиз.

Шеърдаги ўхшатиш ва муболаға каби тасвирий воситалар шу қадар маҳорат билан қўлланганки, бу шеърнинг жозибасини янада оширади.

Кун чекиниб туннинг ташрифи ҳақида кўплаб ижодкорлар шеърлар ёзишган. Кун ботаётган паллада осмоннинг қизғиш - сарик нурларга бурканиши кўпчиликка маълум. Лекин Шавкат Раҳмоннинг ушбу шеърдаги оқшомнинг сафсарлашиши каби гўзал ифода китобхонни эътиборсиз қолдирмайди:

*Сафсарлашар оқшомги осмон,
Кун чекинар қорли тоғларга,
сукунатнинг мунис қушлари
учиб келар қузғи боғларга.³*

Сафсарлашган оқшомда туннинг аста кириб келиши билан сукунат бошланиши ва худди қушлардек қузғи боғлар қўйнига кириб келиши бу туннинг ўзгачалигидан дарак бериб турибди. Аксарият шеърларда тун мудҳишлиги, қаролиги ҳақида куйланган бўлса, Шавкат Раҳмон эса ушбу шеърда ана шу қаралиқдан ҳам гўзаллик излаганлигини англаб етиш қийин эмас:

*Келар қора ридо кийган тун,
сукунатнинг қушларин суяр,
суронлардан ҳорган шаҳарни
силаб-сийтаб ухлатиб қўяр.⁴*

Шавкат Раҳмон шеърларидаги табиат тасвирини ўқир экансиз, худди мусавир чизиб тасвирлаган манзарани кўз билан кўриб тургандек бўласиз. Ёз фаслининг кириб келиши ҳақидаги шеърда: “*Нурларини йиғиб олар кун, осмон ерга*

² Шавкат Раҳмон. Юрак кирралари- Т.:Ф.Фулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981. – 5-бет.

³ Ўша ерда. – 30-бет.

⁴ Ўша ерда. – 30-бет.

ташлар соясин, Юлдузларин ёқиб қўяр тун, кесиб қўяр ойнинг поясин...”⁵ каби гўзал тасвирлар ва муболагали ўхшатишларда шоир услубининг такрорланмас кирралари кўзга ташланади. Ёз ташрифидан ерлар кизиши, ҳатто бу ҳолат тунларни ҳам илитиб юбориши, ёзнинг эса худди қайноқ сувдек оқиб келишини: “Бирдан қайноқ ёз оқиб кирар жимиб қолган боғлар оралаб”⁶ каби гўзал тасвирларда ифодаляди.

Шавкат Раҳмоннинг табиат билан боғлиқ шеърларини завқ-шавқ билан ўқиётган китобхон шеър ичида шоир ҳам яшаётганлигини англай бошляди. Инсонларни айрим ўринларда нимагадир ўхшатадилар. Кимнидир машина ёки роботга, кимнидир атиргул ёки райҳонга, яна кимнидир эса чинорга қиёслайдилар. Шоир бир шеърда ўзини дарахтга ўхшатади. “Ўсаётган кучли дарахтман, шохларимда пишар сўзларим...”⁷ Аслида дарахт – тириклик, ҳаётгийлик рамзи. Илдизлари мустаҳкам, танаси бақувват дарахт кўкка интилаверади. Бу рамзий образда ҳаёт учун кураш, фуқаролик масъулиги кўзга ташланади. Шохларда сўзлар пишиб етилиши шоирнинг жамиятга, инсонларга, келажакка бепарпо эмаслигидан далолат беради. Демак, келажак учун масъул сўзлар мевалар каби пишмоқда.

“Услуб антропологик, яъни ижодкор шахси билан боғлиқ категория саналиб, унинг ижодий индивидуаллигини белгиляди”⁸ – дея таъриф бериледи адабиётшунослик луғатида. Шавкат Раҳмон услубида фалсафий-ижтимоий руҳдаги шеърлар ўзига хос ўрин эгалляди. Шоирни ижтимоий ҳаётда бўлиб ўтаётган воқеа-ҳодисалар, инсоний муносабатлардаги зиддиятлар ўйлантиради, фуқаролик бурчи, шоирлик масъулияти, рухий барқарорлик шоир услубининг олмос кирраларини безаб туради:

*Жангда ўлган эмас
бирор баҳодир,
бари ҳалок бўлган хиёнатлардан.⁹*

Шеърдаги сўз қўллаш маҳоратининг ўзи ҳам мазмун, моҳият уйғунлигини, фикр салмоқдорлигини кўрсатиб туради. “Ўлган эмас” билан “ҳалок бўлган” деган фикр ўртасидаги ўзгача маъно диққатингизни тартади. Ўлим, ўлмоқ сўзлари барча инсонлар учун қўллаш мумкин, ҳалок бўлмоқ эса фақат жангдагина бўла оладиган ҳодиса. Чунки жасур, кучли жангчиларни мардонавор курашишга, ёвни янчиб ташлашга кучи етади. Улар жангда ҳеч қачон очикчасига енгилмайдилар. Баҳодирнинг жангда ўлиши мумкин эмас, фақат ҳалок бўлиши, шунда ҳам хиёнатдан ҳалок бўлиши мумкинлигини ифодаляди. Яъни: “бари ҳалок бўлган хиёнатлардан”, ёки “тошдай ухлаганда тўшларин очиб ё заҳар қўшилган зиёфатлардан”¹⁰.

Дарҳақиқат, тарихга, узоқ ўтмишга назар ташласак она юрт учун жонини фидо қилган, мард, қўрқмас қаҳрамонларнинг ўлимига сотқинлик ёки хиёнат сабаб бўлганлигини кўрасиз.

Хиёнат ёки сотқинлик қурбонларига айланган баҳодирларнинг номи ҳеч қачон халқ дилидан ўчмайди. Шоир назарида улар яна “болакайлар қорачигида” қайта тирилаверади:

⁵ Ўша ерда. – 26-бет.

⁶ Ўша ерда.. – 26-бет.

⁷ Ўша ерда. – 66-бет.

⁸ Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати - Т.: Академнашр, 2010. – 339-бет.

⁹ Шавкат Раҳмон. Гуллаётган тош.- Т.: Ёш гвардия, 1985. – 10-бет.

¹⁰ Ўша ерда. – 10-бет.

*Ҳар гал баҳодирлар йиқилар экан
қуракка санчилган номард тигидан,
қайта тирилгандай бўларди ногоҳ
ҳар бир болакайнинг қорачиғида.¹¹*

Демак, мана шу “жафокаш кўҳна ватанда” баҳодирлар “ўлган эмас”, улар келажак авлод нигоҳида яшамокда.

“Ижодкор бадий асар яратаркан, ўз замонаси, миллати. урф-одати, дини, турмуш тарзи, сиёсий, ижтимоий муҳитидан узоқ кетолмайди,¹² – дея таъкидлайди адабиётшунос Қаҳҳор Йўлчиев.

Шавкат Раҳмон ижоди давомиди миллат дарди билан яшади, унинг қисматиға бепарво қарай олмади. Ўзбекнинг соддадиллиги, меҳридарёлиги, меҳмондўстлиги ажойиб хислат. Аммо баъзи ўринларда бу хислат ўзлигини топталишиға, камситилишиға ҳам олиб келди. Шоир “Меҳмондўстлик” деб номланган шеърида мана шу ҳолатларни ифодалайди:

*Ўзбеклар азалдан меҳмончи элдир,
Меҳмон отангдан ҳам улуг дейдилар.
Бир кунлик меҳмонга бор-йўғин қўйиб,
Ўзлари анча вақт туршак ейдилар.¹³*

Ўзбек меҳмон келса қувонади, ҳурмат-эҳтиром кўрсатади, ўзи емаган нознеъматини ҳам унинг олдиға дастурхон қилади. Шоир “*Бу гўзал хислатдир, ноёб хислатдир, айниқса меҳмонлар бўлса муносиб*”,¹⁴ – дея таъкидлайди. Афсуски, келган меҳмон ўз иззатини билмаслиги, мезбонни менсимаё оёқ ости қилиши, уйдаги тартибсизликларнинг меҳмонга ёқмаслиги шоирни ғазаблантиради.

Маълумки, мустабид тузум даврида Ўзбекистонға ҳар куни минглаб “меҳмонлар” ташриф буюришган. Келган меҳмонларнинг баъзиларига эса Ўзбекистон ёқиб қолса бемалол шу ерга жойлашиб яшай бошлаган. Агар меҳмоннинг таъби нозикроқ бўлса давлатимиздаги тартиб-интизом ёқмаган, ўзбекча иззат-ҳурмат, ўзбекча “таомил” ёки “урф-одатлар” кулгисини кўзғотган.

Келган меҳмонларнинг ҳадидан ошиши, халқимиз етиштирган нознеъматларни ҳам “*Бизларға аталган бор неъматларни, ҳамманг еб ётибсан*”¹⁵, – дея дағдаға қилиши шоир қалбини ларзаға келтиради. Ўз юртида ўзининг неъматларига ҳам эғалик қила олмаслик, “*Ўроқда йўқ, машокда йўқ, хирмонда ҳозир*”лик ғазабини жунбушға келтиради. Ҳаммага маълумки, бутун дунёда меҳмон кутиш бўйича ўзбек элиға тенг келадигани йўқ. Аммо шоир қалбини қийнаган бу гўзал хислатнинг ҳам чегараси бор. Кутишни билган одам кузатишни ҳам ўрганиши керак. Шоир “*Меҳмон кутишни-ку қойиллатамиз, қанийди ўргансак кузатишни ҳам*”,¹⁶ – дея орзу қилади.

Шавкат Раҳмон руҳиятида Ватанға содиқлик, миллатпарварлик устунлик қилади. Шоирни она юрт тарихининг аянчли, кечириб бўлмас ёзувлари қийнайди, бугунги жаннатмакон юртға муҳаббат қўйиш, уни қадрлаш, асраб-авайлаш қанчалик муҳим эканлигини шоир бошқаларни ҳам тушуниб етишини истайди, бу туйғуни бутун ўзбек миллатига етиб боришини чин юракдан хоҳлайди.

¹¹ Ўша ерда. – 10-бет.

¹² Йўлчиев Қ. Поэтик олам сирлари. - Т.: Академнашр, 2012. – 49-бет.

¹³ Шавкат Раҳмон. Абдиёт ораб.- Т.: Мовароуннахр нашриёти, 2012. – 219-бет.

¹⁴ Ўша ерда. – 219-бет.

¹⁵ Ўша ерда. – 219-бет.

¹⁶ Ўша ерда. – 220-бет.

Шунинг учун ҳам шоир энг сара сўзларини айтишга, кейинги авлодларга ҳам уни мерос қилиб қолдириб кетишга бор куч-ғайратини сарфлайди. Ўзига берилган қисқа умри давомида она Ватани учун, миллат учун нима қила олганлиги унинг қалбида мангу савол бўлиб яшайди. Бир инсон қилиши керак бўлган ишни қилишга, келажак авлод учун маънавий мерос қолдиришга, ўзининг шоирлик сўзини айта олишга ҳаракат қилади. Шунинг учун ҳам у мана шу саволни беради, унинг жавобини излайди:

*Шавкат Раҳмон деган
бир ўжар шоир,
бир куни қайтадан яраладим?
Ҳаётим маънисин жуда кўп ўйлаб,
сайладим сўзларнинг
сараларини.¹⁷*

Дарҳақиқат, Шавкат Раҳмон ҳар бир шеър устида, ҳар бир сатр устида изланди, ўз фикрини шунчаки айтмади, балки сара сўзларни излаб топишга ҳаракат қилди. Шоир юрагига яқин бўлган сара сўзлар мана шулар эди: *Ҳар бир сўз юз сўзнинг ўрнини босар... Ватан, Халқ, Жасорат, Қураш, Озодлик.*¹⁸ Она Ватан озодлиги, миллат эрки учун кураш олиб бориш, керак бўлса жонини фидо қилиб жасорат кўрсатиш аслида ҳар бир фуқаронинг инсонийлик бурчидир. Шоир саралаган бу гўзал сўзларини келажак авлодга қолдириб кета олди. Шоирнинг ҳар бир шеърида мана шу сўзлар шеър учун асосий қурол, гўзал восита бўла олди. Лекин шунда ҳам шоирни бу сўзлар қониқтирмади. Унинг учун “нондай зарур, “қиличдай кескир”, “заҳардай мард” сўзлар керак эди. Халқни, миллатни бахтиёр кўриш, дардига шेरликлик, фуқаролик бурчи Шавкат Раҳмон кунлик тақвимининг биринчи ўрнини эгаллаган эди. У ўзининг ўлмас сатрларида миллат учун, жамият учун, келажак авлод учун керакли бўлган масъул сўзини айта олди.

РЕЗЮМЕ

Мақолада Шавкат Раҳмон шеърлари мисолида поэтик услуб масаласи таҳлил қилинган. Шоир услубининг поэтик тимсоллар ифодасидаги ўзига хос жиҳатлари ва сўз қўллаш маҳоратига эътибор қаратилган.

В статье исследован вопрос поэтического стиля на примере стихов Шавката Рахмона. Особое внимание уделено особенностям творческого стиля поэта и его мастерству в применении поэтических символов.

In the article the question of poetic style on the example poems Shavkat Rahmon. Particular attention is paid to the peculiarities of the creative style of the poet and his skill in the use poetic symbols and words.

¹⁷ Ўша ерда. – 216-бет.

¹⁸ Ўша ерда. – 216-бет.

БУ БЎСТОН САҲНИДА

Ҳайдар МУҲАММАД

1936 йилда туғилган. Тошкент давлат педагогика институтини (ҳозирги ТДПУ) битирган. Йигирмага яқин шеърий тўпламлари чоп этилган, кўплаб драматик асарлари саҳналаштирилган. “Дўстлик” ордени билан тақдирланган.

Ҳаёт булоғинг бўлай

Орзу қуши

Ҳаёт гулзорида орзу яшар доим бу оламда,
Орзу деган сирли кушлар қайдан туғилмиш одамда?

Туғилмишдир менга орзу нур тишларин кўрган маҳал,
Учқур экан орзу қуши тутолмайман, дил аламда.

Орзу қуши масканидир, сўзлагувчи жуфт кўзларинг,
Ўзларингни менга отгин, бахт қони юрсин танамда.

Илтижоим ерда қолмиш, орзу қуши учди йироқ,
Ҳаёлим-да қувармен, “оҳ-воҳ”, тутолмасман чамамда.

Менга ўхшаш не ношудлар орзу йўлида қолганлар,
Ўзинг мурувват кўрсат, эй юз кўрайлик бу чаманда.

Не ҳунар этсам дилингга бир илиқлик югургайдир,
Ҳар кун қошинга келмишман ҳамишалик сен баландда.

Ҳайдаро, орзу қушлари юлдузлардек юксакдадир,
Унга етгайлар, албатта, заҳмат деган саманда.

Кўзларинг кўргач

Кўзларинг кўргач, кўзим хайрон эди,
Кўргали олам сирин бор имкон эди.

Кўз тубида бир ажиб дунё турур,
Унда жоним булбули гирён эди.

Ишқда ёнган жон ҳамиша бахтлидир,
Менга ул дам бир ажиб даврон эди.

Кўзларингмас бир самоким бепоён,
Дил ёқувчи шуълаларга кон эди.

Беқуёш бўлмас сира нурли само,
Қалб қуёшинг кўзларингга жон эди.

Чаман унмиш дилимда боқишингдан,
Ундаги содда чечак райҳон эди.

Кўзларингни кўрмаганда кўзларим,
Ҳайдар Муҳаммадга бир армон эди.

Томчилар

Томчи, томчи, томчилар кўзларимдан томдилар,
Кўзларимда томчилар бамисоли ёндилар.

Қалинлашиб бормоқда айрилиқнинг пардаси,
Ажратганлар бизларни ишларидан кондилар.

Иккимизни бир дилга қовуштирмоқ бўлганлар,
Не учундир, не учун сўзларидан тондилар.

Томчи, томчи, томчилар юзларимда шашқатор,
Унсиз менинг ноламдан юлдузлар тўлғондилар.

Томчилардан сарғайди боғлардаги япроқлар,
Изтиробдан тоғлар ҳам хаёлга чўлғондилар.

Айрилиқнинг ноласин ухлатгандим амаллаб,
Бир мунг билан Ҳайдарнинг қалбида уйғондилар.

Йўқлайман

Кеча-кундуз дилоромимни минг ёна, йўқлайман,
Тушиб эсга азиз номи яна гирёна, йўқлайман.

Саҳар чоғи дилим ўрғар севинч ўти гувоҳ чўлпон,
Ҳижронига неча ойдир чидаб мардона, йўқлайман.

Севар эрди тўлин ойни сўлим оқшом баҳор чоғи,
Самода ой тўлишганда, мен ул замона, йўқлайман.

Ишонманг сиз, ишонманг сиз, кулиб юрган бу турқимга,
Дилим йиғлаб, дилим йиғлаб, уни пинҳона, йўқлайман.

Ажаб эрмас келиб қолса, ўтиб барча гуноҳимдан,
Бу он, Ҳайдар, қувончимдан бўлиб мастона, йўқлайман.

Хатларим етмасмикан

Ул санам бермас жавоб, хатларим етмасмикан,
Шунча оху нолишим калбини чертмасмикан?

Ошиғининг кўплигидан эҳтимол ул махлиқо,
Дил эриб ёзган хатимга эътибор етмасмикан.

Хатларим ётганмикан тоқчасида сарғайиб
Ёки кимса рашк ўтида ўртаниб йиртмасмикан.

Кулгали ё хатларимдан барчасини жам қилиб,
Бир куни қошимга ул, ол, дебон, элтмасмикан.

Бўлса бордир бир сабаб, хат ёзишдан чарчамам,
Хат кутиб Ҳайдар Муҳаммад бежавоб ўтмасмикан.

Ром этдинг

Олиб буткул хаёлимни дилимни ўзга ром этдинг,
Боқиб бир-бир, кўзла сўзлаб, сўз айтмай эҳтиром этдинг.

Муҳаббат савдоси тушмиш бу бошимга ўшал ондан,
Бу гардун айланур бошда, не сирли бир калом этдинг.

Ёғиб турган эди қорлар, совуқ ҳукмин сурар эрди,
Кўзимга кулди нақ кўклам, қачонким, сен салом этдинг?

Хаёлимда териб гуллар, тўкиб солдим қучоғинга,
Бу гуллардан бўлиб сархуш, бўйини майи жом этдинг.

Бу кўнгил тебранур аста, ширин куйнинг жарангида,
Ҳайдарга сен кулиб сокин “жоним” сўзинг инъом этдинг.

Ваъда

Ваъдага минг роз билан севганим келгай бугун,
Гул – чечаклар чехраси шодмон кулгай бугун.

Дилга шубҳа қўнмагай ваъдага бўлса вафо,
Шу вафо йўли билан бу кўнгил тўлгай бугун.

Ишқ – вафо мерос эрур бу дилимга Лайлидин,
Ваъдага содиқ юракдан дил ёруғ бўлгай бугун.

Гар садоқат бўлса қалбда эзмагай ҳижрон юки,
Ғоз қаддим ёнма-ён ёр билан тургай бугун.

Ой чикибдир кўк юзига нур сочай, деб, биз учун,
Минг ҳавасда кўк париси биз билан юргай бугун.

Ҳайдар Муҳаммад, жар сол, бор дебон ишқу вафо,
Қанча-қанча бевафолар чехраси сўлгай бугун.

Бир бутун чоғинг бўлай

Келдинг, менинг ёнимга кўзи-қароғинг бўлай,
Узоқ умр яшашга ҳаёт булогинг бўлай.

Меҳр ила бокурсан, жонимга ором бериб,
Сенга эса юз чандон меҳри қайноғинг бўлай.

Дил риштаси боғланмуш юракларга чамбарчас,
Кўз нуридан тўқилган ўриш-арқоғинг бўлай.

Гулларни кўп севарсан, атиргулни ўзгача,
Кўксимга гуллар экиб, атиргул боғинг бўлай.

Булбул куйи хушнаво, боғларга кўрку зебо,
Атиргулли боғингда булбул сайроғинг бўлай.

Латофатли сўзларинг тугамасин ҳеч қачон,
Сўзларинг жарангига тоши қайроғинг бўлай.

Севишганлар, аслида, бўлар экан бир бутун,
Сен-ла, Ҳайдар Муҳаммад бир бутун чоғинг бўлай.

ҲУКМАТ

Кўрдимки, энг ноёб неъмат рост-
зўйлик ва мардлик, энг оғир бало
мунофиқ дўстлар экан.

Нажмиддин КУБРО

КҮНГИЛ МУЛКИ

Қозоқбой ЙЎЛДОШ

*Педагогика фанлари доктори. 1949 йилда ту-
гилган. Сирдарё давлат педагогика институтини
(ҳозирги Гулистон давлат университети) тамом-
лаган. “Ёниқ сўз”, “Алломиш талқинлари”, “Йўл
одами” номли асарлари нашр этилган. Адабиёт
бўйича бир қатор дарсликлар (ҳаммуаллифликда)
чиқарган.*

СУВРАТЛАНГАН РУҲИЯТ МАНЗАРАЛАРИ

Истеъдоди сабаб ижодкор ҳеч кимнинг ҳаёлига келмайдиган жойдан гўзаллик топиб, ҳайратга тушади ва ўз руҳиятини мувозанатдан чиқарган ҳолатни бошқаларга ҳам туйдириб, ўртоқлашгиси келади. Кўнгилдан чиқиб, қоғозга тўкилган ҳайрат мевалари ўзга кўнгилларга ҳам ҳаяжон солади. Ёзганлари кўнгил кишиси эканини аён қилиб турган шоир Абдунаби Бойқўзининг шеърларидан самимият, жонфидолик тўкилаётгандай бўлади. Сўз одамлари бор шодлигу қайғулари, изтиробу қувончлари, кечинма-ю ўйларини сўзга ишонадилар.

Абдунаби Бойқўзи ижодининг қатта қисмини қамраб олган “Чўли ироғим” китобида ўқирман руҳиятини мувозанатдан чиқариб, кўнглига ҳузур бағишлайдиган шеърлий битиклар кўп. Қофияли ҳар қандай тизма шеър бўлавермагани каби ҳар қандай шеър ҳам ўқувчига таъсир қилавермайди. Кўнгилдан чиққан сатрларгина киши кўнглида из қолдиради. Муаллифнинг кўнгил изхори бўлмиш мўъжазгина “Неки ёздим” шеърида шоир ижодининг кредоси ифодаланган дейиш мумкин:

*Неки ёздим,
Кўнглимни ёздим,
Кўнгилларни кўнглимга ёздим.
Кел, кўнглингни ўқи кўнглимдан,
Неки бўлса кўнгилдан ёздим.*

Ўзгалар кўнглини кўнглига жойлаб олган шоирнинг кўнглидан тўкилган сатрларда шеърхоннинг кўнгил манзараси ҳам акс этади. Шоир кўнглида ўз туйғулари аксини кўриш ўқирманни унга яқинлаштиради. Белгилики, ижодкорнинг поэтик маҳорати нимани ёзганида эмас, балки қандай ёзганида намоён бўлади. Ўн беш сўздан иборат беш қатор шеърда олти бор қўлланган «кўнгил» сўзи ўқирман кўнглига урмаслигига шоирнинг қайралган тасвир маҳорати сабаб.

Абдунаби Бойқўзининг “Ҳеч йўқ” шеърида дунё поэзиясида айтилавериб, қирпити чиққан ҳолат тасвирланган. Чин шоиргина эски ҳаётий вазиятдан янги поэтик маъно чиқара олади. Абдунаби бунга тасвирда одатий мантқиқни бироз бузиш орқали эришган:

*Қандайин тушингга кирдим, билмадим,
Наҳот бахт гулининг бўлса армони.
Демак, тушларингга бежиз кирмадим,
Демак, сенга ҳануз зорман, армоним.*

Илк банднинг учинчи ва тўртинчи қаторларида акс этган ҳолат дунёдаги бошқа барча севгиномаларда ўзгачароқ хулосага келишга сабаб бўларди: маъшуқа ошиқни туш кўрган бўлса, демак у буни ўйлаган. Бу мазмундаги ҳар қандай тушнинг жўяли таъбири ҳам шу аслида. Лекин ушбу шеърнинг лирик қаҳрамони бу ҳолатдан: “Демак, сенга ҳануз зорман, армоним” тарзидаги тескари хулосага келади. Ошиқнинг маъшуқа тушига кириши бошқа барча ошиқлар кўнглидан ўтадиган универсал изоҳнинг акси бўладиган йўсинда тушунтирилади. Ва бу изоҳ кутилмаганлиги билан шеърхонни ишонтиради.

Абдунаби Бойқўзининг кўпчилик шеърлари яхлит бутунликдан иборат. Уларни бўлақларга ажратиб бўлмайди. Чунки уларда нафақат сўз, балки ҳар бир товуш муайян бадий вазифа бажаради. Ҳатто, такрорларнинг ҳам елкасига эстетик юк ортилганидан тегинилса, шеърга заха етиб қолади. Бу яхлитлик шеър асосида ётган фикр ва туйғунинг бирбутунлигидан пайдо бўлади. Шоирнинг кўп битиклари сўнггида алоҳида ажратиб ёзилган бир сатр бўладиги, муаллиф шеърдаги бутун поэтик ва мантикий юкни ана шу мисрага жо қилишга эришади. “Оҳ тортсам” шеърида афтодаҳол ошиқ:

*Майлими?.. Хаёлан исмингдан бўсалар олсам,
Хаёлан қошингда турсам мунграниб?
Майлими, сўзингдан туйсам роҳатлар,
Бахмал оҳанглардан яйрасам ёна.
Йўқ дема, йўқ дема, йўқ дема, дилбар,
Дилимда дил бор деб қилма баҳона,*

дея бефарқ санамга хаёлан бўлса-да яқинлашишни илтижо қилади. Ёрнинг жонбахш сўзи, нафақат сўз, балки унинг бахмал оҳанглари ҳам жонини яйратишини таъкидлар экан, дилбардан дилида ўзга дил борлигини баҳона қилмасликни ўтинади. Шеърнинг лирик қаҳрамони шунчалар фидойиқи, хаёл суриш учун ҳам суйғулисидан рухсат сўрайди. Шоирнинг маъшуқа исмидан хаёлан бўса олишга рухсат сўраши тасвири кишини ўйга толдиради. Лаблардан, қош-кўзлардан, жисму тандан бўса олиш истаги шеъриятда кўп бор акс этган, лекин исмдан ва яна хаёлан бўса олишга рухсат сўрашдек нафис ўтинч фақат шу шеър қаҳрамонига хосдир.

Шеърнинг яқунловчи бандида шоирнинг қаҳри қаттиқ дилбардан ўтинчи бироз ёзғириш шаклига киргандай бўлади:

*Дилбарим, дил бари фақат сендами?
Ё фақат мендами тамоми зорлик?
Тикилсам, чиройинг қоларми камиб?
Озайиб қоларми менда нисорлик?*

Истак билан имконнинг, интилиш билан унга жавобнинг номувофиқлиги ошиқни ўртади. Шу боис дил деганнинг бари дилбардами, зорликнинг бари биргина мендами йўсинида озорланишга журъат қилади. Туйғунинг ўта йириклиги билан талабнинг ғоят кичиклиги ўртасидаги мантикий тазод шеърга ўзгача жозиба бағишлайди. Тўртлик бандлардан иборат шеър якунида “Майлими, гоҳо оҳ тортиб юборсам?” сатрининг алоҳида озода сатр сифатида келиши билан шоир хокисорлиги ҳадди аълосига олиб чиқилади. У суюқлисини оҳи билан ҳам озорлашни истамайди. Ҳолбуки, оҳ тортганда дарди бир оз енгиллашган

бўларди, аммо бу борада ҳам ихтиёри ўзида эмаслигини ўта нозик ифодалайди.

“Тун, азизим...” шеърда Тун ва Шоир тимсоллари тасвирланган. Оддий одам кунни орзулайди. Шоир эса дил розларини Тунга айтиш учун Қуёшнинг “эриб битиши”ни узоқ кутади:

*Қуёш шомда эриб битди,
Икков танҳо қолдик яна, Тун.
Дил розларин тўшамоқ учун
Сени узоқ, умрзоқ кутдим.*

Шеърнинг кейинги бандида нафақат атроф оламини, балки шоирнинг борлигини ҳам камраб олган Тундан қилинган нафисдан нафис ўтинч шундай акс этади: “Шивирлагил дудоқларимга”. Демак, Тун – Шоирнинг илҳом париси. Унинг кўнглига туйғу, лабларига сўз солади. Сўз эса Шоирнинг кўнглидаги дардларини, оғриқларини қоғозга тўкади. Шу боис шоир Тундан ажралгиси келмай, уни оғушига олиб, кўнгил пучмоқларига яширгиси келади:

*Тун, азизим, оғушимга кир,
Шивирлагил дудоқларимга.
Сўнг, ўзингни кўнглимга яшир,
Ва... айлангил дилдоғларимга.
Кел, ўзингни кўнглимга яшир...*

Кўпчилик шеърларида Абдунаби Бойқўзининг сўзни нозик ҳис қилиб, жуда маҳорат билан қўллай олиши намоён бўлади. Чунончи, “Кўнглим” шеърда шоир сўзнинг нафақат маъно товланишлари, балки товуш жилвалариданда ғоят усталик билан фойдаланади. Ҳар қандай такрор – бадииятнинг келишиб бўлмас ғаними. Лекин усталик билан амалга оширилса, ҳатто, такрор ҳам тасвирнинг бетакрорлигига хизмат қиларкан. Тўққиз қаторли шеърда “кўнгил” сўзи ўн бор қайтарилган бўлишига қарамай, ўринли қўлланилгани сабаб ўқирманнинг ғашига тегмайдигина эмас, балки уни ҳайратга солади. Чунки муаллиф ҳар бир “кўнгил”га алоҳида маъно, алоҳида бадиий вазифа юклай билган. Бу шеърда икки қаҳрамон: ошиқ Кўнгил ва маъшук Кўнгил бор. Лекин шеърдаги поэтик вазият тақозоси билан бу кўнгиллар “ўқиб ол бўлган”, “қадди дол бўлган” ўз кўнгилларига ҳам эга бўлиб иккиланадигина эмас, балки ўнланиблар кетади. Мухими, кўнгилларнинг бу хил “ўздан кўпайишлари” ўқирман кўнглига урмайди. Негаки бу ерда шунчаки сўзлар қайтариғи эмас, балки шоир руҳиятидаги товланишларни ифодаловчи шеърини санъат юз кўрсатган:

*Ўқиб-ўқиб кўнгил кўнгли ол бўлган,
Кўнглинг ололмадим, ўқима, кўнглим.
Кўнгил кўчасида қадди дол бўлган
Зору зор кўнгилман кўнглигда, гулим.*

Шоир тасвирнинг серқатлам бўлишига эришади: у ўқситилаверганидан ол бўлган, яъни қизариблар кетган кўнглининг кўнглини ололмаганидан хижолат. Муаллифнинг маҳорати шундаки, тасвир кўпқатламлигига янги сўзлар киритиш ҳисобига эмас, балки “кўнгил” сўзининг такрори орқали эришади. Бир сўз такрори ҳам ошиқ, ҳам ёрнинг руҳий ҳолатларидаги бетакрор турфаликни акс эттиришга хизмат қилади. Кўпроқ мумтоз поэтикага хос “истиғно”, “ноз-карашма”ли бу шеърнинг жозибали ва оҳангдор чиқишида тақрир санъати катта ўрин тутади. Тақрирдан мумтоз адабиётимиз вакиллари кўп фойдаланишган. Жумладан, Машрабнинг: “Ман

айтурман: “Кўнгул узгил!” Бу кўнглум кўнгул узмайду, Кўнгул айтурки: “Эй нодон, кўнгул узсам, узилгайму?!” сатрлари бу санъатнинг гўзал намунаси саналади.

Шеърнинг кейинги бандида умумий рух ўзгармагани ҳолда сўз ўйини давом эттирилган. Иккинчи банднинг дастлабки икки мисрасида “зор” сўзи худди олдинги банддаги “кўнгил” янглиғ беш бор қайтарилади. Ошиқ Кўнгил маъшук Кўнгилга мурожаат қилар экан, ўз даражасини “зору зоринг” дея ифодалайди. Яъни ошиқ Кўнгилнинг маъшук Кўнгил дийдору висолига эҳтиёжмандликнинг даражаси “зор” сўзини икки марта такрорлаш (“зору зор”) орқали билдирилади. Айни замонда бу такрор билан маъно кучайтирилишига ҳам эришилган. Биринчи мисрада учинчи бор қўлланилган “зор” сўзи олдидан “хор” сўзини келтириш орқали ошиқнинг ўтинчи ифода этилиб, ҳам унинг муҳаббатини хору зор қилмаслик сўралган, ҳам ошиқ “зор”лиги даражасини икки барабар кучайтиришга эришилган. Шу банднинг иккинчи мисрасидаги биринчи “зор” сўзи – ошиқ Кўнгилнинг сифатловчиси. Иккинчи “зор”га эса ошиқ кўнгилни “зор қилма” слик юкланмоқда. Бу бандда “ол” сўзи ҳам турли маъноларда уч бора қўлланилиб, ифоданинг кучайишига хизмат қилдирилган:

*Гулим, зору зоринг хору зор қилма,
Ол, ул зор кўнглини, ол-у, зор қилма.
Олу ол узоринда лолалар унди,
Лолалар бағрини волазор қилма.*

Банднинг учинчи мисрасида “зор” “узор”га айланди. Узор, яъни юз гўзалликдан “олу ол” бўлиб қизилликда лолазорни эслатади. Ошиқ ёр узорида лолалар униши сабаб кўнглида очилган умид чечакзорининг “волазор”га айланмаслигини ўтинади. Муаллиф ушбу шеърни “Кўнглинг ололмадим, ўксима кўнглим” шаклидаги озода мисра билан тугаллайди. Зеро, бу оламда кўнгилни ўқситмасликдан буюкроқ аъмол йўқки, юкоридаги мисралар ана шу ниятга хизмат қилдирилган эди.

Кўнгилдан чиқариб кўнгилга ёзгани учун Абдунаби Бойкўзининг табиат манзараларига бағишланган битиклари ҳам ўқувчини эмантиради. “Қиш куни” шеърда шоирнинг зийрак назари пайқаган манзара ва тасвир беихтиёр диққатни тортади:

*Оқ қайиннинг озгин шохига,
Ястаниб ётиб олди қор.
Гул ҳам тўйди булбул оҳига,
Ухлар, бошда оқ ангор рўмол.*

Бу сатрлар ўқирман кўз олдида қишнинг поэтик манзарасини намоён қилади. Оғоч шохининг “озгин”лиги, унда қорнинг “ястаниб ётиш” тасвири шеърхон туйғуларини уйғотади. Гулларнинг бошидаги оқ рўмол, айниқса, уларнинг булбул ҳонишларига тўйгани тасвири кўнгилга хуш келади. Кейинги банддаги: “Эҳтиросдан лоф урган қушлар, Машки тўнган. Мудрар қайдадир. Чойшабларда кўради тушлар Лолақизғалдоқларни адир” тарзидаги дилтортар тасвир туйғуларни жунбушга келтиради. Қушларнинг лоф уриши, улар билан бирга шахслантирилган адирнинг оқ чойшабга ўралиб олиб, кўклам келса бағрида гуркираб очилувчи лолақизғалдоқларни туш кўриши ифодаси ўқирманни хайратга солади.

Шеърнинг кейинги бандидаги дастлабки икки мисрада худди лолақизғалдоқларини соғинган адир сингари баҳорги ялпиз бўйларини соғинган кумариқ образи киши диққатини тортади: “Сувдан қолган кумариқ яна Ётар ялпиз бўйларин қўмсаб”. Қишлоқ ҳаётини ичдан билган одамнинг назаригина бундай нозик ҳолатни илғаб олиб, ундан гўзаллик топади. Шеърда тасвирга тортилган

барча нарсалар жонлантирилибгина қолмай, шахслантирилади ҳам. Натижада тасвир ўзгача тароват касб этиб, шеърхонга яқинлашади. Шу банднинг кейинги қаторлари ўзгача оҳори билан кўнгилни ром этади:

*Шамол томнинг манглайин силар,
Оққор сочин тўзгитар тараб.*

Одатда соч таралганда, тартибга солиниб, силлиқлашади. Томнинг оққор сочи шамол тарағидан тўзғиши тасвири эса ҳам қутилмаганлиги, ҳам ҳаққонийлиги билан ёдда қолади. Бу тасвир – жуда зийрак шоирона назарнинг натижаси. Зеро, шамолнинг иши тўзғитиш, бетартиблик яратиш.

Шеърда “хилвир соч” деб аталган мажнунтол новдаларини изғирин шамолнинг истаган кўйига солиб тортқилаши шундоққина ўқирман кўз олдига келтириб қўйилади. “Мўрилардан пуркар охини, Туйкус сочи оқарган уйлар...” йўсинидаги қутилмаган тугалловчи тасвир шеърхонни ҳайратга солади. Қишда ҳар бир уйнинг томи оппоқ қор билан қопланиши ва мўрилардан тутун чиқишидай оддий ҳодисадан шоир ғоят инжа тасвир юзага келтиради: туйкус сочи оқарганидан ғамсикқан уйлар оҳларини мўридан пуркайди! Бу поэтик ифода шоирнинг зийрак назари ва етук ифода имкониятига эғалигидан далолат беради.

Абдунаби Бойкўзининг “Онажон”, “Онам яшаган уйлар”, “Онам қабри” шеърлари ҳамда “Жаннати онам” достонида онани кўмсаш туйғулари самимий ифода этилган. Шоирнинг она ёдига бағишлаб битилган шеърларида унинг бағридан йироқдаги ўғилнинг адоқсиз армонлари ўзбекча йўсинда акс этади:

*Сен яшаган ҳовлиларга боролмайман, онажон,
Борсам, яйраб борлигингдай киролмайман, онажон.
Сен бахш этган бу бағирнинг бағрида тошлар синди,
У тошларга бошим уриб, ёролмайман, онажон.*

Бу эски туйғуларнинг ифодасини ўзбекча деганимнинг боиси биздан бошқа кўпгина миллатларда онага ҳам барча одам қатори амалиётчи кўзи билан қаралади. Яъни, унинг ҳам банда сифатида ўлимга маҳкум экани фарзандлар назарида туради. Аммо биз ўзбекларда онага ҳеч йитмас қадрият, асло қуламас кўрғон, мангу яшайдиган фаришта тарзида қараш устуворлик қилади. Ва онанинг ўлими ҳамиша улкан фожиа тарзида қабул қилинади. Шеърда бола она учун бағир бўлса, бу бағирга қанча тошлар урилиб сингани, энди бу тошларнинг синиғига онасиз бошни уриб ёриш имконсизлиги улкан армон билан таъкидланади.

Шеърятга хос қизиқ жиҳат шундаки, унда акс этган дард умумий бўлгани ҳолда ифода ҳамиша том хусусий бўлгандагина ўқиган ёки эшитганларга таъсир кўрсатади. Ҳаммага маълум гап ҳам ҳеч кимникига ўхшамаган йўсинда ифодаланса, шеър жозибали бўлади. Бир шеърда шоир ёзади:

*Пойингизга бош қўяй деб борсам, она,
Укаларим тош қўйибди қабрингизга.
Нима ҳам дей...
Бу ҳам бир рамз –
Ҳайкал бўпти... сабрингизга.*

Умуман, ўзбекнинг, айниқса, аёл ва онанинг энг улкан бойлиги ҳеч қачон тугамайдиган сабр экани маълум. Шу сабаб она ётган қабрга қўйилган ҳайкал, аслида сабрга қўйилган ҳайкал бўлиб чиқади. Ифоданинг инжаллиги шеърга ўзгача жозоба бахш этади.

Шеърятнинг сонет деб аталувчи ўн тўрт қаторлик бир тури бор. Унда минг йиллар олдин ишлаб чиқилган қолипларга қатъий амал қилиш талаб этилади.

“Сонетлар гулчамбари” эса усиз ҳам мушкул бўлган ана шундай сонетнинг ўн бештаси қўшилувидан юзага келади. Адабиётшуносликка доир луғатларда айтилишича: “Сонетлар гулчамбари ўн тўртта сонетдан таркиб топган туркум бўлиб, ҳар бир сонет ўзидан олдинги сонетнинг охирги мисраси билан бошланади, ўн тўртта сонетнинг биринчи мисраларидан эса ўн бешинчи сонет – магистрал таркиб топади. Магистрал туркумнинг ғоявий-композицион асоси бўлиб, одатда, у бошқаларидан аввал ёзилади. Бу жихатдан қаралса, магистралнинг ҳар бир мисраси тартиб бўйича қолган ўн тўрт сонетнинг биринчи мисраси бўлиб келади”.

Абдунабининг “Жаннаги онам” достони сонетлар гулчамбари шамойилида битилган. Унда онасининг жаннатий сифатлари тўғрисида ўйга чўмган ўзбек ўғлони туйғулари акс этган. Онасидан айрилган шоир ҳолати биринчи сонетда: “Шеър ҳам ёзолмайман, гоҳ сўз ёкмайди, Гоҳо ўз сўзимга ёкмайман ўзим”, – тарзида ифода этилади.

Кейинги сонетлардаги “Жони чиқарда ҳам деди бош болам”, “Ортимда қол дединг, қолдим вовайло”, айниқса, “Жуссаси чивикдай муштипар учун Ўн бир уммат туғмоқ айтмоққа осон. Айтмоққа осондир шунча жужукни, Тўймай тўйдирмоғу, киймай кийдирмоқ” мисралари ўқирманнинг нақ юрагига етиб боридан йўсинда битилгани билан эътиборга лойиқдир. Достоннинг яқунловчи сонетидаги:

*Ассалом, хоксор, эй мунглиг мозор,
Онамнинг бўйларин симирган замин.
Сен энди онамсан, сенда онам бор,
Онамни онамга топширдим... Омин!*

тарзидаги ёниқ сатрлари ифода қудрати билан ўзбек шеърятининг имкониятларини кўрсатадиган юксак даражадаги битиклардир.

Абдунаби Бойкўзининг тўртликлари муаллиф кўнгил ҳолати ва ўйларининг қисқа ифодасидир. Шоир тўртликларида ўз кўнглига қайта-қайта мурожаат қилади. У кўнглини фақат ўзининг эмас, балки Оллоҳнинг ҳам дахлсиз мулки сифатида доимо пок сақлашга, ғуборлардан асрашга интилади. Бу интилиш бир тўртликда шундай намоён бўлади:

*Кўнглим, не қилсам сени шод қилдим,
Зор бўлганим зорликда ёд қилдим.
Ҳар неки харобот тошимдадир,
Ўз ичимда ўзимни обод қилдим.*

Ушбу тўртликда бир умр кўнглига хиёнат қилмай, унга зуғум ўтказмай, ўзини фидо этиш орқали кўнглини обод қилиб яшаган кўнгил кишисининг кўнгил ихҳори таъсирли акс этган.

Абдунаби Бойкўзи – янги шеърый жанрлар яратишга ишқибоз шоир. Имкон борича оригиналликка интиладиган ижодкор миллий поэзиямиз тарихида кўрилмаган икки, уч, тўрт ва беш сўздан иборат шеър жанрларини яратди. Шоир ўзининг кашфиёти бўлмиш беш сўздан иборат шеърларни “бешнаволар”, тўрт сўздан иборат битикларини “чорёрлар”, уч сўздан иборат шеърларни “уч оғайнилар”, икки сўздан иборат яратикларини “ирмоқчалар”, бошқа тиллардан қилган таржима шеърларни эса “меҳмон мисралар” деб атади.

Абдунаби Бойкўзининг астойдил изланувчан шоир экани ўзбек шеърятини учун том янги ҳодиса бўлмиш “бешнаволар”ида, айниқса, очиқ кўринади. Бешнаво – ҳар бир сатри биргина сўздан иборат бўлган беш қаторлик шеър. Чорак асрдирки, Абдунаби шу хил шеърлар ёзиб юради. Маълумки, глобаллашув даври дунё поэзиясида қисқаликка интилиш кучайган. Чунки шеър қанча ихчам бўлса, унда шо-

ирнинг нуктаи назари камроқ ифодаланиб, ўқирманда уни фикран давом эттириш имкони кўпроқ бўлади. Китобдаги ҳикматнамо бешнаволарда шоирнинг ҳаётдан чиқарган сабоқлари акс этган. Уларнинг айримлари бора-бора элнинг руҳи, тили ва тафаккурига сингишиб, халқ ҳикматларига айланиб кетса ҳам, ажабмас. Шоир қаламидан таралган шундай бешнаволар борки, улар мақол юкини ташийди:

*Остонандан
Ўтганнинг
Ҳаммасиям
Меҳмон
Эмас.*

Абдунаби Бойқўзи айрим бешнаволарда ижодга доир қарашларини акс эттирган:

*Бир
Шерюрак
Шеърлар
Ёзишим
Керак.*

Бу бешнавода шоирнинг ўз шеърларида йирик ҳақиқатларни айтиш, замона-соз сатрлар тизмаслик, шерюрак инсон сифатида ўзлиги акс этган асарлар яра-тиш истаги акс этади. Бир бешнавода шоир ўз шеърига:

*Шеърим,
Келсанг,
Келажакнинг
Билан
Кел,*

– дея мурожаат қилади. Бу бешнавода сўз одамнинг олий тилаги ифода этилган дейиш мумкин. Ҳар қандай одамнинг шон-шуҳратга интилиши табиий ҳол. Бу-нинг ёмон жойи ҳам йўқ. Лекин ҳамма гап унга қандай эришишда.

*Муҳаббатнинг
Кўчаларига
Девонавор
Киргиз,
Худойим*

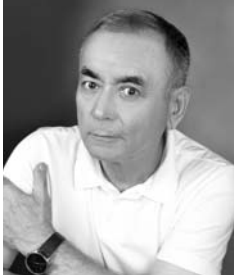
бешнавоси шеърхон кўнглини эмантиради. Маълумки, муҳаббатнинг кўчалари доим азобли-изтиробли. Ҳижрони оғир, висоли эса ғоят камёб. Ошиқ буни жуда яхши билади. Била туриб, муҳаббат кўчаларига девонавор киргизишни сўраш илтижонинг таъсир даражасини не миқдор оширади.

Абдунабининг ҳар бир сўзи бир қаторга айлантирилган шеърлари муаллифнинг чуқур ички эҳтиёжи маҳсулидир. Негаки, бундай битикларда ҳар бир сўзнинг ифода имкониятлари намоён бўлибгина қолмай, улар ўқирманни шеърнинг истеъмолчисигина эмас, балки бадий тасвир жараёнининг иштирокчисига ҳам айлантиради. Шеър қанча қисқа бўлса, унда айтилмасдан ишора қилинган нарса шунча кўп бўлади. Бунда шеърхонга матндан турли-туман кашфиётлар қилиш имконияти берилади.

Шу боис бугунги шеърхон шунчаки ўқирмангина эмас, ижодкор ҳам ҳисобланади. Кўнглидан чиқариб кўнгиларга ёзгани учун шоир Абдунаби Бойқўзининг шеърхонни-да ижодкорга айлантирган шеърый битиклари ўқирманлар кўнглидан чуқур жой олади.

МУТОЛАА

Шодиёр ДАВРОН

1950 йилда туғилган. Самарқанд давлат университетини тамомлаган. Республика нашрларида қатор илмий-оммабоп мақолалари чоп этилган. “Ёдаки ҳисоб арифметикаси” китоби муаллифи.

ЧЕТДАГИ КИШИНИНГ МУЛОҲАЗАЛАРИ

“Шарқ юлдузи”ни талабалик давримдан буён мунтазам ўқиб келаман. Самарқанд давлат университетининг математика факультетида таҳсил олаган пайтим ҳар ойда бир кун “Шарқ юлдузи” сотувда пайдо бўларди. Кимлардир харид қилишга улгирар, кимдир сотиб ололмай доғда қоларди. Журнални олган куним мен учун байрамга айланарди. Бир сафар “Гулқайчи” рукнида биз билан тенг курсда ўқийдиган филолог талабанинг тўрт қаторгина шеъри берилди. Ўша дамда қай даражада ҳайратланганим ҳозир ҳам эсимда. Бир сатр ёзса ҳам “Шарқ юлдузи”да чиққан тенгдошимиз ўша заҳотиёқ, назаримизда, машҳур кишиларнинг бирига айланиб қоларди.

Ўша дамларда аста-секинлик билан бадий асарлар тўғрисида, ижодкорлар ҳақидаги тасаввурим кенгайиб борди. Шу билан бирга бундай асарларни таҳлил қилиш учун нималар кераклиги хусусида ҳам муайян тушунчаларга эга бўла бошладим.

Ҳар бир асар воқеалари минг йиллар давомида шаклланган маданият, ахлоқ-одаб муҳитида, бирор макон ёки муайян ҳудудда рўй беради. Уларнинг қонуниятларини ботинига жо қилиб олмаган ёзувчи баёнда адашиб кетиши мумкин.

Ёзувчи асари каттами, кичикми, ундаги биринчи сўзни ёзар экан, охириги сўзи – борар манзили унга аён бўлиши керак. Адиб ўз персонажларини охириги манзил томон секин ёки шитоб билан олиб борар экан, муаллиф ботинига жо бўлган қоидаларга – “йўл қоидаси”га тўлиқ амал қилмоғи шарт.

Ҳаётда турфа хулқи кишилар бўлгани каби, асарга қаҳрамон қилиб ҳар хил кишилар олинмоғи мумкин. Муаллиф уларнинг ҳар бирига ўзлигини намойиш этишга имконият яратмоғи керак.

Мусаввир картина яратишида ҳар бир рангнинг ўз ўрни бўлгани каби адиб асарида турли маъноли сўзлар беқиёс аҳамиятга эга. Унда, ақалли, бир сўзни ноўрин қўллаш ҳам асар таъсирчанлигини сусайтириши мумкин. Бундай ҳолат, кўпинча, ўрис тилидан таржима қилиниб киритилган сўзлар, иборалар ҳисобига рўй бермоқда.

Ўтган асрнинг йиллигини йиллари чўпонларнинг эътирозларини эшитганман: “Она қўй ҳам бўладими?! Совлик-да!” Ота, она каби сўзлар фақат инсонга nisбатан ишлатилиши мумкинлигини айтишарди. Ўша даврлардаёқ таржимада

тилимизни бузувчи ҳолатлар пайдо бўлаётганини, вақти келиб, улар катта хавфга айланишини сезишган экан-да, деган хулосага келаман. Бугунга келиб, “она туя” моя дейилишини, “эчкича” улоқ эканлигини билмайдиганлар кам эмас.

Наинки алоҳида сўз, иборалар, балки жумлаларни ҳам ўрис тилидан таржима қилиб тузишни одат қилдик. Бу билан биз узоқ аждодларимиздан келаётган туркий-ўзбекона оҳангли жумлалардан, миллий озиқдан узоклашиб бордик.

Ўзлигини асраб қолган асл кишиларимиз ҳақидаги асарларни фақат таржима тил занжирларини узиб, таъсирли, оҳангдор, ҳар қандай маъно-мазмунни аниқ айтиш мумкин бўлган ўз тилимиздагина ёзиш мумкин. Ана шундай асарлар ёзилган, ёзилмоқда.

Аввал исми-шарифини ҳам эшитмаганим бир ёзувчи Солим Исҳоқнинг икки асарини ўқидим. Биринчиси “Кўклам адоғида куз” романи бўлиб, уни йўл-йўлакай, қисқа тавсифлашнинг ҳам имкони йўқ. Китоб мен тушунадиган, ёшлигимда кўп кўрганим, эшитганим кўпқари ўйинига ҳамда чавандозлар ва отлар таърифига боғишланган. Уни ўқий бошлаганимга бир йилдан ошган бўлса-да, ҳамон қайта-қайта ўқишга эҳтиёж сезаман. Иккинчиси, “Вафодор” (“Шарк юлдузи”, 2016 й. 5-сон) номли киссадир. Асар тоғ ён бағридаги яйловда эгаси, хонадони ва сурувини бўрилардан ва барча балолардан жонини фидо қилиб кўриклаган ит ҳақида бўлиб, шу ит номи билан аталган.

Сурувни охирги талофатдан сақлаб қолиши қуйидагича рўй беради: Бир қутурган ит сурувга ҳужм қилади. Агар бегона ит сурувга етиб борса, қўйларга қирон келиши аниқ. Ит яшин тезлигида хулосага келади: уни сурувга етиб бормасдан ўлдириши керак; лекин ўзи ҳам ҳалок бўлади-ку! Бу кейинги масала, тез ҳаракат қилиш керак... Ит ҳеч ким ва ҳеч нимага зарар етказмаслик мақсадида ҳамда асл итлар қонунига кўра кимсасиз, сувсиз жойда ўлим топиш учун бошини олиб кетади. Эгаси итини тинимсиз ахтаради. Ит эгаси келаётганини анча олдин сезиб, кўрмайдиган қилиб яширинади. Лекин ўзи охирги марта эгасини кўриб қолишни хоҳлайди.. ва ҳоказо... Қисса ҳам роман каби ўта таъсирли ёзилган.

Яна охирги бир йилда қайта-қайта ўқиган китобларимдан бири забардаст шоир, уста хаттот, Хоразм олти ярим мақоми муҳрланган “Танбур чизиғи” нотасининг асосчиси, мохир таржимон, сиёсатчи, ўзбек адабиёти ва мусиқасига катта ҳисса қўшган Паҳлавонниёз Комил Хоразмий (1825–1899) ҳақидадир. Китоб тарихий ҳужжатлар, махсус адабиётларни ўрганиш асосида ёзилган. Унда хонлик тарихининг таҳликали қунларида рўй берган айрим чалкашликларни очишга-да эътибор қаратилган.

Асар мумтоз адабиётимиз ва мусиқамиз ҳамда икки соҳа тарихи билан боғлиқ мураккаб масалалар баёнига бағишланган. Демак, мавзу жиҳатдан тушуниб таҳлил қилувчилари кам бўлган китоблар сирасига киради.

Китоб мутолааси менда муаллиф баён қилган воқеаларни, рўй берган даврни, давраларни тасаввур этиб, ҳис қилиб жуда катта эътибор билан ёзгандек таассурот қолдирди. Китобда, айниқса, гурунлар тасвири ўта нозиклик билан берилган: ўқувчига ҳар бир иштирокчини тасаввур қилиб, сўзини эшитиб, истехзо-ю жилмайишларини кўриб туриш имконияти яратилган.

Китобда Паҳлавонниёзнинг хуснихатда ҳам, назмда ҳам, насрда ҳам ва хатто сайисликда ҳам изланиш, машқ қилиш баробарида маҳоратини ошириб боргани тасвирланади. Бинобарин, уни ижодда комилликка етказган омил ҳам унинг мукамалликка интилиши эди.

У сиёсатнинг “саҳна” ортидаги ўйинларига етарли эътибор беролмади. Шу боисдан ҳам Комил Хоразмий тарихда сиёсатчи сифатида эмас, балки шоир, умуман, кенг маънода ижодкор сифатида қолди.

Инсоннинг камолида муҳит, устозлар тарбияси катта аҳамиятга эга. Ле-

кин ҳар бир киши шахсида етук олим, шоир, ёзувчи каишфийтчиси ўша кишининг ўзидир. Ушбу ҳақиқатни фарзандларимизга тушунарли қилиб баён қилиш ва ҳар бирига ўзини камолга етказиш “калити”ни тутқазиш эҳтиёжи туғилди.

Ушбу эҳтиёжга жавобан бир қанча соҳаларга бўлинган “ЗАБТ ЭТИЛГАН “ЎЎҚҚИ”ЛАР” китоблар туркумини тайёрлаб, чоп этиши лойиҳасини яратиши эҳтиёжи бор. Бундаги ҳар бир китоб ўз соҳасида юксакликка кўтарилган бирор замондошимиз ёки ўтмиши кишининг юксалиши муҳит ҳамда инсон жисми, ботини ва тафаккури қонуниятлари асосида ишонарли ва бадиий баён қилинган бўлиши керак.

Асосий гапга қайтамиз. “Шарқ юлдузи”да “Комил Хоразмий” романи таҳлилига бағишланган фикрлар ҳам (Қозокбой Йўлдош. Романда шахс тасвири, “Шарқ юлдузи”, 2016, 7-сон) чиққанини эшитиб, ўқиб чиқишга шошилдим. Ушбу мақола такризни ўқиш жараёнида туғилган ва тил-адабиёт бўйича ўйлаб юрган мулоҳазалар тарзида қоғозга тушди.

Мен учун “Комил Хоразмий”ни “жанр жиҳатидан.. “маърифий-бадиий роман” деб белгиланган” деган мақола муаллифининг хулосаси ҳам тушунарли. Тўғри, китобда “маърифий-бадиий роман” деган ёзув бор экан. Лекин ушбу ёзув муаллиф матнида эмас, тўлиғича нашриёт номидан тўлғазиладиган иккинчи саҳифада келтирилган. Негадир мақола муаллифи китобдаги ҳеч бир романда учрамайдиган “... ҳаёти ва ижодининг мухтасар солномаси” ва “Фойдаланилган адабиётлар рўйхати”га эътибор бермаган.

Мақола муаллифининг асар тили ҳақидаги айрим мулоҳазаларига қўшилиш мумкин. Лекин қуйидаги эътирозлар ноўрин.

Шоирнинг адабий таҳаллуси Комил бўлган. Хоразмий дегани хоразмлик маъносини англатиши кўпчиликка маълум. Шунинг учун Комил Авазнинг китоби чоп этилганига қадар ҳам мутахассислар Паҳлавонниёз Комилни Комил Хоразмий тарзида ёзиб келган.

Гандимиён сулҳи матни Россия императори вакили Кауфман талаблари асосида ўрисча тузилиб, татар таржимонлар ёрдамида ўзбек тилига ўгирилган. Бунда Паҳлавонниёзнинг ҳам мирзабоши сифатида иштирок этганлиги табиийдир. Сулҳлар давлат раҳбарлари ёки уларнинг ваколатли кишилари томонидан муҳокама қилиниб имзоланади. Бу ўринда бошқа гап ортиқчадир.

Хоннинг бирор ходимини ёқтириш-ёқтирмаслигидан кўра унга ишониш-ишонмаслиги вазиятни тўғрироқ ифодалайди. Асарда баён қилинишича, Хон Паҳлавонниёзга ишончсизлик билан қараган. Бу муаллиф тамонидан етарли даражада асосланган ҳам.

Паҳлавонниёз шоир эди, сиёсатчи эмас. Шоир табиатан самимий бўлади. Эҳтимол, таржимонлари орқали бундан хабар топган Кауфман Паҳлавонниёзнинг девонбеги бўлишини маъқул кўргандир. Бинобарин, Паҳлавонниёз Кауфман тавсиясига кўра девонбеги қилиб тайинланади. Ушбу ҳолат Хонда гумон уйғотиши, Паҳлавонниёзга ишончсизлик билан қарашига сабаб бўлади. Император қабул қилган, Россия ҳукумати аъзолари томонидан эътибор ва ҳурмат кўрган Паҳлавонниёзнинг Санкт-Петербург сафаридан, хон назарида, анча ўзгариб, бироз кибрланиб қайтиб келиши шубҳаларни янада кучайтиради. Яна девонда ғийбат тегирмонига сув қуювчилар ҳам етарли эди. Бунинг устига тор давра гурунгида эҳтиётсизлик туфайли айтилган бир латифа, Паҳлавонниёзнинг кетма-кет хатоларга йўл қўйиши унинг сиёсатчига айланмаганига, шоир бўлиб қолганига далилдир... Феруз, жуда кеч бўлса-да, шубҳалари ўринсиз эканлигини тушуниб етади.

Таҳлилда Комил Хоразмий етиб борган “манзил” тўғри белгиланганми, кўтарилиш йўли ишончлими каби саволларга жавоб қидирилса тўғрироқ бўларди. Менинг эътирозимни фақат мақола муаллифига эмас, балки шаклланган ёки шаклланмаган ўзбек адабиёти назариясига ҳам деб тушунмоқ керак.

БУЛОҚ КЎЗ ОЧДИ

Бахтинисо МАХМУДОВА

1993 йилда туғилган. Қариши тиббиёт коллежида ўқиган. “Юрт келажаси – 2015” иқтидорли ёшлар танловининг журналистика йўналиши бўйича республика босқичи золиби.

Дилимга боғланиб қолдинг

* * *

Қалбимда ўстирдим дарахтларни,
Ёдладим баргининг ҳолларигача.
Заминин баҳор деб, дунёни куз деб,
Қучдим ёзларию қорларигача.

Кўзимни нимадир авайлаб ўпди,
Шамол бўсасида ёнди киприқлар.
Икки оламларни туташтиргудай
Юрагимга ундан бунёд кўприқлар.

Бобомни кўраман тоғига қараб,
Момомнинг кафтига ўхшар ҳаёти.
Уйқумга кўчгани сира тушлармас –
Даладан дил терган қушларин ёди.

Бошокқа бойланиб ўсар умрлар,
Юлғундай шохланиб, ростланар деҳқон.
Хоҳласа, тандирдай гуллайди тупроқ,
Хоҳласа, ёмғирдай тўкилар осмон.

Бундайин сирни ким ўргатар экан,
Нурлар тўшаб борар қуёш юзига.
Қанийди, кўнглимдан ўтган Ватаннинг
Ватани бўлсам битта изига?!
Қанийди?!

* * *

Борлиқ шовиллайди тун бўйи,
 Чўчиб тушди шамол – дарбадар.
 Ҳисларини тўқди мажнунтол
 Тўлган паймонаси баробар.

Уфқларга бағрин тутди ой,
 Юлдузлар-да ботди тўшига.
 Қушлар, эҳхе, кўнди беармон
 Япроқларнинг дилбар тушига.

Ўксинмади, қулмади замин,
 Лаҳзалари синоатли тинч.
 Фигон чекди майсаларининг
 Юрагига айланган соғинч.

Борлиқ шовиллади тун бўйи,
 Чўчиб тушди кўнглим – дарбадар.
 Тўкилмоқлик кўшиғин тинглаб,
 Ҳайратланди то тонгга қадар.

Бахтинисо кизимиз шеърятга, ижодга бошқача, сидқидилдан меҳр қўйган. Унинг шеърларини вақтли матбуотда ўқиб, келажакда яхши шоира бўлишига умид қилардим. Энг яхши томони шундаки, Бахтинисонинг шеърлари ўзига хос, ўз-ўзиники. Туйғулари самимий, мушоҳадаси кенг, фикри теран. Таклиддан йирок:

*Агарда қайтмасам
 Кўзги боғларга
 Бир насим бўламан, чекинар оғриқ.
 Кўзимнинг олдида юксаласан сен,
 Кўзимнинг олдида улғаяр борлиқ.*

Бу каби тоза, соф туйғулар қалбингизга ҳаяжон солади. “Дала кўриқчиси” шеърда Бахтинисонинг кузатуви, мушоҳадасининг ўзига хослиги янада равшанроқ, тиникроқ кўзга ташланади:

*Сенга рақиб қилиб қўйиб
 Зоғчасию чумчугини.
 Ёнгинангдан ўтар ҳаёт
 Айлантириб урчугини.*

Бахтинисо Маҳмудова катта адабиётга ҳозирча кичик қадамлар билан тортиниб, кимтиниб кириб келаяпти. Умид шулки, у бўлғуси яхши шоира, ижодкор. Бунга асос – унинг шеърлари.

Момохол ЭЛМУРОДОВА,
 Ўзбекистон Ёзувчилар уюммаси аъзоси,
 шоира

* * *

Бир гўзал куйларни куйлагим келар,
 Нигоҳлари сўлим, оҳанги сокин.
 Лек, сингиб кўйгандир менга шамоллар,
 Юрагимда шовқин, руҳимда шовқин.

Бундай илҳақ куйлар кимларнинг саси,
 Ҳаёт қайси дилдан чалаяпти бонг?
 Ҳаддидан ўтолмай, кунларимгамас
 Тушларимга шошиб кираяпти тонг.

Мен ҳам шошаяпман тоқату токсиз,
 Қадамим тезлатар кўзимдаги ёш.
 Фақат кетмаса-да, боғимдан баҳор,
 Фақат тошмаса-да, ботгани қуёш.

* * *

Бошим қўйиб эртак тинглайман
 Оймоманинг тиззаларига.
 Юлдузлардан нари жилмайман
 Ва кўникиб кетгум барига.

Шамолларга қўшилиб учиб
 Дарахтларни уйғотаман мен.
 Ё мезондек кузакни қучиб
 Баҳоримни йўқотаман мен.

* * *

Ҳолимга ёндашиб ўтади кунлар,
 Зиёга тўлдириб кошонасини.
 Осмон Шарку Фарбнинг кўксини кесиб,
 Қоплайверар уфқнинг пешонасини.

Қушлар – табиатнинг эркаларига
 Юрагини тутиб қолар дарахтлар.
 Ариқнинг бўйида мизғиган шамол
 Энг сўнгги майсани бир-бир варақлар.

Бунда ҳар не сокин, ҳар не осойиш,
 Бемалол ярашар инмоқ ҳам куймоқ.
 Недандир бир илинж ахтарар хазон,
 Нечундир руҳимни бўғади қийноқ?

Шошилиб бўзлайди кечиккан ёмғир,
 Кузги чорбоғларга айланар армон.
 Тўрт фасл тўзғиган бардошинг билан
 Дилимга боғланиб қолдинг, дунёжон!

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Нилуфар ДИЛМУРОДОВА

1975 йилда тугилган. Тошкент давлат университети (ҳозирги ЎзМУ) тамомлаган. Республика ва хориж илмий нашрларида қатор мақолалари эълон қилинган. “Ўзбек тили” ўқув қўлланмаси муаллифи.

ЭСТЕТИК ИДЕАЛ ВА БАДИИЙ ҒОЯ

Бадиий сўз санъати тараққий этиб борувчи эстетик ҳодиса сифатида табиат, жамият, ҳаёт ва инсон руҳий оламининг турли мураккаб қатламларига кириб боради. Алоҳида ўзан ҳисобланган адабий жараён эса ижтимоий шартлилик, ўзгарувчан ва турғун тамойиллар ва адабий анъаналар заминидан ривожланади. Бадиий адабиёт табиати учун хос бу вазифани амалга оширишда эстетик идеал тамойиллари ҳал қилувчи роль ўйнайди.

Эстетик идеал, унинг таркибий қисми саналган эстетик концепция ва нуктаи назар, бадиий услуби шаклланган кўпгина ёзувчилар қаторида, Хуршид Дўстмуҳаммад ижодий фаолиятида ҳам бетакрор хислатлари билан кўзга ташланади. Бу хислатлар, аввало, адиб яратган барча насрий асарлар, жумладан, ҳикояларида эстетик идеал мазмунан ва моҳиятан тубдан ўзгарганида, бинобарин, модернлашган анъанавий реализм ва модернистик йўналишнинг ботиний ҳамда зуҳурий тамойиллари орқали намоён бўлганида кўринади.

Адиб шу икки йўналишга мансуб ҳикояларида эстетик идеалини бадиий ислоҳлар асосида қайта шакллантирди, эстетик идеал ижобий образлар характери ва руҳиятида акс этган бўлади деган соцреализмга хос бир ёқлама ҳаракат қиладиган қонидани кескин инкор этган ҳолда, турли ижтимоий, маънавий-ахлоқий муаммолар ечимига тегишли мақсад ва муддаолари, шунингдек, жаҳолат ва хиёнатнинг эзгуликни маҳв этишга уриниши разолат эканини тарғиб этувчи концепциясини мураккаб табиатли типлар зиммасига юклаш орқали сўз санъатининг янгича қирраларини очишга муваффақ бўлди.

Ижодий жараён моҳиятининг диққатга лойиқ эволюцион босқичларини умумлаштириб ифода этувчи муҳим категория бўлган эстетик идеал, унинг муҳим ҳалқалари саналган эстетик нуктаи назар ва концепция Хуршид Дўстмуҳаммад ижоди миллий адабиёт ва жаҳон адабиёти тўплаб ривожлантирган тамойиллардан озикланиб шаклланишига туртки бериб келди. Эстетик идеал, шунинг билан бирга, унинг мантиқий асосларини тарғиб қиладиган куч сифатида майдонга чиқадиган бадиий ғоялар тизими алоҳида моҳият касб этишини таъминлади, натижада янгича бадиий-эстетик шакл ва мазмун касб этаётган адиб ижоди ўзгача

фалсафий меъёрлар доирасида, реал воқеликни талкин қилиш баробарида, нореал воқелик билан ҳам алоқага киришди, алал-оқибат бу ҳолат, яъни олам ва одам ҳаётига хос ҳақиқат ва уйдирма, адолат ва ноҳақлик, садоқат ва хиёнат, тангилик ва номардлик каби эстетик тушунчаларнинг номаълум қирраларини кашф этиш кўникмасини заруратга айлантди.

Бадиий кашфиётлар туғилиши билан боғлиқ мураккаб ижодий жараёнда адиб муайян асарнинг кўтаринки эстетик хислатини кучайтириш ниятида муҳим компонент ҳисобланган пафосга меъёрида мурожаат қилади, яъни сюжет ва композициянинг эмоционал асосларини мустаҳкамлаш учун алоҳида изланиш жараёнини кечиради, натижада бадиий-эстетик ва фалсафий мушҳодалари ва дунёвий ҳамда руҳоний қарашлари билан эҳтирослари, кечинмалари ва оғриқлари бирлашиб кетади, зеро шу туташув орқали муайян ҳикояси ботини ва зоҳирида мужассам бўлган эстетик идеални илғаб оламиз.

Пафос хусусиятларини бадиийлик мезони билан уйғунлаштириш жараёнида эса адиб қобилияти, маҳорати ва эстетик идеали диалектик мазмун касб этувчи психологик давомийлик категорияси асосида қайта-қайта синондан ўтади, бинобарин, эстетик идеал, нуқтаи назар ва концепция кўламини тасаввур қилиш, ҳис-ҳаяжонга берилиш, соддалик ва мураккаблик ўртасида руҳий эсанкираш, маҳоратни бир босқичдан иккинчи босқичга ўтказиш, бадиий шаклнинг зарурий қиёфасини яратишга сарф этиш орқали муттасил бир хил қийноқ ҳамда завку шавққа чулғаниш адиб тафаккури ва дунёқаршида рўй берадиган аклий-хиссий туғёнлар билан омикта ҳолда кечади.

Ижтимоий воқеа-ҳодисаларни идрок қилиш ҳамда ҳаётий ҳақиқатни бадиий ҳақиқатга айлантдириш жараёни адибнинг тафаккур ва кўнгил призмаси орқали ўтади, муҳими, шу ҳодисада сўз *санъатининг ижтимоий вазифаси мавжуд экани, уни хусусий эҳтиёжлар даражасига тушириб қўйиш мумкин эмаслиги*,¹ бундай қилиш фақат бир ёқламалик келтириб чиқариши масаласи яккол гавдаланади. Адиб мураккаб фалсафий-бадиий хусусиятлари билан алоҳида ажралиб турадиган бу масала моҳиятини ҳам тафаккур ва кўнгил призмасида қайта муҳокама қилиб пиштади, бадиий ижод марказида авваламбор инсон ва унинг тақдири туришини назарда тутган ҳолда, инсонпарварлик ғоясини олий даражали ғоя сифатида юқори баҳолайди, *инсонпарварликнинг аввали фикрпарварлик ва ғояпарварликда эканини, шу туйғуларни умуминсоний фазилатлар мақомига қадар юксалтиришига эришилган тақдирдагина ёруғ дунёни асраб қолиш имкони топиллишини таъкидлайди*² ва бу маслак адиб эстетик идеалида моддий ва руҳоний дунё ҳамда мураккаб мавжудод бўлган инсоннинг барча замонларда бирдек долзарб ва ташвишли ҳисобланган турли муаммоларини камраб оладиган етакчи тамойилга айланади.

Адиб шахси ва истеъдодида жамланган кўпгина ахлоқий-маърифий фазилатлар, зеро моддий ва руҳоний дунё ҳақидаги фалсафий қарашлари турли йилларда яратилган ҳикояларида иштирок этувчи, ҳар хил мураккаб дунёқараш, характер ва одатларга эга бўлган образлар, жумладан, Юнусхўжа, Миркомил ва Тўхтабой, Ибн Муғанний, Махзуна, Зардушт бобо ва Фёдор Достоевский, Қурбонали ва Нуриддин каби қаҳрамонлар суврати билан сийратига кўчади.

Бадиий сўз санъатининг бадиий-эстетик тамойиллари билан ижтимоий ҳаёт муносабатлари миқёсини белгилашда иккинчи муҳим узвий жиҳатни эътибордан соқит қилмаслик лозим. Гап шундаки, бадиий-эстетик қонуниятлар жамият

¹ Уэллек Р., Уоррен О. Теория литературы. М., «Прогресс», 1978, стр.208.

² Хуршид Дўстмухаммад. Ижод – кўнгил мунавварлиги. Т., “Мумтоз сўз”, 2001, 3-бет.

хаётининг турли кўринишларига тўласинча суяниб яшамайди, ҳатто улар *жамият тақозо этган ижтимоий тизимда бир қисм ҳам бўлмаслиги мумкин*, яъни улар муайян бадиий образ намоён этадиган бадиий-эстетик ва гоёвий хусусиятлар моҳиятини ифодалагани сабаблигина ижтимоий жабҳалар билан алоқага киришади³ ва тегишли ўринларда ижтимоий ҳаёт негизига дахлдор эстетик элементлардан озикланиш ҳамда ўша элементлар орқали муҳим психологик таранглик яратишга мойил бўлишади, психологик таранглик эса, пафосни кучайтириш билан бирга, ҳаётий ва бадиий ҳақиқат узвийлигини таъминлайди.

Адиб эстетик идеали, бадиий маҳорати ва индивидуал услуби билан бир қаторда, ақлу идрок ва тафаккур имкониятларини доимий равишда уйғун қўллаш, бадиий дид ва интеллектуал савияни мунтазам ўстира бориш орқали ҳам шаклланаётгани кузатилади. Адиб турли фалсафий-ижтимоий, бадиий-эстетик ва ижтимоий категорияларни ўрганиш-талқин қилиш натижасида олам ва одам бирдамлигининг диалектик асосларини англайди, теран таҳлил ва тавсиф ёрдамида рўёбга чиқарилган адабий асос билан фалсафий асос орасида эстетик мутаносиблик ўрнатади, эхтирослари оқимини тафаккурида содир бўладиган ғалаёнлар билан уйғунлаштириб юборади, муҳими, эътиқоди бутун чинакам санъаткорнинг миссиясини шифокор бурчига ўхшатади, зеро *ёзувчи инсонни, гоёвий қарашларидан келиб чиқиб эмас, аввало, эзгу инсонпарварлик гоёларидан келиб чиқиб ўрганиши, тадқиқ этиши, унинг дардларини баҳам кўриши керак*,⁴ деган нуқтаи назарни илгари суради, айни пайтда, бу нуқтаи назари, эстетик идеали ва концепцияси билан қўшилиб, ижодий изланишлари янада самарали бўлишини таъминлайди.

Бундан сезиладики, адиб, инсонпарварлик хислатини эстетик идеали марказига қўйган ҳолда, башарий ғояларнинг туб илдизи ва туб мағзига яқинлашади, моддий ва руҳоний дунёда узлуксиз давом этадиган диалектик тўқнашувлар замиридаги асосий маъно-манتيқ нимадан иборат эканини янада теран англашга эришади, муҳими, бу тушунча барча ҳикоялари ботинига ўрнашиб, а) эзгулик билан ёвузлик ўртасидаги ҳеч қачон ниҳоясига етмас ошқоравий ва пинҳоний жангу жадал; б) адолат ва ноҳақлик, эътиқод ва беқарорлик, виждон билан беҳаёлик, фидойилик ва худбинлик намоён этадиган рақобат мотивлари изчиллигини асослайди.

Янгиланган реализм ва мажозий модерн йўналишларида битилган ҳикояларида қадимий дунёнинг моддий ва руҳоний неъматларини қадрлаш ҳамда асрашга даъват, ҳалоллик ва эркин очкўзлик, зулм ва истибдодга қарама-қарши кўйиш (“Оқ либос”, “Қазо бўлган намоз”, “Тўхтабойнинг бойликлари”), ташқи реалликнинг ичкарига интилиши, ички реаллик билан яхлитлик касб этиши ва шунинг натижасида рўй берган ботиний портлашни чуқур психологизм ва поэтик тасвир заминида ишонарли қайд этиш (“Маҳзуна”, “Васий”, “Қадр”, “Жажман”, “Жимжитхонага йўл”), илоҳий бойлик бўлган табиат қалбни гўзаллик ва жасорат билан тўлдириши, хикматлар ва мажозий образлар манбаи сифатида руҳиятга қанот бахш этишини фалсафий-поэтик позицияда туриб талқин қилиш (“Қоялардан баландда”, “Ибн Муғанний”, “Оқимга қарши оққан гул”, “Беозор кушнинг қарғиши”) етакчи ўрин тутиши кузатилади.

Шубҳасиз, замирига вақт категорияси мағзини сингдирган замон ва маконга тегишли бўлган адиб дунёқараши, яъни турли бадиий ғоялардан иборат эстетик идеали, эстетик нуқтаи назари ва концепцияси, аввало, модернлашган реализм

³ Уэллек Р., Уоррен О. Теория литературы. М., «Прогресс», 1978, стр.108

⁴ Хуршид Дўстмухаммад. Озод изтироб кувончлари. Т., “Маънавият”, 2000, 24-бет.

билан мажозий модерн йўналишлари заминиди туғилган, ғоявий-бадиий ва услубий жиҳатдан ўзаро уйғунлик касб этган ҳикояларининг шакли ва мазмунига хос бадиий-эстетик хусусиятлар орқали англанади.

Муҳими, кўпгина ҳикояларининг фалсафий қатламлари замирида бадиий умумлашмалар, зеро турли образларни эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги курашга чақирадиган, шакл билан мазмунга сайқал берадиган бадиий ғоялар тизими ҳаракатда бўлади. Бадиий жиҳатдан бақувват “Оқ либос”, “Ёлғизим – сиз”да психологик кечинмалар ва зиддиятлар кескинлиги, олис мозий ҳодисалари ботинидаги замонавий муаммоларга уйғун руҳни равшан ифодалаши баробарида, тарихий сабоқлар ҳеч қачон эскирмаслиги ва боқий бўлиб қолишини ифодаловчи эстетик идеалга эврилади, алал-оқибат бу идеал бағридан реалистик характер касб этувчи ҳамда тарихий сабоқлардан ибрат олишга ундовчи ҳаққоният концепцияси бўй беради.

Адиб бир тоифа ҳикояларида бадиий ва мажозий образларни кўнгил иқлимида муттасил жунбишга келадиган, муайян ижтимоий вазиятни ғуссали ва ҳазин пафосга йўғирадиган психологик тебранишлар гирдобига ташлайди, жумладан, “Киова куёши”, “Ҳашарчилар”, “Алам”, “Кўчиш”, “Этакдаги уй”, “Маҳзуна”, “Қоялардан баландда”, “Қадр”, “Маданиятли киши”да шундай хусусият қавариқ ҳолда бўртиб туради.

Яна бир қатор ҳикоялари мажозий модернга хос поэтик ўйчанлик ва фалсафий теранлик тамойилларини намоён этади, масалан, “Жажман”, “Ибн Муғанний”, “Ҳалқа йўлдан ху-у нарида”, “Васий”, “Саф”, “Сас”, “Қор одам”да шундай муҳим тамойиллар, бинобарин, драматик ва психологик кескинликни кучайтирадиган жонли сўзлар орқали ҳаёлот ва мистиканинг сирли оламига кириб борилади.

Тадрижий такомиллашув тамойилларидан озикланган бир қанча ҳикоялари, аввало, моддий ва руҳоний борлиқнинг фалсафий моҳиятини теран ва янгича идрок этиш хусусиятларини мужассам этиш баробарида, инсон – табиат – жамият аталмиш уч кутбнинг моҳиятан долзарб муаммоларини, улар иттифоқида рўй бераётган узилишлар туфайли қалб ва руҳият иқлими номутаносиблик жафосини тортаётгани, нафсга тобелик муттасил авж олаётгани ва худбинликдан иборат хусусий манфаатлар башарий фазилатлар мантиғига зид равишда хуруж қилаётганини ифодаловчи бадиий ғоялар тизимини кўндаланг қилади.

Дунёқарашини ижтимоий ҳаётнинг маънавий-маърифий ва ахлоқий кўламдорлигини изоҳловчи мантикий омиллар асосида белгилаб олган адиб “Маҳзуна” ва “Жажман” каби ҳикояларида фалсафий-ижтимоий ва бадиий ғоялар ҳамда эмоционал факторлар, зеро ҳаётини пафос имкониятлари билан қуролланган новатор санъаткорлар сифатида фикрлайди. Пировард натижада моддий ва руҳоний борлиқни кечинма-туйғулар воситасида айрича идрок этиш, табиат ва жамиятдан олган таассуротларини теран таҳлил қилиш кўникмасини чуқурлаштириш, бадиий ғоя ва мавзулар доирасини кенгайтиришга эришди.

Муҳими шундаки, адиб эстетик идеали “Ибн Муғанний”, “Қоялардан баландда” каби ҳикоялари қурилишида гавдаланган эстетик концепция, нуқтаи назар ва бадиий ғояларни, мустаҳкам ҳалқалардан иборат занжир тахлит, ҳаққоният ва мутаносиблик, эътиқод ва гўзаллик тизимида бирлаштиради. Адиб нуқтаи назарига хос синчковлик ва бедорлик “Отамнинг ошнаси”да тегишли бадиий-эстетик моҳиятни ичкаридан ёритувчи омил вазифасини ўтайди, ҳикоя мағзига сингдирилган умр омонатлиги, молу давлат ҳамда мартаба бевафолиги, дўстлик ва ихлос боқий мулк эканлигини англатувчи тушунчалар залварли эстетик идеал қиёфасига киргани сабабли дилни ларзага солади. Худди шундай ҳолат “Жим ўтирган одам” матни ва унинг бадиий йўналишига алоҳида шуқуҳ ва салмок

бағишлайди, муҳими, модернлашган реализм намунаси бўлган бу асарда инсон характери ва руҳиятига хос беҳад сирли минтакаларда кечадиган мураккаб эврилишлар кескин психологик таҳлилларга тортилади, натижада қалб ва шуурда оғрикли афсусдан иборат чуқур асорат колдирадиган лоқайдлик ва шубҳаланиш, ғаламислик ва манманлик фалсафасига чексиз нафрат концепцияси бадиий матн ботинидан сиртга қалқиб чиқади.

Алоҳида таъкидлаш лозимки, адиб ҳикоячилигида эстетик идеалга хос асосий хислатлардан бири мунтазам равишда ботиний ҳаракатдан зоҳирий ҳаракатга кўчиш ва ўрнида аксини қўллаш, шу баҳонада танланган турли мавзу ёки масаланинг эстетик моҳиятини бадиий жиҳатдан умумлаштириб, кенг қўламли ахлоқий-маърифий ва ижтимоий мантиқ доирасида жамлаш кўникмасидир. Адиб ижодий фаолиятида муҳим ўрин тутадиган бундай кўникма ҳаётий ҳақиқат билан бадиий ҳақиқатни ўзаро яқинлаштириш, ўз шахси имкониятлари ҳамда бадиий образлар дунёсидаги исёнкорона кўтарилишларни туташтириш асносида кутилмаган психологик портлашлар сабабчиси бўлади.

Масалан, италян ёзувчиси Дино Буцатти қаламига мансуб “Етти қават” ҳикоясига назира тарзида битилган “Жимжитхонага йўл” шундай бадиий хислат касб этгани учун ҳам психогизмга йўғрилган воқелик тугуни ечим сари фавқулодий таранглик орқали боради ва, ниҳоят, инсон омилини хўрлаш ва камситишга маҳкум этадиган маънавий таназзулни инкор этиш фалсафаси ўзаги долзарб ижтимоий ва ахлоқий характер касб этувчи эстетик концепция хусусида тасаввур беради.

Дарҳақиқат, Хуршид Дўстмуҳаммад яратган кичик насрий асарлар бугунги ўзбек ва жаҳон ҳикоячилигида алоҳида бадиий-эстетик мавқе эгаллайди, ўзбек ва жаҳон ҳикоячилиқ тараққиётига ва шу орқали бадиий-эстетик тарафаккуримиз равнақиға муносиб улуш қўшгани, модернлашган реализм ва мажозий модерннинг янги-янги бадиий-эстетик кирраларини очишга сезиларли таъсир ўтказгани кўзга ташланади.

РЕЗЮМЕ

Мақолада адибнинг замон ва макон борасидаги дунёқараши, унинг модернлашган реализм билан мажозий модерн йўналишлари кесишувида тугилган ҳикояларини шакл ва мазмунга хос бадиий-эстетик хусусиятлар орқали англаш хусусида сўз юритилади.

В статье говорится о взглядах писателя относительно времени и пространства, постижении сущности его рассказов, созданных на пересечении модернистического реализма и аллегорического модерна, через его художественно-эстетические особенности, свойственные форме и содержанию его произведений.

The article describes the author's views with respect to time and space, the comprehension of the essence of his stories created at the intersection of modernist realism and allegory of modernity, through his artistic and aesthetic features characteristic of the form and content of his works.

Хурсандбек ТЎЛИБОЕВ

1985 йилда туғилган. Қорақалпоқ давлат университетининг ўзбек филологияси бўлимини таълимлаган. “Адабий тафаккурдаги эврилишлар”, “Исажон Султоннинг ижодий портретига чизгилар”, “Усмон Азим ижодида лирик кечинма” номли илмий рисоалари нашр қилинган.

ПОЭТИК МУШОҶАДАДА РАМЗИЙЛИК

Ўзбек романчилиги кейинги йилларда янги босқичга кўтарилди. Ўтган йиллар давомида эпик тур ўзининг тадрижий таракқиётини бошдан кечирди. Шаклий-услубий изланишлар бадиийликнинг мудом табиатини белгилаб берувчи омилдир. Шундай экан, бадиий қонуниятларни илмий текшириш, муаммо моҳиятига зимдан назар ташлаш, тадрижий такомилни аниқлаштириш жорий адабиётшуносликнинг долзарб масалаларидан бири саналади. Истиклол романчилиги қисқа фурсатда “янгилашиш” жараёнини босиб ўтган бўлса-да, мазкур даврда яратилган романлар табиатида ғарб анъаналари таъсири маълум маънода сезилади. Бироқ бадиий шаклнинг моҳиятида ўзига хослик мазмун ва мафкура яхлитлигида алоҳида аҳамият касб этишини таъкидлаш жоиз.

Истиклол даври романчилиги мавзунинг бадиий талқини, одамнинг орзу-умидлари, шахс интим кечинмалари, инсон психологиясини таҳлил этиш йўлидан бормоқда. Моҳиятга эврилган бадиий талқинларда ўзликни англашга интилиш кучли. Поэтик тафаккур микёсларини кенгайтиришга, шахс жумбоғи нима деган саволга жавоб ахтаришга, тушунчаларни мудом ўзгаришга маҳкум эканлигини англашга интилаётган адибларимиздан бири Исажон Султондир.

2011 йили нашр қилинган “Озод” романи мавзу ва ғоя, сюжет ва композиция қурилиши жиҳатидан яхлитлик касб этган асарлар сирасига киради. Роман муқаддимасида келтирилган парчада ҳам бунга гувоҳ бўламыз: “Ҳамма инсонлар кўзгудир ва турли-тумандир, - деди у. – масалан, илм ва сўз аҳли ботиқ ойнадир. Уларнинг айтганлари – кичикдан каттага, камдан кўпга олиб борувчи йўлларнинг ишоратларидир. Модомики, жонсиз ойнага воқеа-ҳодисаларни акслантириш хусусияти ато этилган экан, жонли кўзгу эгаси уларни истаган мақомга солиб акслантира олади. Дунёда қушлар турли-туман, уларнинг ҳаёт кечириши ва табиати ҳам турфа, халқ худхуд, қумри, попишак, кабиларга навосоз, донишманд, енгилтак каби маъноларни юклаган, булар – қисман акс. Улардан бошқа қушлар ҳам бор, эл уларни толе қуши, хумо қуши ёки жон қуши деб атайди. Булар - тўлиқ, яъни ҳамма қушларнинг хусусиятини жамлаб, қўшимча мўъжизавий маънолар юкланган аксдир”.¹

Мазкур лавҳа роман экспозициясида “Кўзга кўринмас муаллифнинг сўзбоҳиси” деб номланиб, асар рамзий-фалсафий, мажозий ишоралар, тимсол-

¹ Исажон Султон. Озод. –Т.: “Шарк”, 2012. – 7 бет.

лар жамлужамидан таркиб топганлигини ҳис қилиш мумкин. Бу рамзий-мажозий талқин устувор барча тафсилотлар “капсула” ичига жойланганки, уни фикр ва ҳис орқали тушуниб етиш мумкин. Қуш тимсолига шарҳ берар экан, муаллиф воқеани микро элементларигача қиёслаб кўради. Толе қушининг яхлит қиймат олганлигини тавсифлайди. Бу билан эса роман поэтикасида *хамиртуруш* вази-фасини бажаришига ишора қилинади.

Бугунги кун насридаги янгиланишларни кузатар эканмиз бадийликнинг “урф” бўлаётган шартларидан бири рамздир. Рамзий талқинда муаллиф позитив дунёқараши бир мунча эркин ҳаракатланади. Адабиётшунослик терминлари луғатида атамага қуйидагича таъриф берилади:

“Рамз (ар. сўз бўлиб – имо, ишора, имлаш) – символ; кўчим турларидан бири, фақат шартли равишда ва шу матн доирасида кўчма маъно касб этувчи сўз ёки сўз бирикмаси; образлилик тури. Рамз моҳиятан аллегорияга яқин, ундан фарқи шуки, рамз контекст доирасида ҳам ўз маъносида, ҳам кўчма маънода қўлланади. Рамзнинг маъноси контекст доирасида ва шартдан хабардорлик бўлганда реаллашади”². Атаманинг кенг тушунча эканлигини, қўлланганда турли маъно турланишларига йўлиқшини ҳам эътибордан соқит қилмаган маъкул. “Озод” романида “фикр ва ҳис”, “тафаккур ва мантиқ” тушунчалари алоҳида аҳамият касб этади. Шу боис, бадий шакл ифодасида талқин ранг-баранглиги юза келган. Жорий ҳолат романда хилма-хил характерлар зиддиятида тафаккур миқёсларига раҳна солувчи тушунча шартлилигига ишора қилинишида қабариб кўринади. Мумтоз шоирлар ижодидан сайқалланган рамзий талқин устқурмасида олам ва одам жумбоғи акс эттирилган. Бир қарашда романда қиссага хос ифодавий хусусиятлар қабариб кўринаса-да, бироқ сюжет ва композиция яхлитлиги нуқтаи назаридан ҳамда муаллиф олдида кўйган фалсафий-рамзий концепция “Озод”ни тўлалигича роман деган хулосага келишимизга асос вази-фасини ўтайди. Тўғри, талқин мустақиллиги муаллиф эркин бошқаруви натижасида юзага келиши мумкин, чунончи ифода зичлиги назарий ақидани инкор этмайди:

“Шу тобда кўкда оқ булутлар сузиб бормоқда эди.

Юксакларнинг шамоли уларни сурув-сурув ҳайдаб борар, бир оздан кейин шакли ўзгариб, шиддат билан олдинга интилаётган ёш тойлар тўдаси шаклини олмоқдайди. Самовий бу отларнинг узун ёллари шамолда ҳилтираб, адоқсиз тиниқ кенгликларда роҳатланиб чопишаётгандек туюларди. Ортларидан эргашган қора булутлар тўдаси оғир-вазмин сузар, булар гоятда кўп ва қат-қат, бағирларида жалаларни олиб келаётган бўлишлари ҳам эҳтимол.

У лола ўша булутлар чиқиб келган жойда ўсса керак, деб хаёлидан ўтказди Озод. Шамол пайдар-пай экин урмоқда, лойқага қоришган ўт-ўлан исини димоққа тутмоқда эди.

Йўл аниқ: Учёнгоқдан ошиб ўтилса, ундан нарида Туз чўлию Ойдинкўл бор. Ойдинкўлдан ҳам нарида яйдоқ биёбон, биёбон ортида эса тошлоқлар ястаниб ётади. Кейин тоғу тош бошланиб кетади, янаям ичкарироқда, икки тоғ орасида сип-силлиқ баланд қоялар бўй чўзган, ўша қояларнинг энг тепасига чиқиб борилса бас”³

Мазкур лавҳада “Шамол” характер рамзи. Қаҳрамоннинг оламу одам сирларини билишга бўлган иштиёқи ғоя моҳиятини таҳлил қилишга йўналтирилади: Шакл ва мазмун уйғунлигини далиллаш баробарида ўқувчини кескин фикрлар зиддиятига тайёрлаб боради. **“Йўл аниқ: Учёнгоқдан ошиб ўтилса, ундан на-**

² Дилмурод Куронов ва бошқ. Адабиётшунослик терминлари изоҳли луғати. –Т.: “Академнашр”. 2010 й. – 125-бет.

³ Исажон Султон. Озод. – Т.: “ШАРҚ”. 2012 йил. – 12-бет.

рида Туз чўлию Ойдинкўл бор. Ойдинкўлдан ҳам нарида яйдоқ биёбон, биёбон ортида эса тошлоқлар ястаниб ётади” жумласининг ўзидаёқ роман фабуласи ўз тажассумини топган. Айна пайтда, Озод Учёнғоқ ва Туз чўли, Ойдинкўл ҳақида муайян тасаввурга эга эмас. Унга йўл кўрсатувчи *шамол (қисмат рамзи)* сюжет воқеларини изчил ҳаракатланишига замин ҳозирлайди. Бинобарин, тафаккур қилишга одатланган кишиларгагина олам сирлари ўз моҳиятидан дарс беради. Озод – роман композициясида *тафаккур* тимсоли. Унинг турли хил фикрий ва ишқий саргузаштлари айнан *шамол* ёрдами (ишораси) билан юксак моҳиятга эврилади. Адиб ушбу романида азал ва абад ўртасидаги мангу кураш, омонсиз жанг, инсон ўзаги саналмиш маърифатни таҳлил ва тадқиқ қилишни мақсад қилади. Унда қўлланилган ишора ва тафсилотлар негизида эркин фикрлашга ўрганаётган, ўзини танишга ички эҳтиёжни ҳаёт аъмолига айлантираётган *озод* инсон образини кўрамиз. Айниқса, ҳар бир деталь, тасвир, микро нукталаригача воқелик драматизми қахрамон қалбида уйғонган ҳис-туйғулар билан аксланади, зиддиятга киришади. Демак, тасвирланаётган воқелик замирида мушоҳада залвори тафсилотлараро теранлашиб боради. Бу ҳақда адабиётшунос олим Абдуғафур Расулов шундай ёзади: “Аслида романдаги барча қиёфалар ва образлар Озоднинг ўзидир, деб ўйлаш тарафдориман. Акслар деганда ҳам мана шу мантиқ назарда тutilмаганмикин? Агар у маъно кенгликлари сари йўлга чиқмаса, отаси каби бўлар ва экинзорда меҳнат билан куни ўтармиди? Бойлик сари интилса, қисмати узумзорлар эгасининг тақдири каби армон ва таассуфлар аро пушаймонлик сўқмоқларида тентираш бўлармиди? Эр етилаётган барча йигитлар эранлардир. Озод ўзининг эранлик хусусияти туфайли дилларга ором берувчи – Дилоромга интилди. Ҳа, аёл Дилором, бироқ, Ватан ҳам дилоромдир”⁴. Дарҳақиқат, олим эътирофида икки хусусият кўзга ташланади: биринчидан, асарда воқелик ҳикоячиси шамол барча ҳодисаларнинг башоратгўйи, қиссагўйи, билимдони тарзида роман композициясини яхлитлаштиради, иккинчидан, ҳар бир аксланаётган тимсол ва тақдирлар бош қахрамон шуурини ўзига маҳлиё қилади. Бунинг замирида адиб қадим мифологик тасаввурлардан жорий тасаввурларгача қамраб олади. Ораликда ботиний ҳислар зоҳирий тушунчаларни идроклайди. Озод айнан ушбу тақдирлар негизида улғая боради. Адиб “Озод” тимсолида шартли равишда Фаридуддин Атторнинг “Мантиқ ут-тайр”, Алишер Навоийнинг “Лисон ут-тайр”, Жалолиддин Румийнинг “Ичиндаги ичиндадир” асарларидаги бош ғояга мутаносибликни пайвандлайди. Эзгулик ва ёвузлик, офат ва балолар қаердан келиши, барча бало қазоларнинг сабабкори ким ёки нима деган саволларга мантиқий жавоб ахтараётган қахрамон интеллектини намоёиши қабариб кўринади. Бир қарашда, Озод тимсол, ишора ва рамзларни ўзида жамлайди. Аслида, ташқи биологик олам билан зиддиятга киришаётган мудом толе қушини излаб саргардон кезаётган шахс руҳияти ҳар бир қалба яширин. Ёзувчи Исажон Султон айнан ушбу жиҳат: қалб ва қиёфа сувратини чизишни ўз олдида аниқ мақсад қилиб кўяди.

Романда шундай лавҳалар борки, улар бамисоли рангин ва сержило шеър каби мутолаа қилинади. Исажон Султон қахрамонлар руҳий оламини ифодалашда Достоевский, Толстой, Кафка, Камю, Фолкнерлар йўлидан бормайди. Уни характерларнинг теран психологик ҳолатидан кўра, фаолиятидаги руҳий эврилишлари, ирода йўналиши эътиборини тортади. Бошқача айтганда, реал борлиқдан кўра, ўз тахаюл дунёсидаги Озодларни ҳаққоний инкишоф қилиш қизиқтиради. Бадиий санъатнинг самовий нукталаридан туриб назар ташланса,

⁴ Расулов Абдуғафур. Акслар фалсафаси. – Т.: “ШАРҚ”, 2012. – 420-бет.

аввало, сюжет ва ғоя қабариб кўринади. Ғоя ёзувчи тафаккурининг жамланмаси. Сюжет қайта ишланган, сайқалланган, поэтик идрокланган асар таянч нуқталари саналади. Исажон Султон услубига хос хусусиятлардан бири шуки, айнан, кўз ўнгида зоҳир олам равишини эмас, ички олам сувратини идроклаш тамойили етакчилик қилишини кузатиш мумкин. Бунга куйидаги лавҳада ҳам шоҳид бўламиз:

“Аслида сўз ҳечдир. У – бағридаги маъноси туфайли ҳайбат касб этди. Уларга ирода жамлагувчи Тангримининг ўзидир. Яъни, оламда гапирмайдиган нарса йўқ, ҳаммаси ўзининг ҳолидан хабар бериб туради, аммо одам боласигина сўзларга маъно жойлайди. Шу боис, бошқалар учун ҳам сўз айта олади, унга Тангри маъно баҳи этгани учун дуога айланади. Авом ҳам, олим ҳам ана шу сабаб дуога интилади. Бировдан яхшилик истаса, “мени дуо қилинг” дейди. Дуо эса тақдирни ўзгартиради. Баҳайбат бир шакл олиб, осмон тоқига етиб боради, сўнг ҳодисага айланиб, яна ер юзига қайтади.

Қарғиш ҳам тақдирни ўзгартиради. Сўзнинг қудратини ана шуларга қараб англаб ета оласан.

Бизгача беҳисоб сўзлар айтилди. Уларнинг ҳаммаси ўз жойига бориб ўрнашди. Бир киши бор эди, унинг айтган сўзлари ўзи учун гулу гулзор бўлди. Бошқа бир кишининг айтган сўзлари эса даҳшатли махлуқларга айланиб кетдилар – энди улар ўз эгаларини кутмоқдалар.

Авом ҳам, олим ҳам сўз айтди. Авомнинг сўзи заиф, олимники салмоқли эди. Шу сабаб авомнинг хатоси кичик, олимники ҳалоқатли бўлди”⁵.

Исажон Султоннинг “Озод” романида сюжет ва композиция тифизлиги яхлитлик интизомига бўйсундирилган. Рамзий талқин негизида кечаётган мулоқот залвори фавкулудда кечинмаларга айланиб кетади. “Кўр кишининг ҳикояси” фаслидан олинган ушбу лавҳада қахрамон ҳис қилаётган маънолар билан яна-да жонлантирилган. Асарда кўр кишининг аслида кўр эмаслиги, бир пайтлар кўзи очик бўлганлиги ҳақида ахборот берилади. Бироқ унинг кўп сиру асрорларни билиб олишида очик кўзга муҳтож эмаслиги, қалб кўзининг очиклигини кўрсатади. Озод бу ҳикоядан ўзига тегишли хулосалар чиқариш баробарида, мустақил фикрлаш қобилиятини синовдан ўтказади. Демак, ҳол тили – барча яратилган жонлию жонсиз предметлар гапириш хусусиятига эга эканлиги, ҳодисотларнинг кутилмаганда рўй бериши, азалдан тақдирга битилган қисмат дея, англаб қолади. Тақдирнинг пучмоқларида рўй бераётган ҳодисотлар, аслида қахрамоннинг ташқи дунёга берган саволларига жавоб янглиғ юзага чиқади. Айниқса, **“авом ҳам олим ҳам сўз айтди”** жумла-сида яна-да тиниқ мантиққа дуч келамиз. Оддий авом сўзи заиф, олимники салмоқли эканлиги тафаккур даражаларини чамалаб келаётган персонаж руҳиятини янада кенгрок инкишоф қилишга калит вазифасини ўтайди. Шу ўринда билим тўғрисида гапирган адиб Жон Голсуорси ҳақ. У айтади: “Ас-римизнинг хатарли томони бизнинг нодон бўлиб қолишимизда эмас, балки бизнинг ўйлаш-ўйланиш қобилиятини йўқотиб бораётганимизда. Олдимизда турли-туман вазифалар борган сари кўпроқ кўндаланг бўлиб бормоқда, лекин биз кроссвордларга ёки детектив романлардаги жумбоқларга топган ечимларимиздан ташқари ҳаёт олдимизга қўйган саволларга жавоб бера оламизми? Жавоб берсак ҳам, тўғри жавобларимиз борган сари камайиб кетмоқда. Биз борган сари осонроқ ва жўнроқ нарсаларга мойиллик билдирамиз. Аммо билимга олиб борадиган энгил йўл ҳамиша энг олис йўл бўлиб чиқади.

⁵ Исажон Султон Озод. – Т.: “Шарқ”. 2012 йил. – 75-бет.

Ўзимиз мустақил равишда эришадиган билимимиз ҳар нарсадан кадрлирок ва мустаҳкамрок бўлади”⁶.

Жол Голсуорси талқинида муҳокама залвори кўзга ташланади. Яъни, “Озод” фикрловчи инсон учун борлиқнинг универсал моделини кўз ўнгига келтириш, оламнинг яралиши, одамнинг хатолари, нарса ва махлуқотларнинг унга бўйсундирилиши, қалб ҳамиша ҳайрат ва ҳаяжон оғушида иккиланиши каби хусусиятлар жамулжами бўртиб кўринади. Бу тушунча тадрижида **“акслар фалсафаси”** яхлитлик касб этади. Жон Голсуорсининг **“...билимга олиб борадиган энгил йўл ҳамиша энг олис йўл бўлиб чиқади”**, деган фикри романдаги рамзий ишораларни теран англаб етишга замин ҳозирлайди:

“Хатолар ва адашишлар... Агар хато қилмасайдим, бугун бундай бўлмас эди деб ўйлайди у. Ҳаётимда бир нечта катта хатоларга йўл қўйдим. Ўша хатоларим у гуноҳларим воқеаларга айланиб, ҳаётимни ўзгартириб юборди. Баъзан натижани кўраману сабабини тополмайман, лекин бу натижа ўша – ўзим ҳосил қилган сабаб туфайли бунёд бўлганини биламан. Қанийди ортга қайтсам, қанийди ўша хатоню гуноҳни содир қилган манзилга етиб борсам! Қанийди мўъжиза юз берсаю айнан ўша ердан – хато содир бўлган ҳаётимни яна бошласам... бугунги куним бошқача бўлмасмиди... деб хаёл қилади бу киши.”

Пушаймон ва афсус ёмон нарса. У ҳеч нимани ўзартирмайди. Кўзни ёшлантиради, дилни аччиққа тўлдиради, хўрсиниқлар пайдо қилади. Улар одамнинг қалбиде илон сингари яшайдилар. Киши ўз пушаймон ва афсусларини ҳеч кимга айтмайди, ҳатто ёнгинангизда умр кечириб юрган кишининг қалбидеги турфа пушаймонлару афсуслардан беҳабар... бир кун, мана шундай баҳор кечасиде, қийғос гуллаган ўрик остиде... ўпкаси тўлиб кетганини сезиб қоласиз. Улкан гавдали бу киши ёш боладей ҳиқиллаб йиғлайди. Кошкийди у хатоларни қилмасайдим... кошкийди дақиқаларим қийматини, яқинларим қадрини ўшанде билсайдим деган армон кўз ёшларини пайдо қилади”⁷.

Мазкур лавҳада ўз тақдиридан нолиб **“Ўзумзорлар эгаси”**га айланиб қолган мўйсафид иқроллари келтирилади. Унинг қисмати оғзидан чиққан биргина сўзи туфайли бошқа моҳиятга эврилиб кетиш ҳодисаси ҳикоя қилинади. Яъни, бош қаҳрамонга тафаккур қилаётган “боғбон” тақдирида мудом **афсусдан** бўлак нарса йўқ. У аввал ўзига тўқ тошкесар эди, сўнгра деҳқонга айланди, оқибатда узумзор эгасига айланиши тақдири азал ҳукми деган ғояни юзага келтирмоқда. Озод тасаввурига раҳна солаётган ва уни ҳол тили билан тушунтиришга ишора қилаётган тасвир ва талқинларда – толе Лоласи томон яқинлашишга замин яратади. Чунки тақдир Лоласидан бу мўйсафид бенасиб. Мўйсафиднинг **“Пушаймон ва афсус ёмон нарса. У ҳеч нимани ўзартирмайди”** иқрориде Озоднинг янаде борлиқнинг инже сирларини англаш лозим эканлигига ишора мавжуд. Роман воқеалари бир-бирини тўлдирувчи мустақил ҳикоят ва ривоятлардан иборат эканлигини инобатга олсак, жанр шакли ўз-ўзидан реал моҳият касб этади. Негаки, изчил баён усули адибга қулай вазиятни тухфа қилган. Унда муҳокама қилинаётган воқелик залвори ўз-ўзидан борлиқ концепциясига туташади. Асарда “фикр ва ҳис” тушунчаси муҳим факторлардан бири эканлиги, булар ўз навбатида қаҳрамон табиатидаги эврилишларни далиллаш баробарида характер драматизмини мустақил бошқариб боради.

Рус адабиётшуноси А.Иезуитов қайд этишича: “Характер – жуда кенг тушунча (у ўзиде руҳиятни ҳам мужассамлаштиради) ва шу билан бирга руҳиятга

⁶ Жон Голсуорси. Адабиёт ва ҳаёт. Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида. – Т.: “Маънавият”, 2010. – 68-бет.

⁷ Ўша асар, - 64-бет.

нисбаган ташқи ҳодисадир. Характердаги асосий нарса – инсоннинг амалий фаолияти ва бу фаолиятга турли-туман ички рағбатлар натижасининг аниқ кўринишдаги таъсиридир. Аини пайтда, характер фақатгина ички дунё тасвири билангина аниқлашмайди, балки уни ўраб олган ва ҳаракатга ундовчи ташқи муҳит, социал-тарихий шароит билан ҳам белгиланади”⁸¹. “Озод” романида тимсоллар ранг-баранглиги, улар орасидаги тўлдирувчи вазифани бажарувчи турфа предметлар характерлар намойишига кучли таъсир ўтказади. Яъни, поэтик мушоҳада бош қаҳрамон атрофида уюшганини такозо этади. Бир томондан, мавжудлик жумбоғини англашга талпинган қаҳрамон мудом ёвдан ҳимояланиш учун тинимсиз зиддиятга киришади. У етти кават ер тагида ҳам нимадир ором олаётганини қалб кўзи билан кўра боради. Бу адиб услубига хос поэтик шакл натижасида юзага келган десак, муболага бўлмайди.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада Исажон Султоннинг “Озод” романидаги постмодернистик талқинлар қиёсан тадқиқ этилган бўлиб, роман воқелигининг ўзига хос хусусиятлари, ёзувчининг инсон моҳиятига бўлган янгича назарига эътибор қаратилади.

В настоящей статье сопоставительно исследуются постмодернистические интерпретации романа Исаждона Султана «Озод»; автор исследования уделяет внимание на характерные особенности действительности, отраженной в романе, и на точку зрения писателя, по-новому рассматривающего сущность жизни человечества.

In this paper, we investigate contrastive postmodern interpretation of «Ozod» novel Isadjon Sulton and paid attention to the specific properties of reality, a view of the writer, in a new way the essence of human life.

ҲУКМАТ

**Эр эрсанг мақсуди асл кўздагил,
Ҳар неким сўзларсен – ондин сўздагил.**

Алишер НАВОЙЙ

⁸ Иезуитов А. Проблема психологизма в эстетике и литературе. В кн.: Проблема психологизма в советской литературе. – Л.: Наука, 1970. Стр. 56.

УНУТМАС МЕНИ БОҒИМ

Маъруф ЖАЛИЛ

1936 йилда тугилган. Тошкент давлат университети (ҳозирги ЎЗМУ) тамомлаган. Шоирнинг “Мен сизни севардим”, “Раҳмат, одамлар”, “Нотаниши йўллар”, “Мен сув ичган дарёлар”, “Парризодим”, “Бахтимга сен борсан” каби шеърӣ тўпламлари чоп этилган. 2004 йилда вафот этган.

Хотирамда айланади минг хаёл

* * *

Йўл изладим ўз бахтимни топмоқ учун,
Йўл кўп экан, адаштирди йўллар мени.
Тўғри йўлни тополмасдан ночор бугун,
Парвардигор, тағин эсга олдим сени.

Наҳот, одам тўғри йўлни тополмасдан
Умр бўйи сўқмоқларда сарсон юрса?
Чопай деса, манзил сари чополмасдан,
Йўлда ғурбат тошларига бошин урса.

Кундуз куни соясини нишон билиб,
Кечалари юлдузлардан изласа йўл.
Манзилига етолмасдан армон қилиб,
Токай олам кезиб ўтса саргардон ул?

Йўл топмоқлик, наҳот, шунча оғир ишдир,
Наҳот, шунча мушкул ишдир бахтли бўлмоқ?
Кимга доим баҳор наҳот, кимга қишдир,
Кимга йиғлаш муносибдир, кимга кулмоқ?

Сарсон бўлиб йўл тополмай ўтганим йўқ,
Йўл топдимۇ мен излаган йўл эмас ул.
Шундан дилда армон бўлиб қолди бир чўғ,
Ҳамон шу чўғ ловиллайди, зориллар дил.

* * *

Таъна, маломатга тобинг йўқ сира,
Таънали жойлардан қочасан нари.
Ғийбат ҳам қилади таъбингни хира,
Ундан ҳам қочасан яхши гап сари.

Сен қочиб юрасан қайғу, қулфатдан,
Хаёлда беозор қитъалар очиб.
Шунингдек, қочасан оғир меҳнатдан,
Қайга борар эдинг меҳнатдан қочиб?

Меҳнатсиз мустақил яшамоқ мушкул,
Меҳнатсиз рўзғор ҳам бўлмади обод.
Ялқов бора-бора бўлар муте – кул,
Ишчанларни меҳнат қилади озод.

Кўзингни очади заҳмат сабоғи,
Ўйлайсан, ким учун тўкканингни тер.
Дилингни ёритар унинг чироғи,
Шунда равшан бўлар оддийгина сир.

Бахт ваъда қилади меҳнат азалдан,
Аммо бахт келтирмас ҳар қандай меҳнат.
Меҳнат дори эмас, ҳатто асал ҳам,
У – сен билан бирга туғилган қисмат.

* * *

Сен осмон сингари узоқ эмассан,
Яқин ҳам эмассан дастурхон каби.
Шу нотинч дунёда борми демассан,
Қачондир мен турган хонадон каби.

Бахтиёр қиласан баъзан тушимда,
Сирли юрагингни бир менга очиб.
Гоҳ мадад берасан оғир ишимда,
Қўл етмас жойга сўнг кетасан қочиб.

* * *

Қор кечиб далада борасан ўйчан,
Атрофга қарашга мажولينг йўқдай.
Недир хаёлингни ўғирлаб қўйган,
Недир куйдиради ичингни чўғдай.

Изтироб ўтини босай деб ҳарчанд,
Аёз ҳамла қилар совук нур сочиб.
Сен парво қилмайсан келгандай баланд,
Оҳиста борасан, қорда йўл очиб.

* * *

Деразамнинг ортида тун
 Қора сочин ёзганда,
 Тинч хонада ҳаёт билан
 Қолганимда бир ўзим,
 Ҳар бир сўзни
 Қалам чертиб
 Муҳр қилиб босганда,
 Энг аввало ўз олдимда,
 Ёруғ бўлар деб юзим.
 Қоғоз узра аста-аста
 Қанотимни кергайман.
 Бургут каби юксакларга
 Ҳаётимни бергайман.

* * *

Хат юбордим сизга. Етиб бордим,
 Сўзладими айтолмаган дардини?
 Мен бу ерда асраб сабр гардини,
 Жавобига интизорман, интизор!

Хотирамда айланади минг хаёл,
 Бошгинамни қотиради минг савол,
 Сиз учун бу арзимасдир, эҳтимол,
 Кошки бўлсам, бир жавобга сазовор.

Кунлар ўтар, сиздан ҳамон жавоб йўқ,
 Хавотир бор, гуноҳлар бор, савоб йўқ,
 Зиёратга истак бору тавоб йўқ,
 Кутиш бунча дилозордир, дилозор.

Ахволингиз билолмасдан доғдаман,
 Сизни ўйлаб, меҳнат қилиб боғда ман,
 Дийдорингиз кўргим келар чоғда ман,
 Куш бўлмоқни қиладурман ихтиёр.

Қўлингизда бўлса эди эрк агар,
 Ҳолимиздан бўлмасдингиз беҳабар.
 Мен бу ерда оҳ урмасдим, сиз унда,
 Бирга даврон сурар эдик бахтиёр.

Майли, дейман, доим шундай қолмас-ку,
 Одам ҳижрон ва соғинчдан толмас-ку.
 Сабр қилсам бу кунлар ҳам ўтади,
 Юраккинам ўртанса ҳам зору зор.

* * *

Айланолмай нимадир сўзга,
Эшитилар мазмундор саси.
Далалардан уфурар юзга
Иссиқ-иссиқ соғинч нафаси.

Томоғимга тиқилар недир,
Кўзларимда айланади ёш.
Шохи билан оҳиста елпир
Кўчаларда толлар эгиб бош.

Хиёбонлар соғинч уфурар,
Ариқларда жилдирар соғинч.
Юрагимда соғинч ўқирар,
Мезон бўлиб ҳилпирар соғинч.

Бир пайт орзу ортидан кувиб,
Кетган эдим бу ердан олис.
Энди ушбу далаларда мен
Соғинчимни кўраман ёлғиз.

* * *

Нетай, сен эл аро афсона бўлсанг,
Менам ёлғиз, сенам бир дона бўлсанг.

Мени соғ деб ичингда чекма озор,
Менам девонаман девона бўлсанг.

Олиб Зухра каби ошкор қилурман,
Одамлар ичра сен пинҳона бўлсанг.

Ҳамон сўзим етиб бормас дилингда,
Наҳотки, шунчалар бегона бўлсанг?

АДАБИЙ МЕРОС

Зилола ШУКУРОВА

1984 йилда тугилган. Тошкент давлат педагогика университетини тамомлаган. “Рабғузий ва фольклор” монографияси чоп этилган. Республика нашрларида қатор илмий мақолалари эълон қилинган.

«ҚИСАС УР-РАБҒУЗИЙ»ДАГИ ШЕЪРЛАР

Носириддин Рабғузийнинг “Қисас ур-Рабғузий” асари XIII-XIV аср ва ундан кейинги даврларда китобхонларнинг сеvimли асарлари қаторидан ўрин олган нодир ёдгорликлардан биридир. Бунга сабаб қиссаларда тасвирланган пайғамбарлар ва авлиёлар ҳақидаги қизиқарли воқеа ва ҳодисалар десак, асар ҳақида бир томонлама ва тор доирада хулоса чиқарган бўламыз. Зероки, “Қисас ур-Рабғузий”ни шу кунгача машҳур қилган бошқа бир жиҳати ҳам борки, усиз Рабғузий шахси ва унинг бадий яратмасига етарлича ва тўлиқ баҳо бериб бўлмайди. Яъни, ижодкор қиссаларида гўзал либос вазифасини ўтаган лирик шеърларни ўрганиб, таҳлил қилмасдан ёзувчи ижоди, унинг поэтик маҳорати, тасаввур дунёси, истеъдодини англаш мушкулдир. Шунинг учун биз қуйида қиссалар таркибига сингдирилган лирик шеърларнинг ҳар бирини алоҳида турқумларга бўлиб таҳлил қилишга интилдик:

1. *Мадҳ ғазаллар;*
2. *Ишқ мавзусидаги ғазаллар;*
3. *Ижтимоий-фалсафий, панд-насиҳат руҳидаги шеърлар;*
4. *Сайёра ва буржлар ҳақидаги ғазаллар;*
5. *Табиат тасвирига бағишланган ғазаллар;*
6. *Хотимат ул-китоб.*

1. *Мадҳ ғазаллар.*

Муҳаммад (с.а.в) сифатига бағишланган шеърлар. Маълумки, ўзбек мумтоз адабиётида деярли барча асарлар ҳамд ва наът билан бошланади. Рабғузий ҳам шу услубнинг давомчиси сифатида Пайғамбаримиз (с.а.в) таърифига бағишлаб бир нечта ғазаллар келтиради.

*Дину шариат рўъятин олий қилган Мустафо,
Куфру зулмат туғларин ерга чолган Мустафо¹.*

Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в)нинг эзгу амалларини васф этувчи ушбу

¹ Рабғузий. Н. Қисаси Рабғузий. Тошкент. Ёзувчи, 1-к 1990. 10-б Бундан кейинги асардан олинган парчаларнинг фақат саҳифаси кўрсатилади.

«Мустафо» радифли наът ғазал а-а, б-а, в-а тарзда қофияланган. Нуктадон шоир мазкур ғазални аруз вазнининг рамали мусаммани маҳзуф вазнида битган.

Наът ғазал XIV асрда ёзилган. Носириддин Рабғузий туркий адабиётда аруз вазнида қалам тебратган илк ижодкорлардан бири бўлса-да, унинг ғазаллари аруз вазнининг барча талабларига жавоб беради. Бироқ мазкур ғазални кўздан кечирар эканмиз, унда баъзи камчиликлар борлигини пайқадик. Буни қуйидагилар орқали кўрсатмоқчимиз:

Аруз вазнининг бош талабларидан бири мисраларда ҳижолар микдорининг тенг бўлишидир. «Мустафо» радифли ғазалда бу ҳолат кузатилмайди. Яъни, 2-, 8- мисраларда ҳижолар сони 14 та; 1-, 3-, 4-, 5-, 9-, 10-, 12- мисраларда ҳижолар сони 15 та; 6-, 7-, 11- мисраларда ҳижолар сони 16 тани ташкил қилади. Биз XV асрда кўчирилган қадимий нусхасига таянсак-да, асар бизгача етиб келишида бир неча хаттотлар қўлидан ўтган. Ҳар бир хаттот матнни кўчириш жараёнида уни айнан кўчирмаган. Яъни, қиссадаги баъзи лавҳаларга, шеърларга қўшимчалар киритган ёки тушириб қолдирган. Шунингдек, шоир яшаган давр ва ундан кейинги замонларда асарга бўлган муносабат туфайли лирик шеърларнинг шакл ва мазмуни ҳам ўзгарган бўлиши мумкин.

Рабғузий пайғамбарлар таърифини келтирар экан, уларнинг сифати, фаолияти, ўзига хос йўли ҳақида дастлаб шеърий тарзда қисқача изоҳ беради:

*Ҳақ яратди тангсуқ Одамни тафиз ер кўркидин,
Ўзга сурат тузди андоғ ажун ичра илкидин².*

Одам (а.с) сифати тасвирланган 7 байтдан иборат шеър а-а, б-а, в-а, г-а тарзда қофияланган. Аруз вазнининг рамали мусаммани маҳзуф вазнида ёзилган. Мазкур ғазалда ҳам юқорида таъкидланган камчиликлар кўзга ташланади. Яъни ғазалнинг ҳар бир мисраси 15 ҳижодан иборат бўлиши керак. Бироқ 3-мисрадаги ҳижолар сони 16тани ташкил қилади. Мисралардаги бундай номутаносибликни қуйидагича изоҳлаш мумкин:

а) Шеър ҳозирги ўзбек адабий тилига табдил қилинаётганда мисралардаги ҳижолар сонига эътибор қилинмаган ёки нотўғри ўқилган. Чунки араб ёзуви қоидаларига кўра қисқа унли ҳарф ёзувда акс этмайди. Уни ўқиш жараёнида ҳар бир китобхон сўзнинг мазмуни (баъзан гап мазмуни)га кўра унли ҳарфларни қўйиб ўқиши керак. Араб ёзувига кўра *тахтини* сўзи *تختى* тарзда ёзилади. Буни китобхон *тахтини* деб ҳам, *тахтни* деб ҳам ўқиши мумкин. Шу сабабли битта унли товуш орттирилган.

а) Асарни нашр қилиш жараёнида хатолик кетган бўлиши мумкин. Бунинг натижасида ҳижолар сонидида чалкашлик юзага келиб, шеър вазнини аниқлашда ҳам қийинчилик туғдиради. Назаримизда, мазкур ғазалнинг 3-мисраси “Тахтини кўтуруб фаришта ужмоҳ ичра кивуруб” эмас, балки “Тахтни кўтуруб фаришта ужмоҳ ичра кивуруб” тарзда ёзилса мантиқан тўғри бўларди.

Ёзувчи олимлар ҳақида фақат бир ўринда, Иброҳим (а.с) ҳақидаги қиссада тўхталган. Унда шоир донишманд ва олимларнинг бошқа инсонлардан фарқини рамзий тимсоллар воситасида тасвирлайди.

*Қамуг йиғналар тўн тикар киздирур,
Яна ўзи кўрсанг ялангоч қолур.
Чирогма улашў куяр ўртанур,
Азинларга курсанг ёруқлуқ берур³.*

² Ўша асар 1-к. 15-бет.

³ Ўша асар 1-к. 118-бет.

Байт деб номланган 4 мисрадан иборат лирик шеърда игнанинг бош мақсади кийим тикиб, инсонларни иссиқ ва совуқдан асраш бўлса-да, ўзининг доим яланғоч юришини ҳамда чироқ ёниб ўзини ўзи адои тамом қилса-да, бошқаларга ёруғлик бериш ҳаётининг мазмуни экани шеърда тамсил санъати ми-солида кўрсатилган. Фавкулотда жонкуяр, авлиё инсонларга нисбатан қўлланган ушбу гўзал ўхшатиш воситасида ҳусни таълил санъатига, шунингдек, игнанинг бошқаларга кийим тикиб, ўзининг яланғоч қолиши тазод санъатига ҳам мурожа-ат қилинган.

Асарда Носириддин Тўқбуға мадҳи киссанинг кириш қисмида берилган бўлиб, унда шоир ҳуқумдорни ҳар жиҳатдан мукамал, илмпарвар, адолатпеша, халққа ғамхўр идеал шоҳ сифатида тасвирлайди.

*Илҳоқ умул тузун қилиқ
Билиг ариғ ҳаддин чиқа
Кўкдин адизрак ҳиммати.*

Шеър Носириддин Тўқбуғага бағишланган, 33 мисрадан иборат мадҳия. Унинг ҳар бир байти а-б-в, г-д-в, е-д-в, ж-д-в тарзда қофияланган. У аруз ваз-нининг ражази мураббаъи солим вазнида яратилган. Бундан кўриниб туриб-дики, мазкур лирик шеър мусаллас шаклида битилган. Шунини айтиш керакки, Рабғузийга қадар яшаган ҳеч бир шоир ижодида мусаллас жанри учрамайди. Шу жиҳатдан *туркий адабиётда биринчилардан бўлиб мусаллас шаклида гўзал бади-ий асар яратган шоир Рабғузийдир.*

Маълумки, мумтоз адабиётда ишқ мавзусига шоирлар кенг доирада мурожаат қилишади. Рабғузий ҳам шу анъанага мувофиқ қиссада бундай шеърларга бир неча ўринда қўл урган.

*Тенгриму бўлур бошинга тилку сийса бир соғин,
Кўзлари кўрмас қоронғу ҳам тили анинг оғин⁴.*

Тўртлик содда тилда, рамзий тимсолларсиз ғазал жанри талаблари асоси-да ёзилган. Рамал баҳрида ёзилгани сабаб уни рубоий жанрига қўша олмай-миз. Тўртликда таносуб (Тенгри, Мавло, Аллоҳ, қуллуқ, ёрлик), ширу шакар (Қуршаниб қуллуқ қурини...) санъатларини учратиш мумкин.

Инсоннинг инсонга бўлган севгиси тараннум этилган шеърлар ҳам қиссада талайгина. Дунёвий севгини тараннум этувчи мазкур туркум шеърлар Рабғузий ижодининг салмоқли ўрнини эгаллайди. Бу борада Юсуф (а.с) ҳақидаги қисса диққатга моликдир.

*Бу кўнғлум муродга текинмак тилар,
Телим халқлар аро ўқунмак тилар.
Кун, ой сажда қилгай ариғ юзга ман,
Бу кун отдин униб юқунмак тилар⁵.*

Тилар радифли мазкур тўртликда Юсуф (а.с)нинг тенгсиз гўзаллиги тасвир-ланган. Унда истиора (ариқ юз), ташхис (кўнғилга инсоннинг ҳислари сингди-рилган) санъатлари ишлатилган. Байт ҳазажи мусаддаси аштар вазнида ёзилган.

Шу ўринда айтиш жоизки, шеър лирик қахрамон Райён малик тилидан кел-тирилган. Унда Райён маликнинг Юсуфни илк маротаба кўрганда кўнғлида кеч-

⁴ Ўша асар 1-к. 60-бет.

⁵ Ўша асар 1-к. 114-бет.

ган ўй-фикр акс эттирилган. Бироқ шеърнинг 3-мисрасидаги жузъий хатолик: биргина *қилгай* сўзидаги *г* ундошининг орттирилиши туфайли шеър маъносида кўпол ўзгариш юз берган. *Кун, ой сажда қилгай ариг юзга ман* мисраси кўздан кечирилса, унда мазмунан ғализлик бор. Унга кўра Райён Малик ўзини чиройда тенгсиз ҳисоблаб, ой ва куёшнинг сажда қилишини ўз тилидан келтирган. Ваҳоланки, тўртлик Райён Малик ҳақида эмас, аксинча Юсуф (а.с) тўғрисидадир. Буни тўртликдаги бошқа мисраларнинг мазмунидан ҳам кўриш мумкин.

Рабғузийнинг «Қисас ур-Рабғузий» асари, аввало, пайғамбарлар ҳақидаги асар бўлганлиги сабабли унда бош ғоя сифатида инсонни маънавий баркамолликка, етукликка ундовчи ҳикоят ва шеърлар ташкил қилади. Шу жумладан, қиссада ота-она ва фарзанд муносабати ҳам таърифланиб, унда шоир қахрамонларнинг тақдир мисолида панд-насиҳат беришни мақсад қилади.

*Эй кўнглум овунчаси ўғраб йироқга бормагил,
Ярликқа ёлғуз онангни бағрини ўртамагил⁶.*

Тўрт мисрали ушбу лирик яратма а-а-б-а тарзида қофияланган бўлиб, рамали мусаммани маҳзуф вазнида ёзилган. Ушбу тўртликда истиорадан (кўнглум овунчаси) фойдаланилиб, онанинг кўз қароси бўлмиш фарзандига нисбатан мурожаати сифатида ишлатилади.

Ижодкорнинг бу асари, энг аввало, диний асар бўлганлиги учун қиссанинг ҳар бир лавҳасида панд-насиҳат мазмуни уфуриб туради. Бу туркумга кирувчи ғазалларда шоир турли мавзуларни қаламга олиб, нафснинг инсонга азалий душманлиги, умрнинг ўткинчилиги ва бевафолиги ҳақидаги фалсафий қарашларини шеърлари мазмунига сингдиради.

*Эрнинг балоси ики олам балоси қуртқа,
Қуртқа қариб ўлурса солгил этини қуртқа.
Ёт қуртқани эвингда кўрсанг бошини кесгил,
Куйдур бошини ўтқа, совур кулини қортқа⁷.*

Тўрт байтдан иборат мазкур шеър бармоқ вазнида ёзилган, 7+7 шаклида турокланган. Мисралардаги *қуртқа* сўзи турли маъно ифодалаб, биринчи мисрада *қари кампир* маъносида, иккинчи мисрада *бўри* маъносида, тўртинчи мисрада *кўк (осмон)* маъносида ишлатилган. Тажнис сўзларнинг ишлатилиши шеърнинг бадийлигини кучайтириб, салбий образнинг нопок ишларини бўрттириб, ёрқин тасвирларда акс эттирган. Шунингдек, шеърда такрир, аллетирация, таносуб (муғул, сортға), иштиқоқ (қуртқа, қарисун) каби бадий санъатлар учрайди.

Сайёра ва буржлар ҳақида шоирнинг қалам тебратиши унинг нужум илмидан ҳам бохабар олим эканлигини кўрсатади. Мазкур туркумга кирувчи шеър фақат битта бўлиб, у Юсуф (а.с.) қиссаси таркибидан ўрин олган

*Ўн икки укак етти ақрон қислиқ,
Энг илки қўзи, уй, арандад, қучиқ⁸.*

8 мисрадан иборат мазкур шеърда усталик билан ташбех ва истиорадан фойдаланилган. Шеърда Яъқуб (а.с)нинг 12 фарзанди 12 бурж (кўзи, уй, арандад, қучиқ, қурарслон, буғдой бош, улқар, чаён, ёй, ўғлоқ, кўнак, балиқ)га, Яқуб (а.с) ва унинг 6 хотини 7 сайёра (сакандир, ўнгай, қуруд, яшиқ, сақит, орзу, ялчиқ)га ўхшатирилган.

⁶ Ўша асар 1-к. 78-бет.

⁷ Ўша асар. 1-к. 122-бет.

⁸ Ўша асар 1-к. 101-бет.

Рабғузий шеърляти орасида шундай лирик яратмалар борки, у иждокор асарининг шоҳ байтларидир. Унда шоир тасвир яратишда дунёга шоирона нигоҳ билан боқиб, инсон кўнглига бевосита таъсир қилиб, бир зум бўлса-да, унга баҳорий кайфият, ёшлик айёмини бахш этади. Буни биргина қиссадаги баҳориёт мисолида кўриш мумкин.

*Кун ҳамалга кирди эрса келди олам наврўзи,
Кечди баҳман замҳарир қиш қолмади қори бўзи.
Кун келу минг кўрки ортиб тирилур ўлмиш жаҳон,
Тонг бадизлаб нақши бирла безанур бу ер юзи.⁹*

Ғазал фасллар келинчаги гўзал баҳор васфига бағишланган. Ҳақиқатда ҳам, баҳор нафақат борлиқ-табиатга, балки инсонларга ҳам ўзининг беғубор ҳисларини улашади. Баҳорда кимирлаган жонзот борки, яшашга, яшаришга ошиқади. Баҳор фасли инсонларнинг ҳам ташқи қиёфаси, ҳам ички руҳиясига ижобий таъсир кўрсатиб, инсонларнинг бир-бирини севишга, севилишига, ёшлик айёмини ғанимат билиб, қадрига етишига ундайди. Бу фаслда киш бўйи осудалик ва сукунатга чўккан табиат ҳам, зимистон кунларда уйда дикқинафас бўлган ёш-қарилар ҳам тетиклашиб, ёшаришга томон ошиқади. Ҳаттоки, қуриб қолган ёғоч-бутук ҳам бу фаслда чирой очиб гуллашга, ҳаммани ўзига қаратишга ҳаракат қилади. Кўпчилик шоир ва ёзувчилар айнан шу фаслдан илҳомланиб, бир-биридан гўзал асарлар яратишади. Рабғузий ҳам ана шундай баҳор фаслидан илҳомланиб, ўзининг ички баҳорий ҳисларини зуллисонайнлик анъанасига кўра ёзилган ўн уч байтли ғазал мисолида акс эттирган. Шоирнинг тасвирлашича, ҳамал (март ойи) кириши билан баҳман (21янв -21 фев) ортга чекинади ва шундан бошлаб янги кун бошланади. Баҳор келишини барча мавжудот интизорлик билан кутгани каби унга атаб кушлар тинмай қасидалар битишади, қўй-қўзилар шодон сакрайди. Шоир табиатнинг энг гўзал лавҳаларини илғай олгани боис уларни ҳаётини гўзал тасвирлар орқали содда ва халқчил руҳда кўз ўнгимизда гавдалантиради. Шу боис, ғазал таркибида бадий тасвирий воситалар талайгина. Жумладан, ҳусни таълил, ташхис, ташбех, тазод, талмиъ каби бадий санъатлар учрайди. Мазкур лирик асар а-а, б-а, в-а, г-а... тарзда қофияланган. Мисраларда *наврўзи, бўзи, юзи, ёзи, тузи, қўзи, чўзи, қундузи, кундузи, юлдузи, Рабғузий* каби сўзлар қофиядош сўз вазифасини бажарган.

Қисса хотимасида берилган охириги шеърда асар ёзилиши тарихи ва унда иждокор бошидан кечирган машаққатлар ҳақида қисқача сўз боради.

*Ўш битидим бу китобни, эй эранлар эр бўзи,
Бир йил ичра кечти анинг ёйи қиш ёзу кузи¹⁰.*

Қисса сўнгида “Хотимату қисасир-Рабғузий” деб номланган шеър берилган. Ғазал жами 15 байт 30 мисрадан иборат бўлиб, рамали мусаммани маҳзуф вазнида ёзилган. Шеърда шоирнинг асарни бир йилда ёзиб тугатганлиги ва уни чиройли сўзлар “Рум, Хитой, атлас, чўзи” билан беаганини, асарни “Моҳир эран” Носириддин Тўқбуғага бағишлаганини айтади. Шунингдек, ғазалда қисса бошдан оёқ пайғамбарлар таърифига бағишланганлиги, унда биринчи Пайғамбар Одам Атодан сўнги Пайғамбар Муҳаммад (с.а.в)гача бўлган давр ёритилганлиги қайд қилинган. Шеърда келтирилишича, қисса 710 йил хут ойида тугатилган.

Хулоса қилиб айтганда, Носириддин Рабғузийнинг “Қисас ур-Рабғузий” аса-

⁹ Ўша асар 1-к, 103 бет.

¹⁰ Ўша асар 2-к, 216-бет.

ри пайгамбарлар ҳаёти ва фаолияти билан боғлиқ ҳикоят ва ривоятлардан ташкил топган асар бўлиш билан бирга турли лирик шеърларни ўз ичига қамраб олган нодир манбаа ҳамдир. Қиссадаги лирик шеърларни кузатар эканмиз, унда Рабғузийнинг ҳаётда содир бўлувчи турли ҳодисотларни шоирлик нигоҳи ила пайқай олишини кўриб ижодкор шахсига, маҳоратига, савияси, дунёқараши, эстетик дидининг қай даражада нозиклигига яна бир қарра тан берамиз. Айниқса, у туркий адабиётда мусаллас ва ғазал жанрининг илк намуналарини яратган шоир сифатида қадрлидир.

РЕЗЮМЕ

Мақолада «Қиссас ур-Рабғузий» асарида учрайдиган лирик шеърлар жанри ва тематикасига кўра таснифланган. Шунингдек, шеърларда ишлатилган бадиий санъатлар таҳлил этилган.

В статье рассмотрены художественные приемы, примененные в лирических стихах, включенных в «Қиссас ур-Рабғузий», в процессе анализа которых автор классифицировал их по жанрам и тематике.

The article deals with artistic techniques applied in the lyrical poems included in "Qisas ur Rabguzi" in the analysis which the author classified them by genre and theme.

ҲУКМАТ

Ўлм билан гафлам ҳеч ҳам келуша
олмайди, кимга-ким илмни бойиш ман-
баи қилиб олса, у узоққа бормади,
ярим ўўдага ҳалок бўлади.

Абу Райхон БЕРУНИЙ

БОЛАЛАР ДУНЁСИ

Муҳаммад ОЧИЛ

1953 йилда тугилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) биология-тупроқшунослик факультетини битирган. Ижодкорнинг “Бермурд учбурчаги”, “Амир Темур зори сиру синоатлари”, “Шапалоқ”, “Сайланма” сингари ўндан ортиқ китоблари нашр этилган.

ШАЙТОНГА ЙЎЛИҚҚАН БОЛА

Эртақ-томоша

Қатнашувчилар:

Бахши

Биринчи томошабин

Иккинчи томошабин

Ота

Она

Арзанда

Боқи

Баҳодир

Шайтон

143

Биринчи кўриниш

Саҳна турли хил эртақ ва достон қаҳрамонларининг суратлари билан безатилган. Залга Бахши дўмбирасини чертганча кириб келади.

Бахши:

Қўлга олиб дўмбирани жўшайлик,

Хур замонда созни созга кўшайлик.

Яхшилик дунёда доим кўпайсин,

Ёмонликнинг оти ўчиб, камайсин.

Кучни йигинг, болажонлар билакка,

Яхши ният етар доим тилакка.

Бахши бобонгиз, тоғлар ошиб, дарёдай тошиб дўмбирасини чертиб,
меҳрларингизга зориқиб келаяпти-да, невараларим!

Хўш, нима қилсам, суюнасизлар, нима қилсам кўнглингизни топаман?

Биринчи томошабин (залда ўрнидан туриб):

Бахши бобо, бахши бобо,
Ҳар бир сўзи яхши бобо.

Иккинчи томошабин (залда ўрнидан туриб):

Сўз гаштини суриш учун
Чақирганмиз сизни бугун.

Иккаласи биргаликда: Шундай экан, сизга бизнинг илтимос, музқаймоғу ширинликлар керакмас. Бизга фақат эртақлардан сўйланг, бас, эшитиб-эшитиб, қилайлик ҳавас.

Бахши: Маъқул, невараларим! Унда, сизларга замонавий бир эртақ айтиб бераман. Фақат, сизларнинг кўмагингиз керак. Хўш, эртақ қандай бошланарди, невараларим!

Залдан: Бор эканда, йўқ экан, бўри баковул, тулки ясовул экан. Қарға қақимчи, чумчук чақимчи экан. Қирғовул қизил, тумшуғи узун экан.

Бахши: Бўлди, бўлди. Ўхў-ў! Эртақ айтишга мендан ҳам уста экансизлар-ку! Баракалла... Рухсат берсангизлар, бу ёғини ўзим давом эттирсам. (Дўмбирасини чертади.) Шундай қилиб, етти қават осмон тагида, залворли замин устида, қадимда эмас, шу замонда, овлоқ қишлоқ томонда Арзанда исмли энасининг эркаси, отасининг суюкли “серкаси” бўлган экан. (Тўхтаб.) Ие, ана “қахрамонимиз”нинг ўзи ҳам қорасини кўрсатиб қолди-ку!

Саҳнага Арзанда кириб келади. Бир қўлида портфель, иккинчи қўлида магнитофон, кўзида қора кўзойнак, қулогига “наушник”. Портфелини бир четга итқитиб, чўнтагини қовлайди. Сақичли конфет олиб, оғзига солади. Қоғозини гижимлаб ташлайди. Сўнг магнитофон тугмачасини босади. Тарақа-туруқ куй оҳангига мос тарзда муқом қилиб, ашула айтади:

“Мерседес” минши орзум, ду-ду-дут!

Ча-ча-ча!

Ҳамма-ҳаммага, салют!

Ча-ча-ча!

Шу пайт онаси кириб келади. Унинг қўлида телпак ва чопон.

Она: Вой, Арзандам! Унақа сакрама! Чарчаб қоласан! Мана буларни ҳам тезда кийиб ол. Шамоллаб юрмагин, эркатойим!

Арзанда: Э-э, хохламайман! Кеча синфдошларим – Баҳодир билагон билан Боқи бақалоқ устимдан роса қулишди.

Она: Вой, нима деб қулишди, шумтакалар?

Арзанда: Шу куннинг иссиғида бу кийимларни кийиб, худди томорқага қўйилган кўрикчига ўхшаб қолганмишман!

Она: Кўй, уларга эътибор берма! Отанга айтаман, оғайниларингнинг қулоғидан чўзиб қўяди. Хохламасанг, унда мана бу майиз, ёнғок, туршакларни ол. Портфелингга солиб қўйган сомса, бўғирсоқ, патирлар ҳам эсингдан чиқмасин, эркатойим! Дарс маҳали ҳеч кимдан тортинмасдан бемалол кавшаниб ўтиравер, хўпми?

Арзанда (бош чайқаб): Э-э, хўп эмас! Устозлар қўйишмайди!

Она: Унда отанга айтаман. Ўқитувчиларингдан овқат ейишингга рухсат олиб беради. Ишқилиб, ўтирадиган партанг қаттиқмасми, эркатойим?

Арзанда: Йўқ, дедим-ку! Ундан кўра отамни айтиб юборинг. Сиз эса тушликка гўшт қовуриб қўйинг. “Кола” сиям бўлсин.

Она: Хўп, хўп, эркатойим! Унда, ўзинг соғинтирмай тезроқ қайт. Менга қара, кўп китобга термилиб, толиқиб қолма! Хўпми!

Арзанда чўнтагидан янги сақич олиб чайнайди. Отаси киради. Арзандага яқин бориб меҳрибонлик билан бошини силайди. Музыка тинади.

Ота: Музқаймоқ кечга бўлади, ота ўғил! Шаҳарга тушиб бўлсаям топиб келаман. Хўш-ш-ш, кўчқортой, ўзинг бугун неччи баҳо билан бизни хурсанд қилмоқчисан?

Арзанда (мусиқасиз муқом қилганча):

*Билмайман-о, мен ҳечам билмайман,
Текингачи, ҳеч нарса қилмайман!
Чўзинг пулдан, қани, папаша,
Бўлмаса, жойимдан жилмайман!*

Ота: Ие, ие, шунақами? Баракалла! Калланг ишлайди, ота ўғил? (Чўнтак кавлаб пул беради.) Мана, бўрдоқи “беш”га бемалол етади. Лекин, сен тўқличадай “тўрт”, ҳеч бўлмаса ушоққина “уч” олиб келсанг ҳам розиман. Ол, ол, сдаци-си керакмас. Соғ бўлсанг бўлди, ота ўғил! Хўш, энди кетдикми? Папкангни кўтаришиб бормасам, қийналасан! Ўнг томонимдан юр! Йўқ, чап томонга ўт! Менинг соямда юр! Бўлмаса офтоб уриб озиб қоласан. (Чиқишади.)

Баҳши: Ана, эртагимизнинг бош қахрамони – Арзанда ҳамда унинг ота-онаси билан танишиб олдинглар. Навбатдаги иштирокчилар...

Саҳнанинг чап томонидан қорнини чангаллаб Боқи бақалоқ, ўнг томонидан кўзига кўзойнак тақиб, китоб ўқиганча Баҳодир билагонлар кириб келишади.

Боқи (инқиллаганча): Вой, қорним! Ҳой, Баҳодир жўра! Вой-эй! “Билагон” бўлсанг айт-чи, қорним... Уф-ф! Нега бунақа бураб оғрияпти?

Баҳодир (бошини кўтармасдан): Биламан, Боқивой, биламан! Мана бу китобда ёзиб кўйишибди. Хўш, эшит... (Ўқийди.) “Нафси бузук...” йўқ, бу болаларга тўғри келмайди! Ҳа, мана бунисига қулоқ солчи... “Бошингга бало келса...” йўқ, бу ҳам совуқроқ! Навбатдагисига қулоқ тут. “Тишинг оғриси тилингни тий, кўзинг оғриси, кўлингни!” Демак, хулоса нима? Қорнингни оғриши очофатлигиндан... Ҳм-м, хафа бўлма. Юмшоқ тилда айтсам, оғзинг сира бекор турмаслигидан!

Боқи: Уф-ф! Нима қилай жўра, қўлим ўз-ўзидан чўзилиб, оғзим ўз-ўзидан очилиб кетаверса... Вой-эй!

Баҳодир (бошини кўтариб): Нима учун сен билан бир партада ўтиришдан ҳамма чўчийди? Биласанми?

Боқи (керилиб): Биламан! Чунки, қорнимнинг қулдир-қулдир қилиб овоз чиқаришидан болалар кўрқишади...

Баҳодир: Э-э, йўқ! Ёнингга ўтирган бола, жой сиғишмай партадан йиқилиб тушишидан кўрқишади. Ундан кейин, шеригингнинг кассасини кавлаб, қандай егулиги бўлса, тортиб олиб еб қўясан, сен бақалоқ! (Соатнинг занг ургани эшитилади.) Ие, дарсга кеч қолибмиз-ку! Қани, югурдик.

Боқи: Сен айтмасанг ҳам югуришга мажбурман! Вой-эй! (Қорнини гижимлаганча чопади.)

Баҳши: Ие, яна кимдир келаётганга ўхшайдими? (Ваҳимали муסיқа янграйди. Момақалди роқ гумбуралайди. Чақин чакнайди.)

Чироқ ёнади. Саҳнага хуштак чалган кўйи – гажак шохли, эчки қулоқ, чўчка тумшук, шокиладор думини силкитиб Шайтон кириб келади.

Шайтон: Ҳе-хе-хе! Қоронғидан чиқиб келаётганим учун яхши кўрмайман!

Бу ерда ким бор? Ие, болаларнинг овозими? Ҳе-хе-хе! Ҳа, болалар! Вақвақалар, чурвақалар! Овора бўлиб, сенлар билан саломлашиб ўтирмайман. Чунки, “салом”ни ҳам, саломлашиб кўришадиганларни ҳам жиним суймайди. Бақир-чақир, ғала-ғовур, жанжал-тўполон эса жони дилим. Ҳе-хе-хе! Ҳали мени танимасанглар ҳам керак? (Саҳна ўртасида туриб, гердайганча, кўксига нуқиб, ўзини таништира бошлайди.)

Ўзимни таништирай, каминаи камтарин – Шайтони лаин!

Қилар ишим маълум. Ҳе-хе-хе! Олдиндан тайин.

Вазифам: бўшанг, бебош болаларни қидириб тайин,

Сўнг етаклайман ўз хоҳиши-ла чоҳга, гапириб майин,

Олдин хоҳиш-истагини билиб оламан,

Сўнг бошига касофату кўргиликлар соламан.

(Саҳна четига яқин келиб, залга синчиклаб тикилади.)

Қани, хўш-ш! Орангизда борми шундай бебош, бетайин,

Шогирд бола қилиб оламан, қайтармай раъин?!.

Залдан: Йўқол! Бизнинг орамизда сенга шогирд бўладиганлар йўқ! Шайтон бўлсанг ўзингга! Биз сендан кўркмаймиз! Қани, бу ердан тезда туёгингни шикаллатиб қол-чи!

Шайтон: Ҳали шунақами?! Вой, чурвақа, тилли-жағли тирмизаклар-эй! Хурматимни жойига қўймаганларинг учун, адабларингни бериб қўярдим-ку! Аммо, кўпчиликсизлар-да! Ҳа, майли! Етти қават ер тагидан, мангу оловлар мамлакатидан, думимни тараб, лабимни ялаб, бекорга келганим йўқ! Бизбоп болалар ҳам топилиб қолар! Қани, бир излаб кўрай-чи? (Чиқади.)

Иккинчи кўриниш

Парда ҳали очилмаган. Ғамгин хуштак чалганча, оёгини зўрғагина босиб Шайтон кириб келади. Кўзларининг таги кўқарган, бурни устида лейкопластир ёпиштирилган, орқасида “тепки” излари.

Шайтон: Вой-эй! Ҳамма жойим зирқираб, қақшаб кетаяпти. Қанақа жойларга келиб қолдим-а? Овим ҳам, довим ҳам келмаяпти. Қайси болага яқин бориб: “Ҳой, шўртумшук менга шогирд тушасанми?” дея тиркашсам, башарамга қараб афтларини буриштиради. Жеркишгани, майли. Бир-иккита қаратэ билан шуғулланадиганларига дуч келиб қолибман, денг... Вой-эй, роса пўстагимни қоқишди, улар! Иккита кўзим эса тўртта бўлиб қолди... Бурунни айтинг. Сабзидай силлиқкина эди...Ана, энди қаранглар, буришган бақлажоннинг ўзи! Энди нима қилдим? Тешик кулчанинг тешиги ҳам насиб қилмай ортга қайтсам? Йўқ, яна бир-икки уриниб кўрай-чи. Ие, ана кимдир келаяпти?

Парда ортидан қўлида бир даста китоб кўтариб Баҳодир чиқиб келади.

Баҳодир: Шаҳарга тушиб заб иш қилдим-да! Китоб дўконлари бой экан. Омадим келди. Қидириб юрган китобларимни ниҳоят топдим. Эй-й, сабрим чидамай кетаяпти! (Тўхтаб, чўккалаганча китобларни варақлашга тушади.)

Баҳодир томон писиб, қўлларини ишқалаб бораётган Шайтон тўхтабди.

Шайтон: Бу тирмизакнинг турки ҳам дилимга сингимаяпти. Сабаби, китоб кўп ўқийдиган болаларга менда “аллергия” бор. Бирдан баданимга тошма тошиб кетади. Ана, айтмадимми?! Қани, яна бироз кузатайчи.

Баҳодир (китоб варақлаганча): Ўх-хў, мана мен севган эртақ. “Муқбил тошотар.” Кейингиси эса “Сариқ девни миниб.” Эҳ-эх, қани энди менга ҳам шу тобда девми,

жинми, шайтонми...дуч келиб қолса борми? Мукбил тошотарга ўхшаб роса тошбўрон қилардим! Йўқ, яхшиси Ҳошимжондай устига миниб олиб, катайса қилардим.

Шайтон (ортига тисарилиб): Бу кўзойнакли баҳодир нима дейди?! Э-э, текинга тепки ейдиган аҳмоғинг йўқ! Бобом тўғри маслаҳат берган экан: “Билимдон болаларга, асло, яқин йўлама! Улар ўта ақлли ва хушёр бўлишади. Бундайларни шайтоннинг “шефи” бўлсанг ҳам жиловлай олмайсан!” дерди. Шундай экан, бу “китобхўр”га ҳам бай-бай ва гудбай.

Баҳодир китоб ўқиганча чиқади. Шайтон ҳолсизланиб “уф” тортади. Тўсатдан тетикланиб қулоқлари тикраяди.

Шайтон (ҳавони хидлаб): Ие, чала пишган гўшт хидими? Эҳ-эҳ, қани эди, бир жойга ўт кетиб, ҳамма нарса ёнса-ю...

Парда орқасидан Боқи бақалоқ чиқиб келади. Унинг бир қўлида каттакон сўнсақ, иккинчи қўлида ярим тишланган олма.

Боқи: Қорин очганда, қахрамонлигим жўш уриб кетади-да! Мана (гўштли сўнсақни баланд кўтариб), буни ҳам, қўркмасдан қайнаб турган қозондан олдим. Мана бу олма эса ерда ётган экан. Кимдир ташлабди-ю, аммо, ҳали бемалол яна бир-икки тишлаб еса бўлади. Қани, унда овқатланишни бошладик. (Иштаҳа билан олдин гўштни, сўнг олмани тишлайди.)

Шайтон: Ие-ие! Бу бўғирсоқбой ким бўлди? Мен излаб юрган болапақир, тагин шу бўлмасин?!

Боқи (тўсатдан ижирганиб, олмани отади, олма шайтоннинг шохига бориб санчилади): Ах-х, туф-ф! Қурти борақан. Иштаҳамни ҳам сусайтирди. (Сўнсақли қўли билан қорнини ғижимлаб,) вой, қорним яна қулдираяптими? Энди нима қилдим?

Парда очилади

Ҳашаматли ҳовли манзараси. Сўрида Арзанда хуррак отмоқда. Боши тенасида чивинлар гужгон бўлиб ўйнайди. Колбаса, пишлоқ, конфет, бошқа егуликлар осиб қўйилган. Шайтон яқин бориб Арзандага термилади.

Шайтон: Ўхў-ў! Бу беғамбой бойвачча ким бўлди? Лабини сўлжайтириб, сўлакайини бемалол окизиб ётишидан ўлгудай танбал, эринчоқ эркатойга ўхшайди. Ҳе-хе-хе! Мана шунақа эси паст, дангаса, лаби-лунжидан пашшачивин аримайдиган “арзандалар” менинг жони-дилим! Хуллас, бу болакай билан яқиндан танишиб олсам, чакки бўлмасди. Оти нима экан-а, бу хурракбозни? (Ёстик тагидаги қоғозга кўзи тушиб) ие, мана бу ерда хат бор экан? (Олиб ҳидлайди.) Сут ҳиди. Демак, аёл киши, онаси ёзган. Қани, ўқийлик-чи. (Ҳижжалаб ўқийди.) А-а..., р-р-э..., за-за-а..., н-эн-н, да-а-а... Ҳаммасини кўшсак – “Арзанда”! Демак, адашмабман. Исми-жисмига мос арзандагина эркатой экан! Қани, қолганини ўқийликчи...

Саҳна четида боласига хат ёзётган Она туради.

Она: “Арзанда, ўғилтойим! Ўзимнинг оппоғим, эркатойим! Ширин ухлаётганигни кўриб, уйғотишга кўзим қиймади. Нон ёпиб, кулчангни иссиққина қилиб дастурхонга ўраб қўйибман. Сут, қаймоқ чамбаракда. Қолган нарсалар тоқчада. Мен ишга шошаябман, болам! Сен эса тўйиб-тўйиб ухлаб ол. Ўқиш қочмас. Отангга айтаман, директорингга “касал” деб қўяди. Майли, кўзичоғим! Ширин тушлар кўриб, уйғонгин!”

Шайтон: Ана айтмадимми? Арзанданинг онаси. Менинг онамга ўхшаркан!

Баракалла, шу аёлга. Арзандасини роса шайтонбоп қилиб тарбиялаётган экан. (Қўлидаги қоғозни ағдариб кўриб) ие, орқасида ҳам хат бор-ку. (Ҳидлаб) сигаретнос хиди. Демак, отаси ёзган. Қани, папашаси нима деб эркалабди?

Хат ёзайтган Ота гавдаланади.

Ота: “Арзанда, ота ўғил! Сендан кечирим сўрайман. Зарил иш чиқиб барвақт кетаябман. Қўшнининг ўғлига тайинлаганман. Портфелингни мактабгача кўтаришиб боради. Тортиниб ўтирма – ҳақи тўланган. Сенинг “доляни” эса, ҳар доимгидек ёстигинг тагида...Сенга нима совға олиб келай?”

Шайтон: Ҳа, бу “ота ўғил” ростданам антиқа арзанда экан! Темирни кизиғида босмасам...Демак, биринчи галда бу хурракполвонни уйғотишим керак. Ҳуш-хушт! (Ҳуштак чалади. Бола уйғонмайди. Ўйинга тушади. Бола уйғонмайди. Шайтон калла қашлаб) э-э, ўзимни қийнаб ётаманми? Осони, тегишли афсунни ўқисак...Ҳа-а, бошланиши қанақа эди? Топдим. (Ўқийди.) Аз буки, маз буки. Ё, говкалла, тала-тала. Қушлар учди бир гала. Ҳаййа-хув, ҳаййа-хув. Уйқуни қув! (Арзанда уйғонмайди.) Ие, қилт этмайди-ку! Ё, афсунда адашдимми? Қариликда, қарилик. Хотира хира тортган. Қани, конспектдан фойдаланайчи. (Қўйнидан ён дафтари чикариб) ҳе-хе-хе, ҳайрон бўлманглар! “Шпаргалка”ни ҳам, асли, биз шайтонлар ихтиро қилганмиз. (Очиб ўқийди.) Демак, “у” ҳарфи. Мана, “уйқудан уйғотиш”. Ҳим-м... Ҳа, майли, сени уйғотмасам Шайтон отимни “Шарманда” деб кўяман! (Калласига уч-тўрт муштлагач) бўлди, калла ишлаб кетди. (Қўлтиғидан қўнғироқ чикариб чалади.) Танафбус! Катта танафбус! (Арзанда ўрнидан сакраб туради. Кўзини очмасдан...)

Арзанда: Танафбус? Оббо, яна дарсда ухлаб қолибман-ку... (Кўзини очиб, Шайтонга ажабланиб қарайди.) Ие, бу ким бўлди? Шаҳардан келган янги ўқитувчимизми дейман? (Шайтонга қараб) узр, устоз!

Шайтон (бир сакраб): “Устоз” деябдими? Бошланиши чакки эмас! (Арзандага) ҳа, кўзичоқ. Калла пишдимиз?

Арзанда: Пичинг қилманг, устоз! Кеча телевизор кўриб, ҳалиги, дарс тайёрлайман деб, кеч ухлагандим-да! (Синчиклаб қараб) устоз, нега бунақа ажабтовур кийиниб олгансиз? Нимадан дарс берасиз ўзи? Ёки бирор-бир карнавал томошага тайёргарлик кўраябмизми?

Шайтон: Ҳа-ҳа, яқинда зўр томоша кўрсатамиз! Иккаламиз бир бўлиб. Йўк, мен ўқитувчи эмасман!

Арзанда: Ҳа, унда “комиссия” экансизда-а? Яширинча, бошқа кийимда келиб текширадиган. Шундайми?

Шайтон: Қанақа комиссия, қанақа текширувчи? Мен сенинг отингни билман – Арзандасан! Мен эса – Шайтон.

Арзанда (ҳайрон): Ие, сиз ҳали мени танийсизми?

Шайтон (четга): Аврашни бошладик! (Арзандага) ахир, сени танимай бўладими? Сен, ахир, болалар орасида энг зўри, чакқон, муштлашишда моҳир, тўполон қилишда тенгсиз. Хуллас, боевой боласан!

Арзанда: Боевой? У нима деганинг?

Шайтон: “Боевой” – бир уриб ҳамманинг абжағини чиқаради, дегани.

Арзанда: Нега унда анови Баходир билағон билан Боқи бақалок: “Ҳеч нарса билмасвой, билмасвойнинг ҳоли вой!” деб устимдан кулишади?

Шайтон: Бундан кейин, мана мен ёнингда турсам, сени ҳеч ким калака қилолмайди! Иккаламиз оғайни бўламиз. Менга шерик бўлсанг, ютказмайсан. Истаган нарсангни мухайё қиламан!

Арзанда: Алдамаябсизми? Қани қасам ичинг-чи?

Шайтон (четга): Буни каллаварам пандавачи десам, анча пухта чиқиб қолди-ку?! Ҳа, майли, тирранчани тизгинлаб олгунча айтганини қилиб турайчи. Биз шайтонлар қасам ичмаймиз, ваъда ҳам бермаймиз. Лекин, сен менга ёқиб қолдинг. Ўша учун майли. Айт, қасамнинг қайси сортидан ичай ва неча кило? Қаймоқ ялаб, қасам ичаман, сени алдаётган бўлсам. Боларининг болига бўкиб қолай! Хўш-ш, қалай қасамим? Энди, ишондингми?

Арзанда (бурнини чуқалаб): Яна озгина ишонмаябман-да, Шайтон тоға?

Шайтон (четга): Тоға? Бу пухта дарров мени ўзига қалин қариндош қилиб олди-ку! Ҳа, майли, бунисига ҳам чидайман (Арзандага) ишонмасанг, унда менга бирор-бир топшириқ бериб, синаб кўришинг мумкин. Масалан кўнглинг ҳозир нима истаяпти? Нос, папирос? Любой сортидан топилади!

Арзанда: Йўк. Нос, папиросга ўқитувчилар рухсат беришмайди.

Шайтон: Унда, ана. Жевачка, шоколад конфет, “кака”.

Арзанда: “Кака” эмиш? Нима, мен ёш боламанми? Қорин оч. Шашлик егим келаябди.

Шайтон: Ҳе-хе-хе! Бор-йўғи шуми? Ай момент! (Кўзини юмиб афсун ўқийди.) Ё, шарашара, шарабара, ғарағара! Айзики, тайзики, кўнгилдан кетсин ғашлик, мана, марҳамат, шашлик! (Кўзини очади. Кабоб пайдо бўлмайди.) Ие, шашлик қани?!

Арзанда: Айтдим-ку, алдоқчисан.

Шайтон: Шошма, шошма, ўғилтой! Қаерда адашдим экан-а? Ҳозир (дафтари-ни очиб ўқийди.) Ҳа, мана. Қани, кўзлар юмилсин, қўллар олдинга чўзилсин! Азбуки, тазбуки, калакаланг, валакисаланг, калла гаранг, қорин таранг, чиллаки чабоп. Ана, ана, келмоқда кабоб. Пажалиста. (Кўзини очади. Кабоб пайдо бўлмайди.) Ие! (Атрофни тимирскилаб қараб Арзандага) кабоб қани? Кўрмадингми?

Арзанда: Мендан сўраябсанми? Алдаганинг майли, яна масхара қиляяпсанми? Сен шайтон эмас. Зоопаркдан қочган маймун экансан!

Шайтон: Ким маймун? Сен инсонлар маймундан тарқаган. Биз эса фаришта. Ҳамма ишимиз саришта. Ҳа, энди. Бизда ҳам бўлиб туради-да, баъзан ашпишкка! Айб менда эмас. (Дафтарини кўрсатиб) ҳали, бу ёққа учиб келаётганимда, манови “конспект”им Қора денгизга тушиб кетиб, ёзувлари қорайиб ўчди. Хуллас, мен кетдим!

Арзанда: Яхши бор! Иккинчи қорангни кўрсатма.

Шайтон: Нега энди? Шест секунд. Шундай шаҳарга учиб бориб, сенга шашлик оламану қайтаман! Хўш, арзанда! Қанақасидан бўлсин. Қиймаликми, кускавойми?

Арзанда қовоқ уйиб, қўл силтайди.

Шайтон: Ҳа, майли, майли. Кўп уйма қовоқ, бўш қайтмас товоқ.

Арзанда (ёлғиз): Шунақаям, бемаза туш бўладими? Тушга киргани етмагандай, яна уйқудан уйғотиб, иштаҳани очиб, ўзи қочиб кетди-я! Нима есам экан? Ие, бу хушбўй ҳид қаердан келаяпти?

Бир қўли билан пешонасидан оққан терини артиб, иккинчи қўлида бир сих кабобни олиб тантанавор тарзда Шайтон кириб келади.

Шайтон: (қувноқ тарзда): Кеб қол, еб қол! Барра жигар гўшидан, қора кўчқор тўшидан. Марҳамат, Арзандам! Кўрдинг, Шайтоннинг гапи битта бўлади! Ҳа-ҳа, биз шунақамиз акаси!

Арзанда (ишонқирамай, сихни қўлга олиб): Алдамаябсанми? Тўғрисини айт, қаердан ўмардинг?

Шайтон: Хафа қилаябсан мени. Биз шайтонларнинг сўзлашув лаҳжасида “ўғирлаш”, “ўмариш” деган иборалар йўқ. “Ўзлаштирди”, “чув туширди”, “лакиллатди” десанг, бошқа гап. Оғайни бўлиб қолдик. Ўша учун сендан яширмайман. Сендан ҳам кичик бир зумраша кабобхонада “Емайман!” деб, хархаша қилаётган экан. “Емасанг, ейдиганлар бор!” деб, кўлидан юлқиб олдим. Кечирансан, сен учун “ўзлаштириб” келаябман-да! Хўш, қалай мазаси зўрми?

Арзанда (лабини ялаб): Зикна! Ёнига яна бир сих кўшиб, “Кола” ёки “Фанта” билан олиб келсанг, бўларди-ку. Ҳа, бўпти. Қолганига, эриниб кетаябман. Юзимни ювиб қўй.

Шайтон (четга): Ҳа, демак ишончини қозонаябман! Кел, олдин бурнингни артиб қўяй. (Думи билан унинг юз-кўзини артади.) Кўрдинг, қандай меҳрибонман. Хуллас, мен билан ошна тутинсанг мазза қиласан. Хўш, менга шогирд бўласанми?

Арзанда: Э-э, олдин мактабни эплей! Менга қара ошна, дўхтирлардан танишинг борми? Икки-уч кунга “касал” деб справка олиб беролмайсанми?

Шайтон: Справка?! Нима касалмисан? Тутқаноғинг борми ёки кечаси кўрпангни ҳўл қиласанми? Ишқилиб юқумли эмасми?!

Арзанда: Э, йўқ! Билсанг, эртадан мактабимиз ўқувчилари мева териш хашарига чиқишади. Анови маҳмадона Баҳодир билимдонларга ўхшаганларнинг ташаббуси билан катта боғдорчилик хўжалигини оталикқа олганмиз. Боқи бақалоқ ҳам хурсанд. Нима эмиш, қорни мева билан қаппаярмиш! Менга эса, унақа ҳадеб эгилиб-туриш ёкмайди! Справка ёлғон касал бўлишим учун керак. Тушундингми?

Шайтон (четга): Э-э, бу бола ростдан ҳам қариндош чиқиб қолди-ку! (Арзандага) эртага бозор. Дўхтирхона ишламайди. Лекин, сенга бошқа нарсада ёрдам бераман. Эгилиб, букилиб мева теришинг шарт эмас. Фақат маслаҳатимга кирсанг бўлди! Қани, қулоқни тут. Қилаётган ишимиздан ҳеч ким хабар топмасин.

Арзанда: Мана, қулоқ. Ишқилиб, қулоққа лағмон илиб кетмайсанми?

Шайтон: Кўрқма! Ахир, шерикчиликка иш кўраябмиз-ку! (Арзанданинг қулоғини ушлаб) ўхў. Нима бу қулоқми ёки кирмочми?

Арзанда: Ўзингни бил! Ана сеники ҳам кир латтадай осилиб ётибди!

Шайтон: Шунга хурсанд бўлаябман-да, қулоқ орқали қариндош ҳам эканмиз. Энди маслаҳатимни эшит (қулоғига пичирлайди.) Хўш-ш, қалай?

Арзанда (елка қисиб): Қалайми, темирми? Кесакми? Эртага кўраимиз?

Шайтон: Кўраимиз. Яъни, хурсанд бўласан, демоқчиман. Сен биланчи шериктой, ҳали биргаликда кўп нарсани кўраимиз. Кел, эртанги илк ҳийла жангимиз олдидан ғалаба хуштагини чалайлик!

Жўровозда хуштак чалишганча, бир-бирларининг елкасига қўл ташлашиб чиқишади.

Учинчи кўриниш

Бог манзараси. Баҳодир билагон китобдан кўз узмасдан, дарахт шохларидан мева термоқда. Боқи бақалоқ эса битта олмани челақка ташласа, иккинчисини иштаҳа билан ейди. Арзанда дарахт соясида ёнбошлаб, хуштак чалиш билан овора.

Баҳодир (китобдан кўз узиб): Ҳой, хуштак! Сен учун ким ишлайди-а? Ўқитувчимизнинг: “Ким кўп мева терса, энг семиз “беш” ўшаники!” деганини эшитмадингми? Шундай имкониятдан фойдаланиб қолмайсанми?

Боқи (кавшаниб): Тўғри! Бунақа ялпайиб ётишингда қорнинг ҳам очиқади, иннайкейин, устоздан гап ҳам эшитасан!

Арзанда (бепарво, ҳуштакни чўзи-иб): Ишларинг бўлмасин. Мана, кўрасизлар. Ўша семиз, бақалоқ “беш”ни сенлар эмас, мен оламан.

Баҳодир: Нега ишим бўлмасин! Иккаламиз дўст бўлсак. Ота-оналаримиз тўн ёптириб оғайни қилиб қўйишган-ку?!

Боқи: Мен ҳам сенга партадош жўраман. Раҳмимиз келаяпти-да!

Арзанда: Раҳмларинг келмасин. Айтиб қўяй, ўша семиз “беш”ни мана ўзим оламан.

Баҳодир: Билмасвойлар мана шунақа мақтанчоқ бўлишади. Нима Оловиддиннинг “сеҳрли чироғи”даги жинни ёки “Али бобо ва қирқ қароқчи”ни ёрдамга чақирмоқчимисан?

Боқи: Йўқ, бу эркатой яна отаси ва онасидан фойдаланмоқчи, шекилли?

Арзанда: “Жин”ми, “қароқчи”ми, отам ёки онамми? У ёғи билан ишларинг бўлмасин? Ишқилиб, ўша “беш”дан умидларингни узинглар...

Баҳодир билан Боқи уни масхара қилиб, қулишганча мева тўла идишларини кўтариб чиқишади. Арзанда ўрнидан туриб, у ёқ-бу ёққа аланглаб қарга бўлиб қазиллайди. Шайтон қириб келади.

Шайтон: Бизни чақирдилар. Шамол бўлиб елдик ва етиб келдик. Хўш, хизмат Арзандам?!

Арзанда: “Хизмат” деганинг нима? Каллангинг томи кетмаганми, мабодо? Ахир, кеча келишгандик-ку. Ана Баҳодир билан Боқи беш челақдан мева теришди. Мен эса ҳалигача... Ҳа, айтмоқчи, ким кўп терса, ўқитувчимиз ўшанга кундалигини тешиб чиқадиган семиз “беш” кўяркан! Айтиб қўяй. Ўша баҳо меники бўлмаса, сен билан шерикчилик йўқ! Тушундингми?

Шайтон: Йўғ-е, йўғ-е! Нималар деябсан? Кўнглинг тўқ бўлсин! Хўш-ш, энди бундай қиласан. Ҳозир айланиб, кўриб келдим. Зовурнинг нариги томонида, қамишзордан кейинги катта боғда кўшни мактаб ўқувчилари териб қўйган мевалар тўппоғи бор. Ўшандан каттароқ бир халтани ўмарсак, узр, ўзлаштирак, вассалом! Кўрасанки, ҳаммадан кўп мева териб, “мукофот”ни олиб турибсан-да. Хўш, қалай, маслаҳат?

Арзанда (хафсаласи пир бўлиб): Бунақа майиб маслаҳатингни пишириб, е! Тушундингми? Нима энди, бир камим ўғирлик қилишми? Сени ким айтади Шайтон деб? Осонроғи йўқми?

Шайтон: Сен шайтонлигимга ширк келтирма! Агар, афсун китобим баҳриуммонга тушиб кетмаганда-ку...Менга қара, Арзанда, сенга семиз “беш” керакми, ўзи?

Арзанда: Керакликка керак! Лекин, шу маслаҳатинг сал совуқроқ чиқаяпти-да!

Шайтон: Ҳа, ана! “Совуқ” бўлса пуфлаб иситамиз!

Арзанда: Қанақасига иситасан? Ўзим нозик бўлсам. Сен айтган зовур устидаги ёғоч кўприкдан ўтаётганимда, совуқ сувга тушиб кетсам, нима бўлади-а? Қамишзордан эмаклаш-чи? Ундан кейин хирмон қоровули ҳам қараб турмас?

Шайтон: Э-э, кўп ваҳима қилма! Айтаябман-ку, менга эргашсанг... Ҳа, ана ўша қил кўприк... Йўғ-е, ёғоч кўприкдан ўзим “қўлтиқлаб” ўтказиб қўяман. Қамишзорда тагинга похол ташлайман. Қоровулга келсак... Ҳе-хе-хе! У жойга бир мишиқи, ўзининг соясидан ҳам хуркадиган болани қўйишган. Бақа бўлиб, бир “вақилласам” борми, энажонлаб эмаклаб кочади! Хўш, яна қандай саволлар бор?

Арзанда: Ҳа, майли! Баҳо керак бўлмаганда-ку, (тамшаниб) “беш” олсам, отамдан қанча, онамдан қанча ақча ундираман, биласанми? Бўпти, қани йўл бошла! Лекин, огоҳлантириб қўяй. Қўлга тушсам, думинга керосин сепиб, олов қўяман!

Шайтон: Розиман! Лекин, ҳали кўрасан. Хурсанд бўлганингдан, менга шун-

ча куллуқ қиласан! Қани, унда...Биргаликда эмаклашни бошладик. Бир, икки...
Берамиз дакки...

Иккаласи олдинма-кейин саҳнадан эмаклашиб чиқишади.

Шайтон (парда ортидан): Бир, икки...Бир, икки...Бошқа олмагин дакки!
Яхши, яхши...Каллангни янаям эгиб, эмакла. Ана зовур... Кел, кўлимдан маҳкам
тут. Менга суян... Кўрдинг, қандай меҳрибонман? Мана, ниҳоят, етиб келдик...
Кўрдинг, қоровул бола ухлаб ётибди. “Апшу”, урадиган одатинг йўқми? Унда,
мана бу катта қопни олиб қочамиз. Баракалла... Кел, кўтаришиб юбораман! Энди,
келган жойимизга қараб, қочдик!

*Шайтон билан Арзанда катта қопни судрашиб қайтадан саҳнада пайдо
бўлишади. Арзанданинг ҳамма жойи шилинган, юзидан, кўзидан тер оқиб,
ҳансирайди.*

Шайтон (унинг елкасига кўлини қоқиб): Ҳа, оғайничалиш кўркдингми?! Бош-
ланиши ўзи шунақа бўлади. Бора-бора кўникиб кетасан.

Арзанда: Барибир, яхши бўлмади! Кўркувдан ҳалиям қалтираб кетаётибман!

Шайтон: Парво қилма! Ҳеч ким онасининг қорнидан “қаҳрамон” ҳам,
қароқчи ҳам бўлиб туғилмайди. Ундан кўра чўнтакка тушаётган “беш”ни, усто-
зингдан оладиган олқишни, папаша билан мамашангдан ундирадиган муллажи-
рингни ўйласанг-чи! Шунақа, оғайни. Менга бўлсанг ҳеш, ишинг бўлар доим
беш. Ана энди, биргаликда “ғалаба ҳуштаги”ни чалсақ, арзийди. Қани, марш,
олға бос! (Хуштак чалишганча, қопни судраб чиқишади. Баҳодир билан Боқи
киришади.)

Баҳодир: Кутилмаган иш бўлди! Кесакдан олов чиқди. Арзанда арзителиб се-
миз, бақалок “беш”ни илиб кетди!

Боқи: Ҳа, бемаззага мазза бўлди! Ўқитувчимиз баҳодан ташқари, уни
“Снекрс” билан сийлади. Эҳ-эҳ, ҳеч кутилмаган иш бўлди.

Иккаласи ҳайрон бўлишганча елка қисиб чиқишади.

Тўртинчи кўриниш

*Таниш ҳовли. Саҳна ўртасида супа, четроқда эса товуқ каттак кўзга таш-
ланади. Супада Арзанда хуррак отмоқда. Шайтон уни думи билан елиб,
дўриллаган овозда “алла” айтади.*

Шайтон: Ҳа, алла, алла, алла,
Хуррак авжда, баралла!
Ҳа, алла, алла, алла,
Ухламоқ чоғи, бу палла!
Ҳа, алла, алла, алла,
Қачон “пишар” бу калла?!

(Томоғи хириллаганча, тин олади.) Уф-ф! Бу шогирд бола, ёмонам арзанда
чикди-да? Арзандага “алла” айтавериб, томоғимда тупук қолмади! Ну, ничево.
Мана, шу болакай устидан...Ҳм-м, ўтган бир йил давомида олиб бораётган таж-
рибаларим...То, ест, бу зумрашага бераётган “тарбиявий сабоқларим”, ниҳоят,
ўз мевасини бераяпти! Ҳа, Арзанда, энди олдингидай оғзидаги ошини олдира-
диган, лаллайган, лапашанг бола эмас. Аксинча! Энди “Ол!” десам, олақопни
олиб қочади. Ёлғонни ямламай ютади. Сўқинишни қотиради. Мушглашиш,
ёқалашиш эса унинг жони-дили, севган “хобби”си. Бу ёғини сўрасанглар, кар-

та ўйнаш, соққа ташлашга кўли келишиб қолган, папирос-сигарет чекишнинг ҳам анча кайфини олган. Ҳе-хе-хе! Сабоғим шу тарзда силлиқ кетаверса шогирд болага, ҳалиги хом узум...Бизнинг номимиз билан юритиладиган “Шайтоннинг шарбати”дан ҳам “эмизиб” ўргатмоқчиман. ҳозир ҳам, бекордан-бекорга энагалик қилаётганим йўқ. Мақсадим “алла” айтиб, андармон қилиб, буни мактабдан кеч қолдирмоқчиман...

Арзанда (тўсатдан уйкусираб бакиради): Қочдик. Қочдик. Олдимни тўсма! Вой-дод! Бўғма, деябман! Энажон! Ота-а-а! Йўқ, Шайтон! Шайтон дейман? Қаердасан, оғайни? Ёрдам бер!

Шайтон: Оббо! Боласи тушмагур ёмонам арзанда-да! Ҳушида-ку майли, энди тушида эловрасаям мендан ёрдам сўрайдиган бўлибди. Бу яхши! “Оғайни” деб ялингач, ҳа-ҳа, ёнингдаман, оғайни! Энди, уйғониб қолмаслиги учун алланинг “супер”ига ўтмасам бўлмайди, шекилли? (Алла айтади):

*Ҳа, дурса, дурса, дурса,
Арзанда уйқуни урса!
Ҳа, дурса, дурса, дурса,
Мактабдан юзини бурса!
Ҳа, дурса, дурса, дурса,
Соатни орқага сурса.*

Арзанда (ўрнидан сакраб туриб): А, нима? Соат? Неччи бўлди, соат? Нега индамайсан? Соатни кўрсат, дейман?

Шайтон: Қайси соатни сўраябсан, оғайни?

Арзанда: Қайси соатни бўларди. Манови токчада турадиган. Доим, жиринг-жиринг этиб, уйқудан уйғотадиган будильник-да?

Шайтон: Ана кўрдингми, ўқишни деб, кам ухлаб довдир бўлиб қолибсан! Нима, беш кун олдин, ўша будильникни Боқи бақалоқнинг рогаткасига “бартер” қилганинг, ёдингдан кўтарилдимми?

Арзанда (калла қашлаб): Ҳа-я! Лекин, бунга (дўқ қилиб) сен айбдорсан!

Шайтон: Ҳай-хай-хай! Нима қилибман, “айбдор” бўлиб?

Арзанда: “Соатнинг нима кераги бор. Ширин уйқунгни бузади. Унинг ўрнига, ана ҳамсоянинг хўрозини қичқиргани етади!” деб йўлдан урган ким?

Шайтон: Йўлдан урганим йўқ! Шунчаки, фойдали маслаҳат берганман, холос.

Арзанда: Маслаҳатингни нимаси фойдали?

Шайтон: Ўша рогатка билан тўртта чумчуқ, битта мусичани урдинг. Тўғрими? Сўнг “чумчуқ кабоб”ни ўзинг, мусичани эса мушугинг паққос туширди. Хўш, сенга яна қандай “фойда” керак?

Арзанда: Барибир, соатсиз ухлаб қолиб, дарсга кечикканим яхши бўлмади. Ҳа, айтгандай, нега унда ҳамсоянинг хўрози қичқирмаяпти?

Шайтон: Қичқирмайдиам! Чунки, ёдингга тушираман. Уч кун олдин, оғайниларинг билан карта ўйнадинглар. Қиморга тикишга ҳеч вақонг қолмади... Ўшанда, менинг...Ҳе-хе-хе...доно маслаҳатимга кўниб, ҳамсоянинг хўрозини гаровга қўйдинг. Ошналаринг ғирром ўйнаб, уни ҳам ютиб олишди. На, илож? Сен айтган гапингда турадиган, ҳақиқий – мард боласан... Лекин-чи, ўшанда қўшнининг деворидан ошиб тушиб, товук катакка қандай тарзда пусиб кирганингни кўрган...ҳар қандай тулки ҳасаддан юраги ёрилиб ўларди! Ўмариш, ўғирлик деган...йўғ-е, “ўзлаштириш”, “қойилизм” деган фан бўлса... Аниқ айтаман. Бошинг “беш”дан чиқмасди!

Арзанда (киноя оҳангида): Ҳа, энди, сендай кадрдоним бўлгач... Шундай

килиб, ҳамсояннинг хўрози ҳам ҳаром қотди, дегин-а...Уф-ф! Бошимда оғрик турди. Бор, бир чўмич сув олиб кел!

Шайтон (у ёк-бу ёкқа аланглаб): Курук сувни нима қиласан? Ундан кўра...Кеча ёдингдами? Бир меҳмон амаки билан отанг роса “отамлашган”ди. Сенинг эса ароқ ташийвериб эсинг кетди...Хуллас, билгандай бутилкаларнинг тагини сириқтириб, “бош оғриғи”га пича йиғиб кўйганман. Хўш-ш, ўшани олиб чиқайми?

Арзанда: Э-э, ичишга эмас, юзимни чайишга сув сўраябман! Тез бўл! Ахир, дарсга кеч қолдим...

Шайтон: Қанақа дарс? Соат неччи бўлди, биласанми? Менга-ку, барибир. Сенга фақат яхшилик истайман! Ўша учун огоҳлантириб қўяй... Энди борсанг ё директорнинг “қора рўйхати”га тушасан. Ёки синф раҳбарингнинг шапалоғидан татиб кўрасан!

Арзанда (чўчиб): Йўғ-е?! Бўлмаса айт...Нима қилай?

Шайтон: Нима қилардинг? Мағизли маслаҳатим – ёлғондан касал бўласан. Масалан, қорин оғриғи...

Арзанда: Йўқ, йўқ! Ўтган сафар қорнимнинг оғриши учун нималар едирмадинг! Қозоннинг қуруми, занжирнинг занги, ўчоқнинг кули... Ўйласам, ҳозирдан кўнглим айниб кетаяпти!

Шайтон: Бўпти. Унда бу галгисида чўлоқ бўлақол!

Арзанда: Анойинг йўқ! Дарахт шохидан сакратиб бир ҳафта диконглатганинг етар. Юмшоқ жойимга олган уқолларимни ўйласам.

Шайтон: Арзандалик ҳам эви билан-да, Арзанда? Қийнаб, қон қилиб юбординг-ку! Майли, унда шамоллай қол. Ҳозир энг модний касал ана шу.

Арзанда: Ху, жунбош! Нима, “томинг” кетганми? Ёзда ҳам киши шамоллайдими?

Шайтон: Э-э, бу ёғини менга кўйиб бер! Шест секундда, шамоллайсан, қоласан! Хўш, розимисан? Ёки мактаб директорининг-а?!

Арзанда: Кўп кўрқитаверма! Хўш, унда шамоллашим учун нима қилишим керак?

Шайтон: Бу жуда осон. Ечинасан. Бу бир. Устингдан бир пақир сув қўясан. Бу икки. Холодильникнинг эшигини очасан. Бу уч. Қаллангни морозилкага тўрт-беш марта тикиб оласан. Бўлди, тамом! Беш минутда бурнингдан сув жўмрақдан келгандай томчилаб турибди. Хўш, қалай? Маслаҳатим мағизликкинами?

Арзанда: Мағизликкина эмиш? Майиб қилади, бу маслаҳатинг. Лекин, бошқа иложим йўқ. Мен розиман. Фақат, оч ҳолда касал бўлишни хохламайман! Давай, олдин қорнимни тўқла, кейин касални йўқла!

Шайтон (четга): Айтмадимми! Бу овсар олдингидан кўра, анча пухта ва пишиқ бўлиб қолган. (Арзандага) унда, энанг эрталаб тайёрлаб кетган ширчой бор. Лекин, ичма! Чунки, ичига чивин тушган. Отанг олиб келган олмаларни ҳам ея кўрма. Сабаби, ичидан қуртлари мўралаб турибди.

Арзанда: Туф-у! Иштаҳани ҳам бўғдинг! Хўш-ш, унда оч ўтиравераманми?

Шайтон: Нега энди сени оч қолдирарканман? (Товуқнинг қаққиллаган овози.) Ана, товуғинг тилга кирди! Таржима қилиб берайми? Эшит: “Қақ-қақ-кақ! Бола туғдим, боши ҳам, оёғи ҳам йўқ. Шу “болам”ни есанг, қорнинг бўлар тўқ!” деяпти. Демак, нонуштага тухум...

Арзанда (чўчиб): Йўқ! Энам жўжа очиришга мойк йиғаяпти! Ҳар бир тухумга “белги” қўйган. Олсам, билиб қолади.

Шайтон: Шундай қиламизки, билмайди! Йўлини ўргатайми?

Арзанди: Яна қулоққа лағмон илмоқчимисан?

Шайтон: Лағмон эмас, қуймоқ ейсан! Хўш-ш, энангни тикиш қутиси қаерда? Биласанми?

Арзанда: Нима, уни ҳам ўмарамизми?

Шайтон: Эски матоҳини бошимга ураманми! Бизга ўша кутидаги игна зарур.

Арзанда: Кути, игна. Нима ямоқчилик қилмоқчимисан? Менга тикиш эмас, ейиш керак, деяпман!

Шайтон: Ҳовлиқма. Эшитмаганмисан, шошганни. Йўқ, бу мақол сенга тўғри келмайди. Сен игнани олиб чик. У ёғини менга қўйиб бер. Бор, борақол, бир йўла товугингнинг тагидаги тухумларидан тўрттагинасини ўмариб ол.

Арзанда (ортига тисарилиб): Э-э, қўрқаман! Товуқ тухумини қизганиб чўкиб олса-чи?

Шайтон: Чўчима! Бунинг ҳам йўлини ўргатаман. (Арзанданинг елкасига қўл ташлаб) билсанг, дунёда товуқдан ўтадиган лакма парранда бўлмайди. Оғзингда озгина сув олиб, устидан сочсанг, тамом. “Ёмғир ёғаябди!” деган хаёлда дарров калласини патининг ичига тикиб олади. Сен эса шундан сўнг, бемалол... Тушунарлими?

Арзанда: Тушундим! Гап йўқ... (Бироз юриб, сўнг катак томон эмаклайди. Шайтон хуштак чалганча уни кузатади.)

Шайтон: *Мен – Шайтонман! Иблиснинг зўри,
Бароридан келди овим, мисоли бўри,
Ҳасаддан ёрилиб ўлар, ҳатто тулки ҳам,
Менга эргашиганнинг боши бўлар ҳам.
Шогирдимнинг оти эрур – Арзанда,
“Арзанда”дан ясайман мен – газанда.
Чунки, мен – Шайтонман! Иблиснинг зўри,
Пойгак эмас, жойим – жигилдон тўри...*

Арзанда киради. Қўлида тухум ва игна.

Арзанда: Мана тухум, мана игна.

Шайтон: Ҳа, дуруст! Энди мен ўргатгандай иш тутасан. Даставвал, игнани тухумнинг уч қисмига санч! (Арзанда бажаради.) Баракалла! Қара, қўлинг қалтирамади... Демак, сендан келгусида зўр тигдор чиқади! Энди, игнангни тухумнинг таг қисмига санч (Арзанда бажаради.) Э-э, яшшавор!

Арзанда: Хўш-ш, бу ёғига энди нима қиламиз?

Шайтон (унинг қўлидан тухумни олиб): Нима қилардик. Мана бундай қилиб (ютоқиб сўради), ичидагини сўриб оласан! Сал палоғдатоб экан-у, аммо оч қоринга кетаверади. (Тухумни қўлида айлантириб) кўрдинг? Тухум бус-бутун қолди, ичидагиси эса қоринда йўқолди. Хўш, қалай?

Арзанда (қарсақ уриб): Қалай эмас, олтин! Э-э, қойил!

Шайтон: Албатта, қойил-да! Энди сен бу мойкни жойига элтиб қўйиб, ўрнига бошқасини олиб кел-да, қойиллатавер!

Арзанда: Қандай қилиб, “қойиллатай”?

Шайтон: Қандай қилиб! Чақалоқлигингда энангни эмганмисан? Худди, ўшандай эмавер. Қани, катакка қараб, марш! Иштаҳанг карнай бўлсин, ошна. (Арзанда чиқади.)

Шайтон (унинг орқасидан ишора қилиб): Тухум ўғирлаган, албатта, товуқ ҳам ўғирлайди! Ўшанда бу “Менинг ўғригина болам”нинг патини юлиш янаям осонлашади. Демак, олдинда бизни “катта ишлар” кутмоқда! Бунинг учун хуштакни янаям қойилмақом қилиб чалишим зарур.

Шайтон хуштаги остида парда ёпилади.

Бешинчи кўриниш

Она хурсанд бўлиб уйига киради. Қўлида тугунча. Сочпопугига боғланган калитни олиб, тўрда турган сандиқ қулфларини очади. Тугунчани ечиб, ундан қандайдир матоҳни олиб, деразадан тушиб турган кўши нурига тутиб кўради.

Она: Ялтираши кўзни олади-я! Асл матоҳда. Арзандамнинг тўйи учун йиғаётган сепимга буни ҳам кўшиб қўяман. (Қўлидагини сандикка солади. Қулфлаб, калитини яна сочпопуги учига боғлайди. Ўрнидан туради.) Кейинги ойлигимдан кўрпалик учун материал олсам, ҳар-на ниятда!

Саҳна ташқарисидан аёл овози: Ҳамсоя, уйда мисиз? Элагингизни бериб туринг. Ўзимникини қўйган жойимдан тополмаяпман!

Она: Ие, бу ҳамсоя Холжон хола-ку! Ҳозир. (Чикади.)

Саҳнада Шайтон. У ёқ-бу ёққа аланглагач, қарга бўлиб қагилллайди. Пусиб Арзанда киради. Шайтон унга сандиқ томонни имлаб кўрсатади. Арзанда “қулфни очолмайман” дегандек бош чайқайди. Шайтон қўйнидан узун мих чиқаради. Арзанда михни олиб қулфга тикади. Шайтон унга ўргатиб туради. Ниҳоят, қулф очилади. Шайтоннинг ишораси билан Арзанда сандиқ ичидаги “тугун”ни олади. Иккаласи яна оҳиста қадам ташлаб чиқиб кетишади. Она киради.

Она: Ўлсин, элакка чиққан аёлнинг эллик оғиз гапи бор, дегандай... Тавба! Кейинги пайтда шу Холжон холанинг нарсалари тез-тез йўқоладиган бўлиб қолди. Олдин таҳорат қилиб чиққунча эски жойномозини ўғирлаб кетишганди. Бугун эса ҳайитга кийиб чиқаман деган махси-калишини... Яна куппа-кундузи-я! Бояқиш: “Ёшим саксонга кириб, ўғирлик нима эшитмагандим!” деб хуноби ошиб ўтирибди. Ёки одам кексайганда шунақами, (очиқ ётган сандикка кўзи тушиб) ие, ҳозиргина қўйган тугунчам қани? (Сандикни титкилайди.) Йўқ, бу ерда бир гап бор? (Тахта бўлиб қотиб, юрагини чангаллаганча) Арзанданинг қораси кўрингандай бўлганди. Нахотки, ўғлим? Йўғ-е, ахир, ҳатто оғзимдаги ошнинг ҳам ярмини ютиб, ярмини бунга илинаётган бўлсам! Оқ ювиб, оқ тараётган бўлсам. Ёки эркатойимизни шайтон йўлдан оздираябдимикин-а? Ҳа, кейинги пайтларда оёқ олиши бошқача! Фейл-атворидан ҳам кўркқилик? Мушугимиз бечора бештагина туққанди. Уларнинг иккитасини дарахт шохига осди! Иккитасини сувга бостирди! Биттасини эса, ҳалиям, кўрган кўзларимга ишонмайман... Қайнаб турган қозондаги шўрвамга тириклайин ташлаб юборди! Бунақа бераҳм, бунақа тошбағир бола авлод-аждодларимиздан ҳечам чиқмаганди! Нима қилсам бўлади-а? Урай десам, кўлимни кўтаролмасам. Койий десам, тилим танглайимда қотиб қолган... Ҳа-а, ишқилиб, ўзи инсоф берсин-да! Ҳали, бола-ку, қуйилиб қолар... Нима бўлсаям, отаси билмасин?

Ота киради. Озроқ ширакайф. Юз-кўзидаги терни кафти билан артади.

Ота: Бугун кайфиятим чоғ! Маошга кўшиб бугун мукофот ҳам олганман. Улфатлар билан жиндак базми-жамшид ҳам қилдим. Уф-ф! Кун қизидими ёки ичимдаги “шайтоннинг суви” терлагаяптими? Ювиниб олмасам бўлмайди. Унгача Арзандам келиб қолса, улфатчиликни у билан давом эттираман.

Шайтон киради. Қарга бўлиб қагилллайди. Арзанда пусиб кириб келади. Шайтон унга имо қилади. Арзанда отаси ечиб қўйган костюмни олиб, чўнтақларини кўради. Икки тахлам пулни олгач, ҳиринглашиб, сакрашиб, юзургилаб чиқиб кетишади. Ота киради.

Ота (сочик билан артиниб): Озроқ енгил тортдим-а! (Костюмини олиб) ойлик маошдан рўзгорга тегишлисини, Арзандамга аталганини алоҳида ажратсам, (чўнтақларини пайпаслаб, ранги оқарганча) ие, пуллар қани? Наҳотки, кайф билан? Йўқ, аниқ эсимда, мана шу чўнтагимга солиб қўйгандим. Қизик, кейинги пайтда, уйда мана шунақа... Олдин будильник-соат, сўнг магнитофон, сувсар телпак, чарм куртка изма-из йўколди! Энг ёмони уйимизга келган меҳмонларнинг ҳам “нарса”си йўқоляпти! Шунинг орқасида уч-тўртта оғайним ҳам юз кўрмас бўлиб кетишди. Нима бало ўзга сайёраликлар “учар тарелка”да келишиб ҳазиллашишяаптимми? Шошма, бу ҳазилкаш тагин ўзимизнинг Арзандамиз бўлмасин? Йўғ-е, ҳали у ёш бола-ку! Атиги, энди, ўн бешга кирди. Бунинг устига нима топсам, шу эркатой учун ташисам... Ёки қаттиқкўлрок бўлиб, бироз қулоғини чўзиб қўйсаммикин? Йўқ, бу хавфли... Магнитофон йўколганда: “Мабодо, ўйнагани олмаганмидинг?” деб сўраб балога қолдим. Аразлаб уч кун тузук-қурук овқат емади. Эҳ-х, кейин бу арзандани овутиш учун нималар қилмадик, нималар бермадик! Ҳа, майли! Қиёмга етганда қуйилиб қолар!

Боқи киради. Ҳамма ёғи кўкарган. Ёқавайрон. Кўтариб олган портфелининг илғаги узилган.

Боқи (сўкиниб): Бўлди, энди арзанда билан бир партада ўтирмайман! Ошначиликдан ҳам чиқдим. Тўғри-да! Илгари бу арзанда “аммамнинг бузоғи” эди. Энди эса шох чиқариб қолган. Портфелимни кўлимдан юлқиб олиб, ичидаги бор булочка, ширинликларни бемалол, паққос тушираяпти! Биқинидан дарча очиб қўйай дейману аммо... Бу безори киссасида ҳамиша “кнопкали” пичоқча олиб юради. Ўша учун ундан ҳозир хатто, айрим ўқитувчилар ҳам ҳайиқиб қолишган. Бўлди, бундай ошнадан ошим совиди! Энди, у билан бир партада ўтиришни ҳам, елкамнинг чуқури кўрсин!

Калта иштонда, ярим яланғоч Баҳодир киради.

Баҳодир (хуноби ошганча): Шарманда бўлдим, шарманда! Кимсан, мактабнинг энг аълочи ва энг обрўли ўқувчиси, яъни мени, куппа-кундузи, ўз ихтиёрим билан ечинтириб, ярим яланғоч қилиб кетишди! Расво бўлдим, расво! Ҳаммасига анови, оғайни деб, таяниб юрганим Арзанда айбдор. Арзанда эмас, қип-қизил фирибгар экан! Янги китоблар харид қиламан дея шаҳарга тушгандим. Йўлда, ўша оғайнижоним менга елимдек ёпишиб олса бўладими? Бирпасда авраб-алдаб ташлади. Нима эмиш: “Ҳадеб китоб ўқийверганимдан, ранги-рўйим ҳам қоғоздек оқариб қолганмиш! Бунақада, тезда бирор-бир хавфли касалликка чалинишим ҳеч гап эмасмиш. Китоб ўқиб, кўздан қолиш ўрнига, бирор-бир бошқа машғулот, масалан, карта ўйнасам, фойдаси ниҳоятда катта бўлармиш. Сабабики, мен мактабнинг энг зехли, зукко ўқувчиси бўлганлигим боис, бошқа ландовур болаларни ютиб бой бўлиб кетармишман! Кейин ўша ютган пулларимга истаганча китоб сотиб олиб...” Хуллас, мақтов гап ёқмай кетсин. Арзанданинг иссиқ-ширин гапларига бир пасда сариеғдек эриб, лаққа тушганимни сезмай қолибман. Кейин, нима бўлди, дейсизми? Дард бўлди, бало бўлди! Уч-тўрт бола иштирокида карта ўйинга тушиб кетдик. Бошда бахтим чопгандек бўлди. Сўнг омад оқсади. Олдин дадамдан олган “йўл пули”ни ютқаздим, сўнг китоб учун йиғиб юрганларим қулоғини ушлаб кетди. Ниҳоят, навбат кийим-бошга етди. Хуллас, бир пайти қарасам, қип-яланғоч бўлиб қолибман. Шарманда бўлдим, шарманда! Бу кўринишда, энди кишлоғимга қандай етиб бораман? На илож? Кеч бўлиб, қоронғи тушишини кутишдан бошқа чорам йўқ. Расво бўлди, расво. (Чиқади.)

Шайтон ва Арзанда қаҳ-қаҳ уришганча чиқиб келишади. Саҳна ўртасида думбалоқ ошиб, ўйинга тушишади.

Олтинчи кўриниш

Тор хужра. Хона папирос тутуни билан қопланган. Стол устида ичимликдан бўшаган шиша, стакан, кулдон ва сигарет қолдиқлари. Деворларда турли хил башарали суратлар. Хона бурчагида, каравотда йиртиқ кўрпачада арзанда ётибди. У инқиллаганча бошини зўрга кўтаради.

Арзанда (бошини чангаллаб): Вой, бошим! (Бўш стаканни оғзига олиб боради, шишани сириктиради.) Хеч вако қолмабди-ку?! (Хуштак чалади.)

Шайтон кириб келади.

Шайтон: Хуштак чалинди, мен келдим! Хўш-ш, оғайни, аҳволлар қалай?

Арзанда (пичинг оҳангида): Кўриб турганингдек, мана, бошнинг пачоғи чиқиб ётибди! Олиб келдингми?

Шайтон: Албатта-да! (Кўйнидан ярми ичилган шишани чиқаради.) Мана, марҳамат! Билмадим, агар мен бўлмасам ҳолинг нима кечарди?

Арзанда (шишани юлқиб олиб): Гапни калта қил! Ие, бу кам-ку?! Олиб келганинг, икки ютуму яна керилганига ўлайми, бу жунбошни?

Шайтон: Э-э, шунисига ҳам қуллук қилсанг-чи? Чўнтакда ҳемиринг бўлмаса? Мени афсун китобимни сичқон кемирган бўлса. Ҳалиям, ишбилармонман. Бит-тасининг кўзини шамғалат қилиб, кўлидан юлқиб олиб қочдим. Қара, ҳалиям ўпкамни босиб ололганим йўқ. Ҳа, майли, биз шунақа. Ич, ич! Ош бўлсин!

Арзанда: Ош?! Қани ош? Қорин оч, йўлини топ!

Шайтон: Уф-ф! Қарзларинг ҳам борган сари кўпайиб кетаяпти. Начора? Бошингни оғриғи қолсин, сўнг бозор оралаймиз...

Арзанда (хурсанд): О-о! Пул топдингми? Шашлик оламизми?

Шайтон: Пул йўқ! Шашликни ҳам киссанг қаппайганда ҳидлайсан. Хўш, қалай?

Арзанда: Бу сафар “қалай”дан ҳам ҳалай бўлай! Мана шундай ҳол жонимга тегди. Институтдаги домлаларнинг куруққа жаврайверишидан безиб, дарсга борма кўйгандим!

Шайтон: Ростданми? Унда сенга “хушхабар” бор! Бугун ўша сен ўқийдиган таътилхонага ўтгандим. “Эълонлар тахтаси”да манови (кўйнидан қоғоз чиқариб) “хушхабар” икки ойдан буён осиглиқ турган экан. Ўқиб берайми?

Арзанда: Уҳ-ҳ! Калла сал жойига келди-я! “Хушхабар” дейсанми? Қани, ўқи-чи?

Шайтон (ҳижжалаб): Хўш-ш! Хуллас, талаба – Арзанда Эркатоев узлуксиз дарсларда иштирок этмаганлиги, ахлоксиз хатти-ҳаракатлари, безорилиги туфайли...Бир сўз билан айтганда, табриклайман! “Талабалик қафаси”дан кутулибсан.

Арзанда: Оббо! Буни эшитса папаша билан мамаша роса хафа бўлишади-да. Вой, бошимга яна оғриқ кирди! Манови зормандадан қолмадимми?

Шайтон: Эҳ-ҳ! Сенинг қийналганингни кўрсам, сира чидолмайман. (Кўйнидан “одекалон” чиқариб) мана, импортнийси! Мазасини кўр-чи. Лекин, буни ҳам “қарз дафтарим”га ёзиб кўяман!

Арзанда (кўлини чўзиб): “Бунинг” нима?!

Шайтон: Сен ичадиган “бувва”. Бир бойвуччанинг сумкасидан ўзлаштириб олиб, сенга илиндим. Ишқилиб, бош оғриғига, ямоқ-да!

Арзанда (лабини ялаб): “Ямоқ” бўлсаям, томоқда зўр эриркан! Бу бошқа гап. Хўш, халоскорим, “почта”дан ҳам хабар олдингми?

Шайтон: “Почта”да нима, поччам ишлайдими? У ерда бургам адашганми?

Арзанда: Тушунмадим? Ахир, маслаҳатинг билан: “Мамаша салом, пул тамом!” деб, сўнг жавоб келмагач: “Папаша привет, менда денги нет!” деб, телеграмма бергандим.

Шайтон: Э-э, кўйсангчи, ўша “папаша”ю мамашанг”ни! Минг йилдан ошиқ

яшаб, бунақа бемехр, хасис, юраги тош қотган отаю онани кўрмаганман? Сен, ахир, яккаю ёлғиз, меросхўр эркатой фарзанд бўлсанг. Гапнинг очиги, қадрингга етмадим, сен ҳам улардан воз кеч!

Арзанда: Хой-хой! Оғзингга қараб гапир! Отаю онамга тухмат тошини отма! Улар жуда меҳрибон!

Шайтон: Меҳрибон? (Кўйнидан конвертолиб) мана, уларнинг сенга “меҳрибонлиги”!

Арзанда: Бу яна нима?

Шайтон: Нима бўларди, хат? Папаша билан мамашанг ёзган мактуб. Остонадан топиб олдим. Ўқийсанми?

Арзанда: Бошим айланиб, кўзим тиниб кетаяпти. Ўзинг ўқиб берақол!

Шайтон: Шунақа! Ҳамма нарсага балогардон ўзим! (Хатни очиб ўқийди.) “Етиб маълум бўлсинким, ул катта шаҳарда ўқийман деб, бизни лақиллатиб, уятга қолдириб юрган оқпадар...”

Арзанда: Оқпадар?! Нима дегани у? Яхши гапми ёки ёмон гапми?

Шайтон: “Оқ” рангингни оқартиради-да! “Қора” бўлса бошқа гап эди. Хуллас, энди отанг ҳам йўқ, онанг ҳам йўқ! Энди етимсан! Кўрдинг, тирик етим қилишгани етмагандай, яна пул эвазига пўписа қилиб хат ёзишибди!

Арзанда: Институтдан ҳайдалганимни, ҳеч ким билмасди-ку?! Ким хабар бердийкин, ким сотдийкин? Ҳозир бориб дабдаласини чиқараман!

Шайтон: Тўғри қиласан! Бир кучингни кўрсатиб қўй уларга!

Арзанда: Нима, сен уларни танийсанми? Ишқилиб, кучим етадим, уларга?

Шайтон: Албатта-да! Бири анави кўзойнак, иккинчиси бақалоқ ҳамқишлоғинг. Ахир, бу шаҳарда улардан бошқа сенинг танишинг йўқ-ку?

Арзанда: Ҳа-а, тўғри айтасан! Ҳе, ўшалар...

Шайтон: Куруқ сўкишдан фойда йўқ. Тезда бориб, бирининг кўзойнагини синдир, иккинчисининг қорнига теп!

Арзанда: Бунинг иложи йўқ. Чунки, иккаласи бир бўлса кучим етмайди. Иккинчидан, улар мен кўрқадиган бир милиса амакиникида ижарага туришади.

Шайтон: Унда, уларни пасткам жойда битта-битта ушлаб ол.

Арзанда: Айтишга осон. Биринчидан, улар доимо бирга юришади. Иккинчидан, мени кўришди дегунча зимми ғойиб бўлишади.

Шайтон: Майли, сен тулки бўл. Ҳамиша, айёрлик билан иш тут! Бу борада, ҳар доимгидек мен, сенинг энг яқин сафдошинг, маслаҳатгўйинг бўламан! Энди эса, (хона деразасига яқин бориб пардасини кўтариб қарайди.) Ўҳў-ў! Мен кутган қоронғилик тушибди! Ҳамма ёқ зимистон! Хўш-ш, тулкигинам “ов”га тайёрмисан?!

Арзанда (бемажол): Йўқ! Ҳамма ёғим қақшаб, дармоним қуриб кетаяпти. Мадорим йўқ. Менга куч керак, қувват зарур. Ёрдам бер!

Шайтон: Асло, ғам чекма! Доимо, мен сенга кўмақдошман деябман-ку... Ниҳоят, мен кутган дақиқалар яқинлашмоқда. (Шприц чиқариб) манови “зорманда”га бу зумрашани ўргатиб олсам, тамом! Ана унда, сўнги марра ҳам меники! (Арзандага) сенга қувват керакми? Кел, унда мана буни билагингга тикамиз! Шунда ҳам куч оласан, ҳам кайф қиласан.

Арзанда (ортига тисарилиб): Йўқ, йўқ! Мен уколдан кўрқаман!

Шайтон: Кўрқма! Эшитмаганмисан, чумчуқдан кўрққан тариқ экмайди. Э-э, қочмасанг-чи! Сен, ахир, мен учун дунёдаги энг жасур ва кўрқмас боласан. Бўлсанг менга чин шотир, кўрқоқ бўлма, бўл ботир!

Секин бошланган майин мусиқа, бора-бора ваҳимали тус олади. Чироқ ўчади. Қоронғиликда Арзанданинг доду войи, сўнг, телбаларча кулгиси, Шайтон урган қаҳқаҳага уланиб кетади.

Сўнги кўриниш

Саҳна ўртасига қўйилган “ўлжа”дан шуъла таралиб турибди. Шайтон қоронгилик қаъридан бўйнига сиртмоқ солинган Арзандани эмаклатиб, судраб чиқади. Арзанда қора либос ва қора ниқобда.

Шайтон: Тс-с! Ҳозирча хуштак чалинмасин. Бу ёғига мен фақат йўл кўрсатиб тураман. Ўзинг эмаклайсан! Ниқобингга эҳтиёт бўл. Тагин юзингни очиб қўймагин. Қани, секингина хушт-т...Ёдингда бўлсин. Бу ниҳоятда ноёб, кимматбаҳо ўлжа. Қўлга киритсанг, бир умр кемириб яшасанг ҳам адо қилолмайсан. Лекин, уни ўзлаштириш мушкул. Хўш-ш, кўркмайсанми?

Арзанда: Йўқ, кўркмайман! Чунки, ёнимда ўзинг суянчиғимсан. Қолаверса, биринчи маротаба “ов”га чиқаётганимиз йўқ-ку!

Шайтон: Ҳа, балли! Лекин, айтиб қўяй. Мабодо, қўлга тушсанг ҳам кўркма. Ҳамма айбни, бемалол менга ағдаравер. Елкамни қалин жун қоплаган, кўтаравераман. Қани, энди бошла.

Арзанда (“Ўлжа” томон эмаклаб, қўлини чўзганча): Ҳа-ха! Оз қолди! У ёғига марра меники. Мазза қилиб яшайман! “Ўлжа”ни қўлга киритай. Сўнг, Шайтонга ҳам бермайман. Ҳаммаси ўзимники. (Қўлини “ўлжа”га чўзади.)

Шу аснода, юқоридан улкан омбир “оғзини” очганча келиб Арзанданинг узалган қўлларини маҳкам қисади.

Арзанда: Вой-дод! Қопқонга тушдим. Шайтон, халоскорим, каердасан? Кўмак бер, кутқар!

Саҳна четида Шайтон пайдо бўлади. Арзанда томонга қараб масҳара қилади, дум силтаб “хайрлашади”. Саҳна тобора қоронгилашади. Мусиқа. Саҳна ёришганда Арзанда боши ҳам, “қора курси”да ўтирибди.

Тепадан овоз: Хўш, Арзанда, айбдор сифатида гуноҳларингни тан оласанми?!

Арзанда (сесканиб): Йўқ! Менда гуноҳ йўқ! Ҳаммасига анови. Шайтон айбдор! Мени йўлдан урган, қинғир ишга ундаган ўша лаънати иблис!

Думини ликиллатганча, хуштак чалиб, таманно билан Шайтон кириб келади.

Шайтон: Ҳа-ха-ха! Хафа бўлма! Ёлғонни ҳам ямламай ютаркансан?

Арзанда: Ёлғон? Мен ҳали ёлғон гапираябманми? Шу гапни сен айтаяпсанми?

Шайтон: Ҳа, мен! Такрор айтаманки, сен ёлғон гапираяпсан!

Арзанда: Ахир ҳаммасига сен – Шайтон йўлладинг-ку!

Шайтон: Бу гапинг ҳам ёлғон! Мен – Шайтон эмас, аслини олганда, танангни тўридан жой олган жиғилдонман!

Арзанда: Жиғилдон? Унда сен – кимсан?

Шайтон: Мен эса, ўша сен суянган, сен ён берган жиғилдонингда ин курган иблисман! Бошқача айтганда, кимки, ўз ҳавойи-хирсига, бузуқ нафсига эргашса, ҳалол меҳнатдан бўйин тобласа, унинг виждонини курум босиб жиғилдонга айланади. Жиғилдон эса ҳамиша менинг, яъни, шайтоннинг изми-ихтиёрида бўлади. Менинг етовимда юрганлар эса дунёни фақат қора ранглардагина кўради, қўли эса қабоҳат ва ёвузлик қилишгагина кодирдир! Энди, тушунгандирсан, овсар!

Арзанда: Ҳазиллашма! Мени хафа қилаяпсан!

Шайтон: Йўқ, оғайничалиш. Ҳаётда ҳар кимнинг ўз олдига қўйган мақсад ва матлаби бўлади. Менинг ишим ва юмушим – сени йўлдан уриш эди. Мен ўз бурчим ва истагимни бажардим. Шундай экан, мендан хафа бўлма. Ўзингдан

ўпкала. Ажралиш фурсати эса етди. Чунки, вақтим тиғиз. Мен ҳали дунё кезиб, яна янгидан-янги сенга ўхшаган “жиғилдончилар”ни овлашим лозим. Сўнги сўзим эса қисқа ва мазмунли бўлади. Алвидо!

Шайтон қаҳқаҳа урганча чиқиб кетади. Арзанда умид илинжида унинг ортидан қўлларини чўзади. Боши куйи эгилади. Ҳолатга мос музика. Арзанда бошини оғир кўтариб залга юзланади.

Арзанда: Оғайнилар! Ҳамма айбларимга иқрорман. Ғўрлигим, нодонлигим таъсирида шайтонга эргашдим. Энди кўзим очилди. Жазомни олишга, гуноҳларимни ювишга тайёрман! Отажон! Онажон! Дўстларим! Мени кечиринглар!

Отаси ва онаси изидан Баҳодир ҳамда Боқи саҳнага кириб келишади.

Ота: Биз шу ердамиз, болам! Аммо, мени кечир! Билсанг, фарзанд – ёш ниҳол. Ниҳолни парваришлаб, вояга етказиш эса боғбон зиммасига юкланади. Мен боғбон сифатида сени сув ва озуқадан баҳраманд этибману аммо ўзим эккан ниҳолнинг эгри ўсаётганлигига эътибор қилмабман. Кўзим кеч очилди, болам! Кечир мени!

Она: Ҳа, ҳар қандай ота ҳам, она ҳам ўз жигаргўшасига ёмонликни, асло, раво кўрмайди. Мен ҳам сенга меҳрим нуруни берай дебману аммо тушаётган ёруғликни ўз қўлларим билан тўсибман. Ялангоёқ юришингни истамабману бироқ ихтиёрсиз тарзда йўлларингга тикон экибман. Оқ сутимдан толеинг оқ бўлсин, дебману лекин талтайтиришларим, шакарга ҳаддан ошиқ ботирилган эркалашларим захару заққумга айланганлигини сезмай қолибман. Ўзим истамаган ҳолда сенга ёмонликни раво кўрган волидаи гуноҳқорингни кечир, болам! Ҳозир, ёнингга бораман!

Баҳодир (олдинга чиқиб): Иккаламиз дўст бўлишга аҳд қилгандик. Оналаримиз бир-биримизга тўн кийдиришиб ошно тутинишга ундашганди. Аммо, биз бунинг уддасидан чиқа олмадик. Йўлда йўлдош, бир-биримизни қўллаб-қувватлашда қўлдош бўлолмадик. Мени кечир!

Боқи (олдинга чиқиб): Хатоларимизни тўғрилаш учун сенга ҳозир ёрдам берамиз! (Навбатма-навбат ёрдамга боришади, аммо кучлари етмайди.)

Бахши залдан кўтарилиб, саҳнага чиқиб келади.

Бахши (дўмбирасини чертиб):

*Ҳар бир қисса, ривоятнинг бордир, ниҳояси, поёни,
Гарчанд эртак, аммо эрур, эзгуликнинг ошёни.
Эртагим эртак, мисоли олтин беланчак,
“Олтин беланчак”да бизлар учдик ҳалинчак –*

деганларидай, мана эртак салтанатига қилган саёҳатимизнинг ҳам сўнги манзили кўриниб қолди. Хўш, саргузаштсевар болаларим, замонавий кўринишдаги эртак-томошамизни шу талқинда тугатишга ижозат берасизларми? Қани, кимда қандай таклифлар бор?

Биринчи томошабин (залда ўрнидан туриб): Мени кечирасизу Бахши бобо, ҳар бир сўзи нақши бобо! Аммо, ҳар қандай эртак, одатда яхшилик билан тугаши лозим эмасми?

Иккинчи томошабин (залда ўрнидан туриб): Мен ҳам ўртоғимнинг ушбу фикрини қўллаб-қувватлайман. Ахир: “Эртаклар – яхшиликка етаклар!” деб ўзингиз айтмадингизми?

Бахши: Фикрларингиз тўғрику-я! Аммо ўзларингиз кўриб гувоҳи бўлдингиз. Эртагимиз қахрамони – Арзанда Шайтон кутқусига учиб, айб ишларга қўл урди.

Биринчи томошабин: Лекин, бунинг учун у жазосини олди. Ота ва онаси, устозлари, дўстлари олдида юзи шувит бўлди.

Иккинчи томошабин: Энг кераклиси, у энг оғир жазо – “кулги”га маҳқум этилди.

Биргаликда: Унга кўмак бериш лозим. Чунки, биз нафақат эртакда, балки хаётда ҳам ҳеч кимнинг шайтон куткусига учрашини истамаймиз!

Бахши: Раҳмат сизларга, болаларим! Сизлар эртак-томошамизнинг мазмун-моҳиятини теран ва тўғри англаб етибсизлар! Дарҳақиқат, халқимиз бағри кенглиги, кечиримлилиги билан бошқалардан ажралиб туради. Адашганларга имкон беради. Қолаверса, ҳар қандай эртак – хаётга монанд. Вояга етган ўспирин қошида учта йўл намоён бўлади. Буларнинг бири: “Борса келар”, иккинчиси: “Борса хатар”, учинчиси эса: “Борса келмас”. Эртагимиз қаҳрамони, адашиб “иккинчи йўл”ни танлади. У ўз ҳолига ташлаб қўйилса “учинчи йўл”га кетиб, хаёти фожиали тугайди. Кўмак қўли чўзилса, “биринчи йўл”га қайтади. Шундай экан, фурсат борида, унга отасию онаси ва дўстлари ёрдам беришига розиман!

Ота: Мен ёрдам бермоқчиман.

Она: Мен ҳам фарзандимга кўмак кўрсатишни истайман.

Баҳодир ва Боқи (биргаликда): Биз ҳам мадад беришга тайёرمىз.

Бахши: Куч – бирликда, ҳамжиҳатликда деган нақлни эшитмаганмисизлар? Бу – фарзанд тарбияси, нафақат ота ва онанинг, балки, боғча-мактаб, маҳалла-кўй, барча-барчанинг вазифаси эканлигидан далолат беради. Шундай экан, қани ҳаммамиз биргаликда ҳаракат қилайлик!

Томошабинлар қарсаги остида Ота, Она, Баҳодир ва Боқи биргаликда Арзандани “қора курси”дан ажратиб олишади. Она ўглининг устидан қора либосни ечиб оқ рангга алмаштиради. Ота ўглининг бошига дўппи кийдириб, белига белбоғ боғлайди. Баҳодир китоб, Боқи эса унга портфель совға қилади.

Арзанда (ёнидагилар ва залга таъзим қилиб): Раҳмат сизларга, яхшилар! Ҳамма, ҳаммага қуллуқ! Мени яна бир бор кечиришингизни сўрайман! Мен босинқираб, кўрқинчли туш кўраётган эканман. Сизларнинг кўмагингиз таъсирида кўзим очилди. Сизларга чин ваъдамни бериб айтаманки, бундан буён мен ўз йўлимдан ҳеч қачон адашмайман! Эзгулик ва яхшилик бекатларида сизлар билан қайта учрашгунча, хайр!

Бахши: *Эртақлар, эшитганни эзгуликка етақлар,
Йўлингизда болаларим, доим унсин чечаклар.
Қудратлидир, кимки бўлса билимдон,
Билимдан доимо, диллар навқирон,
Шу боис, ақлингиз раҳнамо этинг,
Нолойиқ ишлардан олислаб кетинг,
Шайтонга ёндашманг, босмасин зафлат,
Нодонликдан келар, доимо кулфат.
Кучни йигинг болаларим билакка,
Яхши ният қилиб доим етинг тилакка.
Эртақларим, эзгулик, яхшиликка етақлар,
Йўлингизда мудом унсин гулу райҳон, чечаклар.
Эртақларда бордир, панду насихат,
Яхши дилга, яхши ҳикмат – кифоят.*

ТАЛҚИН

Оллоёр БЕГАЛИЕВ

1961 йилда туғилган. Тошкент давлат маданият институтини (ҳозирги ЎзДСМИ) тамомлаган. Унинг “Сехрли уйқу”, “Ёлгонга ишонган дарахт”, “Рангин қорлар”, “Бир булоқ бор”, “Жўнатилмаган мактуб” каби шеърӣ ва насрий тўпламлари нашр этилган.

“ТОШҚИНЛАР КИРАДИ ҚАЛБИМГА МАНИМ”

Эссе

...Ҳамон Абдулла Орифсиз!

Сироҷиддин САЙЎИД

Ўтган асрнинг олтмишинчи йилларида ўзбек адабиёти, айниқса шеърӣяти катта йўқотишларни бошидан кечирди. Академик шоир Фафур Ғулом, Шайхзода домла ва Ойбек бирин-кетин бандаликни бажо келтиришди. Урушдан кейинги йилларда жонланишга киришган адабиёт боғи хувиллаб қолгандек бўлди. Айни ўша даврда икки ёш ижодкор – Абдулла Орипов ҳамда Эркин Воҳидовнинг адабиётимизга кириб келиши шеърӣятимиз боғлари андалибсиз қолмаганлигини кўрсатди. Абдулла Ориповнинг 1967 йилда ёзилган “Баҳор” шеърӣ ва Эркин Воҳидовнинг “Ёшлик девони” эълон қилиниши авлодлар эстафетаси давом этаётганини билдирарди. Биз ана шу икки адабий ходисанинг ярим асрлик тўйи арафасида турган бир маҳалда сўзни Абдулла Ориповнинг “Баҳор” шеърӣдан бошлашга қарор қилдик.

Рус прозаси “Тогол “Шинел”идан чиққан” деган ибора бор. Замоनावий ўзбек шеърӣяти ҳам бир сўз билан “Баҳор” шеърӣдан чиққан дея оламин. Бу шеър ёзилгунча Абдулла Ориповнинг йигирматача шеърини ўз ичига олган ихчамгина илк “Митти юлдуз” тўплами нашр қилинган ва ёш шоирга машҳурлик билан бирга анча кўнгили хираликлар олиб келган эди. Бунинг боисини билиш учун бир мунча орқага чекиниб, собиқ шўролар салтанати раҳбари Никита Хрушчёв ёш шоир Андрей Вознесенскийни Кремлдаги мажлислар зали минбарига чиқариб қўйиб, ҳайъатда турганча қўлларини силтаб: “Агар бизнинг тузум сизга ёқмаётган бўлса, паспортингизни топширинг-да хоҳлаган мамлакатингизга чиқиб кетинг!” дея қилган таҳдидли хитобини эслашимизга тўғри келади (давлат раҳбарининг ғазаб нишонига олинган Андрей Вознесенский кейинчалик йигирманчи асрда етишиб чиққан катта сўз санъаткорига айланиб, ўз юртида вафот этди, унга чет элга чиқиб кетишни таклиф қилган мамлакат раҳбарининг ўғли Сергей Хрушчёв

эса отасининг вафотидан сўнг АҚШга кўчиб кетди.) Эртаси куниек ёш шоирнинг боши узра кўтарилган рахбарнинг мушти акс этган суврат мамлакатдаги ва хориждаги каттаю-кичик газеталарнинг биринчи саҳафасидан ўрин олди.

Марказдаги воқеаларга “Лаббай!” дейишга ўрганган лаганбардорлар ўз республикаларидаги ана шундай сазойи қилишга лойиқ ёш ижодкорларни излай бошлади. Абдулла Ориповнинг “Митти юлдуз” тўпламидан ўрин олган “Тилла балиқча” шеъри миллий маҳдудлик, Эркин Воҳидовнинг айрим ғазаллари “Ўтмишни қўмасш” айблари билан қоралана бошлади. Уларни ёлғизлатиб қўймаслик ва ҳимоя қилиш учун хайрихоҳ кишилар, обрўли адиблар турли йўллар излашга мажбур бўлишди. Дўрмонда касаллик забтидан узлатга чекинган Абдулла Қаҳҳор ўз ҳикояларига бу икки ёш шоирнинг шеърларидан эпиграф олиб, уларни мамлакатдаги биринчи рақамли газета “Совет Ўзбекистони”да нашр этишидан кўзланган мақсад ҳам аслида шу эди.

*Олти ойким шеър ёзмайман, юрагим зада,
Олти ойким ўзгаларга тилайман омад.
Олти ойким дўстларим ҳам пана-панада
Истеъдодим сўнганидан қилар башорат.
Ниманидир ахтараман, шеърдан ҳам улуг.
Ниманидир ахтараман нондан азизроқ...*

Бирданига “йўлчи юлдузи”ни йўқотиб қўйган шоир ахтараётган ўша нарса нима бўлиши мумкин?!

Махтумқулининг устози билан айтишув шаклида ёзилган бир шеърда ҳам шунга ўхшаш савол бор:

*У нимадир емадилар тўйдилар?
У нимадир, қиёматга қўйдилар?!.*

Унинг “нима”лигини билмасдан ҳам излаётган ёш шоирни ўйлантираётган нарсанинг номи аслида ИМОН эканлигини билмаганмиди?! Билган тақдирда ҳам буни айта оладиган замонлармиди?! Шу жиҳатдан олиб қаралганда, “ялдо кечасидек” узоқ давом этган “рутубатли киш”дан сўнг юртга ташриф буюрган баҳор унинг кўнглидаги азалий мерос – Имон кўзини очганлиги рост. Мавлоно Румий айтади: “Одам ўзида бор нарсани ташқаридан излайди. Топмагунча кидираверади...”

Тошкент зилзиласидан сўнг келган илк баҳор ташрифидан ёш шоир паришон кўнглига таскин топиш учун ярим вайрон шаҳар кўчалари бўйлаб кезади:

*Яна баҳор келди. Яна оламда
Ажиб бир тантана, ажиб бир баёт.
Мен сени қутлайман шу ажиб дамда
Улуг елкадошим, музаффар ҳаёт!*

Шоир баҳор етагида якингинада оламдан ўтган устоз шоирлар қабрини зиёрат қилиш, улардан руҳан мадад олиш учун Чигатой қабристонини оралайди.

Олти ойким сўнмиш у таниш наъра...

Тошкент зилзиласидан сўнг Ғафур Ғулом ва Шайхзода домлаларнинг, айниқса, Қашқадарёда онасининг вафотлари ёш шоирга айрича таъсир этади, барчасига этак силтганча қишлоғига қайтиб кетиш кайфияти ҳам юрагида кўзғалиб қолади.

*Барча таъшишлардан қутилиб, шодон
Қайтгим келаётир қошингга буткул...*

Ёш шоирни “буткул қайтиб кетишдан” тутиб турган нарса марказдаги адабий муҳит, устозу хайрихоҳлар меҳридан бошқа яна бир кучли ришта ҳам бўлиб, унинг оти – Муҳаббат эди ва бу ҳақда мақоламиз давомида тўхталиб ўтамиз.

Пурёвалий Паҳлавон Маҳмуд айтадилар:

*Йўлга қара, йўлни кўрарлар кетди,
Бошла ўзинг, олдда юрарлар кетди.
Қавмингга бориб, ҳолини сўр, қил йўқлов,
Йўқлаб сени, ҳолингни сўрарлар кетди.*

Ҳажман шеърдан кўра кичикроқ дostonни эслатувчи “Баҳор” шеърини бемалол ЙЎҚЛОВ дея оламиз. Йўқлов қилиш мотам маросимларининг бир қисми. Ғам-қайғу қўшалок юради деганларидек, 1966 йилда икки улуғ шоир – Ғафур Ғулом ва Шайхзода оламдан ўтди. Ёш шоир бу ерга бир йиллардан сўнг бошқа устозлари, 1968 йилда дунёдан ўтган яна икки буюк ижодкор – Ойбек ва Абдулла Қаҳҳорнинг дафн маросимларида келишини ҳали билмасди. Орадан эллик йиллар ўтиб бу қабристонга ўзбекнинг яна икки улуғ шоири – Эркин Воҳидов ҳамда Абдулла Ориповни кетма-кет дафн этилишида тақдирлар ўхшашлиги бордек.

Йўқловда тафтиш аломатлари мавжуд. Инсон ўзгаларнигина эмас, ўз-ўзини ҳам йўқлаб, тафтиш қилиб туриши керак.

Таниш туйғуларим бормикан тирик?

Шоир баҳор фазилатларини васф этиш давомида қалбини жунбушга келтиратган муҳаббатини ҳам қаламга олиб, уни ҳам йўқлаб қўяди.

*Адл теракларнинг учиди ҳилол
Паҳмоқ булутларни этади нимта.
Қайдадир шоира шеър ўқир беҳол:
“Бу кеча кўнглим ҳам ойдек яримта...”*

Шоир қабристон зиёратидан ўзгача бир шукуҳ, ҳаётга, ижодга иштиёқ олиб қайтади. Унинг қалбида қамалиб ётган илҳом булогининг кўзи очилади. “Баҳор” шеърдан сўнг “Биринчи муҳаббатим”, “Мактуб”, “Онажон”, “Номаълум одам” каби ўнлаб бебаҳо шеърлар дунёга келди.

Шу ўринда қабристон зиёратидан сўнг қалами равонлашиб кетган бошқа бир шоир тақдирини эслаб ўтсак. Бундан етти юз йиллар аввал дунёнинг ярмини забт этган мўғиллар босқинидан сўнг вайрон ҳолда яшаётган шаҳарда вояга етган, ўзига Ҳофиз тахаллусини танлаган ёш шоир йигит Муҳаммаднинг ижоди ҳадеганда ижобий натижа беравермайди. Шеърларини эшитганлар ёш шоирни масҳара қилишади, хажвиялар(пародиялар) айтишади. Шоир тушкунликка тушиб қабристонга боради. Ўзи ихлос қўйган устозининг қабри қошида чўкка тушганча кўзда ёш билан қайта-қайта Куръон тиловат қилиб уйкуга кетиб қолади. Тушига кирган устози ёш шоир шикоятини тинглагач (айримлар уни Ҳазрати Хизр деб тахмин ҳам қилишган), энг сўнгги ёзилган шеърини ўқиб беришни сўрайди. Ёш шоир ўнгида ҳали ёзмаган шеърини ўқий бошлайди ва ўйғониб кетади. Кимсасиз, қоп-қоронғу қабристонда ётганлигини кўрган ёш шоир уйига, ҳавотирга ботган ёлғиз онаси олдида қайтади. Тушида ўқиган шеърини қоғозга тушириб, кейинги куни маросимга боради. Шеърларидан қулиб юрганлар ёш шо-

ирдан янги бир ғазалини ўқиб беришини сўрашади. Янги шеър мукамаллигига гувоҳ бўлганлар камчилик топиша олмай, шоирни шеър ўғирлаганликда айблай бошлашади. Бунга жавобан ёш шоир қабристонда кўрган тушини айтиб беради. Йиғилганлар: “Бу шунчаки ўткинчи ҳолат, кейинги йиғинларда кўрамиз қандай ёзиб келишингни!” дейишади. Шоир эса ҳар гал бир-биридан гўзал ғазаллар билан келиб, аввал Шерозни, кейин эса бориб-бориб дунёни забт этади.

“Баҳор” шеърининг сиёҳи қуримай туриб, шоир мухлисларидан бири “Совет Ўзбекистони” газетасига элтиб беради. Шеър газетанинг биринчи саҳифасида бор бўйича эълон қилиниб, “Ким аслида ким” лигини кўрсатиб қўйди. Ёш шоирнинг йўлига тўғанок бўлаётганлар вақтинча чекинишга мажбур бўлишди. Шу кундан эътиборан ёш шоир республика раҳбари, ёзувчи Шароф Рашидов эътиборига тушди.

Шу пайтгача бу газетада академик шоир Ғафур Ғулумнинг шеърлари биринчи саҳифада эълон қилиниб келарди. Абдулла аканинг эътирофича, устоз шоир билан ҳамсуҳбат бўлмаган.

Ҳамсуҳбат бўлмадим (ким эдим зотан)...

Ғафур Ғулум ёш шоирни телевизорда шеър ўқиётганини кўрган, у ҳақда қизиққан экан. Айтишларича, Ғафур Ғулум вафоти олдида эски дўпписини Абдулла Ориповга бериб қўйишларини, уни эслаб кийиб юришини васият қилган экан. Бу гап қанчалар ҳақиқатга яқин, билмадигу Абдулла Орипов Ғафур Ғулумдан сўнг унинг ўрнини боса олгани ҳақиқат! Абдулла аканинг ўзлари ҳам қирқ ёшларида хасталаниб, Москвада даволаниб ётганида:

*Укажон, навбатинг етди чамаси,
Мен энди сафларга қандай ярайман?!*

дея васиятнамо сатрлар битиб, мухлисларининг дилига ғулгула солиб қўйганди. Ўша пайтларда буюк шоирга «ўринбосар»лик учун даъвогарлар эски дўппини мерос сифатида олишни истайдиганлар сон-санови йўқ эди... Ҳа, Абдулла Орипов ёш ўзбек шоирларининг бўйлашишга, баҳслашишга чорлайдиган чўққига айланди.

“Баҳор” шеъригача ҳам узун шеърлар ёзиш урф бўлган. Бу борада Ҳамид Олимжоннинг “Ўзбекистон”, “Бахтлар водийси”, Ғафур Ғулумнинг “Турксиб йўлларида”, “Сен етим эмассан” каби шеърлари андоза ҳисобланарди. Абдулла Орипов бу анъанани давом эттираркан “бўш қоқ тикка турмайди” деганларига амал қилганча қуруқдан қуруқ сатрлар сонини кўпайтиришдан қочиб, бамисоли белга тақиладиган камардек узундан-узун шеърини ҳиссиётлар маржони, фалсафий ўйларнинг гавҳари билан заргарона безаб чиқади:

*Мерос аталмагай барчага фано,
Қисмат аталмагай ҳар кимга завол.*

Бундай фалсафий ҳикматларни шеърларида қўллаш шоир ижодига бир умр ҳамроҳлик қилди, зеро шоирнинг ботинида ўз даврига, ўз жамиятига бегона бўлган “сирли шахс” яшаб келарди:

*У на шоир эди ва на машҳур зот,
Лекин дунё билан бир эди дарди.
У ҳам бошқалардек кечириб ҳаёт,
Шошиб ишга бориб, секин қайтарди...*

Мана шу “номаълум одам” вақти-вақти билан шоир сатрлари орасига қимматбаҳо фикр гавҳарларини ташлаб қўярди:

...Бамисоли Искандардай очиқ кетар қўлларим.

*...Менсиз ҳам мукаммал экан бу дунё,
Менсиз ҳам бахтга ёр экан одамзод.*

*Дунёнинг бу майда галваси нечун?!
Бари ўтадиган, бари нокерак...*

*Бизнинг вазифамиз кўникмоқ беун,
Бизнинг вазифамиз унутмоқ фақат...*

Баҳор мавзуси Абдулла Орипов ижодининг лейтмотиви бўлиб қолди. Шоирнинг 1941 йил баҳорида, айти Наврўз куни дунёга келиши шунчаки расмий факт бўлиб қолмай, ижодда “янги кун” кишиси бўлиб етишишининг бошланиш нуктасига айлангандай:

*Ҳа, баҳор мисраси менда ҳам талай,
Бу ҳолнинг боиси бордир ҳар қалай...*

“Бу ҳолнинг боиси”ни билиш учун эса шоир ижоди мундарижасини кўздан кечириб чиқиш кифоя: “Шовуллади тун бўйи шамол...”(1961), “Сен баҳорни соғинмадингми...”(1963), “Кўпдан кутган эдим соғиниб...”(1965), “Баҳор чоғи эди...”(1968), “Баҳор кунларида кузнинг хавоси...”(1970), “Келдим қошингизга чопиб, энтикиб...” (1971), “Баҳор сеникидир...”(1976), “Баҳор ҳосияти” (1979), “Баҳор тилаклари” (1983)...

“Баҳор” шеърининг яна бир омадли томони, унинг ўша 1967 йилнинг ўзида граммпластинка шаклида нашр қилингани ҳамдир. Шеърни шоирнинг ўзи ўқиган:

*Қизгалдоқ баргидек учар дилдан гам,
Тошқинлар қиради қалбимга маним.
Баҳоринг муборак бўлсин ушбу дам
Менинг Ўзбекистон – дилбар ватаним!
Фақат сен қалбимга чўқдирмай малол,
Чарчаган руҳимга илҳом солурсан.*

Баҳор ҳақида ҳамма ёзади. Биров соғиниб, биров ташрифидан қувониб, баъзилар ўтиб кетган баҳорларига ачиниб, афсусланиб ёзади. Абдулла аканинг сатрлари эса буларга энг яхши хулоса бўла олади:

*Умидли инсонлар, уни олқишланг,
Фақат ҳосиятли бўлади баҳор!*

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Фёдор ТЮТЧЕВ

XIX аср рус шеърятининг ёрқин вакиллари-дан бири. 1803 йилда туғилган. Москва университетининг тилишунослик бўлимида таҳсил олган. Унинг “Ёз оқишми”, “Ҳиссиёт”, “Бедорлик”, “Тушлар” лирик асарлари маълум. Фёдор Тютчев 1873 йилда вафот этган.

Денгиз тинмас қалқиниб

* * *

Кун иссиғи ҳали кетмаган,
Июль тун ялтираб турар.
Жозибасиз ер узра осмон
Қабоғида чакмоқ – найза бор,
Гумбиридан ер-кўк ларзавор.

Гўё оғир киприklar зўрға
Кўтарилар балқиб ер узра
Ва югурик чакмоқлар аро
Кимдир таъқиб этар тобора –
Балки, чорлар у муштоқ кўзлар...

Оққуш

Маили, бургут булут ортида,
Парвозини чакмоқ қаршилар.
Сирли, кўркама булут қатида
Қуёш тафтин олар яхшилаб.

Оққушгинам, сендан кўнглим тўқ,
Ёғдули кун каби хур отинг:
Парвозингдан чароғондир кўк –
Иноятдир қоққан қанотинг.

Қат-қат, чексиз тубсизлик аро,
Балки, ажиб тушлар кўрарсан.
Ардоқлайди юлдузлар сара,
Қуршовдасан, кўкни ёрарсан...

* * *

Кўк гумбази бош узра суғ тараниб
Тусланади, кўз тикади чақчайиб,
Тош қотгандай, ер жим бўлар ўраниб,
Табиат ҳам тин олади, ухлайди.

Ҳорғин торғар, хув, узокда оқ қайин,
Моҳ гулим – тош гул, бутада данг қолган.
Мисли хаёл – туман босгану қойим,
Ҳатто, сукунат довдиратмас, тин олган...

* * *

Ишонма, шоирга ишонма, қизча,
Ўзимники дема, ҳеч қачон уни –
Оловланган азоб ўтидан ҳарчанд
Кўрққин, куйдиради севгиси сени.

Уни юрагингга ўргатолмайсан,
У сиғмас қалбингга, ишқ, амалиннга.
Ловиллаган ўтни ёпа олмассан,
Ёшлиқдан ўраган шу рўмолинг-ла.

Шоирнинг қудрати мисли тўрт унсур,
Ўзин бошқармаса, хаёл авжида.
Кўнғироқ сочлар ҳам этади таъсир,
Асли кўп хислати кийган тождан.

Бекорга мақтамас, бошга кўтармас,
Ҳуда-беҳудага уни одамлар.
Юракка илондай, асло, ниш урмас,
Асал ари каби сўрар ҳар дамда.

Илоҳий измингга у риоя қилар,
Қалби каби доим очиқдир қўли.
Ҳаётда бўғилар, гоҳ хаё қилар,
Гоҳ олиб учади – кўк, фалак йўли...

* * *

Одамлар кўз ёши, тақдир кўз ёши,
Томчилайди унсиз, томчилар гоҳо.
Сизиб чиқар сассиз, томчилар беҳад,
Ёғар ёмғир тори, ёғар сим-сим дард,
Жимиб қолган кузга, тунларга танҳо...

* * *

Куёш чарақлайди, сув тўлқинланар,
Хар юзда табассум, шириндир ҳаёт.
Дарахтзор шивирлар, узоқ-якинлар –
Мовий ҳаволарда чўмилар бот-бот.

Дарахтлар куйлайди, мавж урар сувлар,
Муҳаббат шавки-ла тўла тўрт томон,
Табиат бағрида завқ сурад гуллар,
Ҳаёт кучоғида тўлқинланар жон.

Севгилим, ғам чекма, керакмас ортиқ,
Сени халос этар барча дардингдан –
Биргина табассум айлагил тортиқ
Изтироб-ла тўлиб-тошган қалбингдан...

* * *

Боқурман – борурсан бўғиқ муҳитда,
Туяман одиминг, сезги, сўзларинг.
Висолдан қувонмас, балки кўзларинг –
Севгилим, жонгинам, мени айб этма.

Қарагин, кун қандай оқ-ҳарир туман,
Бироз ёришмоқда ой ҳам, ажабо!
Топ-тоза ойнадай чўқади тун ҳам,
Таратиб роҳатбахш хушбўй, қаҳрабо...

Асримиз

Рўёлик йўк, кунларни руҳ қуршаган,
Инсон умид қилар, тилар тарахҳум.
Ёғду излар, ўқдек титиб тунларни,
Ҳасрат каби кезинар нур ҳам маҳкум.

Ой, кун ўтар жаҳолат чангалида,
Чидаб бўлмас ғамга одам чидайди.
Инқирозин сезар у шу холида,
Эътикодсиз кунлар бир кун тугайди.

Сўнгги тавба-тазарру бўлар душвор,
Тингларми берк эшик, десанг, сўнг дамда:
“Танграм, қўйиб юбор, тўғри, айбим бор,
Асраб қолгин, қутқар, ахир, мен – банда!”

* * *

Шу юмшоқ ва узун ўрин-хол,
Истаганим бўлсин қабримда,
Алмашмаса-да аср галма-гал
Ётардим жим мангу сабрим-ла...

Ўй ва тўлқин

Ўй ўйни етаклар, тўлқин тўлқинни –
Борликда икки ҳол мутлак фарқлидир:
Юрак тордир... Денгиз тинмас қалқиниб,
Юрак маҳкум... Денгиз ростлар қаддини –
Тошмоқ, қайтмоқ улар азалий ҳаққи.
Қуруқ шарпа – ожиз, бузмас кўк тоқин...

* * *

Айрилиқ ҳам бўлар пурмаъно,
Севавергин ҳар кун, мангуга.
Севги – уйку, ўтар бир онда,
Сергаклик ҳам керак инсонга,
Яшасин у тушмас ўнгида...

Рус тилидан Рауф СУБҲОН таржимаси

171

Рауф СУБҲОН

1958 йилда тугилган. Тошкент давлат университети-нинг (ҳозирги ЎЗМУ) тарих факультетини тамомлаган. Шоирнинг “Афсонанинг давоми”, “Тадриж”, “Инонч” сингари шеърӣ китоблари нашр этилган.

ГУЛҚАЙЧИ

Аҳмад ОҚНАЗАРОВ

1948 йилда тугилган. Ижодкорнинг ўндан ортиқ китоблари нашр этилган.

Шошқалоқлик касри

Ўгитчи

Виж-виж ақл,
Ғуж-ғуж нақл,
Соҳибидек боқади.

Оғзин очса,
Вағға-вағға,
Нуқул ўгит оқади.

Ўзин эса,
Ўгит деса,
Йўқ тинглашга тоқати.

Панд

Кимки довдир, хомхаёл,
Беҳафсала, беписанд,
Нафси наҳанг, бетоқат,
Қалтис жойда ейди панд.

...Шошиб Исо ичворди,
Олдга келган шўрвани.
Бунча қайноқ бўлмаса,
Жим ўтириб кўр, қани?

Кекирдакни ёқалаб,
Ошқозонга ўт кетди.
Шошқалоқлик касри бу,
Қаноатга не етди?

Баднафсининг кўзидан
Чикдику ёш тиркираб.
Шифтга боқди ноилож,
Киприклари пирпираб.

Токайгача ўтирсин,
Бурни билан шифт тираб?
Сабрсизлик кунидан,
Дер ўзича минғирлаб:

– Бебахосин топибди
Қандил уйнинг чиройи.
Деганлари энг яхши,
Шундай бўлар киройи.

Ҳамтовоғи жилмаяр:
– Ҳа, қандил уй чиройи!
Сўнг аста дер: – Шу бўлар
Бесабрнинг сазойи.

Кинояга беғараз
Исо ичдан тушунди.
Синашмаган ер эди,
Аттанг, қовун тушурди.

Уста

Бошимда ўйнатиб ўтмас устара,
Қиртишлар сочимни сартарош, қаранг.
Бели сикиқ пакки қоқ миям узра
Диконглаб, диконглаб йўрғалар аранг.

Атрофим айланиб уста имиллар,
Бетоқатдир менинг ширин жоним ҳам.
Пакки ялаб ўтган жойдан ҳар сафар,
Чиқиб турди оз-оз “ҳаром” коним ҳам.

Бор бўлсин устара ва шундай “уста”,
“Безабди” бошимни икс-игрикка.
Шаънига таҳсинлар ўқишди уйда:
– Қойил-е, сартарош – математикка.

Довдир

Берилиб жа-а кроссвордга,
Афсус, билмай қолибман.
Салом берган бошлиққа
Бехосдан деворибман:

Яна жумбоқми? Так-так,
Ўйлаш керак-да андак.
Ўв, қарачи нечта ҳарф,
Яъни, нечта бўш катак?

Қилмиш-қидирмиш

Йигит эрди суксурдаин,
Тоғни урса талқон этар.
Бирок, бўлди бир бетайин,
Бетамизда виждон нетар?

Ишга бўйни кор бермади,
Осон бойлик ахтарди ул.
Ол-сотдини ор қилмади,
Кечалари тахларди пул.

Шаҳар кезди, ҳар бурчакда
Фойда қувиб, изғир эди.
Эски уст-бош, бўз тўшакда
Пул кучоқлаб мизғир эди.

Эси-дарди бўлди пулда,
Танга кўрса томдан отди.
Мол ташмалаб, хуллас, кунда,
Анқов топиб, мўмай қотди.

Дерлар, кўза кунда синмас,
Жазосиз қай қилмиш ётди?
Бу йигит ҳам дунёпараст,
Қўлга тушиб, шомдай қотди.

Қувнинг жавоби

Ишга кечиккан Бакирни
Бошлиқ чақирди.
Сўнг столни муштлаб
Қаттиқ бақирди:

– Ҳой, валакисаланг,
Қаёқларда юрибсан?
Соат ўндан ошди-ку,
Энди келиб турибсан.

Қув Бакирчи ўша он,
“Сайради” шодон:
– О, азият чекманг ҳеч,
Доим юринг вақти чоғ.
Келган бўлсам ишга кеч,
Қайтарман сал вақтлироқ.

Қушларнинг “дўсти”

Ҳар сўзига жило бериб, бериб зеб,
Ваъз ўкиди: “Қушлар – яқин дўстим”, деб.
Кун бўйи овда у, қўлда “қўшоғиз”,
Тун бўйи кекирар қушнинг гўштин еб.

Буюк шоирни хотирлаб

Халқчил шеърятни билан миллионлар қалбини забт этган буюк ижодкор, Ўзбекистон қахрамони, халқ шоири, ЎзМУ фахрий профессори Абдулла Ориповни охират сафарига кузатган бўлсак-да, ундан маънавий мерос бўлиб қолган ўнлаб дostonлари, насрий ва публицистик асарлари, жаҳон адабиётидан қилган йирик назмий таржималари шоир руҳини савоб деган буюк неъмат билан озиклантириб туради. Абдулла Орипов юртимиз истиклолининг пешқадам яловбардорларидан бири, Ўзбекистон давлат мадҳияси матнининг муаллифидир. Буюк шоиримизнинг руҳини шод этиш мақсадида жойларда хотира кечалари ўтказилмоқда.

Ана шундай тадбирлардан бири Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети ҳузуридаги педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармок (минтақавий) марказида ҳам бўлиб ўтди. Мамлакатимизнинг турли олий таълим муассасаларидан келиб сабоқ олаётган устозлар ташаббуси билан ташкил этилган мазкур хотира кечасида буюк шоирнинг ибратли фаолияти, ўлмас мероси ҳақида сўз юритилди.

Марказ директори Баҳодир Холбоев, филология фанлари доктори, профессор Нурбой Жабборов, Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети проректори Абдулхай Собиров, ЎзМУ мураббийлар кенгаши раиси Аброр Хидиров, “Шарқ юлдузи” ва “Звезда Востока” журналлари бош муҳаррири, шоир Сирожддин Рауф, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси масъул котиби, шоир Муҳиддин Абдусамад, адабиётшунос олим Узоқ Жўрақулов, ёзувчи Бахтиёр Олломурад ва бошқалар устоз шоирнинг ибратли ҳаёти ва ижоди ҳақида тўлқинланиб гапирдилар. Тадбир ташкилотчиси Тўлқин Эшбек ва Абдулла Орипов мухлислари атоқли шоирнинг ўтли сатрларидан намуналар ўқишди.

Устоз шоир ҳузурида

Айни кезларда азиз умрининг тўксон бешинчи кузини қаршилаб турган Ўзбекистон халқ шоири Шукруллонинг адабиёт оламига илк қадам қўйганига ҳам етмиш беш йил тўлибди. Отахон шоиримиз қисматнинг кўп синовларидан ўтди. Қаттол тузумнинг қатағонлари, Иккинчи жаҳон урушидаги айрилик изтироблари, қаҳатчилик...булар бари шоир хотирасида кечагидек муҳрланиб турибди. Ана шу долғали синовлардан омон-эсон ўтган иродали шоир умри мобайнида баракали ижод қилди. Оташин шеър ва дostonлари, драматик асарлари ҳамда публицистик мақолалари билан эл назарига тушди.

Ёзувчилар уюшмаси раиси Муҳаммад Али бошчилигида бир гуруҳ ижодкорлар ҳамда “Ижод” фонди раҳбарияти бугунда қариллик гаштини сураётган шоир Шукрулло хонадонига ташриф буюришди. Устознинг жисмонан бардам ва руҳан тетиклиги у кишини йўқлаб келган шогирдларига янада қувонч бағишлади. Устоз ва шогирдлар ўртасида кечган суҳбат мароқли бўлди.

МУНДАРИЖА

ДУРДОНА

Бобораҳим МАШРАБ. Икки олам нақди олдингда муяссардур сенинг.4

ПУБЛИЦИСТИКА

Баҳром РЎЗИМУҲАММАД. Қадимий ўлканинг янги эраси.8

НАСР

ОТАУЛИ. Қиссалардан ҳиссалар. (Бошланиши).21

Қамчибек КЕНЖА. Кўктой. Ҳикоя.55

Абдусайд КЎЧИМОВ. Бинафша. Ҳикоя.78

НАЗМ

Ойдин ХОЖИЕВА. Сирлар кўнгил тубинда қолди.16

Комил АВАЗ. Бир соҳир ифор бор субҳи ҳавода.47

Бахшулла РАЖАБ. Ҳақиқат кўргони нурларга тўлар.51

Ойдин ТЕМИРОВА. Юрагим қатида атиргул.72

Акмал ИКРОМ. Кўзнинг қорачиғида ой боқар.75

БУ БЎСТОН САҲНИДА

Ҳайдар МУҲАММАД. Ҳаёт булоғинг бўлай.105

БУЛОҚ КЎЗ ОЧДИ

Бахтинисо МАҲМУДОВА. Дилимга боғланиб қолдинг. ...119

ТАҲЛИЛ

Дилфуза ТОЖИБОЕВА. Шоирнинг икки хил дунёси.100

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Нилуфар ДИЛМУРОДОВА. Эстетик идеал ва бадиий ғоя. ...122

Хурсандбек ТЎЛИБОЕВ. Поэтик мушоҳадада рамзийлик.127

УНУТМАС МЕНИ БОҒИМ

Маъруф ЖАЛИЛ. Хотирамда айланади минг хаёл.133

БОЛАЛАР ДУНЁСИ

Мухаммад ОЧИЛ. Шайтонга йўлиққан бола.143

КЎНГИЛ МУЛКИ

Қозоқбой ЙЎЛДОШ. Сувратланган руҳият манзараси.109

АДАБИЙ МЕРОС

Зилола ШУКУРОВА. “Қисас ур-Рағузий”даги шеърлар.137

МУТОЛАА

Шодиёр ДАВРОН. Четдаги кишининг мулоҳазалари.116

ТАЛҚИН

Оллоёр БЕГАЛИЕВ. “Тошқинлар киради қалбимга маним”. ...163

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Фёдор ТЮТЧЕВ. Денгиз тинмас қалқиниб.168

ГУЛҚАЙЧИ

Аҳмад ОҚНАЗАРОВ. Шошқалоқлик касри.172

Адабий ҳаёт.175

Шарқ юлдузи

2016

11-сон

Муассис:

**ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ**

* Муаллифлар фикри таҳририят ижодий жамоаси нуктаи назаридан фарқланиши мумкин. Таҳририятга юборилган материаллар муаллифларга қайтарилмайди.

Журнал ОАК эътироф этган нашрларнинг 10.00.02 "Ўзбек адабиёти" ихтисослиги бўйича рўйхатига киритилган.

* Журналга обуна даврий нашрларни етказиб бериш билан шуғулланувчи барча ташкилотлар орқали амалга оширилади.

Обуна индекси – 911

Манзилимиз:

100127, Тошкент шаҳри,
Ўзбекистон кўчаси, 16-а уй.
Телефонлар:
227-00-81, 245-22-99, 245-27-87
www.sharqyulduzi.uz
e-mail: sharqyulduzi1931@mail.ru

Босишга руҳсат этилди
24.11.2016 йил.

Қоғоз бичими 70x108 $\frac{1}{16}$,
Офсет босма усулида офсет
коғозда босилди.
Босма табағи 11,0.

Шартли босма табағи 15,4.
Наشريёт ҳисоб табағи 17,2.
Адади 1150 нусха.

Буюртма №

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва
ахборот агентлигида 05.02.2016 й.

0562-рақам

билан рўйхатга олинган.

Ғафур Ғулум номидаги НМИУ
босмахонасида чоп этилди.

Корхона манзили:

Тошкент шаҳри, Шайхонтоҳур тумани,
Лабзак кўчаси, 86-уй.

Журнал ойда бир марта
чоп этилади.

Мусахҳих:

Дилфуза Маҳмудова

Саҳифаловчи-дизайнер:

Мадина Абдуллаева

Copyright © “Шарқ юлдузи”